

**HÂMÎT ZÜBEYR KOŞAY'IN HAYATI
VE HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI**

Muhammet Nuri CEYLAN

**Yüksek Lisans Tezi
Türk Dünyası Halk Bilimi Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ**

2017

Her Hakkı Saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DÜNYASI HALK BİLİMİ ANA BİLİM DALI**

Muhammet Nuri CEYLAN

**HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN HAYATI VE HALK BİLİMİ İLE
İLGİLİ ÇALIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ**

ERZURUM - 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Hamit Zübeyr Koşay'ın Hayatı ve Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin basılı ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
 Tezim... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

12/07/2017
[Tarih ve İmza]

M. Nuri Ceylan
[Öğrencinin Adı Soyadı]

Muhammet Nuri CEYLAN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ahmet Özgür GÜVENÇ danışmanlığında, Muhammet Nuri CEYLAN tarafından hazırlanan bu çalışma 12/07/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Türk Dünyası Halk Bilimi Ana Bilim Dalı Türk Halk Bilimi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Gülhan ATNUR İmza :
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ İmza :
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ İmza :

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 12/07/2017

Doç. Dr. Rifat KÜTÜK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ÇEŞİTLİ YÖNLERİ

1.1. HAYATI (1897-1984).....	4
1.2. KİŞİLİĞİ – ÇEŞİTLİ YÖNLERİ	14
1.3. AKADEMİK YÖNÜ ve İLMİ ÇALIŞMALARI.....	19
1.4. EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN YAYIN FAALİYETLERİ VE HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. KİTAPLARI.....	36
2.2. MAKALELERİ.....	39
2.3. TANITIM VE BİYOGRAFİ YAZILARI.....	49
2.4. HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'DAN BAHSEDEDEN KAYNAKLAR.....	52
2.4.1. Kitaplar.....	52
2.4.2. Tezler.....	52
2.4.3. Yazılar	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

3.1. KÜLTÜRÜN TANIMI VE KÜLTÜRÜN KAPSAMI	55
3.2. FOLKLOR.....	57
3.2.1. Etnografya	65
3.2.2. Halk Edebiyatı.....	72
3.2.3. Geçiş Dönemleri.....	77

3.2.3.1. Düğünlerin Kapsamı ve Düğünleri İnceleme Metotları	77
3.2.4. Halk Sanatları ve Zanaatları	78
3.2.5. Dernekler, Kuruluşlar; Dayanışma ve Yardımlaşma	80
3.2.5.1. Dinsel Kuruluşlar (Tarikatlar)	80
3.2.5.2. Esnaf Dernekleri	83
3.2.6. Beslenme ve Mutfak Kültürü	85
3.2.7. Giyim- Kuşam- Süs Kültürü.....	88
3.2.8. Halk Oyunları (Dansları).....	89
3.2.9. Adlar ve Ad Verme Gelenekleri.....	91
3.2.10. Halk Mimarisi.....	96
3.3. KÜLTÜR MÜZELERİ.....	98
3.4. HALK TERBİYESİ HALK EĞİTİMİ VE MİLLİ EĞİTİM	102
3.5. FOLKLORUN HALK EĞİTİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN ESERLERİNİN İNCELENMESİ

4.1. DOKUZ ÖTKÜNÇ (DOKUZ HİKÂYE).....	107
4.1.1. Kınalı Keklik	107
4.1.2. Koç Mustafa	108
4.1.3. Kara Koyunu Sudan Çeviren.....	109
4.1.4. Sarı Yürük Ahmet	110
4.1.5. Akkocalı Ali Pehlivan	111
4.1.6. Dereceli Hoca	111
4.1.7. Mutlara Giden Yol.....	112
4.1.8. Dala Takılan Beşik	113
4.1.9. Boş Kalan Beşik	114
4.1.10. Dokuz Ötkünç Eserindeki Halk Kültürü Unsurları	115
4.2. HALK TERBİYESİ	123
4.3. HALKBİLGİSİ KILAVUZU	126
4.4. TARİHİ ABİDELERİMİZİ KORUYALIM	131
4.5. ANADİLDEN DERLEMELER-I	134
4.6. ANKARA BUDUN BİLGİSİ.....	137

4.7. ETNOGRAFYA VE FOLKLOR KLAUVUZU.....	143
4.8. TÜRKİYE TÜRK DÜĞÜNLER ÜZERİNE MUKAYESELİ MALZEME ...	145
4.9. YUVAK TAŞI.....	160
4.9.1. Yuvaktaşı Romanındaki Halk Kültürü Unsurları	162
4.10. SUSMUŞ SAZ.....	173
4.10.1. Susmuş Saz Romanındaki Halk Kültürü Unsurları	177
4.11. ANADOLU'NUN ETNOGRAFYA VE FOLKLORUNA DAİR MALZEME/ ALACAHÖYÜK	192
4.12. ANADİLDEN DERLEMELER-II.....	195
4.13. KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİNDE HAYVANCILIK VE BUNUNLA İLGİLİ GELENEKLER.....	198
4.14. AÇIKHAVA HALK MÜZELERİ VE TÜRKİYE'DE AÇIKHAVA HALK MÜZESİNİ KURMA İMKÂNLARI	210
4.15. ANADOLU YEMEKLERİ VE TÜRK MUTFAĞI	213
4.16. TÜRKİYE HALK DİLİNDEKİ YEMEK ADLARI.....	222
4.17. CINCİK (KEBAN BARAJI ÖYKÜSÜ)	224
4.17.1. Cincik Öyküsündeki Halk Kültürü Unsurları.....	227
4.18. MAKALELER VE İNCELEMELER.....	236
4.19. İZGÜ MESCİD (MUKADDES CAMİ)	239
4.19.1. İzgü Mescid Öyküsündeki Halk Kültürü Unsurları	245
4.20. PULUR ETNOGRAFYA VE FOLKLOR ARAŞTIRMALARI	247
SONUÇ.....	259
KAYNAKÇA	264
EKLER.....	272
EK 1. BELGELER VE FOTOĞRAFLAR.....	272
ÖZGEÇMİŞ.....	274

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN HAYATI VE HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ
ÇALIŞMALARI

Muhammet Nuri CEYLAN

Danışman: Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ

2017, 274 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (Danışman)
Doç. Dr. Gülhan ATNUR
Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Hâmit Zübeyr Koşay Cumhuriyet'in ilk yıllarında başta halk bilimi olmak üzere farklı birçok disiplinde araştırmalar yapmış, ortaya koyduğu eserlerle tüm bu alanlarda kaynak niteliğinde önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmada, çok yönlü bir yazar olan ve yapmış olduğu hizmetler dolayısıyla Kültür Bakanlığı tarafından En İyi Halk Bilimci Ödülü'ne layık görülen Hâmit Zübeyr Koşay'ın halk bilimi ile ilgili eserleri, folklor hakkında görüş ve önerileri irdelenmiştir.

Bu çalışma dört bölümden müteşekkil olup ilk bölümünde Hâmit Zübeyr'in hayatı, edebî kişiliği, akademik yönü tüm detaylarıyla sıralanmıştır. İkinci bölümde Koşay'ın yazmış olduğu kitap, makale, inceleme, araştırma, tanıtım, tercüme eserleri ve Koşay hakkında yazılmış olan çeşitli eserler aktarılmıştır. Üçüncü bölümde onun halk bilimi etrafında şekillenen düşünceleri, görüş ve önerileri belirtilmiştir. Son bölümde ise Hâmit Zübeyr Koşay'ın kaleme aldığı kitaplar tanıtılmış ve bu eserler folklor bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâmit Zübeyr Koşay, halk bilimi, folklor, kültür, medeniyet.

ABSTRACT**MASTER THESIS****HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'S LIFE AND WORKS ABOUT FOLKLORE****Muhammet Nuri CEYLAN****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ****2017, 274 pages****Jüri: Assoc. Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ****Assoc. Prof. Dr. Gülhan ATNUR****Assoc. Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ**

Hâmit Zübeyr Koşay has done researches in various disciplines, especially in the first years of the republic, in various disciplines, and has made important works in all these fields when he defined them as sources. In this study, Hâmit Zübeyr Koşay's works related to popular science, opinions and suggestions in the name of folklore were examined as being a multi-faceted writer and awarded the Best Folk Scientist prize by the Ministry of Culture for his services.

This study is composed of four chapters and in the first part, Hâmit Zübeyr's life, literary personality, academic direction are listed in detail. In the second part, various articles written about Kosoy, which is written about the book, article, examination, research, introduction, translations, and Kosay. In the third chapter, his thoughts, opinions and suggestions about his folk art are mentioned. In the last part, books by Hâmit Zübeyr Koşay were introduced and these works were evaluated in the context of folklore.

Keywords: Hâmit Zübeyr Kosay, folklore, culture, civilization.

ÖN SÖZ

Hâmit Zübeyr Koşay Avrupa'daki folklor, müzecilik, etnografya, etnoloji ve arkeoloji çalışmalarını yakından müşahede eden ve bu alanlardaki çalışmaların Türkiye'de modern manada yapılmasını sağlayan değerli bir ilim adamıdır.

Türk dünyasının bağrından çıkmış, eğitimini Selanik ve İstanbul'da almış ve daha sonra yükseköğrenim için Avrupa'ya gitmiş olan Koşay, farklı kültürleri ve farklı medeniyetleri tanıma fırsatı bulmuştur. Bu sayede gözlemlerini mukayese etmiş ve çalışmalarını bu temel üzerine kurmuştur. Halk biliminin önemine her çalışmasında vurgu yapmış; ilme yönelen dikkati bu doğrultuda şekillenmiştir. Türkiye'de Cumhuriyetle birlikte temeli atılan birçok kurum ve kuruluşun içinde yer almış, Anadolu'nun kültür ve medeniyet yönünden müreffeh bir seviyeye ulaşması için büyük çaba sarf etmiştir. Sadece ulusal alanda değil uluslararası bir çevrede de haklı ve bir o kadar büyük bir ilmî şöhrete kavuşmuştur. Toplumsal hafızayı, insanların duygu ve düşüncelerini, kısacası kültürü her şeyin üstünde gören bu anlayışı, hazırlanan bu çalışmanın da merkezini oluşturmuş ve onun halk bilimine yönelen dikkati okurlara sunulmaya çalışılmıştır.

"Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı ve Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları" başlıklı bu tez, giriş, dört bölüm, sonuç, kaynakça, belgeler ve resimlerden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Koşay'ın halk bilimine ilgisinin başlangıcı ve onun folklorla atfettiği önem, tezin amacı, kapsamı ve konunun seçiliş sebebi, bu konunun neden önemli olduğu ve Koşay hakkında yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Hâmit Zübeyr'in hayatı hakkında etraflıca malumat verilmiş, kişiliği ve edebî yönü de dâhil olmak üzere yaşam öyküsü aktarılmıştır.

İkinci bölümde Koşay'ın yazmış olduğu kitaplar, makaleler, tanıtım yazıları ve Koşay hakkında yazılmış tez, kitap, inceleme ve araştırmalar sıralanmış kapsamlı bir bibliyografya hazırlanmıştır.

Tezin üçüncü bölümde bu çalışmaya temel teşkil eden Hâmit Zübeyr Koşay'ın folklor üzerine düşünceleri, görüş ve önerileri belirtilmiştir. Bu konuda hem

Türkiye'deki hem de Avrupa'daki folklor çalışmaları onun halk bilimine bakış açısı üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise Koşay'ın kaleme aldığı kitaplar tanıtılmış ve bu eserler kültür bağlamı çerçevesinde incelenmiştir. Yazdığı roman ve hikâyelerdeki halk kültürü unsurları belirlenmiş ve incelenen eserlerin folklor dünyası açısından önemi belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde, Hâmit Zübeyr'in ömrünü adadığı tüm bu çalışmaların neticesine değinilmiştir. Ortaya koyduğu araştırma ve incelemelerin bugünün Türkiye'sinde ne anlam ifade ettiği, bunların hangi çalışmalara önyak olduğu ve sergilenen bu çabanın Türkiye'nin kültür ve medeniyetine neler kazandırdığı/kazandıracığı aktarılmıştır.

Bu çalışmanın bütün safhalarında büyük bir sabırla benden desteklerini esirgemeyen ve bana her türlü yardımı sağlayan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ'e, çalışma konusunun belirlenmesinde yol gösteren ve birçok kaynağı elde etmemde önemli katkılar sunan sayın hocalarım Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN ve Doç. Dr. Gülhan ATNUR'a, Hâmit Zübeyr Koşay'ın hayatı ve eserleri hakkında önemli bilgi ve belgelere ilk elden ulaşmamı sağlayan değerli ilim adamları Sayın Sadi BAYRAM ve Hayrettin İVGİN'e, kaynakların taranması konusunda büyük desteğini gördüğüm değerli dostum Serdar KASAL'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Erzurum - 2017

Muhammet Nuri CEYLAN

GİRİŞ

Türk dünyasının yetiştirdiği önemli ilim adamlarından biri olan Hâmit Zübeyr Koşay 84 yıllık hayatı boyunca farklı alanlarda birçok eser meydana getirmiş, folklor adına Türkiye’de önemli atılımlar yapmış ve bu alanda yapılan sayısız çalışmaya önyak olmuştur.

Koşay’ın hayatı ve halk bilimi ile ilgili eserleri üzerine yapılan çalışmanın temel amacı Türkiye’de Cumhuriyet yıllarında halk biliminin gelişimine büyük katkılar sunan, kültürel zenginliklerin derlenmesi ve değerlendirilmesi hususunda önemli çalışmalar yapan, Türk medeniyetinin dünya medeniyetleri arasında hak ettiği yeri alması için büyük çaba sarf eden bu değerli mütefekkirin, halk bilimci yönünü ortaya koymak, bütün çalışmaları etrafında kültüre verdiği önemi vurgulamak ve onun düşünce dünyasına bir pencere aralamaktır.

Çalışmanın kapsamı Hâmit Zübeyr’in doğduğu yıldan, çocukluk anılarına, gençlik zamanlarından, memuriyetine, evliliğinden, ölümüne uzun bir evreyi içermekte, eğitimi, ilmi kurul üyelikleri, edebi kişiliği, budunbilimi (etnoloji), betimsel budunbilimi (etnografya), kazibilimi (arkeoloji), dilbilimi (filoloji) ve halk bilimi (folklor) alanlarında ihtisas yaptığı dönemleri de içine alan uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu bağlamda yazmış olduğu şiirlerden, romanlara, hikâyelerden inceleme ve araştırma yazılarına kadar tüm eserlerinde halk kültürü unsurlarına ve bunların halk bilimi açısından önemine değinilmiştir.

Bu amaçla önemli kurum ve kuruluşlarla iletişime geçilmiş, Koşay’ın hayatta olan yakın çalışma arkadaşlarıyla birebir görüşmeler yapılmış ve Türkiye’de birçok kütüphane katalogu taranmıştır. Ayrıca Koşay’ın hayatında önemli bir yeri olan, onun eğitim gördüğü bugünkü adıyla Budapeşte Elte Üniversitesi Türkoloji Bölümü ile iletişime geçilmiş, önemli bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. Koşay’ın, tek nüshası Macaristan’da bulunan *Türk Silah Adlarına Dair* başlıklı doktora tezi Elte Üniversitesi’nden Türkiye’ye getirtilmiştir.

Hâmit Zübeyr Koşay’ın Hayatı ve Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları başlıklı bu tez folklor adına değerli bir ilim adamının görüş ve önerilerini içermesi, onun düşünce dünyasına ayna tutması ve ortaya atmış olduğu fikirlerin folklor adına yapılacak yeni çalışmalara ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Çalışmayı değerli kılan Hâmit

Zübeyr Koşay'ın halk bilimi adına görüş ve önerileridir. Burada yapılmak istenen şey onun fikir dünyasına bir kapı aralamaktır.

Hâmit Zübeyr'in, henüz küçük yaşlarda doğduğu topraklardan ayrılması, eğitim için İstanbul'a gelişi ve yükseköğrenim için Macaristan'a gidişi hayatının ilk mühim merhaleleridir. Aile ve vatan özlemi, Macaristan'da ilgi duyduğu tarih, etnoloji ve dil çalışmaları onun bütün hayatını derinden etkilemiştir. Yükseköğrenimi bittikten sonra Ankara'ya dönüşünde Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile tanışmış, onun yakın çalışma arkadaşlarından biri olmuş, Atatürk'ten aldığı büyük destekle Anadolu'da kültür ve medeniyet adına önemli çalışmalara imza atmıştır. İlk milli kazılar, ilk etnografya ve halk müzelerinin açılması, *Türk Dil Kurumu* ve *Türk Tarih Kurumu*'nun kurulması, Anadolu'da okuma yazma seferberliğinin başlatılması, maddi ve manevi kültür hazinelerinin kayıt altına alınması, derlenmesi ve değerlendirilmesi bunlardan sadece birkaçıdır.

Koşay'ın tarihe, özellikle de Türk kültür ve medeniyet tarihine olan ilgisi, arkeolojik kazılar esnasında halkla birebir iletişimi, Eski Çağ medeniyetlerinin Anadolu'daki kültür kalıntıları ve zengin Türk kültürü unsurlarının Anadolu'da halen daha en canlı şekilde yaşatılıyor oluşu, onu folklor ilmine yöneltmiştir. Onun en büyük amacı dönem şartları el verdiği doğrultuda tüm bu kültürel zenginliği muhafaza altına almak ve bunu gelecek kuşaklara aktarmaktır. Çünkü binlerce yıllık Türk kültürü dünyada sayılı medeniyetler içerisinde ve bu hazine insanlık tarihinde hak ettiği yeri almalıdır. Bu amaçla Anadolu'nun bütün köşelerinde derleme çalışmaları başlatmış, kendi de çeşitli amaçlarla gittiği yerlerdeki maddi ve manevi kültür hazinelerini kayıt altına almış ve bu değerlere dair gözlemlerini her platforma taşımıştır.

Tarih, etnoloji, arkeoloji, etnografya, müzecilik, arşivcilik, kütüphanecilik ve halk bilimi alanlarında birçok makale, inceleme ve tanıtım kaleme almıştır. İlmî çalışmalarının yanı sıra edebî çalışmalara da yer vermiş iki roman, üç hikâye ve birkaç şiir yazmıştır. Ulusal ve uluslararası birçok ilmi kurula üye olmuş ve 1980 yılında *En İyi Halk Bilimci* ödülüne layık görülmüştür.

Onun bu denli zengin ilmi ve edebî kişiliği ilim çevrelerince hak ettiği saygıyı ve özeni maalesef görememiştir. Hakkında yazılan ve biyografisinin sunulduğu sadece iki kitap ve yakın çalışma arkadaşlarının kaleme aldığı tanıtım yazılarının yanı sıra birkaç

dergide onun çalışmalarına yer veren çeşitli makaleler yer almaktadır. Koşay hakkında yapılan tek tez çalışması o henüz hayatta iken kaleme alınmıştır. Bu tez ise onun sadece kütüphaneciliği üzerinedir.

Bu doğrultuda hakkında yapılan en kapsamlı incelemeler, yakın çalışma arkadaşı Sadi Bayram tarafından hazırlanan ve Koşay'ın biyografisinin sunulduğu, önemli bilgi, belge ve fotoğrafların yer aldığı *İlk Türk Hafiri Hâmit Zübeyr Koşay'ın Belgelerle Biyografisi* (2014), yine yakın arkadaşlarından Mustafa Adil Özder, N. Sami Özerdim tarafından kaleme alınan Koşay'ın kısa hayat öyküsünün anlatıldığı ve yazmış olduğu eserlerin sıralandığı bir bibliyografyayı içeren *İki Halkbilimci/ Hâmit Zübeyr Koşay-M. Şakir Ülkütaşır* (1978) adlı çalışmalardır. Hâmit Zübeyr hakkında yapılan ilk tez çalışması 1976 yılında Veliye Kudeki tarafından hazırlanan bitirme tezi *Hâmit Zübeyr Koşay ve 50 Yıllık Türk Kütüphaneciliği*'dir. Fakat bu çalışma Ankara Üniversitesi tarafından geri dönüşüme gönderilerek yok edilmiştir. Bunların yanı sıra önemli araştırmacı/yazarlar Nermin Erdentuğ, Emel Esin, Hayrettin İvgin, Musa Seyirci, İrfan Nasrattınoğlu, Mehmet Önder, Müjgân Üçer, Koşay hakkında çeşitli makale ve tanıtım yazıları kaleme almışlardır.

Yazılan tüm bu eserler içinde onun halk bilimci yönünü aktaran bir çalışma hazırlanmamıştır. *Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı ve Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları* adlı bu tez, folklor alanındaki bu boşluğu kısmen de olsa doldurması amacıyla hazırlanmıştır. Burada onun halk bilimci yönü, halk bilimine verdiği önem, folklor hakkındaki görüş ve önerileri, kaleme aldığı eserlerin tanıtımı ve incelenmesi, eserlerindeki halk kültürü unsurları, Türk kültür ve medeniyeti etrafında şekillenen düşünce dünyası aktarılamaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ÇEŞİTLİ YÖNLERİ

1.1. HAYATI (1897-1984)

Gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde, gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bugünkü Başkurdistan, Tataristan gibi Türk Cumhuriyetlerinde veya Orta Asya'da doğup Türkiye'ye çeşitli sebeplerle göç etmiş birçok ilim adamı vardır. Ortaya koydukları ilmi, kültürel ve edebi çalışmalarla Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniden inşasında önemli bir rol oynayan bu şahsiyetlerden biri de Hâmit Zübeyr Koşay'dır.

Kuzey Türklerinden olan Hâmit Zübeyr hakkındaki biyografi bilgileri, genelde kendi beyanına göre düzenlenen, *Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü*'nde kayıt altına alınan özgeçmiş dosyasına ve kendi hayat hikâyesinden bahsettiği birkaç makalesine isnat etmektedir. Koşay Kazan Türklerinden olup baba tarafından dedeleri İk nehri kıyısındaki Tamyân boyuna, anne tarafından soyu Çubutlu'ya dayanır (Önder, 1985: 8).

Babası ilmiye sınıfından Ubeydullah¹ Efendi, annesi Nurizâde Hanım'dır (Şakiroğlu, 2002: 225). Fakat Koşay'ın gerek Macaristan'da aldığı diplomalarda ve 1928 tarihli askerlik durum belgesinde gerekse 1938 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu'ndan sonra hazırlanan hüviyet cüzdanında baba adı Abdullah olarak geçmektedir².

Ailesi İk nehri boyundaki Tamyân'da ikamet eden Koşay'ın, dedesi dönemin âlimlerinden Abdülcebbar Hazret adı ile bilinmektedir. Onun eğitim hayatında önemli bir yeri olan Abdülcebbar Efendi'yi zengin tüccarlardan Halfin ailesi yeni yaptırdıkları medresede müderrislik yapmak üzere Tilenkçi-Tamak Köyü'ne davet ederler. Koşay'ın babası Abdullah Efendi de bu köyün camisine tayin edilir ve böylece ailesi Tamyân'dan Tilenkçi-Tamak Köyü'ne göç etmiş olur. Ubeydullah Efendi ve Nûrizâde Hanım'ın ikinci çocuğu olan Hamit Zübeyr, Ural Dağları'nın batısındaki Tataristan'da, eski Ufa vilayeti Minzele kazası Tilenkçi-Tamak Köyü'nde 1897'de (H. 1313) dünyaya gelir. Abdülcebbar Efendi, II. Abdülhâmid'in büyük hayranı olması hasebiyle torununa

¹ Hâmit Zübeyr Koşay hakkında bilgi veren kitaplarda ve makalelerde baba adı genelde Ubeydullah olarak geçmekte fakat hüviyet cüzdanında baba adı Abdullah olarak zikredilmektedir.

² bk. Ek 1. (Nüfus Kaydı/Hüviyet Cüzdanı). bk. Ek 2. (Askerlik Belgesi).

Abdülhâmit Zübeyr adını verir. Hâmit Zübeyr [Koşay] ilköğrenimini dedesinin müderris olduğu medresede tamamlar. Onun öğrenim hayatına yön veren önemli isimlerden biri de Rızaeddin b. Fahreddinoğlu'dur. Ufa vilayeti *Diyanet İşleri* üyesi ve Rusya Müslümanları müftüsü olarak tayin edilen, devrin önemli âlimlerinden Rızaeddin Fahreddinoğlu aynı zamanda Koşay'ın eniştesi ve onun eğitimini üstlenen kişidir. “*İdil-Ural Müslümanlarının uyanış devrindeki en büyük âlimlerinden; bölgenin milli tarihinde ve matbuatın gelişmesinde çok büyük emeği olan, sayısız eseri ve büyük hizmetleri ile Rusya Müslümanları üzerinde derin izler bırakan, İslam'a karşı devlet eliyle savaş açıldığı 1923-1936 yılları arasındaki müftülüğünde Rusya Müslümanlarını birleştiren, Osmanlı modernleşmesinin fikrî ve siyasî yönelişlerini yakından takip eden, doğrudan ve dolaylı yollarla son dönem Osmanlı aydınlarını etkileyen âlim, tarihçi, gazeteci, kadı olan Rızaeddin b. Fahreddin, çok yönlü ve üretken ilmi bir şahsiyettir.*” (Özalp, 2001:5). *İttihat ve Terakki* yönetimi burs vererek öğrenci yetiştirmek üzere Rızaeddin Efendi'ye haber gönderir. Rızaeddin Efendi'nin eşi “*neden bir yabancı arıyorsun yeğenimiz Abdülhâmit Zübeyr'i gönderelim*” diyerek bu konuda eşini ikna eder. 1906 yılında ilim tahsili için Abdülhâmit ata yurdundan ayrılır (Bayram, 2014: 14-16).

Hâmit Zübeyr'in İstanbul'a geliş yahut eğitim için çağrılması konusunda farklı görüşler vardır. Bunlardan ilki Koşay'ın Türkiye'ye öğrenim için kaç yılında geldiği mevzusu üzerinedir. Onun Türkiye'ye gelişi üzerine üç farklı tarih zikredilmektedir.

Yakın dostu Sadi Bayram onun 1906 yılında Türkiye'ye geldiğini ve bu tarihi bizzat Koşay'ın kendisinden işittiğini ifade etmektedir³. İkinci tarih Koşay henüz hayatta iken 1974 yılında basılan *Makaleler ve İncelemeler* kitabının arka kapağında okuyuculara sunulan ve bizzat Hâmit Zübeyr'in kendi beyanına göre düzenlenen kısa özgeçmişte belirtilmektedir. Burada onun 1909 yılında ailesi tarafından Türkiye'ye gönderildiği beyan edilmiştir.⁴

İfade edilen son tarih ise Hâmit Zübeyr'in yazdığı *Sadri Maksudi Arsal'ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı* makalesinde geçmektedir. Koşay burada 1911 yılında istikbali için teyzesinin onu Orenburg şehrine davet ettiğini ve birkaç ay orada misafir olduktan sonra Türkiye'ye hareket ettiğini beyan etmektedir (Koşay, 1967d; 313).

³ Yakın çalışma arkadaşı Sadi Bayram ile 22 Mayıs 2015 Cuma, Saat 14.30'daki telefon görüşmesi.

⁴ bk. Hâmit Zübeyr Koşay, *Makaleler ve İncelemeler*: Arka kapak. 1974.

Bize göre bu hususu aydınlığa kavuşturacak en önemli nokta onun Türkiye'ye geldiği yıl *Selanik Rüştüyesi*'ne kaydolmasında saklıdır. Osmanlı'da orta dereceli okullar olarak bilinen rüştiyelerin eğitim süreleri, kuruldukları 1839 yılından Cumhuriyet'in ilanına kadar farklılık göstermiştir. 2. Meşrutiyet'in eğitim politikası sonucu bu okullarda eğitim süresi 3 yıl olarak benimsenmiştir. Rüştiyelere kaydolmak için konulan yaş sınırı ise en az 12 olarak öngörülmüştür (Kodaman, 1988: 91-112). Buradan hareketle 1897 yılında dünyaya gelen Koşay'ın, on iki yaşındayken Türkiye'ye geldiği ve *Selanik Rüştüyesi*'ne kaydolduğu ifade edilebilir.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü aracılığıyla basılan *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi* (Preshistor⁵ ve Protohistuari⁶) adlı eserin giriş kısmında aktarılan, Hâmit Zübeyr'in biyografisi bu iddaiyi doğrular niteliktedir:

“Dr. Phil⁷ Hâmit Zübeyr KOŞAY, İdil-Ural bölgesinde eskiden Ufa ili Minzele Kantonu Tilenkçi Tamak köyünde 1897'de doğmuştur. 1909'da tahsil için Türkiye'ye geçmiştir...” (Koşay, 1984: 5).

Onun İstanbul'a geliş yahut eğitim için çağrılması hususundaki ikinci ihtilaf ise kimlerin aracılığıyla yahut hangi maddi desteklerle eğitim hayatına devam ettiği üzerinedir. Yukarıda ifade edildiği üzere *İttihat ve Terakki* bursuyla Türkiye'ye geldiği görüşüne Ömer Özcan, Hâmit Zübeyr'in hayatını kaleme aldığı makalesinde, şu ifadelerle karşı çıkar:

“Onunla ilgili biyografi bilgilerinde, *İttihat ve Terakki* yönetiminin verdiği burs ile okutulacak öğrenciler arasında 1906 yılında İstanbul'a gönderildiği kaydedilmektedir. Hâlbuki bu tarihte *İttihat ve Terakki* yeraltı faaliyetlerini sürdürmekte ve siyasi bir gücü bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun tahsil için Türkiye'ye gelmesinde başka saiklerin bulunması gerekiyor.” (Özcan, 2010: 60).

Ömer Özcan'ın beyan ettiği bu görüşü Hâmit Zübeyr'in yazdığı şu satırlar destekler niteliktedir:

“...Henüz çocuk denecek küçük yaşta iken, Rızaettin Fahrettinoğlu'nun eşi olan teyzem, istikbalim ile ilgilenerek Türkiye'de tahsilim için imkânlar hazırlamış ve

⁵ Tarih öncesi. (İnsan soyunun ortaya çıkış devresi)

⁶ Ön tarih. (Yazıya geçmeden önceki tarım ve ilk yerleşik yaşam devresi)

⁷ Evrensel olarak bilimsel disiplinlerde doktora derecesi almaya hak kazanmış insanlara verilen unvan.

İstanbul'a gidecek öğrenci kafilesine katılmak üzere yaşadığım köyden Ural Nehri kıyısındaki Orenburg şehrine davet etmişti." (Koşay, 1967d: 313).

Görüldüğü üzere Hâmit Zübeyr Koşay, İstanbul'a eğitim için geliş hikâyesini anlatırken *İttihat ve Terakki* yönetiminin verdiği burstan hiç bahsetmediği görülür. Öyle ki Koşay'ın Türkiye'ye geldiği sene olarak ifade edilen 1906 yılı kabul edilecek olsa bile, bu yıllarda *İttihat ve Terakki* cemiyeti henüz oluşumunu tamamlamamış ve 2. Abdülhâmit'in baskısıyla yurtdışında faaliyetlerini sürdürmeye çalışan bir örgüt olarak karşımıza çıkar. Bu yıllarda padişahla iktidar kavgasına tutuşan İttihatçılar yönetim, ekonomi, eğitim gibi birçok alanda yapmak istedikleri değişiklikleri ancak yıllar sonra hayata geçirebilmişlerdir. Buradan hareketle Koşay'ın öğrenim için *İttihat ve Terakki*'nin yardımını görmediği sonucuna varılabilir.

Abdülhâmit Zübeyr ailesine veda eder ve ata yurdundan ayrılır. Kendisi gibi İstanbul'a öğrenime gidecek olan Esat Sabit ve Arif Sabit'le birlikte Türkiye'ye hareket eder. Koşay yolculuk güzergâhını ve yol arkadaşlarını şöyle aktarır:

"Yeni yıla doğru Samora şehriden rahmetli Halim Sabit'in kardeşleri ile buluşarak Türkiye'ye hareket ettim. Odesa'da, Rusya'dan ayrılmak mecburiyetinde kalan Musa Carullah da kafilemize katıldı." (Koşay, 1967d: 313).

İstanbul'a geldiklerinde Halim Sabit onları karşılar, Esat Sabit ve Arif Sabit'i *Galatasaray Sultanisi*'ne yerleştirdikten sonra Abdülhâmit Zübeyr'i *Selanik Rüştüyesi*'ne yatılı öğrenci olarak kaydettirir. Fakat dönemin siyasi ve toplumsal şartları onun öğrenim hayatını derinden etkiler. Öyle ki ismi dahi okulda sorunlara sebebiyet verir ve bu durum dedesi tarafından konulan Abdülhâmit isminin Hâmit olarak değiştirilmesine neden olur. Okuduğu okulda öğrencilerin çoğunluğunu Bulgar, Yahudi, Yunan ve Arnavutlar oluşturmaktadır. Balkanlardaki siyasi ve toplumsal karışıklıklar padişahın tahtan indirilmesiyle iyice alevlenmiş, padişah Selanik'te bulunan Alay Köşk'ünde göz hapsine alınmıştır. İşte bu sırada azınlık öğrencileri Abdülhâmit Zübeyr ile padişahın isim benzerliğinden ötürü onunla alay etmeye başlarlar. Azınlık öğrencilerinin yaptığı taşkınlıkları ve olayları duyan okul yönetimi bunların önüne geçmek için Abdülhâmit ismini Hâmit olarak değiştirirler (Bayram, 2014: 16-19).

Zor şartlar altında olsa da burada eğitimine devam eden Koşay, 1912 yılında *Selanik Merkez Rüştüyesi*'ni bitirir. Daha sonra Selanik'te sultaniyeye kaydolur, Balkan

Savaşları üzerine, sultanı bırakarak İstanbul'a döner, *Dar'ül Muallim*'e kayıt yaptırır ve buradan 1916 yılında mezun olur. Mezun olduktan sonra *Kadıköy Sultanisi*'nde bir yıl öğretmenlik yapar (Üçer, 1984: 3).

Hâmit Zübeyr'in Macarcaya ve Macar kültürüne ilgisinin bu yıllarda başladığı görülür. *Dar'ül Muallim*'in son sınıfında okurken İstanbul'da açılan Macarca kurslarına ilgi duyar, yükseköğrenimini Macaristan'da yapmaya karar verir. Bu doğrultuda İstanbul'da *Darülfünun*'da Prof. Mezaros'un yönettiği Macarca ve etnografya derslerini takip eden Hâmit Zübeyr, 1917'de *İttihat ve Terakki*'nin verdiği devlet bursuyla Macaristan'a gider. Macaristan'ın Budapeşte şehrinde ortaokullara öğretmen yetiştiren *Pedagogium*'a başlar⁸, 1921 yılında Dil ve Tarih bölümünden mezun olur. Burada öğrenimine devam eden Koşay, *Budapeşte Eötvös Collegium*'a girmeye hak kazanır⁹ (Bayram, 2014: 22; İvgin, 1985: 112).

Onun *Budapeşte Eötvös Collegium*'a girmesine öncülük eden, bu okulda yatılı burs hakkı kazanmasında büyük bir paya sahip olan ve Koşay'ın fikir dünyasında önemli bir yer edinen kişi ise ünlü Macar Türkolog Nemeth Gyula'dır (Aşan, 1996: 68). Hâmit Zübeyr Koşay üniversitenin *Felsefe Fakültesi Lisaniyat ve Türkoloji* bölümünden 22.12.1923 tarihinde mezun olur ve Türkoloji'den doktora payesi kazanır. *Türk Silah Adlarına Dair* teziyle ve üstün başarı anlamına gelen 'pekiyi' derecesiyle doktorasını tamamlar (Milli Folklor Ens. Müd, 1973: 1).

Türk Silah Adlarına Dair

Koşay'ın kaleme almış olduğu *Türk Silah Adlarına Dair* adlı doktora tezi el yazısıyla yazılmış olup, 115 sayfadan oluşmaktadır. Tezin başlığı ve ön sözü Macarca kaleme alınmıştır. Çalışmada sadece silah adları değil Türk kavimlerinin kullandığı çeşitli araç ve gereçlere ve bunların kullanım alanlarına da yer verilmiştir. Çalışmanın tek nüshası Budapeşte ELTE Üniversitesinde bulunmaktadır. Macaristan Başkonsolosluğu, Budapeşte Büyükelçiliği, Elte Üniversitesi Türkoloji Bölüm Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü Budapeşte şubesi ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile bu teze ulaşma hususunda çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Budapeşte Elte Üniversitesi

⁸ Öğretmen akademisi. Ortaokullara öğretmen yetiştiren yüksek dereceli okul.

⁹ Yüksek öğretmen okulu. Macaristan Budapeşte'de 1895 yılında kurulan üniversite bugün ELTE Üniversitesi olarak bilinmektedir.

Türkoloji Bölümü Başkanı Sayın Benedek Peri, 2. Dünya Savaşı'nda Budapeşte'nin muhasarası sırasında burada bulunan kütüphanenin yakılması sonucu birçok eserin yok olduğunu, birçoğunun ise halen kayıp olduğunu; Koşay'ın hazırlamış olduğu bu tezinde kayıp eserler içinde bulunduğunu belirtmiştir. Budapeşte'de yapılan kapsamlı araştırmalar ve görüşmeler sonucunda bu tezin bir nüshasına ulaşılmıştır. Bu değerli çalışmanın bir örneği bugün elimizde mevcuttur. İlerleyen dönemlerde tezin incelenmesi, tercümesi vs. yapılarak bu değerli çalışma ilim dünyasına kazandırılacaktır.

Koşay'ın ilim dünyasının şekillenmesinde rol oynayan doktora eğitimi sırasında aldığı ve ayrıca takip ettiği dersler şöyledir:

Türk Filolojisine Medhal, XIV. Ve XV. Asırlarda Osmanlı Türk Edebiyatı, Türk Filolojisinden Seçme Parçalar, Macar Tarihi Grameri, Arpad Devri Dil Yadıgârları, Edebiyat Tarihi, Tarihi Türk Grameri, Eski Edebiyattan Örnekler, Türk Tarih Yazarları, Sami Filolojisi, İslam Mistisizmi, Arapça, Macar Dil Hazinesi, Fransız Dili ve Edebiyatı, Umumi Estetik, Nazari Pedagoji.

Budapeşte Eötvös Colleqium'da eğitimi sırasında onun ilerleyen dönemlerde çalışmalarında önemli bir yer tutacak olan hususların başında tarih disiplinine olan ilgisi gelir. Onu tarih ilmine yönlendiren en önemli sebeplerden biri de daha sonra büyük üne kavuşacak olan sınıf arkadaşları, Macar tarihçiler Layoş Ligeti ve Laszio Rasonyi'dir.

Hâmit Zübeyr Koşay Macaristan'da öğrenimine devam ettiği yıllarda dikkat çeken noktalardan biri de ilk edebi çalışmasına bu zaman zarfında imza atmış olması ve bu çalışmanın *Lozan Türk Yurdu Derneği* tarafından ödüle layık görülmesidir. Osmanlı'da Batılılaşma ve Batı medeniyetlerini bilim, teknik ve sanat gibi alanlarda takip etme adına Tanzimat'la birlikte Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Daha sonra vuku bulan Balkan Savaşları'yla birlikte Avrupa'daki bu öğrenciler büyük baskı altında kalmış ve ciddi sıkıntılar çekmişlerdir. Bu baskılardan bir nebze kurtulmak adına ve aralarındaki dayanışmayı artırmak düşüncesiyle başta Lozan olmak üzere Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde dernekler kurmaya başlamışlardır. Derneklerin temel amacı *Türkçülük* düşüncesi etrafında milli birlik ve beraberliği sağlamaktır. İşte o derneklerden biri de 1909 yılında *Lozan Osmanlı Kütüphanesi* adıyla kurulan 1911 yılında *Lozan Türk Yurdu* adını alan dernektir (Şahingöz, 1997: 31-76).

Lozan Türk Yurdu, 1922 yılında “*Türk gençliğinin milli vazifeleri ne olmalıdır?*” başlığıyla bir yazı yarışması düzenler, yarışmaya Budapeşte’den katılan Hâmit Zübeyr yazdığı *İzgü Mescid* adlı eseriyle bu ödülü almaya hak kazanır (Koşay, 1976b: 3-4). Koşay’a ödül getiren bu eser, yarışmaya gönderdiği asıl ismiyle *Kaşgar’dan Cevap-Türkçe Hutbe* olarak bilinir. Bu eser aynı tarihlerde İstanbul’da *İzgü Mescid* adıyla basılmıştır.

Budapeşte’de doktoradan mezun olduktan sonra Türkiye hükümetinin *Talebe-i Muavene*¹⁰ bursuyla 1924-1925 yılları arasında *Berlin Üniversitesi*’nde bir yıl kadar Sanat Tarihi derslerine katılır. Bang Kaup’un derslerini takip eder. Bu bir yıllık zaman zarfında Almanya’da müze ve devlet kütüphanelerinde çeşitli çalışmalar yapar (Özder ve Özerdim, 1978: 9). Almanya’da müzecilik ve kütüphaneler üzerine yaptığı tüm bu araştırmaların meyvesini Türkiye’ye döndüğünde almış olan Hâmit Zübeyr, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin, müzecilik ve kütüphanecilik alanlarındaki öncü ismi olmuştur.

Hâmit Zübeyr, Almanya’da bir yıl kadar sürdürdüğü araştırmalar sonunda, 1925 yılında yurda döndüğünde *İstanbul Üniversitesi*’ne akademisyen olmak için başvuru yapar fakat çeşitli sebepler gösterilerek geri çevrilir. Koşay bu durumu *Âlim Nasıl Yetişir?* başlıklı yazısında özellikle bir sitem şeklinde şu satırlarla aktarır:

“... *Bu satırları okuyanlar peki sen ne oldun? Diyebilirler. 1925’te çok iyi dereceli doktor diplomamı göstererek İstanbul Üniversitesi’ne intisap için başvurduğum gün, kadro olmadığı ileri sürülerek atlatıldım. Ankara’ya gelip idareci oldum...*” (Koşay, 1968a: 482). İstanbul’da *Darülfünun*’da asistan olmak isteyen Koşay’ın geri çevriliş sebebiyse daha sonra yakın çevresine bahsettiği üzere; var olan asistan kadrosunun Avrupa’da öğrenimde olan Ragıp Hulûsi Özden’e ayrılmış olduğu ve bu nedenle onun geri çevrildiğidir (Bayram, 2014:113). Böylece onun *Darülfünun*’da akademisyen olma hayali başlamadan son bulur ve memuriyet hayatı başlar.

Yaşadığı bu hayal kırıklığı üzerine *Maarif Vekâleti*’ne bir dilekçe yazar ve Büyük Millet Meclisi kararı ile *Talebe-i Muâvene*¹¹ sınıfına dâhil olduğunu belirtir, uygun bir göreve atamasını ister. Bununla yetinmez ve *Dar’ül Muâllim*’den sınıf arkadaşı olan ve

¹⁰ Ekonomik olarak zor durumda olan öğrencilere öğrenim hayatında maddi destek sağlamak amacıyla devlet tarafından verilen burs.

¹¹ Yardım gören öğrenci.

Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü görevini yürüten Faruk Reşit Unat'a bir mektup yazar ve durumunu arz eder. Çok geçmeden *Hars Dairesi*'nde Kütüphaneler Müfettişliğine atandığını öğrenince Ankara'ya hareket eder (Koşay, Orgun, Bayram ve Tan, 2013a: 25)

Hâmit Zübeyr hiç istemediği ve ummadığı bir şekilde memuriyet hayatına başlar ve yıllar sonra kaleme aldığı *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi* kitabında bu durumdan sitemle bahseder:

“Bir ret yüzünden Maarif Vekâleti hizmetinde 38 yıl iki ay sürecek olan kaderim bu suretle gerçekleşmiş oldu.” (Koşay ve diğ., 2013a: 25).

Ankara'daki ilk görevi Maarif Vekâleti Hars (Kültür) Dairesi Kütüphaneler Umum Müfettişliği (25.04.1925-06.01.1926) olan Koşay, daha sonra sırasıyla, Hars Dairesi Asar-ı Atika ve Kütüphaneler Müdürlüğü ve 3. Sınıf Umum Müfettişliği (18.06.1926-31.05.1927), Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü (01.06.1927-13.03.1931), Müzeler Dairesi Müdürlüğü (13.03.1931-12.01.1945), Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (20.01.1945-05.01.1950), Etnografya Müzesi Müdürlüğü (24.04.1950-13.07.1962) görevlerini yürütmüştür.

Hâmit Zübeyr Koşay 1926 yılında İstanbullu Abdullah Gıyaseddin Tansu'nun kızı Naime Hanım ile evlenir. Bu evlilikten Nijat ve Erdem isimli iki çocukları dünyaya gelir. Oğlu Nijat küçük yaşta, eşi Ayşe Naime Koşay ise 1957 yılında vefat eder. Kızı Erdem Kayıran'dan, Etel Kayıran ve Hanze Kayıran adlı iki torun sahibi olan Koşay'ın ilk torunu Hanze 1999 yılında, diğer torunu Etel Kayıran ise 2009 yılında vefat etmiştir (Bayram, 2014: 53).

Onun yakın dostlarından Hayrettin İvgin ise yaptığımız söyleşide, Hâmit Zübeyr Koşay'ın çocuğu olmadığını ve bundan ötürü bir evlat edindiğini ifade etti.¹²

Vurgulanması gereken önemli hususlardan biri de Hâmit Zübeyr'in kullanmış olduğu soyadıdır. Soyadı Kanunu yayımlandıktan sonra bu soyadını muhtemel kuvvetle kendisi seçmiştir. Bu ismi seçmesindeki sebebi yahut bu isim üzerindeki hassasiyetini, kendisi yayımladığı hiçbir yazıda belirtmemiştir. Fakat Hâmit Zübeyr'in seçmiş olduğu

¹² Hâmit Zübeyr Koşay'ın yakın çalışma arkadaşlarından Hayrettin İvgin ile 11 Temmuz 2016 Salı, saat 16.00'da Ankara'daki görüşme.

“Koşay” ismine, Kırgızların dünyaca ünlü, en uzun destan unvanına sahip *Manas Destanı*’nda rastlanmaktadır.

Manas Destanı’nı tercüme eden ve yayımlayanlardan biri olan Abdülkadir İnan kitabında bu kahramanın ismini hep “Koşay” olarak telaffuz eder (İnan, 1992: 14-15).

Burada altı çizilmesi gereken husus *Manas Destanı*’nı inceleyen çeşitli eserlerde destandaki kahramanın adındaki tek ses değişikliğidir.

Naciye Yıldız *Manas Destanı* üzerine önemli değerlendirmelerde bulunduğu eserinde bu iddiaya temel oluşturan kahramanı “Koşoy” olarak telaffuz etmektedir (Yıldız, 1995: 126).

Yine aynı şekilde Mayramgül Dıykanbayeva’da kaleme almış olduğu *Kırgızlarda Atalar Kültü* adlı eserinde Kırgızistan yazması *Manas Destanı* kahramanlarından biri olarak Koşoy Evliya’ı anlatır. Bu eserde de kahramanın adı Koşoy olarak geçmektedir (Dıykanbayeva, 2016: 219).

Bahaddin Ögel ise yazmış olduğu *Türk Mitolojisi-1* kitabında, destanda bu kahramanın adını bizzat Koşay olarak okuduğunu ifade eder:

“...Bir de il’in en yaşlısı vardı ki Bakay’dan sonra bu gelirdi. Bu da Koşoy Han’dır ki biz metinlerde bunun adını Koşay Han şeklinde okuduk.” (Ögel, 2014: 505).

Hâmit Zübeyr’in bu destan kahramanından yola çıkarak kendisi için seçmiş olduğu düşünülen Koşay soyadını, destan kahramanının profiline bakarak “niçin bu ismi seçti?” sorusuna cevap vermek için yeterli olabileceği kanaati varılabilir.

Naciye Yıldız *Manas Destanı* üzerine yaptığı tespit ve tahlillerde erkek kahramanların isimlerinden ve genel özelliklerinden bahsederken Koşoy adlı kahramanı uzun uzun anlatır. Burada Koşoy’un akıl danışılan, duası alınan, insanların müşküllerini halleden, cennetin kapısını açabilecek kadar yüce bir şahsiyet olan, insanlara ticaretin usullerini öğreten, kısaca insanlığa her konuda yol gösteren güçlü bir kahraman olduğu aksettirilir. Manevi güçlerinin yanı sıra Koşoy’un bir pehlivan olduğu, ayrıca adaletten hiç ayrılmadığı gibi yönlerine de özellikle vurgu yapılır (Yıldız, 1995: 126-127).

Hayatı boyunca çalışmayı ve insanlığa özellikle de kendi halkına hizmet etmeyi, onların yolunu açıp aydınlatmayı amaç edinmiş olan Hâmit Zübeyr, bir destan

kahramanından yola çıkarak kendi yaşamını, özlemlerini kısacası hayata bakış açısını yansıtan bir soyadı seçmiş olabileceği ifade edilebilir.

1962 yılında yaş haddinden emekli olan Hâmit Zübeyr, çevresinin isteği üzerine yeniden çeşitli görevlerde yer almıştır. Mehmet Önder onun yeniden çalışma sahasına dönmesini şöyle aktarır:

“1950 yılında Genel Müdürlükten ayrılmış ve kendi eliyle kurduğu Ankara Etnografya Müzesi'nin müdürü olarak 1962 yılına kadar çalışmış bu görevdeyken yaş haddinden emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra Türk müzecileri onu bırakmamış, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde sözleşmeli uzman müşavir olarak çalışmalarını sürdürmesi istenmiştir. Bu görevi memnurlukla kabul eden Dr. Koşay, on yıl müzeler camiasında herkesin sayıp sevdiği bir müşavir olarak çalışmıştır.” (Önder, 1985: 9).

İnceleme, araştırma, kongre vb. sebeplerle Macaristan, Almanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Estonya, Amerika, İsviçre, Romanya, İspanya, Lübnan, Suriye ve Mısır'a giden Koşay, 1980 yılında *Kültür Bakanlığı*'ndan en iyi *Halk Bilimci* ödülünü almıştır (Bayram, 2014: 100).

Gerek ihtisas yaptığı dil bilimi çalışmaları gerekse eğitim, kongre, inceleme vs. için gittiği ülkelerde yaptığı çalışmalar onun birden fazla dil öğrenmesine vesile olmuştur. Fransızca ve Almancayı konuşacak, Macarcayı yazacak, Farsça ve Arapçayı tercüme yapabilecek derecede bilen Koşay, başta Tatarca olmak üzere, Türkçenin özellikle Rusya'da kullanılan bütün lehçe ve şivelerine vakıftır (Özcan, 2010: 61). Bunun en güzel örneği ise Kazan Türkçesiyle yazdığı şiirlerdir.

Ölmeden birkaç yıl önce kısmi bir felç geçiren Koşay'ın bir ayağı ve bir eli tutmaz olur ve konuşma yeteneğini önemli ölçüde yitirir. Buna rağmen elinde bastonu ile güçlükle yürüyerek önemli birkaç toplantıya iştirak eder, fakat çok arzu etmesine rağmen bu toplantılarda konuşma yapamaz (Nasrattınoğlu, 1984: 5).

Tarih, etnografya, arkeoloji, filoloji ve folklor disiplinlerinde yurtiçi ve yurtdışında büyük bir şöhrete kavuşmuş bilim adamı Hamit Zübeyr Koşay 1 Ekim 1984 tarihinde Ankara'da hayata gözlerini yummuştur.

1.2. KİŞİLİĞİ – ÇEŞİTLİ YÖNLERİ

Henüz 9 yaşlarında ata yurdundan ayrılıp öğrenimi için yollara düşen Hâmit Zübeyr Koşay, doğup büyüdüğü topraklara, ailesine, ölene dek bir daha geri dönemeyecektir. Bu durum onun kişiliğinde önemli ve derin bir iz bırakır. Koşay'ın asistanı ve uzun yıllar çalışma arkadaşı olan Sadi Bayram onun kişiliğine dair gözlemlerini şu satırlarla aktarır:

“Baş başa yaptığımız sohbetlerde anladığıma göre 9 yaşında ana ocağından ayrılıp, yatılı okullarda tahsilini sürdürmesi rahmetli Koşay’da içe dönük bir karakter yaratmıştır.” (Bayram, 2014: 134).

Koşay doğduğu topraklardan ayrıldıktan sonra bir daha aile fertlerini görememiş; hep anne, baba ve aile özlemi çekmiş; siyasi sebeplerden ötürü ailesine zarar gelmesin diye Moskova İlimler Akademisi'nin *Altaistik Kongre* davetine icabet edememiştir. Komünist Rusya topraklarında yaşayan ailesine, aile fertlerinin sürgüne gönderilmesi yahut çeşitli zulümlere maruz kalmaları korkusuyla mektup yazamamış; vefatına dek bu özlemi hep yaşamıştır. *“Bazı şeyler yazılmaz, konuşulur”* diyerek bu duygularını ve yaşadığı hasreti sadece çok yakın çevresine açmıştır. 87 yıllık ömrünü ilme ve okumaya adanmış, günlük hayatı da hep bu düstur üzere olmuştur. Koşay'ın günlük hayatı şöyle özetlenebilir: Sabah 09.00'da uyanır, kahvaltısını yaptıktan sonra, gazetelerini okur, kültürle ilgili makaleleri, arkeoloji ve sanat tarihine ait haber küpürlerini kesip, bir kâğıda yapıştırarak onları dosyalar. Gazetelerden sonra, kitaplarıyla meşgul olan Koşay, kitaplardan not alacağı zaman bunu eski yazıyla yapar ve bu notları daha sonra Latin harflerine aktarır. Çalışmalarına öğlen yemeğiyle ara veren Hâmit Zübeyr, hiç vazgeçemediği kahvesini içtikten sonra bir saat kadar uyur, uyandıktan sonra hiç bıkmadan usanmadan hep yaptığı gibi çalışmasına devam eder, beş çayında börek ve pastasını yer, saat 18.00'da mutlaka yürüyüşe çıkar. Yürüyüşün kendini hayata bağladığını ve onu zinde tuttuğunu özellikle hep vurgulayan Koşay, akşam yemeğinin ardından kısa bir süre televizyon izledikten sonra gece 03.00 civarlarında yatar ve günü böyle tamamlar. Ömrünü kültür hizmetlerine ve ilme adanmış olan Hâmit Zübeyr Koşay'ın hayalleri de yine bu doğrultuda şekillenmiş, zaman zaman aldığı milli piyango biletlerinden ikramiye kazanırsa, bu ikramiyeyi milli kültüre dair yapacağı ve başkaları tarafından yapılacak olan projelerde kullanmak istediğini ifade etmiştir. Hayvanlara

gösterdiği sevgi ve yufka yürekliliğiyle tanınan Koşay, evde beslediği serçe ve *Cincin* adını verdiği kediyle zaman geçirmekten büyük haz alır. Öyle ki evde beslediği serçenin ölümüne çok üzülür, birkaç gün onun yasını tutar. *Cincin* adlı kedisi akşamları onun kucağında uykuya dalar, kediyi rahatsız etmemek için yerinden kalkmaz ve kedi uykusunu alıp uyanıncaya kadar bu duruma büyük ihtimam gösterir (Bayram, 2014: 117-134).

Yükseköğrenim için gittiği Budapeşte’de tanıştığı sınıf arkadaşlarından yazılarında hep övgüyle bahseder ve her daim onlarla gurur duyduğunu ifade ederek çevresindeki insanlara karşı büyük bir vefa örneği gösterir. Bununla da yetinmeyerek özellikle tarih, filoloji, arkeoloji alanlarında gerek onu yetiştiren ve ona yol gösteren hocalarının gerekse arkadaşlarının ortaya koymuş oldukları makale, kitap vb. birçok eserini Türkçeye kazandırmaktan imtina etmemiştir. Özellikle Macarca ve Almanca birçok kitap ve makaleyi tercüme ederek, onları Türk okuyucuların hizmetine sunmuştur.

Hâmit Zübeyr Koşay’ın ilk eğitimini dedesinin yanında medresede alması onun Müslümanlığa ve dine olan bakış açısını şekillendirmiştir. Sadi Bayram onun dine bakış açısını şöyle aktarır:

“Aslında ilk tahsilini medresede yaptığı için Müslümanlığı iyi bilir, Allah’a tam kalbi ile inanır, Allah’ın varlığı *Elham ve Kulhûallahû ahad* surelerinde mevcuttur ve İslam dininin en güçlü ve inandırıcı din olduğunu söylerdi. Ezan okunduğunda gerekli saygıyı gösterirdi.” (Bayram, 1986: 15).

Çalışmaktan, araştırmaktan, yazmaktan hiç ayrı kalmaz Koşay. Öyle ki arkeolojik bir kazı için gittiği Elazığ’da ayağı kırılır. Ankara’ya evine döner. Ayakta çalışmıyorsam masa başında çalışmalarına devam ederim düşüncesiyle *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi* adlı eserini yazmaya başlar (Koşay ve diğ. 2013a: 29). Tarihi gerçekliği gün yüzüne çıkarmayı amaçladığı bu eseriyle aynı anda, bir nevi kendi hayatını ve düşlerini anlattığı *Cincik* adlı hikâyeyi kaleme alır. Koşay ömrünün son anına kadar bıkmadan usanmadan çalışmalarına devam eder ve yazmaktan hiç geri durmaz.

İstanbul Üniversitesi’nde akademisyen olma arzusu her ne kadar gerçekleşmemiş olsa da yaptığımız görüşmelerde, sonraki yıllarda *Ankara’da Dil Tarih Coğrafya*

Fakültesi'nde Orhan Acıpayamlı'nın ricası üzerine 1970-1975 yılları arasında arkeoloji ve halk bilimi derslerine girmiş ve bilgi birikimini genç kuşaklara aktarma imkânı bulduğu ifade edilmiştir.¹³

Hâmit Zübeyr Koşay, Türkiye'ye döndüğü yıllarda *İstanbul Üniversitesi*'ne akademisyen olma arzusuyla başvuru yapar, fakat kadro olmadığı gerekçesiyle bu isteği reddedilir. Atatürk'ün özel kalem müdürüne yazdığı telgraf sayesinde *Maarif Vekaleti*'nde işe başlar (Koşay ve diğ., 2013a: 25). İşte bu kırılma, onun Atatürk'le tanışmasına ve sonraki yıllarda Atatürk'le olan yakın dostluğuna önyak oluşturur. Onun direktifleri doğrultusunda önemli çalışmalara imza atar ve Atatürk'ün yakın mesai arkadaşlarından biri olur.

Atatürk'ün Yakın Çalışma Arkadaşı Koşay

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli alanlarda inkılaplar yapan Atatürk gerek Anadolu'da gerekse yurt dışında yetişmiş önemli ilim adamlarını, sanatçıları, edebi şahsiyetleri kısacası kültür korunması, inkılapların yerleşmesi, Türk medeniyetinin gelişmesi ve Türk halkının refah seviyesinin yükseltilmesi için kakıda bulunacağını düşündüğü birçok mütefekkeri etrafında toplamış onlarla medeniyetin yeniden inşası hususunda ciddi adımlar atmıştır. Dil, tarih, kültür ve medeniyet çalışmaları bunların başını çekmiştir. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Hars Daireleri, etnografya ve kültür müzeleri bu doğrultuda yapılan çalışmaların bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde Atatürk'ün önem verdiği ve büyük değer atfettiği ilim adamlarından biri de Hâmit Zübeyr Koşay'dır. Yükseköğrenimini yurt dışında tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönen Koşay, Ankara'da Atatürk'le tanışmış, Anadolu'da yapılacak kültür ve medeniyet çalışmalarının merkezinde yer alarak önemli katkılar sunmuştur. Atatürk sahip olduğu ilmi tecrübesine çok güvendiği Hâmit Zübeyr'e her alanda büyük destek vermiş, onu önemli kurum ve kuruluşların başına getirmiş, Koşay'ın kültür ve medeniyet alanında öncü kişilerden biri olmasını sağlamıştır. Hâmit Zübeyr'in Atatürk'le olan bu yakın münasebeti, onu hem ulusal ve uluslararası ilim camiasında

¹³ Hâmit Zübeyr Koşay'ın yakın çalışma arkadaşlarından Hayrettin İvgin ile 11 Temmuz 2016 Salı, saat 16.00'da Ankara'daki görüşme.

haklı bir şöhrete kavuşturmuş hem de edindiği devlet adamı tecrübesiyle Türk kültür ve medeniyetine maddi ve manevi büyük katkılar sunmasını sağlamıştır.

Koşay bu doğrultuda ilk olarak Atatürk'ün tezi olan Sümerler'in Türklerle akraba oldukları savı üzerine çalışır; yine Atatürk'ün isteğiyle *Etnografya Müzesi*¹⁴, ni kurar, ilk milli kazı olan Ahlatlıbel Kazısı'nı Atatürk'ün tavsiyesi üzerine yine o üstlenir. Birer kültür hazinesi olarak görülen Mevlâna ve Hacıbektaş Dergâhlarının müze olması gerekliliğini Atatürk'le paylaşır ve buraların kültür müzesi olarak Cumhuriyet'e kazandırılması için Atatürk'ten yardım ister; bu isteği hemen kabul görür ve bugünkü *Mevlana Müzesi* ve *Hacıbektaş Müzesi* kurulmuş olur. Atatürk'ün direktifiyle *Ayasofya Camii*, Koşay'ın komisyon başkanı olduğu grup tarafından gerekli düzenlemeler yapılarak müze haline getirilir (Özder ve Özerdim, 1978: 7).

Özellikle Sümerler konusuna dikkatle eğilmiş ve bu amaçla Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sümerolog ve Asurolog Prof. B. Landsberger'in derslerine serbest öğrenci olarak girmiş ve dersleri büyük bir dikkatle takip etmiştir (Koşay ve diğ. 2013a: 26). Hâmit Zübeyr'in en önemli yönlerinden biri de ilmi ve edebi dünyasının Türkçülük düşüncesi üzerine kurulu olması ve vefatına dek Türkçülük düşüncesini savunmaya devam etmesidir. Bunun en önemli sebebinin çarlık Rusya rejimi saldırısı altındaki, doğduğu topraklardan henüz çocuk yaşta ayrı kalması olarak görülebilir. Türklerin çeşitli coğrafyalardaki perişan ve dağınık hali de onun düşünce dünyasını derinden etkilediği söylenebilir.

Hans-Lukas Kieser yazdığı *Türklüğe İhtida/1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri* adlı kitabında, Koşay'ın Pantürkizm¹⁵,den güçlü bir şekilde etkilendiğinden bahsetmiş ve özellikle *İzgü Mescit* adlı eserini Pantürkizm düşüncesini temel alarak oluşturduğunu savunmuştur. Hans Lukas yazının devamında Pantürkizm düşüncesine gönülden bağlı olan Koşay'ın emperyalizmi düşman olarak benimsediği ve Pantürkizm idealinin karşısındaki en büyük engelin emperyalist düşünce olduğunu savunan görüşüne yer vermiştir (Çev. Dirim, 2008: 152-153). *İzgü Mescit* adlı öykünün tamamı göz önüne alındığında bu görüşün ne kadar doğru ve sağlam temeller üzerine

¹⁴ *Ankara Etnografya Müzesi* kurulma kararı *Heyet-i İlmiye* tarafından 1923'te alınmış, Mübarek Galip'ten sonra Hars Müdürü olan Koşay zamanında 1925'te temelleri atılmış ve resmi açılışı 25 Mayıs 1928'de yapılmıştır (Oral, 2002: 121).

¹⁵ Türkçülük, Türkizm, Pan-Türkizm, Türk halklarının özgürlüğünü ve birliğini savunan kültürel, ilmi, felsefi ve siyasi görüş. Turancılık.

oturtulduğu görülebilir. Koşay bu eserde tüm Türk gençliğine seslenerek onların milli vazifelerinin neler olduğunu sıralamış; dilde birlik, ülküde birlik düşüncesinin hayata geçirilmesini gerektiğini şiddetle savunmuştur.

Onun tarih, halk bilimi, arkeoloji vb. birçok alanda yapmış olduğu çalışmaların ve yazmış olduğu şiirler, hikâyeler ve romanların temelinde yatan düşünce kendi ifadeleriyle şöyle özetlenebilir: “*Türkler büyük bir ırkın evladı ve eski medeniyetlerin varisidir. Onlar öğrenmişler ve öğretmişlerdir.*” (Koşay, 1951a: 3). Koşay’ın ortaya attığı bu sav onun bütün çalışmalarına yansımış ve düşünce dünyasının çerçevesini çizmiştir.

Pragmatist bir yaklaşıma sahip olan Koşay, yarar sağlamayan, zihni boş yere meşgul eden düşüncelerden her zaman uzak durulması gerektiğini ifade eder. Sadi Bayram onun bu yönüyle ilgili şu anekdotu aktarır:

”*Üstadım, hocam Hâmit Zübeyr Koşay’ı 1966 yılında rahmetli Hikmet Gürçay tanıştırmıştır. O tarihte bana sorduğu ilk soru, beşeriyetin en büyük keşfi nedir? suali olmuştur. Verdiğim cevaplar yeterli olmadı ki, sorunun cevabını kendisi verdi. Beşeriyetin en büyük keşfi çöp sepetidir. Zira beğenmediğin nesneyi buruşturup atarsın ve ondan kurtulursun, zihnini meşgul etmez.*” (Bayram, 2014: 133).

İlk ilmi araştırmalarına Macaristan’da başlayan Koşay, kendini geliştirmek ve birçok kültürel çalışmayı Türkiye’ye kazandırmak için dünyanın dört bir yanına gider dünyaca ünlü Türkolog, arkeolog, antropolog, filolog ve sanat tarihçileriyle dostluk kurar ve gerek Türkiye’de gerek Avrupa’da kendini tüm ilim çevrelerine ispatlar. Öyle ki birçok batılı ilim adamının Hâmit Zübeyr’e gönderdiği özel mektuplar¹⁶, Koşay’ın kendi arşivinde bulunmaktadır. Ayrıca birçok batılı bilgin, kaleme aldıkları eserleri imzalayarak Hâmit Zübeyr’e göndermişler, bu yakın ilgi ve samimi dostluklar onun zengin bir kütüphaneye¹⁷ sahip olmasını sağlamıştır.

¹⁶ Yakın dostu Sadi Bayram, Koşay’ın kızı Erdem Kayıran’ın isteği üzerine onun yaşadığı evi 2012 yılında boşaltmış ve buradan çıkan fotoğraf ve mektupları *İLK TÜRK HAFİRİ HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY’IN BELGELERLE BİYOGRAFİSİ* adlı kitabında yayımlamıştır.

¹⁷ Hâmit Zübeyr Koşay’ın kütüphanesinde bulunan bütün kitaplar kızı Erdem Kayıran tarafından 1988 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’na satılmıştır. Koşay’ın Kütüphanesinde yerli-yabancı olmak üzere yaklaşık 5000 kitap bulunmaktadır.

1.3. AKADEMİK YÖNÜ ve İLMİ ÇALIŞMALARI

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Koşay, budunbilimi (etnoloji), betimsel budunbilimi (etnografya), kazıbilimi (arkeoloji), dilbilimi (filoloji) ve halk bilimi (folklor) alanlarında ihtisas yapmış, yurtiçi ve yurtdışında önemli çalışmalara imza atmış değerli bir ilim adamıdır.

Onun bu ilmi kişiliğini, çalışma arkadaşlarından Nermin Erdentuğ şu sözlerle aktarır:

“... Ün yapmış olduğu arkeolojiden farklı olan, ilk rehberliğini yapmış olduğu bilim alanlarına ilişkin olan düşünce ve çalışmaları gözden geçirildiğinde, bilinen bilim sıfatlarına ek olarak, Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ı hoca-üstad olarak takdim etmekte ne kadar haklı olduğum ortaya çıkar. Hâmit Zübeyr Koşay hocayı, Türk Tarih Kurumu sayılı hafirlerinden biri ve değerli bir filolog olmasının yanı sıra Anadolu’da yaşayan Türk kültürünü inceleme alanında da gönüllü bir ilim adamı, etnolog- folklorcu olarak tanıtsam hiç de haksız sayılmam.” (Erdentuğ, 1986:129).

Hâmit Zübeyr Koşay’ın yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu eserler onun haklı bir şöhrete kavuşmasını sağlamıştır. Öyle ki yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk milli kazılarına imza atmış, Anadolu’nun eşsiz bir medeniyet merkezi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunların yanı sıra halk bilimi ve dilbilimi çalışmalarına kayıtsız kalamamış, bugün modern tarzda kullanılan derleme sözlüğünün temeli sayılan *Anadilden Derlemeler* isimli iki cilt halinde basılan eseri ilim dünyasına kazandırmıştır. Etnografya alanında da önemli çalışmalara imza atan Koşay nadide eserleri bir çatı altında toplamak, tasnif etmek ve gelecek kuşaklara tarihi vesikaları ulaştırmak amacındadır.

Koşay, 1927 yılında Cumhuriyet devrinin ilk müzesi olan *Ulusal Müze*’yi kurar (Bayram, 2014: 8). Bu müze Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk müzesi olma hasebiyle büyük öneme sahiptir. Böylelikle Hâmit Zübeyr Koşay da bu müzenin kurucusu ve ilk müdürü olma onuruna kavuşur.

1929 yılında Atatürk’ün emriyle kurulan *Tarih Encümeni* ve *Dil Encümeni* derneklerinin kurucuları arasında yer alır. Bu dernekler yine Atatürk’ün emriyle lağvedilir, *Tarih Encümeni* yerine *Türk Tarih Kurumu* açılır ve Hâmit Zübeyr de bu

kurumun asli üyelerinden biri olur (Önder, 1985: 9). Onun 1934 yılında yaptığı Ahlatlıbel Kazısı da Cumhuriyet'in ilk milli kazısı olması yönüyle dikkate değerdir. Bu kazının en önemli sonuçlarından biri ise Ankara'nın çok eski bir yerleşim yeri olduğunun kanıtlanmasıdır.

Koşay, Türkiye'de arşivcilik alanında da önemli işler yapmıştır. Arşivleme konusuna dikkatle eğilmiş; Macar arşivci Lajos Fekete'nin İstanbul'a getirilmesine önyak olmuş ve Türkiye'de arşiv alanında çağdaş tasnif sistemine geçilmesini sağlamıştır (Şakiroğlu, 2002: 226).

Tevdi ettiği tüm bu görevlerin yanı sıra birçok ilmi kurula üye olmuş, bu kurullarda çeşitli görevler üstlenmiş ve yeni Türkiye'nin inşası sırasında kültürel altyapının oluşturulmasına öncülük etmiştir. Bu üyelikler onun çalışma sahasının sınırlarının çizilmesinde ve ilmi dünyada ne denli değerli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından oldukça mühimdir.

Koşay'ın ilim kurul üyelikleri şunlardır:

- Alman Arkeoloji Enstitüsü Asıl Üyesi (1922)
- Türk Tarih Kurumu Kurucu Üyesi (1931)
- Türk Dil Kurumu Merkez Üyesi (1932)
- Prag Şark Enstitüsü Muhabir Üyesi (1935)
- Macar- Budapeşte Köröşi Csoma İlim Derneği Üyesi (1936)
- Viyana Antropoloji Derneği Muhabir Üyesi (1938)
- İsveç Krallığı Tarih, Antikite Akademisi Muhabir Üyesi (1939)
- Fin Arkeoloji Cemiyeti Muhabir Üyesi (1940)
- Türk İslam Sanatları Enstitüsü Asli Üyesi (1953)
- Folklor Araştırmaları Kurumu Kurucu Üyesi (1955)
- Unesco Milli Heyeti Üyesi (1957)
- Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) Asıl Üyesi ve Başkanlığı (1957-1965)
- Uluslararası Prehistorik ve Protohistorik İlimleri Birliği Daimi Şeref Üyesi (1962)
- Uluslararası Anıtlar Konseyi (ICOMOS) Türkiye Milli Komite Üyesi (1967)
- Türk Kütüphanecileri Derneği Şeref Üyesi (1968)

- Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Araştırma Enstitüsü Şeref Üyesi (1968) (İvgin, 1981: 122).

Bu üyeliklerinin yanı sıra Halkevleri Şeref Üyesi ve Türk Kooperatifçilik Kurumu Yönetim Kurul Üyesi (1944-1948) olan Koşay, Halkevleri'nin kuruluş yıllarında göstermiş olduğu değerli hizmetlerden ötürü şeref plaketine de layık görülmüştür (Nasrattınoğlu, 1983: 15).

Türkiye'de modern tarzda ilk arkeolojik kazıları başlatan Koşay'ın çalışmaları sadece ulusal bazda kalmamış; uluslararası birçok arkeoloji enstitüsünün asli üyesi olarak da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda uluslararası arkeoloji araştırmaları alanında Almanya'nın en önde gelen kuruluşlarından olan *Alman Arkeoloji Enstitüsü* asli üyelerinden biri olur ve bu alanda önemli işler yapar. Cumhuriyet'in ilk arkeologlarından biri olan Koşay, bu yöndeki çalışmalarıyla hem Cumhuriyet devri ilk milli kazılarını yapmış hem de Anadolu kültür ve medeniyetini gün yüzüne çıkarmıştır. Emine Çaykara kendisiyle yapılan bir söyleşide Atatürk döneminde büyük önem verilen araştırma ve kazıların hız kazandığını ve bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilk arkeologlarını yetiştirdiğini belirtir. Remzi Oğuz Arık, Şevket Aziz Kansu, Arif Müfid Mansel, Ekrem Akurgal'la birlikte Cumhuriyet'in ilk arkeologları listesinde Hâmit Zübeyr Koşay'a da yer verir (Balabanlılar, 2002: 33).

O, Gazi-Orman Fidanlığı (Ankara-1932), Ahlatlıbel (Ankara-1933/34), Kumtepe (Çanakkale/Troya-1934), Alacahöyük (Çorum-1935/1948), Pazarlı (Çorum-1936/1938), Karaz (Erzurum-1943/1943), Pulur (Erzurum-1961), İkiztepe (Erzurum-1964), Sakyol (Tunceli-1968/1971), Yeniköy (Tunceli-1972) kazılarını bizzat yürütmüştür.

Koşay'ın ilmi çalışmalarının önemli bir ayağını da tarih disiplini oluşturur. Daha önce biyografisinde belirtildiği üzere, onun tarihe ilgisi Macaristan'da başlar. Ünlü Macar tarihçilerle sınıf arkadaşı olması ve tarih disiplininin diğer alanlarla yakın bir bağ oluşturması onu tarihi araştırmaya yönelten başlıca sebeplerdir. Tarihe ışık tutma adına bu tür çalışmalara büyük önem veren Koşay, Atatürk'ün kurulmasını teklif ettiği *Türk Tarih Kurumu*'nun oluşum safhasında büyük rol oynamış ve bu kurumun kurucu üyelerinden biri olmuştur. İlki 1932 yılında gerçekleştirilen Türk Tarih Kongrelerine katılmış, bu kongrelerde önemli bildiriler sunmuştur.

Bu dönemde Atatürk'ün büyük önem verdiği meselelerin başında dil çalışmaları gelmektedir. Atatürk, bu doğrultuda yakın çevresini dilbilimi çalışmaları için teşvik etmiş ve bu çalışmalar için önemli bir devlet desteği sağlamıştır. Hâmit Zübeyr de Cumhuriyet devri dilbilimi çalışmalarına katılmış ve bu doğrultuda birçok makale kaleme almıştır. Bu çerçevede ortaya koyduğu derleme sözlüğünün yanı sıra Elamca-Türkçe dil akrabalığı üzerine görüşleri, Munda-Kore dillerinde Türkçe ile müşterek unsurlar üzerine araştırmaları büyük önem arz eder.

Dil seferberliğinin başladığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında tüm çalışmaların içinde yer alır ve bu çalışmalara önemli katkılar yapar. En önemli görevlerinden biri de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Merkez Heyeti*'nde icra ettiği görevdir. Koşay burada *Lengüistik-Filoloji Kolu Başkanı* olarak görev almış, düzenlenen Türk Dil Kurultaylarına katılmış ve aktif görevler üstlenmiştir.

Onun ilmi ve akademik çalışmaları sadece bunlarla sınırlı kalmaz. İslam sanatları olarak bilinen mimari, minyatür, tezhip, güzel yazı (hüsnü hat), edebiyat ve musiki gibi alanlarda çeşitli eserleri koruma ve gelecek kuşaklara aktarma amacı güden *Türk-İslam Sanatları Enstitüsü*'nün öncü isimlerinden biri de Koşay'dır. Türk- İslam devletleri bu sanat dallarında ünlü sanatçılar ve eşsiz sanat eserleri bırakmışlardır. Hâmit Zübeyr Koşay ortaya konulan bu mimari ve sanatsal zenginliklerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla önemli çalışmalar yürütmüştür. Cami, medrese, çeşme, saray, köprü gibi önemli mimari yapılar ve bunlara dair sanatsal değerlerin muhafaza altına alınmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını asli bir görev olarak üstlenmiştir. Koşay, bu eserlerin, tarihin canlı tanıkları olduğunu ve bunların her ne pahasına olursa olsun koruma altına alınmasını şiddetle önerir.

Onun Türkiye'de öncülük yaptığı en önemli konulardan biri de müzecilik faaliyetleridir. Yaptığı ilmi araştırmalarda maddi kültür öğelerinin müzeler aracılığıyla koruma altına alınması temel gayelerinden biridir. Bunu gerçekleştirmek için 1957 yılında *Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM)*'ne üye olmuş burada çeşitli faaliyetler yürütmüş konseyin başkanlığına kadar yükselme başarısı göstermiştir. 1957-1965 yılları arasında icra ettiği bu başkanlık sırasında birçok kongre düzenlemiş, yurtdışında önemli seminerler vermiş ve müzelerin dünya kültür mirası açısından önemine dikkat çekmiştir.

1945 yılında yazmış olduğu *Halk Müzeleri* makalesinde bu müzelerin faydalarını şu satırlarla aktarır:

“*Halk Müzeleri, hem maddi kültür belgelerini, hem de geçmişı, yaşanan günlere bağlayan ata hatıralarının canlı örneklerini, izlerini barındırır. Yalnız aydın vatandaşlar değil, aynı zamanda asıl halk orada kendini bulur, ne idiğini öğrenir... Halk müzelerinin değer biçilemez terbiyeci karakterinin yanında başka büyük faydaları da vardır...*” (Koşay, 1974: 130).

Hâmit Zübeyr’e göre halk müzeleri bir millet için olmazsa olmaz bir unsurdur. Ona göre kültürel zenginliklerin korunması için en uygun mekânlar buralar olmakla birlikte, müzelerde halk geçmişı görür, geçmişı yaşar, benliğini unutmaz ve geleceğini bu zenginlik üzerine kurar. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla başlayan müzecilik faaliyetleri Koşay’la birlikte disiplinli bir şekilde ve modern tarzda yürütülmüştür. Bugün Türkiye’de müzeciliğin müreffeh seviyeye ulaşması onun başlattığı ve öncülük ettiğı ilmi çalışmalarla mümkün olmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde kültürel bir altyapı oluşturma gayesiyle birçok alanda çalışmayı hayata geçirir. Her ne kadar diğer alanlarda yapmış olduğu çalışmaların gölgesinde kalmış olsa da, onun Türk toplumuna kazandırmayı amaç edindiğı hususlardan biri de kütüphane kültürüdür. Koşay bu hayalini gerçekleştirmek için Avrupa’da çeşitli kütüphaneleri ziyaret eder, Türkiye’ye döndüğünde ise bu tecrübelerini kaleme alarak kütüphaneler üzerine önemli çalışmalara önyak olur. Türk toplumunda kütüphane kültürünün oluşması ve yer edinmesi Koşay’ın bu çalışmalarıyla sağlam bir temele oturtulmuştur denebilir.

Hâmit Zübeyr Koşay’ın akademik kariyerinin en önemli ayaklarından birini folklor çalışmaları oluşturur. O, milli ve kültürel değerlere sahip çıkılması, Türk kültürünün zengin bilgi birikiminin incelenmesi için büyük uğraşlar verir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında folklor malzemelerinin toplanması, kayıt altına alınması amacıyla bu konuda rehber edinilebilecek kitap ve makaleler kaleme alır.

Daha sonra tüm bu kültürel hizmetlerin kurumsallaşması ve tek çatı altında toplanması amacıyla 15 Mart 1955 tarihinde Mehmet Fuat Köprülü, Orhan Acıpayamlı, Hâmit Zübeyr Koşay, Abdülkadir İnan, Ahmet Adnan Saygun, Mehmet Şâkir Ülkütaşır, Suut Kemal Yetkin ve Halil Bedii Yönetken tarafından *Türk Halk Sanatlarını ve*

Ananelerini Tetkik Cemiyeti kurulur. Cemiyet 1959 yılında *Türk Etnografya ve Folklor Cemiyeti*, 28 Mayıs 1972 yılında ise alınan kararla ismini *Folklor Araştırmaları Kurumu* olarak değiştirir (Nasrattınoğlu, 1984: 5). O, Metin And, Şükrü Elçin, Hikmet Dizdaroğlu, Süleyman Kazmaz, Feyzi Halıcı, Abdülkadir İnan gibi değerli folklorcuları bünyesinde bulunduran ve daha sonraki yıllarda önemli halk bilimi çalışmalarına imza atan bu kurumun kurucusu ve öncü isimlerinden biri olarak tarihe geçer.

Koşay'ın akademik hayatındaki en büyük hayali Anadolu kültür ve medeniyetini uluslararası platforma taşımak, tanıtmak ve geliştirilecek projelerle tüm bu zenginliklerin gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktır. Hâmit Zübeyr'in, çeşitli kurum, kuruluş ve uluslararası organizasyonların içinde yer almasının temel sebebi bu olarak görülebilir. Bu doğrultudaki önemli faaliyetlerinden biri *UNESCO* bünyesindeki çalışmalarıdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülke bilim, eğitim, sanat gibi kültür ve medeniyet alanlarında büyük yıkıntıya uğramış, dünya bu savaşta kitlesel silahların kullanılmasıyla küresel bir buhrana girmiş, milletlerin sahip olduğu gerek ulusal gerekse evrensel bilim, kültür ve medeniyet birikimi çöküntüye uğramıştır. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünya devletleri bu yıkımın önüne geçmek, kültürel ve bilimsel faaliyetleri teşvik etmek adına 1946 yılında *UNESCO*'yu (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) kurar. 44 devletin katılımıyla oluşturulan yasayı ilk imzalayan devletlerden biri de Türkiye Cumhuriyeti'dir. *UNESCO* her ülkede oluşturduğu Milli Komisyonlar aracılığıyla eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışır. Türkiye Millî Komisyonu da 25.08.1949 tarihinde faaliyete geçmiştir (www.unesco.org.tr).

İşte bu doğrultuda Hâmit Zübeyr Koşay 1957 yılında *UNESCO*'nun Türkiye'de oluşturduğu bu milli komisyonun üyelerinden biri olmuş, Türkiye'deki bilimsel, kültürel ve medeniyet alanlarındaki sorunları, bu sorunlara çözüm önerilerini ve projelerini bu platforma taşımıştır. Onun en büyük hayali *UNESCO* aracılığıyla Türkiye'de bir açık hava halk müzesi kurulmasıdır. Bu amaçla konferanslar yapmış, seminerlere katılmış, makaleler kaleme almıştır. Açık hava halk müzelerinin gerekliliğini ve faydalarını hemen hemen her *UNESCO* toplantısında belirtmiş, bu konu üzerine ehemmiyetle eğilmiştir.

İncelemelerde bulunduğu Avrupa ülkelerinde çok yaygın olan açık hava halk müzelerinin, Türkiye’de de oluşturulmasını *UNESCO* aracılığıyla hedefleyen Koşay, bu müzelerle sadece turist çekmeyi değil, geleneksel el sanatlarını korumak, bu el sanatlarının üretiminde devamlılığı sağlamak, bunların yanı sıra tüm bu kültürel zenginliklerin pazarlanmasıyla ekonomiye katkıda bulunmayı da amaç edinmiştir. Türkiye bugün açık hava halk müzelerine sahipse, bunu ömrünün yarıdan fazlasını bu hayal uğruna harcayan, bu doğrultuda birçok ilmi çalışmaya imza atan Hâmit Zübeyr Koşay’a borçludur.

Yapılan bu çalışmaya temel oluşturan Hâmit Zübeyr Koşay’ın halk bilimci yönü ise yaptığı tüm bu çalışmalara çatı teşkil edecek mahiyettedir. Öyle ki o, her şeyden öte kendini bir kültür adamı olarak görür. Ortaya koyduğu araştırma ve incelemelerle, ulusal ve uluslararası maddi-manevi kültürel değerlere sahip çıkmayı, onları koruma altına almayı her şeyden öte bir insanlık vazifesi olarak kabul eder. Her çalışmasına bu incelik ve dikkatle eğilir. Farklı disiplinlerde yapmış olduğu çalışmalara da bir halk bilimci dikkatiyle yaklaşır. Çünkü onun için her şey birer kültür ve medeniyet meselesidir. Koşay tarih, arkeoloji, filoloji, arşivcilik, müzecilik gibi birçok alanda kaleme aldığı eserlerinde folklorcu yanını hep etkin bir şekilde kullanır.

Ona göre Anadolu, eski kültürlerin birikimi ve bu birikimin muhafaza edildiği eşsiz bir yerdir. Bu nedenle kültürümüzün asırlar boyu büyük emekle kazanılan bütün safhaları araştırılmalı ve günyüzüne çıkarılmalıdır. Koşay bu doğrultuda kültürün nedenli önemli olduğuna şu sözlerle dikkat çeker: “*Türk halkının maddi ve manevi kültürünü tespit ederek büyük Türk camiasına olan ilgisini, aldığı ve verdiği kültür tesirlerini medeni alem içinde ifa ettiği tarihi rolü göstermek, hülasa kendimize müteveccih bir yeni ilim kurmak mecburiyetindeyiz.*” O, halkın örf ve adetlerine, gelenek ve göreneklerine, maddi-manevi kültürel değerlerine büyük önem verir. Cumhuriyet’in ve hükümetin ilk vazifesinin, tarihi gelişimi ile halkı tanımak ve tanıtmak olduğu görüşünü ortaya atar. Koşay’a göre Türk toplumunun kültürel değerlerini tanımadıkça, onları günyüzüne çıkarıp anlamlandırmadıkça ne büyük bir gücü temsil eden bu topluluğa nüfuz edilebilir ne de Türk halkının dünya kültür ve medeniyeti içindeki o büyük ve değerli rolü gösterilebilir (Koşay, 1951a: 3-4). Bu amaçla hangi alanda araştırma yaparsa yapsın, Anadolu’nun folklor ve etnografyasını incelemeyi temel gaye edinmiş, dilbilimi, tarih ve arkeoloji çalışmalarında halk bilimi

unsurlarının ve toplumsal hafızada saklı tüm kültürel bilgi birikiminin diğer tüm disiplinler içinde son derece büyük önem arz ettiğine dikkat çekmiştir.

O, arkeolojik kazılarda ortaya çıkan unsurları, tarihi bilgi ve belgeleri, dilbilimi çalışmalarını, yazdığı şiir, hikâye ve romanların temelini, halkın oluşturduğu kültür ve medeniyetin bir yansıması olarak görür. Yazdığı eserlerde sadece tarihin kronolojik olaylarına ışık tutmaz. Tarihi seyir içinde insanların kültürel zenginliklerine de değinir. Onların kültür ve medeniyete katkılarından hep bahseder. Yaptığı arşiv ve müze çalışmaları bir halk bilimci dikkatiyle olmuştur. Yazdığı roman ve hikâyelerinde de bu yanını hep muhafaza etmiş olan Koşay, kaleme aldığı tüm bu edebi eserlerde halk bilimi unsurlarına yer vermeyi hiç ihmal etmemiştir. Çünkü onun için tarihte, filolojide, etnolojide, arkeolojide birer halk kültürü unsuru, halkın yaşantısının özeti, kısaca halkın kendisidir.

Büyük önem verdiği folklor çalışmaları doğrultusunda 1980 yılında *Kültür Bakanlığı* tarafından “*En İyi Halk Bilimci*” ödülüne layık görülür. Hâmit Zübeyr’in yaptığı kültür ve medeniyet hizmetleri bir nevi böylece tescillenmiş olur. Koşay’ın ayrıca İngilizce, Almanca, Macarca, Fransızca, Farsça ve Arapçayı yetkin bir şekilde kullanması (Bayram, 1986: 7) onun ilmi ve akademik yönünün ne denli çeşitli ve evrensel olduğunun sadece bir kanıtıdır.

Ömrünün yarıdan fazlasını bilimsel çalışmalara ve kültür projelerine adanmış olan Koşay, Türkiye’de tarih, arkeoloji, filoloji, etnoloji, müzecilik, folklor, etnografya, arşivcilik, alanlarında öncü isimlerden biri olmuş ve tüm bu alanlarda yapmış olduğu çalışmalarla Türk kültür ve medeniyet tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

1.4. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Hâmit Zübeyr Koşay’ın yukarıda zikrettiğimiz birçok alanda yapmış olduğu ilmi çalışmanın yanında, onun *Tamyanlı* mahlasıyla yazmış olduğu şiirleri, roman ve hikâyeleri de büyük önem arz eder. Ailesinin ikamet etmiş olduğu Tamyan kasabasının ismini kendisine mahlas olarak seçmiştir.

Koşay’ın ilk edebi eseri 1922 yılında yazmış olduğu *İzgü Mescid* adlı hikâyesidir. Bu hikâyenin yazılış öyküsü *Lozan Türk Yurdu*’nun açmış olduğu bir yazı yarışmasıyla başlar. “*Türk Gençliğinin Vazifesi Ne Olmalıdır*” konulu yarışmaya, bir Türk

milliyetçisi olan Koşay büyük ilgi duyar ve yazmış olduğu hikâye ile bu soruya kendince cevap arar. *Lozan Türk Yurdu* heyetine yazmış olduğu şu kısa mektupla eserin mahiyetinden bahseder.

“*Muhterem Heyet, Türk gençliğini vazife başına çağırırken elbette Kamçatka'dan Girit Adası'na kadar olan sahayı göz önüne getiriyorsunuz. Otuz milyonu mütecaviz Türk milleti zihnimizden resmigeçit yapıyor. Beni, sizlerin bu kanaatinden emin olduğum cihetle Osmanlı ülkesinin haricinde mukim, Türklüğün hissiyatına tercüman olmak için hiç tereddüt etmeden kalemimi elime alıyor, Cenevre Gölü'nün sahilinden sadır olan ulvi hitabınıza Kaşgar'dan bir hutbe ile cevap veriyorum.*” (Koşay, 1976b: 6).

Eserde Hâmit Zübeyr'in kendi hayatından izler görülür. Hatta daha doğru bir ifadeyle 1900'lü yılların başında Ufa'dan ayrılan Koşay'ın başından geçenler, bu eserde aynen hikâye edilmiştir denebilir. En önemli fark ise eserde kahramanın Mahmut ismiyle çağrılması ve onun Ufa'dan değil de Kaşgar'dan yola çıkması olarak görülebilir.

Koşay, kendi nezdinde Türk gençliğine seslenir ve gençliğin vazifelerinin neler olduğunu aktarmaya çalışır. Onun bu eserle oluşturmak istediği şey *Milli Ülkü*'nün gerçekleştirilmesidir. Eserde onun için, Türk gençlerinin temel vazifeleri özetle şunlar olmalıdır: İlim talep etmek için dünyanın dört bir yanını gezmek, yani ilmi arayıp bulmak, milleti yüceltmek için her türlü fedakârlıkta bulunmak, asla sorumluluktan kaçmamak, medeniyeti inşa ederken dilin Türkçe olmasına, bununla da yetinmeyip ruhların da Türk olmasına büyük özen göstermek, batıdan teknik bilgiyi alırken kendi milli değerlerimizi unutmamak onlara sıkı sıkıya bağlı kalmak. Kısaca milli birlik, kültür birliği, ekonomik kalkınma ve adalet her Türk gencinin temel hedefi olmalıdır (Koşay, 1976b).

Eser büyük ilgi görür ve yarışmada birincilik kazanır. *Lozan Türk Yurdu* yönetimi 13.04.1922 tarihli mektupla mükâfatı olan 150 İsviçre frangını bir çek olarak Koşay'a takdim eder (Özcan, 2010: 62).

Hâmit Zübeyr hikâye türünde eserler vermeye daha sonraki yıllarda da devam eder. Bu hikâyeler bir nevi onun hayat öyküsünün ve yaptığı çalışmaların edebi tarzda kaleme alınmış şekilleri olarak görülebilir. Bu doğrultuda yazmış olduğu ikinci hikâye

kitabı da *Dokuz Ötkünç*'tür. Eser isminden de anlaşılacağı üzere birbirinden bağımsız dokuz kısa hikâyeden meydana gelir.

Bu eserde dikkat çeken ilk önemli nokta, hikâyelerde halk bilimi unsurlarına çokça yer verilmesi, halk kültürü değerlerinin eserin her sayfasında zikredilmesidir. Atasözlerinden türküye, bedduadan efsaneye, dini inançlardan halkın yaşantısına her şeyi resmetmeye çalışması onun halk bilimci yönünü ne denli etkin kullandığını göstermektedir.

Kitapta ikinci önemli nokta ise Koşay'ın hikâyeleri sade bir halk diliyle kaleme almış olmasıdır. O, bu öykülerde toplumu, toplumun her köşesinde karşılaşabileceğimiz insanları anlatır. Bunu yaparken de onların diliyle okuyucuya hitap etmekten kaçınmaz. Onların günlük hayatta kullanmış olduğu dille okuyucuya seslenir.

Son olarak eserde dikkat çeken unsurlardan biri de Koşay'ın usta bir yazar edasıyla canlı tasvirler sunmasıdır. Hikâyelerde topluma ve bireylere ayna tutan yazar, onları buldukları ortamla bir bütün halinde düşünür ve abartısız ifadelerle onları tasvir etmeye çalışır.

Koşay'ın hikâye türünde kaleme aldığı son eser *Cıncık*'tır. Hâmit Zübeyr Koşay bu eserini *Şerafettin Işık* takma adıyla yazmıştır. Bu takma ismi seçmesindeki sebebi ise yakın dostu Sadi Bayram şu ifadelerle aktarır:

“Kendisini evinde ziyaret ettiğimde, dur sana bir şey okuyayım dedi. Cıncık'ı müsveddelerinden bir buçuk saati aşkın bir sürede okudu. Sonunda nasıl buluyorsun? dedi. Tenkitlerimi bekledi. Çok güzel bulduğumu yayınlanması gerektiğini söylediğimde, müteredditti. Yayınlayalım, fakat kendi isimle değil, takma isimle olsun, bakalım tepki ne olacak dedi. Hayatını her safhasında Türk milletine bir ışık tutmayı arzuları. Şerafettin Işık, diyelim dedi.” (Bayram, 2014: 116). Görüldüğü gibi, Hâmit Zübeyr kaleme aldığı hikâyenin yazarı olarak aksettirdiği isimde dahi Türk milletinin yolunu aydınlatmayı amaç edinmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.

Bu eserde de kendi hayatından izler sunmaya devam eder Koşay. Bu defa hikâyenin başkahramanı Şerafettin olarak okuyucularla buluşur. Bir arkeoloğun hayatından kesitler sunulan bu hikâyede, kendi hayallerini, umutlarını ve gelecekte beklentilerini Şerafettin aracılığıyla okuyucuya aktarır.

Eseri değerli kılan başlıca hususlardan biri de hikâyenin halk kültürü unsurlarıyla donatılmasıdır. Her ne kadar bir arkeoloğu ve arkeolojik bir kazıyı temel alan bir hikâye olsa da, eser folklorcu bakış açısıyla kaleme alınmıştır denebilir. Bu doğrultuda Leylek Baba öyküsünden, Türk içkisi olarak bilinen kımıza, mitolojik unsurlardan ölüm merasimlerine, şamanlardan eski Türk kültürü inanç sistemine dair birçok kültürel unsur eserdeilmek ilmek işlenmiştir.

Koşay, edebi tarzda hikâye türünde verdiği eserlerin yanı sıra iki de roman kaleme almıştır. Bunlardan ilki 1947 yılında yazmış olduğu *Yuvaktaşı* adlı romandır. Eserinde Anadolu'daki izlenimlerini aktaran Koşay, bu romanı yazıp yazmama konusunda büyük gelgitler yaşadığını ve sonunda cesaret ederek yazmaya başladığını aktarır: “*Bu romanı yazmamak için büyük ceht sarf ettim. Kendi kendime telkin yaparak, Memlekette büyük edipler varken, yeni istidatlar her gün ufukta belirirken, kalem oynatmak sana düşmez, hayal sükûtuna uğrarsın, sarf ettiğin vakte yazık, kâğıda ve basımevindeki mürettibin emeğine yazık olur, bu sevdadan vazgeç, dedim.*” (Koşay, 1947a: 3). Edebi bir eseri kaleme alırken kılı kırk yaran Koşay, aynı zamanda verdiği eserlerle edebiyat sahasının öncülerine duyduğu saygıyı yitirmemiş ve mütevazı duruşunu hiç kaybetmemiştir.

Onun kaleme aldığı son edebi eser ise *Susmuş Saz* adlı romandır. Halk kültürüne, toplumsal yaşama ve toplumun içinden çıkmış önemli şahsiyetlere her dem büyük önem veren Hâmit Zübeyr bu eserinde ise ünlü ozan Âşık Efkârî'nin hayatını kendi üslubunca aktarmaya çalışmıştır. Bu eser için “*ilmin ağır üslubunu kullanarak monografi tarzında bir eser kaleme alabilirdim, fakat bunun yerine bir halk ozanının hayatını hikâye olarak anlatmaya çalışmayı seçtim.*” diyerek anlatıyı eğlenceli bir hale getirmeyi amaçlamıştır (Koşay, 1949: 2).

Hâmit Zübeyr kaleme aldığı hikâye ve romanlarda kimi zaman realist bir yazar gibi his ve hayale kapılmadan toplum gerçeklerini yansıtır, kimi zaman da romantizmin etkisiyle şahsiyetini, duygu ve düşüncelerini okuyucudan gizleyemez. Yukarıda da değinildiği üzere Koşay, gözleme, tasvire çok önem verir ve ayrıntıyı okuyucuya aktarmaktan hiç geri durmaz.

Akademik çalışmalara verdiği büyük önemin yanı sıra edebi kural ve kaidelere muazzam derecede dikkat eden Koşay, kaleme aldığı tüm edebi eserleri bu dikkatle

dizayn etmiş ve okuyucuların ilgisini sadece ilmi çalışmalarla değil edebi çalışmalarla da çekmeyi başarmıştır.

Hâmit Zübeyr Koşay'ın edebi yönünü ortaya koyan en güzel örneklerden biri de onun *Tamyanlı* mahlasıyla yazdığı şiirlerdir. Koşay şiirlerinin bir kısmını Kazan Türkçesiyle, bir kısmını ise Türkiye Türkçesiyle yazmıştır. Kazan Türkçesiyle yazmış olduğu şiirler: *Çılbır, Olug Balsa, Cırlarım, Bir Tüşünce Küyündire, Niy Ad Takıym Sina, Atılgan Yıldız*'dir.

Şiirlerin tamamı göz önünde bulundurulacak olursa, bu şiirlerin milliyetçi bir bakış açısıyla kaleme alındığı açıkça görülebilir. Aslında her şairin bir öncüsü yahut etkilendiği bir şahsın olması kaidesi Koşay'da da kendini gösterir.

Onun bu şiirleri yazarken kimden esinlendiğini İsmail Otar şu ifadelerle aktarır:

“XX. yüzyılın ilk yarısındaki Kazan Türkçesine ait örnekler olan bu şiirler, önemli bir ilim adamı ve tanınmış bir aydının kaleminden çıkması ve Hâmit Zübeyr Koşay'ın Macar milli şairi Sandor Petöfi'den esinlenerek vücuda getirdiği romantik-milliyetçi sanat anlayışını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.” (Otar, 2014: 111).

Kendi el yazısıyla kaleme aldığı bu şiirleri Bekir Sıtkı Çobanzade'ye sunmuş ve ona ithaf etmiştir. Şiirlerin 1920-1921 yıllarına ait olduğu Koşay'ın şiirlere düştüğü dipnotlardan anlaşılmaktadır (Otar, 2014: 113).

Hâmit Zübeyr Koşay'ın Kazan Türkçesiyle kaleme almış olduğu şiirlerinden birkaç örnek:

Üstadım Bekir'e İthaf

Kazan Türkçesiyle

ÇILBIR

*Hürriyet için sığışa cigit
Zalimler tutub türmege tıga
Sallı çılbırın lanet sina diy
Yumrugın sığub kükregın suga
Çılbır tüzalmay anar şulay diy
Şingirdat ama minden öç alma*

Türkiye Türkçesiyle

ZİNCİR

*Hürriyet için savaşıyor yiğit
Zalimler yakalayıp hapse tikiyor
Ağır zincirine lanet sana diyor
Yumruğunu sıkıp göğsünü döğüyor
Zincir dayanmıyor ona şöyle söylüyor
Şingirdat ama benden öç alma*

*Şingirdat cigit tavuşımda legnet
Zalim başına zur kara çalma...*

*Şingirdat yiğit sesimden lanet
Zalim başına büyük kara sarık...*

Hâmit Zübeyr (Otar, 2014: 113)

Çılbır şiiri 3 bent olarak kaleme alınmıştır. Bu bentlerin her biri 8 satırdan meydana gelmektedir. Şiir 10'lu hece ölçüsü ile 5+5 durak şeklinde yazılmıştır. Şiirin teması *hürriyet* üzerine kurulmuştur.

Bir bölümü aktarılan *Çılbır* şiirinin tamamı göz önüne alındığında, eserin milli duygularla kaleme alındığı görülebilir. Yazar, şiirin giriş kısmında zalimlere ve haksızlığa karşı duran, hürriyeti canı pahasına savunan soydaşlarından bahseder. Onların özgürlük uğruna neler yapabileceğini, nelerden vazgeçebileceğini aktarır ve her şeyden çok özgürlüğüne düşkün bir millet profili çizer. Şiirin ikinci kısmında ise bir savaş sahnesini canlandırır. Bu, bir mücadelenin resmedilişi şeklindedir. Koşay, bu mücadelenin ne kadar büyük ve ehemmiyetli olduğunu ifade edebilmek için sık sık mübalağaya başvurur ve savaş sahnesinin dehşetini tüm çıplaklığıyla okuyucuya aktarır. Bunu yapmasındaki amaç, büyük değer verilen özgürlüğün nasıl zor şartlar altında kazanıldığının anlaşılmasıdır. Şiirin son kısmında ise adeta tüm ulusa seslenerek, onların umudunu asla yitirmemesi gerektiğini ifade eder. Burada çekilen sıkıntıların ve zulmün son bulacağına dair beklentilerini aktarır ve bu uğurda mücadele verenlerin sabrederek sonunda haklı zafere ulaşacakları inancını paylaşır.

Koşay'ın daha sonra Kazan Türkçesiyle kaleme aldığı diğer şiirlerinde de genel olarak hürriyet, özgürlük, milli mücadele gibi kavramlar üzerinde durduğu görülebilir. Bunun iki temel sebebi olduğu söylenebilir.

Bunlardan ilki kendi yaşantısıdır. Henüz çocuk yaşta ata yurdundan ayrılması, aile özlemi ve doğduğu toprakların Rus egemenliğinde gurbet yurdu haline gelmesi onu derinden etkilemiş ve bu durum şiirlerine etkin bir şekilde yansımıştır. Aslında Koşay, bu şiirlerinde hayallerini, umutlarını dile getirmiştir. Özlemini sürdürdüğü ata yurdunun yeniden bağımsız oluşu ve barış üzerine kurulmuş bir dünya, onun şiirlerinde en büyük hedef olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şiirlerinde hürriyet, milli mücadele gibi temaları işleminin ikinci temel sebebi ise özellikle balkanlarda ve Rus coğrafyasındaki soydaşlarının maruz kaldıkları

zulümlere, çektikleri sıkıntılara kayıtsız kalamayıdır. Bu yüzden şiirlerinin başkahramanı olan halkından hep bahseder ve onlara sesini duyurmaya çalışır. Bu doğrultuda şiirlerindeki kahramanların tek bir amacı olduğu görülür: Özgür bir dünyanın parçası olmak.

Yaşamın güzelleşmesi için “*Hür dünya gerek*” diyerek tüm mücadelesini özgürlük üzerine kurduğunu ifade eder. Onun bu düşüncelerini aktardığı en güzel şiirlerinden biri de *Bir Tüşünce Küyündire* adlı eseridir. Serbest ölçüyle kaleme alınan şiir, 36 dizeden oluşmaktadır. Düşünce dünyasının bir özeti olan bu şiirin bir kısmı aşağıda aktarılmıştır:

Kazan Türkçesiyle

BİR TÜŞÜNCE KÜYÜNDİRE

Hür dünya kirek

Tilde şol tilek

Kün tuvısından batığa hatlıy

Zulmunı kıralar avazlar Hak diy

Min de suguşıym

Şol cirde tüşiyım

...

Kömsünler şehidlernin ortak gürine

Ki alar üldiler irik yolına

Türkiye Türkçesiyle

BİR DÜŞÜNCE İÇİMİ KAVURUYOR

Hür dünya gerek

Dilde bu dilek

Gün doğusundan batıya kadar

Zulmünü kırınlar yüksek sesle Hak der

Ben de savaşıyım

Oracıkta düşeyim

...

Gömünler şehitlerin ortak mezarına

Ki onlar öldüler hürriyet yolunda

Hâmit Zübeyr (Otar, 2014: 124)

Kazan Türkçesiyle

ULUG BOLSA

Ulug Bolsa dünya nindiy

Kügercinim kiçi şundıy

Ama anı min almaşmam

Dünya birseler adaşmam

Hâmit Zübeyr (Otar, 2014: 121)

Türkiye Türkçesiyle

BÜYÜK OLSA

Dünya ne kadar büyükse

Güvercinim o kadar küçük

Ama ben onu değişmem

Dünyayı verseler aldanmam...

Ulug Borsa başlığıyla kaleme alınan bu şiirde Hâmit Zübeyr yine hayalini kurduğu dünyadan bahseder ve özgürlük düşüncelerini dile getirir. Bunu yaparken özgürlüğün ve barışın simgesi olan güvercin metaforunu kullanır. Bu şiir ise 3 dörtlük halinde kaleme alınmış ve 8’li hece ölçüsüyle 4+4 durak kullanılarak okuyucuya takdim edilmiştir.

Kazan Türkçesiyle

CIRLARIM

... Niy küte halık nige sun turmay
Arslan tik kükreb çılbrın kırmay
Kuday tilese ul üz üzinden
Paslanır tüşerdi mi kolundan
Okşarıy anda tугan çirlerin
Caşın taşları yavuz ruhumnın

Türkiye Türkçesiyle

ŞARKILARIM

Neyi bekliyor halk niye acaba ayaklanmıyor
Arslan gibi kükreyip zincirini kırmıyor?
Allah istese o kendi kendine
Paslanır düşerdi mi elinden?
Benziyor orada doğduğum yerlerin
Yıldırım taşları yavuz ruhumun

Hâmit Zübeyr (Otar, 2014: 123)

Yukarıda nazım parçalarından birkaç örnek sunduğumuz Hâmit Zübeyr, görüldüğü gibi hemen hemen tüm şiirlerinde ana tema olarak hürriyet kavramını seçmiştir. Onun en büyük hayali Türk dünyasının özgürlüğüne kavuşması ve çekilen sıkıntıların son bulmasıdır. Bu hayalini ilmek ilmek şiirlerinde işleyen Koşay, milliyetçi bakış açısını hiç gizlememiş, ulusal mücadelenin yanında evrensel barışın gerekliliğini de hep savunmuştur.

Şiirlerini “*sanat toplum içindir*” felsefesi üzerine kurmuş, hemen hemen tüm şiirlerinde topluma ayna tutarak onların sesi olmayı amaç edinmiştir.

Hâmit Zübeyr sadece Kazan Türkçesiyle, romantik-milliyetçi şiirler kaleme almamıştır. O, Türkiye’ye döndükten sonra Anadolu’nun içinde bulunduğu duruma kayıtsız kalmamış ve bu durumu aktaran birkaç şiir yazmaya gayret etmiştir. Bunlar *Seddülbahir’de Ezan Sesi, Yollar, Çölde Öksüz Ceylan Yavrusu* adlı şiirleridir.

SEDDÜLBAHİR’DE EZAN SESİ

*Toprak tabyaları gezdim düşünceli
Sinsi düşmandan bunlar koruyacaktı ili*

*Yıkık mazgallarda ne bir er ne cepbane var
Saldıran çelik gemiler uzun kollu canavar*

*Binlerce şehidin kanı ile yoğrulu bu topraklar
Basmaya kıyamam, yüz sürmeye ahdim var*

*Güneş batarken minarelerden yanık ezan sesi
Döküldü kalbime, sezdim ervah, yanımda hepsi*

Hâmit Zübeyr (Bayram, 2014: 110)

Seddülbahir'de Ezan Sesi başlıklı şiir, beyitler halinde kaleme alınmıştır ve 4 beyitten oluşmaktadır. Şiirin ana teması ise Çanakkale Savaşı'dır. Koşay, burada savaşın korkunç yüzünü, söz sanatlarını etkin bir şekilde kullanarak aktarır ve romantik bir yaklaşımla milli mücadelenin, top yekûn bir hürriyet kavgası olduğunu aktarmaya çalışır.

Koşay, gerek Kazan Türkçesiyle gerekse Türkiye Türkçesiyle yazmış olduğu şiirlerinde vatan, millet, hürriyet gibi temaları işlemiş ve toplumsal bir duyarlılık oluşturmayı amaç edinmiştir. Onun bu duyarlı davranışı şüphesiz bir Türk milliyetçisi olmasından kaynaklandığı aşikârdır. Ayrıca yaşamış olduğu hayat, ata yurdundan ayrı kalması, Çarlık Rusya rejim yüzünden Türklerin çekmiş olduğu sıkıntılar, gördüğü zulümler, Balkanlarda bağımsızlık mücadelesi veren Türkler, şiir dünyasının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Şiirlerinde ana fikir her ne kadar hürriyet olsa da yer yer günlük hayatı ve halkın günlük yaşantısını da şiirlerine ustaca taşımayı bilmiştir. Çünkü o bir *halk adamıdır* ve kendini halktan biri olarak görür. Toplumu çok iyi gözlemler ve gözlemlerini usta bir şair olarak satırlara aktarır. Onun için her şey şiire konu olabilir; yol, ağaç, yıldız vs. Yeter ki bunlar insan yahut toplum çevresinde şekillensin, bir anlam bulsun. Çünkü onun düşünce dünyasında hayata anlam katan yegâne unsur insandır. Bu doğrultuda kaleme alınan *Yollar* şiiri onun bu düşüncelerini özetlemek için yeterlidir.

YOLLAR

*Bu yollardan bay geçer çiğay geçer
Kağrı geçer, yaylı geçer, kervan geçer
Ortada tek heykel misali, durmakta çöpçü Ömer*

*Süpürgesin gâh sağa gâh sola sallar
Yığıldığı çöpleri yarattım sanar*

...

*Dünyaya yuf çeken serhuşun hoyrat sesi
Belli yollar dertli dertsiz herkesin*

...

*Ancak ömür tükenir, böyle kurulmuş kader
Ertesi gün aynı yoldan tabutun geçer Ömer
Kırık dökük kağrı inler, dul karı ağıtın kim dinler
Çöktü damda orta direk, kocam bırakıp nereye gider
Yankılar çevrede dağlar, Ömer Ömer Ömer...*

Hâmit Zübeyr (Bayram, 2014: 110)

Yukarıda hayatı ve çeşitli yönleri aktarılan Hâmit Zübeyr Koşay'ın ne kadar değerli bir ilim adamı olduğunu ve yapmış olduğu inceleme ve araştırmaların ne denli kıymetli olduğunu gösterir bu ve buna benzer çeşitli çalışmaların yapılması elzemdir. Musa Seyirci Koşay ve Koşay'ın çalışmaları hakkında yapılacak inceleme ve araştırmaların önemini şu sözlerle aktarır:

"... Değerli bilim adamının yazıları birçok çalışmaya uzun yıllar kaynaklık yapacak ve onu konu alan birçok çalışma yurt içinde ve yurt dışında yapılacaktır."
(Seyirci, 1984: 7)

İKİNCİ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN YAYIN FAALİYETLERİ VE HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. KİTAPLARI

- 1) *Dokuz Ötkünç*. (1929). İstanbul: Devlet Matbaası.
- 2) *Halk Terbiyesi*. (1931). Ankara: Köy Hocası Matbaası.
- 3) *Anadilden Derlemeler-I*. (1932). (İshak Refet ile birlikte). Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- 4) *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım*. (1932). Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- 5) *Halkbilgisi Kılavuzu*. (1932). İstanbul: Kitap Yazarlar Kooperatifi Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş.
- 6) *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları/ Tarama Dergisi*.¹⁸ (1934). Ankara: İstanbul Devlet Matbaası.
- 7) *Ankara Budun Bilgisi*. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.
- 8) *Arşiv Nedir*. (1936). İstanbul: Devlet Basımevi.
- 9) *Troad'da Dört Yerleşme Yeri*. (1936). (Jerome Sperling ile birlikte). İstanbul: Devlet Basımevi.
- 10) *Elamca-Türkçe Dil Akıbalığı*. (1937). Ankara: Çankaya Matbaası.
- 11) *Alaca Höyük Hafriyatı ve 1936'daki Çalışma ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. (1938). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 12) *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*. (1939). Ankara: Ulusal Matbaa.
- 13) *Pazarlı Hafriyatı Raporu*. (1941). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 14) *Türkiye Türk Dügünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. (1944). Ankara: Maarif Matbaası.
- 15) *Yuvak Taşı*. (1947). İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.
- 16) *Halil Ethem Hatıra Kitabı I-II*¹⁹. (1947-1948). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁸ Birinci Türk Dil Kurultayı Umumi Heyeti'nin hazırlamış olduğu sözlüktür. Bu sözlükte her bir üye, seçilmiş olan bir eseri taramış ve özenle seçilen kelimeler sözlüğe dâhil etmiştir. Hâmit Zübeyr Koşay'da bu sözlüğe Balkar Lehçesi bölümüyle katkı yapmış ve derlediği 179 kelimeyi nakletmiştir.

- 17) *Susmuş Saz*. (1949). Ankara: Aydınlık Basımevi.
- 18) *Alaca Höyük Kazısı/ 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait Rapor*. (1951). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 19) *Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme / Alaca Höyük*. (1951). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 20) *Kore Dilinde Türkçe ile Müşterek Unsurlar*. (1952). İstanbul: M. Sıralar Matbaası.
- 21) *Anadilden Derlemeler II*. (1952). (Orhan Aydın ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 22) *Türkiye'de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi*. (1953). İstanbul: Ekiciğil Matbaası.
- 23) *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*. (1954). (Ramazan Karça ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 24) *Ogüst (Augustus) Mabedi/ Hacı Bayram Camii ve Türbesi Kılavuzu*. (1956). Ankara: Maarif Basımevi.
- 25) *Büyük Güllücek Kazısı/ 1947 ve 1949'daki Çalışmalar Hakkında İlk Rapor*. (1957). (Mahmut Akok ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 26) *Açıkhava Halk Müzeleri ve Türkiye'de Açıkhava Halk Müzesini Kurma İmkânları*. (1958). Ankara: Maarif Basımevi.
- 27) *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*. (1961). (Akile Ülkücan ile birlikte). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- 28) *Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları*. (1962). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 29) *Etnografya Müzesi Kılavuzu*. (1963). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 30) *Alaca Höyük Kılavuzu*. (1963). Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- 31) *Pulur Kazısı/ 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*. (1964). (Hermany Vary ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 32) *Alaca Höyük Kazısı/ 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. (1966). (Mahmut Akok ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

---

¹⁹ Halil Ethem için hazırlanan bu hatıra kitabı, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü olarak görev yapan Hâmit Zübeyr Koşay'ın önemli katkılarıyla yayımlanmıştır.

- 33) *Güzelova Kazısı*. (1967). (Hermann Vary ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 34) *Tarihte Türklük*. (Yazan: Laszlo Rasonyi). (1971). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 39. Seri: III. Sayı: A11.
- 35) *Cıncık*. (1973). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- 36) *Alaca Höyük Kazısı/ 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. (1973). (Mahmut Akok ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 37) *Makaleler ve İncelemeler*. (1974). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- 38) *İkiztepelere 1965 Kazısı Raporu*. (1974). (Hermann Vary ile birlikte). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- 39) *İzgü Mescid*. (1976). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- 40) *Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-1970*. (1976). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- 41) *Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları*. (1977). (Duygu Arısan Günay ile birlikte). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- 42) *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*. (1984). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- 43) *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt I*. (2013). (Erdoğan Tan, M. E. Zarif Olgun, Sadi Bayram ile birlikte). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 44) *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt II*. (2013). (Erdoğan Tan, M. E. Zarif Olgun, Sadi Bayram ile birlikte). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 45) *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt III*. (2013). (Erdoğan Tan, M. E. Zarif Olgun, Sadi Bayram ile birlikte). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 46) *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt IV*. (2013). (Erdoğan Tan, M. E. Zarif Olgun, Sadi Bayram ile birlikte). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- 47) *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt V.* (2013). (Erdoğan Tan, M. E. Zarif Olgun, Sadi Bayram ile birlikte). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 48) *Türk İştikak/Etimoloji Sözlüğü*.²⁰
- 49) *Türklerde Ad Verme ve Türk Adları*.²¹

2.2. MAKALELERİ

- 1) “Kablel İslam²² Türklerde İsim Vermek Adetleri”. (1923). *Milli Mecmua*, Sayı: 3. 33.
- 2) “Mektep Haricinde Terbiye ve Tedris”. (1923). *Muallimler Birliği*, Sayı: 4. 162-166.
- 3) “Yüksek Halk Mektepleri”. (1923). *Muallimler Birliği*, Sayı: 2. 51-55.
- 4) “Ural-Altay Lisanlarının Karabeti Zımnında Yeni Tecrübeler”. (1924). *Milli Mecmua*, Sayı: 13.
- 5) “Türk Cumhuriyet Arması ve Darp Olunacak Sikkelerdeki Milli Alametler”. (1924). *Milli Mecmua*, Sayı: 8. 119-120.
- 6) “Milli Şuur Milli Tedkikten Doğar”. (1925). *Muallimler Birliği Mecmuası*, Sayı: 1.
- 7) “Kütüphanelere Dair”. (1925). *Maarif Mecmuası*, Sayı: 4. 36-40.
- 8) “Folklor (Halkbilgisi) Nedir?”. (1925). *Muallimler Birliği*, Sayı: 3.
- 9) “Etnografya ve Köy Hocası”. (1926). *Muallimler Birliği*.
- 10) “Halk Ananelerini Tetkik İçin Rehber”. (1926). *Muallimler Birliği*, Sayı: 18. 804-816.

²⁰ Yapılan araştırmalarda, Hâmit Zübeyr Koşay’ın *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*’na satılan kütüphanesinde ve Sadi Bayram tarafından 2014 yılında Koşay’ın evinden çıkan ve daha sonra *Türk Tarih Kurumu*’na bağışlanan hususi el yazmaları, müsvedde notları vs. arasında bu eser bulunamamıştır. Daha sonra 30 Eylül 2015 tarihinde Sadi Bayram ile yapılan görüşmede, Sayın Bayram, *Türk Etimolojik Sözlüğü*’nün basıma hazır olmadığı, Koşay’ın bu eserini Kazılar Tarihi eseri basıldıktan sonra kaleme alacağını fakat buna da ömrü yetmediğini ifade etti.

²¹ *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu* Hâmit Zübeyr Koşay Kitaplığı’nda ve *Türk Tarih Kurumu*’na bağışlanan Koşay’ın eserleri arasında bu kitap bulunamamıştır. Bu kitabın tanıtımı 1964 yılında Türk Folklor Araştırmaları, Sayı: 175. Sayfa: 3301-3302 de yapılmış ve yayına hazırlanıyor ifadesine yer verilmiştir. Fakat daha sonra kitap hakkında hiçbir yayın yahut bilgi verilmemiştir.

²² İslamdan önce.

- 11) "Türk Lisanının En Eski Hatıraları". (1926). *Muallimler Birliği*, Sayı: 9. 408-412.
- 12) "Kütüphanelerde Yapılacak Tedrici Islahatlar". (1926). *Muallimler Birliği*, Sayı: 7. 313-317.
- 13) "Doğumla Alakadar Bazı Adet ve Hurafeler". (1927). *Türk Yurdu*, 20 (194), 400-403.
- 14) "Avanos'ta Lülecilik". (1927). *Türk Yurdu*, 20 (192), 310-312.
- 15) "Mevlevilikte Matbah Terbiyesi". (1927). *Türk Yurdu*, 19 (188), 133-137.
- 16) "Türk Adlarına Dair Araştırma". (1927). *Türk Yurdu*, 19 (187), 65-69.
- 17) "Türklerin Bugüne Kadar Kullandığı Yazılar". (1928). *Türk Yurdu*, 22 (205), 223-233.
- 18) "İlk Türkler". (1928). *Türk Yurdu*, 22 (203), 113-118.
- 19) "Kütahya Çiniciliği Hakkında" (1928). *Türk Yurdu*, 2 (42), 118-119.
- 20) "Macaristan'da Türk Tarihine Dair İntişar Eden Yeni Bir Eser". (1928). *Türk Yurdu*, 22 (202), 75-77.
- 21) "Anadolu'da Horoz Ağıtı". (1928). *Türk Yurdu*, 22 (202), 67.
- 22) "En İhtiyar Avşar Türk'ü Nezdinde". (1928). *Türk Yurdu*, 21 (196), 100-103.
- 23) "Avşar Türk Ağıtlarına Dair". (1928). *Türk Yurdu*, 21 (199), 265-269.
- 24) "Memleket Harbi ve Halk Edebiyatı". (1928). *Türk Yurdu*, 1 (7), 201.
- 25) "Hacı Bektaş Tekkesi". (1928). *Türkiyat Mecmuası*, 365-381.
- 26) "Hars'a (Kültüre) Dair Bir Makale". (1928). *Türk Yurdu*, 1 (7), 24.
- 27) "Alişar Hafriyatı". (1929). *Türk Yurdu*, 3 (24), 21-24.
- 28) "Tesbihci Dükkânında Söz Araştırmaları". (1929). *Türk Yurdu*, 1 (15-16), 26-27.
- 29) "Söz Derleme/ Celep Esnafının Kullandığı Sözler". (1929). *Türk Yurdu*, 3 (20), 13-16.
- 30) "Anadolu Arkeologyası Sorgusu". (1930). *Türk Yurdu*, 5 (34) 5-10.
- 31) "Çakallar Köyünde Ankara Türk Ocağının Halkçılık Didişmesi". (1930). *Türk Yurdu*, 5 (36), 43-47.
- 32) "Türk Macar Kardeşliği". (1930). *Türk Yurdu*, 5 (25), 54-55.
- 33) "Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler". (1933). *Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 1. 5-21.

- 34) “Ahlatlıbel Hafriyatı”. (1934). *Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 2. 3-100.
- 35) “Finlerin Milli Destanı: Kalevala”. (1935). *Ülkü*, Sayı: 26. 123-125.
- 36) “Türk Tarih Kurumu Tarafından Alacahöyük’te 1936 yazında Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler”. (1937). *Belleten*, 1 (2), 525-533.
- 37) “Ulusal Araştırmalar”. (1939). *Varlık*, 7 (133), 31-32.
- 38) “Munda Dillerindeki Türkçe Unsurlar”. (1939). *Belleten*, 3 (9), 107-126.
- 39) “Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Mevkii”. (1939). *Belleten*, 3 (10), 363-376.
- 40) “Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Hafriyatı 1940 Çalışmaları ve Neticeleri”. (1941). *Belleten*, 5 (17-18), 1-8.
- 41) “Türk Halk Kültürü Tespit Sahasında Denemeler”. (1942). *Türk Yurdu*, 26 (7), 218-220.
- 42) “1927’de Etnografya Cemiyeti Kurma Teşebbüsü”. (1943). *Çığır*, 13 (127), 157-158.
- 43) “Alacahöyük’te Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler”. (1943). *II. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 21-32.
- 44) “Halkevleri Ulusal Giyim Sergisi”. (1943). *Ülkü*, 3 (36), 9-11.
- 45) “Silifke’nin Eski Türk Evleri”. (1943). *Ülkü*, 4 (39), 12-14.
- 46) “Tarihi Yollar ve Halk Bilgisi”. (1943). *Ülkü*, 3 (36), 10-11.
- 47) “Halk Müzeleri”. (1945). *Yeni Bergama Gazetesi*, Sayı: 119. 1.
- 48) “Köy Evleri Yapımı Üzerine Birkaç Not”. (1947). *Ülkü*, 1 (1), 17.
- 49) “Etnograf Gözüyle Orman Davası”. (1947). *Karınca Kooperatif Postası*, Sayı: 131-132.
- 50) “Define Arama Hastalığı”. (1947). *Ülkü*, 1 (5).
- 51) “Türk Halk Müzesi”. (1947). *Taşpınar Afyon Halkevi Dergisi*, Sayı: 152-155. 433-436.
- 52) “Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Gezi”. (1948). *Ülkü*, 2 (14), 13-16.
- 53) “Karaz Sondajı”. (1948). *III. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 165-169.
- 54) “Alacahöyük Hafriyatının Son Safhası”. (1948). *III. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 169-177.

- 55) “Amasya Mahmatlar Köyü Definesi”. (1950). (Mahmut Akok ile birlikte). *Belleten*, 14 (55), 481-485.
- 56) “Halk Terbiyesi Üzerine Düşünceler (Halkevleri Devletleştirilirken)”²³ (1951). *Nilüfer Dergisi*, Sayı: 69. 2-3.
- 57) “Türkiye’de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi”. (1952). *IV. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 214.
- 58) “Alacahöyük ve Güllücek Kazılarının Sonuçları”. (1952). *IV. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 364-367.
- 59) “Kazak Kırgızların Halk Edebiyatı Hakkında”. (1952). *Nilüfer Mecmuası*, Sayı: 73.
- 60) “Ankara’da Bir Açık Hava Müzesi Kurulabilir”. (1952). *Ankara Belediyesi Dergisi*, Sayı: 2. 20-22.
- 61) “Türkiye’de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi-I”. (1953). *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (50), 792-825.
- 62) “Türkiye’de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi-II”. (1953). *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (51), 813-816.
- 63) “Türkiye’de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi-III”. (1953). *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (52), 825-828.
- 64) “Kara Kırgızlarda Ehli Hayvanlarla İlgili Kelimeler”. (1953). *Fuad Köprülü Armağanı*, 301-303.
- 65) “Fatih’ten Önce İstanbul’un Türk Soyundan Gelen Kavimler Tarafından Alınması Teşebbüsleri”. (1953). *Hazine Maliye ve Kültür Mecmuası*, Sayı: 11.
- 66) “Folklor Atlası Davası”. (1954). *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (54), 349-353.
- 67) “Manisa, Akhisar ve Çevresi Halk Bilgisine Dair Notlar”. (1954). *Türk Yurdu*, 2 (8), 112-118.
- 68) “Bask Dili İle Türkçe Arasında Münasebetler”. (1954). *Türk Yurdu*, Sayı: 3. 209-215.
- 69) “Alacahöyük Folkloruna Dair Notlar”. (1954). *Türk Yurdu*, 4 (237), 269-271.
- 70) “Anadolu Halk Sanatlarında Motifler-I”. (1955). *Türk Yurdu*, Sayı: 247. 92-97.

²³ Bu makale Koşay’ın 1931 yılında basılan *Halk Terbiyesi* adlı kitabının özeti şeklindedir.

- 71) “Anadolu Halk Sanatlarında Motifler-II”. (1955). *Türk Yurdu*, Sayı: 247.179-183.
- 72) “Açık Hava Müzeleri Nasıl Kurulabilir”. (1956). *Türk Folklor Araştırmaları*, 4 (87), 1377-1388.
- 73) “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-I/ Çiftçilik”. (1956). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 1. 7-55.
- 74) “Etnografya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer”. (1956). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 1. 86-90.
- 75) “Uluslararası Halk Sanatları ve Ananeleri Komisyonu Planı”. (1956). *Kopuz Dergisi*, Sayı: 7. 7-8.
- 76) “Dil Mukayeselerine Göre Basklarla Türklerin Temasları Göç Yolları ve Zamanı Hakkında”. (1957). *Belleten*, 21 (84), 521-560.
- 77) “Halk Sanatları ve Gelenekleri Araştırma ve Derleme Yönetmeliği-I”. (1957). *Türk Folklor Araştırmaları*, 4 (95), 1507-1510.
- 78) “Halk Sanatları ve Gelenekleri Araştırma ve Derleme Yönetmeliği-II”. (1957). *Türk Folklor Araştırmaları*, 4 (96), 1529-1531.
- 79) “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-II/ Kap-Kaçak”. (1957). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 2. 5-25.
- 80) “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-III/ Hayvancılık”. (1958). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 3. 3-66.
- 81) “Etnografya Müzesindeki Âlemler”. (1958). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 3. 80-85.
- 82) “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar/ Yapı İle İlgili Sözler”. (1958). *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2. 199-240.
- 83) “ICOM Türkiye Milli Komitesi Reisi Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ın 05.06.1958 Perşembe Günü Genel Kurul Toplantısını Açış Nutku”. (1958). *ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni*, Sayı: 2. 6-9.
- 84) “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”. (1959). (Kemal Turfan ile birlikte). *Belleten*, 23 (91), 349-361.
- 85) “Bask Dili İle Türkçe Arasındaki Münasebetlere Dair Yeni Deliller”. (1959). *Belleten*, 23 (92), 541-543.

- 86) “Beşer Medeniyeti Beynelmîlel Müzesini Kurma Fikri”. (1959). *Türk Yurdu*, Sayı: 271. 50.
- 87) “Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri”. (1959). *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, 73-76.
- 88) “Eski Medeniyetlerin Halk Sanat ve Kültüründe İzler”. (1959). *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, 123-125.
- 89) “İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında”. (1960). *V. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 232-243.
- 90) “Doğu Anadolu Eski Tunç Çağı Kültürü”. *Türk Kültürü*, 15 (172), 44-51.
- 91) “Ülkütaşır’ın Bilimsel ve Kültürel Derneklerdeki Faaliyetleri”. *Sivas Folkloru*, (53), 3-4.
- 92) “Fransa’da Milli Giyimleri Toplamak İçin Örnek Bir Teşekkül”. (1960). *ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni*, Sayı: 3. 59-60.
- 93) “Yarının Türkiye Müzeleri”. (1960). *Unesco Haberleri Dergisi*, Sayı: 25. 5-6.
- 94) “Türkiye Ziraat Müzesi Nasıl Kurulabilir”. (1960). *Türk Yurdu*, 2 (286), 31-33.
- 95) “ICOM Türkiye Milli Komitesi Reisi Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ın 18.05.1959 Pazartesi Günü Genel Kurul Toplantısını Açış Nutku”. (1960). *ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni*, Sayı: 3. 3-7
- 96) “Eğitim ve Öğretim Müzesi Kurulmalıdır”. (1961). *Türk Folklor Araştırmaları*, 7 (145), 2465-2466.
- 97) “Ali Rıza Yalgın (1888-1960)”. (1961). *ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni*, Sayı: 4. 51-57.
- 98) “Orta Doğu Üniversitesine Bağlı Açık Hava Halk Mimari Müzesinin Kurulması İmkânları”. (1962). *Türk Kültürü*, Sayı: 2. 51-52.
- 99) “Müzelerin Eğitimdeki Rolü Hakkında UNESCO Bölge Semineri”. *Türk Kültürü*, Sayı: 2. 54-55.
- 100) “Köy ve Açık Hava Halk Müzeleri”. (1962). *Türk Folklor Araştırmaları*, 7 (157), 2808-2809.
- 101) “Anadolu’da İptidai Çanak-Çömlekçilik”. (1962). (Akile Ülkü ile birlikte). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 5. 89-93.
- 102) “Pulur Kazısı 1960”. (1962). *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 11. 25-28.

- 103) “Türk Tarihinin Zaman Tablosu”. (1962). *Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi*, (7), 6-7. 206.
- 104) “ICOM Türkiye Milli Komitesi Başkanı Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ın Yıllık İkinci Toplantıyı Açış Konuşması”. (1963). *ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni*, Sayı: 5. 7-12.
- 105) “Ferruh Arsunar’ın Köroğlu Kitabına Yazılan Önsöz”. (1963). *Köroğlu Kitabı*.
- 106) “Alacahöyük ve Güllücek Buluntularına Göre Anadolu ve Balkanlar Prehistuvarı Arasındaki İdentite ve Diversite’ler”. (1963). *Bulleten*, 27 (105-108), 297-304.
- 107) “Türklerde Ad Verme Geleneği”. (1964). *Türk Folklor Araştırmaları*, 8 (175), 3301-3302.
- 108) “Macaristan’daki Türk Kuyumculuk Yadigârları, Balkanlardaki Kuyumculuğa Türk Tesiri”. (1964-1965). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 7-8. 19-37.
- 109) “Köylerimiz ve Geleneklerimiz”. (1965). *Türk Yurdu*, Sayı: 309. 29-30.
- 110) “Alacahöyük Çanak Çömlekleri Üzerindeki İşaret ve Damgalar”. (1965). *Bulleten*, Sayı: 113.
- 111) “Güzelova (Erzurum) Etnografya ve Folkloruna Dair Notlar”. (1965). (Sabahattin Kılıç/Güvengeç Özdemir ile birlikte). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 6. 66-89.
- 112) “Etnoloji ve Folklor Atlasları”. (1966). *Türk Kültürü*, Sayı: 44. 711-713.
- 113) “Maden Tarihine Ait Yeni Belgeler”. (1966). *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, 19, Sayı: A-2. 332-340.
- 114) “Maddi Halk Kültürü Araştırmaları/ Binicilik, Nakil Araçları ve Müzesi”. (1966). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 9. 33-46.
- 115) “1964 Alacahöyük Kazısı Raporu”. (1967). (Ahmet Ünal/Abdullah Çizgen ile birlikte). *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 1-2. 161-215.
- 116) “Devlet Planlaması ve Manevi Teşekküller”. (1967). *Türk Kültürü*, Sayı: 50, 139-142.
- 117) “Sadri Maksudi Arsal’ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı”. (1967). *Türk Kültürü*, Sayı: 53, 313-320.

- 118) “Mehter Musikisi Avrupa Ordu Musikisine Tesir Etmiştir”. (1967). *Türkiye Harp Malulü, Gaziler, Şehit, Dul ve Yetimleri Cemiyeti Dergisi*, Sayı: 137. 10.
- 119) “Pulur Kazısı”. (1967). *VI. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 14-15.
- 120) “Bektaşılık ve Hacı Bektaş Tekkesi”. (1967). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 10. 19-26.
- 121) “Türkiye Arkeoloji Araştırmalarında Gelişmeler”. (1967). *Belleten*, 31 (121-124), 415-421.
- 122) “Halk Oyunları Festivali İntibaları”. (1967). *Önasya Mecmuası*, 2 (20).
- 123) “Köy İntibaları”. (1967). *Türk Kültürü*, Sayı: 60. 908-913.
- 124) “Atatürk’ün Tarih Görüşü Hakkında Düşünceler”. (1967). *Önasya Mecmuası*, 2 (23).
- 125) “Tabiat Tarihi Müzesi”. (1968). *Türk Yurdu*, 7 (343-344), 51.
- 126) “Kuzeydoğu Anadolu’da Kayalara Hak Edilmiş Eski Türk İşaretleri”. (1968). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 11. 27-30.
- 127) “Âlim Nasıl Yetişir”. (1968). *Türk Kültürü*, Sayı: 67. 482-485.
- 128) “Kuşsaray (Çorum) Sondajı”. (1968). *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 15. 89-97.
- 129) “Türkiye’de Etnografya ve Folklor Araştırmaları”. (1969). *Önasya Mecmuası*, 4 (47).
- 130) “Malazgirt Meydan Muharebesinin 900. Yıldönümü”. (1969). *Önasya Mecmuası*, 4 (46).
- 131) “Halk Eğitimi Türkiye’nin Başta Gelen Davasıdır”. (1969). *Türkiye Harp Malulü, Gaziler, Şehit, Dul ve Yetimleri Cemiyeti Dergisi*, Sayı: 157. 6-9.
- 132) “Dünyada Bir Bask Davası Var”. (1970). *Önasya Mecmuası*, 6 (64).
- 133) “Cumhuriyet Devri Türk Arkeolojisi, Atatürk ve Doğu Anadolu’nun Ön Tarihi”. (1970). *Önasya Mecmuası*, 5 (58).
- 134) “Devlet Arşivi, Arşivler ve Arşiv Kanunu”. (1970). *Önasya Mecmuası*, 5 (55).
- 135) “Köy Müzesi (Halk Müzesi) Kuruluyor”. (1971). *Türk Kültürü*, Sayı: 104. 708-710.

- 136) “Türk Runik Yazılarının Tarihi Daha Eskiye Gidiyor”. (1971). *Önasya Mecmuası*, 6 (65).
- 137) “Cumhuriyet İlanının Ellinci Yıl Dönümü Yaklaşırken: I”. (1972). *Türk Kültürü*, Sayı 115. 6-8.
- 138) “Cumhuriyet İlanının Ellinci Yıl Dönümü Yaklaşırken: II”. (1972). *Türk Kültürü*, Sayı: 118. 125-126.
- 139) “Malazgirt’te Buluşanlar”. (1972). *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 17. 69-76.
- 140) “Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı”. (1972). *VII. Türk Tarih Kongresi/ Kongreye Sunulan Bildiriler*. 53-56.
- 141) “Türk Dili İle İlgili Prehistorik İzler”. (1972). *Bellekten*, 36 (141), 71-77.
- 142) “Hitit Tapınağı Samuha Nerededir”. (1972). *Bellekten*, 26 (141-144), 465-467.
- 143) “Türkiye’de Etnografya Araştırmaları ve Ankara Etnografya Müzesi”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 83-91.
- 144) “Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay”.²⁴ (1973). *T. C Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü*.
- 145) “Atatürk Kazıları”. (1973). *Türkiye’imiz Dergisi*, Sayı: 11. 5-8.
- 146) “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Müzeleri”. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı*, 103-119.
- 147) “Bulgar Türklerinin Eski Tarihi”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 279-286.
- 148) “Dünya Tarihi ve Türk”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 353-354.
- 149) “Milli Eğitimin Dayandığı Kaynaklar Arasında Etnografya ve Folklorun Yeri”. (Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Daire Başkanlığına Sunulan Rapor). (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 108-111.
- 150) “UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)’un Açık Hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 152-155.
- 151) “Türkiye’de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 156-176.

²⁴ Koşay’ın Milli Folklor Araştırma Dairesi’nde YB. 73. 0034 kayıt nolu, kendi beyanına göre düzenlenen biyografisidir.

- 152) “Açık Hava Halk Müzesi İle İlgili Yazışmalar”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 177-183.
- 153) “Türkiye’de İlimler Müzesi Kurulmalıdır”. *Muallimler Birliği*.
- 154) “Eski Medeniyetlerin Halk Kültür ve Sanatında İzleri”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 189-190.
- 155) “Macarların Eski Tarihi”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 257-278.
- 156) “İkiztepeler 1965 Kazısı Raporu”. (1974). (Hermann Vary ile birlikte). *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 21. 75-101.
- 157) “Eski Medeniyetler Kültür Kalıntılarının Türk Folklorunda İzleri”. (1974). *I. Uluslararası Türk Folkloru Semineri Bildirileri*, 27-28.
- 158) “Divanü Lügati't-Türk'teki Terimlerden Örnekler”. (1975). *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayı Seminer Bildirileri*, 479-496.
- 159) “Türkiye’de Macar Sözü Bulunan Köy Adları”. (1976). *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rackoz, Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu*, 170-172.
- 160) “Türk Folkloru Araştırmalarında Mukayese ve Tarihi Metoda Yöneliş”. (1976). *I. Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri*, 195-201.
- 161) “Alacahöyük’te 1974 Yılı Kazı Çalışmaları”. (1976). (Mahmut Akok ile birlikte). *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 23. 5-11.
- 162) “1975 Alacahöyük Kazıları”. (1977). (Mahmut Akok ile birlikte). *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 24. 5-7.
- 163) “Türkiye’de Esnaf Teşkilatı (Ahilik) ve Gelenekleri”. (1977). *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 16. 63-69.
- 164) “Ankara Arkeoloji Müzesi’nin (Yeni Adıyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi) İlk Kuruluş Safhası İle İlgili Anılar”. (1979). *Bellekten*, 43 (170), 309-314.
- 165) “Keban’ın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar”. (1979). *VIII. Türk Tarih Kongresi/ Tebliğler*, 77-80.
- 166) “Anadolu”. (1980). *Türk Kültürü*, Sayı: 217. 111-125.
- 167) “Hars (Kültür) Dairesinin Kuruluşu ve İlk Etnografya Müzesinin Hizmete Açılışı”. (1982). *II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri*, 165-175.

- 168) “Eski Türklerin Ana Yurdu ve Yemek Adları”. (1982). *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, 49-56.
- 169) “İlk Kazılar”. (1983). *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 1-2. 191-194.
- 170) “Doğu Anadolu Kalkolitik ve Eski Bronz Çağı”. (1985). *Bellekten*, 337-346.
- 171) “Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı”. (1986). *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 1. 81-83.
- 172) “Ankara Ağzı”. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, Kayıt No: 11228.
- 173) “Erzurum ve Çevresinde Ön Tarih ve Tarih Boyunca Kurulan Devletler ve Medeniyetler”. *Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Atatürk*, 153-163.
- 174) “Halk Sazı- Halk Oyunu”. *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*.
- 175) “Türklerde Harp Usulü”. *Türkiye Harp Mahulü, Gaziler, Şehit, Dul ve Yetimleri Cemiyeti Dergisi*.

2.3. TANITIM VE BİYOGRAFİ YAZILARI

- 1) “Halk Edebiyatı ve An’anelerini Toplamının Usulü”. (1925). (Yazan: Szendrei Zsigmond). *Muallimler Birliği*, Sayı: 1.
- 2) “Orta Oyununa Dair”. (1928). *Türk Yurdu*, 22 (204), 154-162.
- 3) “Millet Terbiyesi”. (Konferans: İmre Şandor). (1929). *Türk Yurdu*, 3 (21-22), 40-44.
- 4) “Macarca Turan Mecmuasının XI. Yıl, I-IV Sayısı. (1929). *Türk Yurdu*, 3 (15-16), 42-44.
- 5) “Finn’leri Milli Kültürü”. (Söyleşi: Emil Setölö). (1929). *Türk Yurdu*, 3 (23), 20-21.
- 6) “Finn Yüksek Halk Mektepleri Programları”. (Yazan: Fekete Yozsef). (1929). *Türk Yurdu*, 3 (24), 29-33.
- 7) “Faşist Halk Terbiyesi”. (Yazan: Dr. Sekres Laslo). (1930). *Türk Yurdu*, 4 (27-28), 45-48.
- 8) “Aleber Von Le Coq ve F. W. K. Müller’in Ölümü Münasebetiyle”. (1930). *Türk Yurdu*, 5 (27), 11-20.
- 9) “Dil Yenileşmesine Dair I-II-III”. (Yazan: Tolnai Vilmas). (1929). *Türk Yurdu*, Sayı: 31. 26-32.

- 10) “Reşit Galip ve Türk Müzeciliği”. (1934). *Çığır*, Sayı: 12-13. 232-233.
- 11) “Szekely’liler”. (Yazan: Homan Balint). (1941). *Belleten*, 5 (17-18), 597-606.
- 12) “Yazılıkaya”. (Yazan: Von Kurt Bittel). (1941). *Belleten*, Sayı: 17-18. 623-625.
- 13) “Dünya Tarihinde Türklük”. (Yazan: L. Rasonyi). (1943). *Ülkü*, 3 (33), 20-21.
- 14) “İnsanlığa ve Türklüğe Büyük Hizmetler Eden Bir Bilgin Öldü/ Aurel Stein”. (1944). *Ulus Mecmuası*.
- 15) “XI-XII. Asırlarda Uz’lar ve Koman’ların Tarihine Dair”. (Yazan: Kossanyi Bela). (1944). *Belleten*, Sayı: 29. 119-136.
- 16) “Ragıp Hulûsi Özdem”. (1944). *Belleten*, 8 (29), 149-150.
- 17) “Prof. Axel Waldemor Persson”. (1951). *Nilüfer Dergisi*, Sayı: 68.
- 18) “Türkiye’de Ecnebi İlim Enstitüleri”. (1954). *Türk Yurdu*, 1 (234), 61-66.
- 19) “Zakir Kadirî Ugan”. (1954). *Türk Yurdu*, 1 (239), 428-430.
- 20) “Rahmi zade Bahaeddin Bediz”. (1954). *Türk Yurdu*, 2 (235), 157-159.
- 21) “Ural-Altay Tetkikleri”. (1954). (Yazan: Von Martti Rasanen). *Türk Dili*, 3 (28), 205-206.²⁵
- 22) “Bölge Etolojisi Yahut Folklor”. (Yazan: Sigurd Erixon). (1955). *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (72), 1187-1188.
- 23) “Türkolog ve Bizantolog Geza Feher’in Hayatı ve Eserleri”. (1955). *Belleten*, 19 (76), 529-540.
- 24) “Hüseyin Namık Orkun”. (1956). *Türk Yurdu*, Sayı: 255. 790-792.
- 25) “IX. Dil Kurultayı ve Ötesi”. (1960). *Türk Yurdu*, 2 (287), 53-54.
- 26) “XVI-XVII. Yüzyıllarda Macaristan’daki Türk Zanaatı/ Estergon-Szenttamashegy’deki Türk Çanak Çömlek Fırını”. (Yazanlar: Geza Feher-Nandor Paradi). (1960). *Belleten*, 24 (96), 547-561.
- 27) “XVI-XVII. Yüzyıllarda Macaristan’daki Türk Sanatı II. Estergon-Szenttamashegy’deki Yazıtlar”. (Yazan: Geza Feher). (1962). *Belleten*, 26 (104), 701-714.
- 28) “Sovietico- Turcica”. (Yazan: Georg Hazai). (1963). *Türk Kültürü*, Sayı: 5. 60.

²⁵ Bu eser *Makaleler ve İncelemeler* kitabında *Türklerin Ana Yurdu* ismiyle yer almaktadır. (bk. Koşay, 1974: 350-353).

- 29) “Düz ve Pürüzlü Yerler/Çukurova ve Dağlar”. (Yazan: Mary Gough). (1967). *Türk Kültürü*, Sayı: 51. 226-227.
- 30) “Kariye Müzesi”. (Yazan: Paul A. Underwood). (1967). *Türk Kültürü*, Sayı: 51. 381-382.
- 31) “Profesör Albert Gabriel”. (1968). *Türk Yurdu*, 7 (343-344), 50.
- 32) “Kilikya Tarihi”. (Yazan: Michael R. E. Gough). (1968). *Belleten*, 32 (125-128), 297-299.
- 33) “Avarların Sanatı”. (1970). (Yazan: İstvan Erdelyi). *Önasya Mecmuası*, Sayı: 53-54.
- 34) “Sigetvar’da Sultan Süleyman Türbesi”. (1971). (Yazan: Jozef Molnar). *Önasya Mecmuası*, 6 (69).
- 35) “Göçebe Kavimlerin Doğu’dan Batı’ya Göçleri”. (Yazan: Czegledy Karoly). (1971). *Belleten*, 35 (138), 303-308.
- 36) “XVI ve XVII. yüzyılda Budin Şehrindeki Gemili Köprü”. (1971). (Yazan: Jozef Molnar). *Önasya Mecmuası*, 6 (70-71).
- 37) “Mimar Sinan’ın Macaristan’daki Eserleri İzinde Araştırmalar”. (1972). (Yazan: Jozef Molnar). *Önasya Mecmuası*, 7 (77-78).
- 38) “Missellania”. (Yazan: Andre Varagnac). (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 191-198.
- 39) “Macar Musikisi”. (1974). (Yazan: Peşti Hirlap). *Makaleler ve İncelemeler*, 96-98.
- 40) “Büyük Bir Türkoloğun Ölümü/ Wilhelm Bang Kaup”. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*, 359-362.
- 41) “Yeşil Tire’yi Tanıtan Eski Emekli Müze Müdürü Faik Tokluoğlu”. (1974). *Türk Kültürü*, Sayı: 136-137-138. 243-251.
- 42) “Gyula Nemeth”. (1976). *Belleten*, 41 (161), 177-188.
- 43) “Martti Rasaen”. (1977). *Belleten*, 41 (164), 749-754.
- 44) “Mainz Üniversitesi Türkoloji Semineri Yayınları”. (1977). *Belleten*, Sayı: 162. 27.
- 45) “Yusuf Akçura”. (1977). *Belleten*, 41 (162), 389-401.
- 46) “Bugünkü Türk Dilleri”. (Yazan: Zsuzsa Kakuk). (1979). *Belleten*, 43 (172), 855-857.

- 47) “Özbek Masalları”. (Yazan: Karl Reichl). (1983). *Türk Folklor Araştırmaları*, 229-231.

2.4. HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY’DAN BAHSEDEDEN KAYNAKLAR

2.4.1. Kitaplar

- 1) Bayram, Sadi. (2014). *İlk Türk Hafiri Hâmit Zübeyr Koşay’ın Belgelerle Biyografisi*. Ankara: Önder Matbaacılık.
- 2) Özder, M. Adil. Özerdim, Sami N. (1978). *İki Halkbilimci/ Hâmit Zübeyr Koşay- M. Şakir Ülkütaşır*. Ankara: Güven Matbaası.

2.4.2. Tezler

- 1) Kudeki, Veliye. (1976). *Hâmit Zübeyr Koşay ve 50 Yıllık Türk Kütüphaneciliği*. (Bitirme Tezi²⁶). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü.²⁷

2.4.3. Yazılar

- 1) Aşan, Muhammed Beşir. (1996). “Hâmit Zübeyr Koşay’ın Hayatı ve Eserleri”. *Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, 67-79.
- 2) Ata, Bahri. (2007). “Dr. Hâmit Zübeyr Koşay ve Gölbaşı Türk Köyü Projesi”. *Türk Yurdu*, Sayı: 241. 42-43.
- 3) Bayram, Sadi. (1986). “Bir Çınarın Arkasından”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 2. 1-21.
- 4) *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. (1986). “Koşay”. İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş. Cilt: 14. 7013.

²⁶ Hâmit Zübeyr Koşay hakkında bilgi veren kaynaklarda adı geçen bu tez çalışmasının yüksek lisans tezi olduğu vurgulanmıştır fakat yapılan araştırmalarda *Yüksek Öğretim Kurumu* tarafından kayıt altına alınmış yüksek lisans kayıtlarında böyle bir çalışma yer almamaktadır. Ankara Üniversitesi’yle yapılan görüşmede bunun bir bitirme tezi olduğu vurgulanmıştır.

²⁷ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne 11 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen ziyarette fakültenin kütüphane kısmının kapatıldığı ve burada bulunan eski tarihli bitirme tezlerinin, yer olmadığı gerekçesiyle geri dönüşüme gönderildiği ve yukarıda adı geçen *Hâmit Zübeyr Koşay ve 50 Yıllık Türk Kütüphaneciliği* çalışmasının da var olan tek nüshasının geri dönüşüme gönderilen bu tezler arasında olduğu tespit edilmiştir.

- 5) Erdentuğ, Nermin. (1986). “Hâmit Zübeyr Anısına”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 2. 129-131.
- 6) Esin, Emel. (1975). “Dr. Hâmid Zübeyr Koşay’ın Eserleri Hakkında Düşünceler”. *Türk Kültürü*, Sayı: 156. 328-330.
- 7) İvgin, Hayrettin. (1980). “50 Yıl Önce Yazılmış Dokuz Ötkünç Yapıtında Halkbilimsel ve Dinsel Öğeler”. *Türk Folkloru*, Sayı: 10. 3-4.
- 8) İvgin, Hayrettin. (1981). “Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay 80 Yaşını Aştı”. *Türk Folkloru Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı Mili Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 32. 121-124.
- 9) İvgin, Hayrettin. (1985). “Kaybettiklerimiz/ Dr. Phill. Hâmit Zübeyr Koşay”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Mili Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 61. 111-113.
- 10) İvgin, Hayrettin. (1986). “Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ın Folklor Açık Hava Müzeleri Kurulması İçin Yaptığı Çalışmalar”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 2. 143-149.
- 11) Nasrattınoğlu, İrfan Ünver. (1983). “Kurumumuz Eski Yöneticilerinden Hâmit Zübeyr Koşay’la Sohbet”. *Karınca Kooperatif Postası*, Sayı: 557. 15-17.
- 12) Nasrattınoğlu, İrfan Ünver. (1984). “Folklor Araştırmaları Kurumunun Kurucusu Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ı Yitirdik”. *Türk Folkloru*, Sayı: 64. 5-6.
- 13) Otar, İsmail. (2014). “Hâmit Zübeyr Koşay’ın Kazan Türkçesi Birkaç Şiiri”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1. 111-134.
- 14) Önder, Mehmet. (1985). “Dr. Hâmit Zübeyr Koşay ve Türk Müzeciliği”. *Türk Kültürü*, Sayı: 261. 8-11.
- 15) Özcan, Ömer. (2010). “Cumhuriyet Dönemi Müzeciliğinin Büyük Önderi Hâmit Zübeyr Koşay”. *Türk Yurdu*, Sayı: 270. 59-64.
- 16) Polat, M. A. Fecri. (2013). “Hâmit Zübeyr Koşay ve Anadolu’da Etnoarkeoloji’nin Gelişim Süreci”. <http://fecripolat.blogspot.com.tr>.
- 17) Sakaoğlu, Saim. (2001). *Türk Ad Bilimi-I/ Hâmit Zübeyr Koşay*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 780. 86-87.
- 18) Seyirci, Musa. (1984). “Hâmit Zübeyr Koşay”. *Türk Folkloru*, Sayı: 64. 7.

- 19) Şakiroğlu, H. Mahmut. (2002). “Hamit Zübeyr Koşay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yay. Cilt: 26. 225-226.
- 20) TFA. (1958). “Folklorcularımız/ Dr. Phil. Hamit Zübeyr Koşay”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 102. 1625-1626.
- 21) T. C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü. (1973). “Dr. Phil. Hâmit Zübeyir Koşay”. Kayıt No: 1153/ YB. 73. 0034.
- 22) Uzunoğlu, Sadık. (1954). “Dr. Phil. Hamit Z. Koşay’a Mektup”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 56. 884.
- 23) Üçer, Müjgân. (1984). “Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay’ın Ardından”. *Türk Folkloru*, Sayı: 64. 3-4.
- 24) Vary, Hermann. (1977). “Generaldirektör a. D. Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay-80 Jahre”. *Materialia Turcica*: Sayı: 3. 152-159.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY’IN HALKBİLİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

3.1. KÜLTÜRÜN TANIMI VE KÜLTÜRÜN KAPSAMI

Hâmit Zübeyr Koşay 87 yıllık yaşamı boyunca, ilk eğitim-öğretim serüvenine atıldığı yıllardan ömrünün son demine kadar bir kültür elçisi olarak çalışmış ve bu yönde eserler vermiştir. Birçok farklı disiplinde (etnografya, tarih, filoloji, folklor vs.) önemli çalışmalara imza atmış olan Koşay’ın tüm bu araştırma ve incelemelerine temel teşkil eden ana hususun kültür olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda çalışma hayatının ilk yıllarında “kültür nedir?” sorusuna cevap aramış ve bu konuda önemli tespitlerde bulunmuştur.

Koşay kültürün tanımını yaparken bununla birlikte medeniyetin de ne olduğuna değinir ve bu iki kavramı mukayese ederek kültür ifadesinin çerçevesini çizmeye çalışır:

“Medeniyet, sabit değer ölçülerine göre ayarlanan ve insanlık için fayda sağlayan bir içtima nizamıdır. Kültür ise, fayda amacı üstünde manevi unsurları, güzellikleri içine alan ve ferde topluluktan gelenek halinde intikal eden mirasların topyekûnudur.” (Koşay, 1982: 165).

Hâmit Zübeyr yapmış olduğu kültür ve medeniyet tanımlamalarında bu iki unsuru birbirinden ayıran bazı farklılıklara dikkat çektiği görülebilir. Bunlardan ilki “fayda” hususudur. O, medeniyetin en büyük tezahürünü fayda sağlaması olarak görmüş ve kültürün bu yönüyle medeniyetten ayrıldığına dikkat çekmiştir. Kültürün de aynı şekilde bir fayda yönünün bulunduğu belirtmiş fakat onun yarar sağlamanın ötesinde bir amaca hizmet ettiğini vurgulamıştır. Bu amaç insan ve toplumun varlık bilincini oluşturma, halkın duygu ve düşüncelerinin en büyük ileti aracı olma cihetidir.

Kültür ve medeniyetin farklılıklarından biri de kültürü bir miras olarak görme hususudur. Hâmit Zübeyr medeniyeti, günün şartlarına uygun olarak oluşturulmuş bir görev mahiyetinde addederken, kültürü ise geçmişten günümüze aktarım yoluyla gelen değerli bir miras olarak görmektedir.

Onun bu hususa önemle eğilmesinin başlıca sebebi ise zengin bir mirasa sahip Türk ulusunun varlığı ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu'nun kültürel zenginliği olarak gösterilebilir. Anadolu'yu, Ön Asya'dan gelişen birçok medeniyetin beşiği, Yontma Taş Devri'nden Hititlere, Eski Tunç Çağı'ndan Friglere, Roma'dan Bizans'a, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne bir kültür ve medeniyet merkezi (Koşay, 1980: 111) olarak görmesi bu yöneliminin yegâne sebebi olarak ifade edilebilir.

Koşay kültürün tanımını böylece yaptıktan ve onun ne denli kıymetli olduğuna işaret ettikten sonra kültür kavramının içeriğine ve şubelerine dikkat çeker. Ona göre kültürün iki cephesi vardır. Bunlar maddi kültür ve manevi kültürdür.

“Maddi kültür ve manevi kültür. Maddi kültür belgelerini toplamak ve tasvir etmek etnografyanın, manevi kültür belgelerinin arşivini vücuda getirmek folklorumuzun görevidir.” (Koşay, 1980: 123).

Hâmit Zübeyr maddi kültür ve manevi kültür ifadelerinin kapsamını çizmiş ve kültürel ayırımı bu yönde yapılarak iki farklı disiplin (etnografya ve folklor) oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Kültürün bu iki farklı tezahüründen yola çıkarak maddi kültür unsurlarının etnografya, manevi kültür unsurlarının ise folklor tarafından incelenmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki etnografya ve folkloru her ne kadar farklı iki disiplin olarak ifade etmiş olsa da bunların ikisinin de temel yapı taşı olarak kültürü gördüğü ve bu iki disiplinin ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Türk kültürünün bu denli zengin ve köklü oluşunun altını çizen Koşay, bu kültürel oluşumun temel kaynağını ise şu ifadelerle açıklar:

“Bugünkü halk medeniyeti unsurlarının önemli bir kısmını atalarımız Orta Asya'dan hamil olarak getirmişlerdir. Bir kısmı da eski kültürlerin mirasıdır.” (Koşay, 1953: 793).

Koşay, Türk kültürünün kaynağını iki kola bağlamıştır. Bunlardan ilki Türklerin tarih sahnesine çıkışlarından itibaren ortaya koymuş oldukları duygu düşünce ve yaşam tarzları, ikincisi ise en eski çağdan bugüne kadar bu topraklar üzerinde hüküm sürmüş farklı dil, din ve ırka, sahip birçok medeniyetin kültür kalıntılarıdır.

Hâmit Zübeyr'e göre Türk kültürünün en önemli hazinesi, en ulvi mirası ve en safi yansıması Türk dilidir. *Türk dili medeniyet tarihimizin en kıymetli varlığıdır* (Koşay, 1953: 793) diyerek Türk kültürünün sahip olduğu en kıymetli hazineye dikkat çekmiştir. Türk halkının sanat, felsefe, din, hukuk vs. farklı alanlarda ortaya koymuş oldukları maddi-manevi kültür unsurlarının çok kıymetli olduğuna dikkat çeken Koşay'a göre, bu kültür birikiminin en değerli ve en önemli parçası ise Türk dilidir.

Kültür ve kültürün çerçevesini genel itibariyle bu şekilde çizen Hâmit Zübeyr, bu konu hakkında Türk halkına önemli bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Binlerce yıldan beri süregelen uzun bir gelişmenin ürünü olan, kültür ve medeniyet konusunda dünya tarihinde en ön saflarda bulunan, imrenilecek derecede kültürel hazineye sahip olan bu birikimin gözden kaçırılmaması elzemdır. Halkın her bireyi maddi ve manevi kültürünü tanımaya ve tanıtmaya mecburdur (Koşay, 1974: 5-6).

3.2. FOLKLOR

Hâmit Zübeyr Koşay'ın kültürün önemli kollarından biri olarak gördüğü folklor hususuna özellikle dikkat çektiği onun neredeyse her çalışmasında görülebilir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kültür ve medeniyetin muhafaza altına alınması, geçmişle bugünün kaynaşması ve kültürel zenginliklerin gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmış ve bu doğrultuda önemli çalışmalara imza atılmıştır. Bu çalışmaların merkezindeki şahsiyetlerden biri olan Koşay, bu doğrultuda folklorun halk nezdinde tanıtılması, anlaşılması ve aktarılması mevzularına önemle eğildiği ve bu yönde eserler kaleme aldığı ifade edilebilir.

Folklor üzerine yazmış olduğu makalelerde folklorun tanımı, içeriği ve folklor yerine kullanılması muhtemel kavramlar üzerinde durmuştur. Ona göre Avrupa'da ortaya konan inceleme ve araştırmalardan sonra folklor iki temel anlam kazanmıştır. Bunlardan ilki terimin ortaya çıktığı anlamıyla toplumsal yaşamın kendisi, halkın duygu ve düşüncelerinin bütünüdür. Koşay bunu "Halk Bilgisi" olarak adlandırmaktadır. İkincisi ise halk bilgisi ile ilgilenen, onu inceleyen ilmi bir üslupla ona yaklaşan, neticeler ve kanunlar ortaya koyan bir bilimdir (Koşay, 1974: 47).

Folklor terimi yerine kullanılacak yeni ifadeler, yeni terimler hususunda dikkat edilmesi gereken bazı noktalar olduğunu ifade etmiştir. Eğer bu noktalara dikkat

edilmezse yeni kullanılacak terim yanlış yahut eksik bir anlayış ortaya koyacak ve bu konuda yapılacak çalışmalar amacına ulaşmayacaktır. Ona göre folklor yerine kullanılacak kelimenin şu üç büyük zümreyi birden ifade etmesi gerekmektedir:

“*Etnoloji, Etnografi, bugünkü anlamıyla kast olunan Folklor.*” (Koşay, 1974: 47).

Halkın her tabakasında vuku bulan bütün sosyal gelişimin açıklanması, insan ırklarının nereden geldiklerini, nasıl geliştiklerini ve nasıl yayıldıklarını aktarma etnolojinin görevidir. Halkın yarattığı mahsullerin maddi kısmıyla meşgul olma, bu maddi kültür öğelerini toplama, tasnif ve muhafaza altına alma ise etnografyanın vazifesidir. Halkın yarattığı manevi mahsulleri ve hatıraya ait ananeleri toplayan, halk edebiyatı ürünlerini, halkın dini düşünce ve yaşam tarzına dair görüşleri vb. bir araya getirmek ise folklorun temel görevidir. İşte asıl folklor budur (Koşay, 1974: 47-48). Bu durumu örneklendirerek bir beşiğin madde olarak çeşitlerinin belirtilmesi etnografyanın, beşik yanında söylenen ninnilerin, inanışların derlenmesi folklorun görevi olduğunu belirtir. Etnografya eserleri, açık veya kapalı müzelerde teşhir edilir. Folklorun ise arşivi olur (Koşay, 1974: 108). Hâmit Zübeyr ayrılmaz bir bütün olarak gördüğü bu üç disiplini bir araya getirerek bunların hepsine birden *Halk İlmî* adını vermiştir. Ona göre etnografya, etnoloji ve folklor bu *Halk İlmî*'nin birer koludur ve bu kollar zamanla inceleme ve araştırmaların çeşitlenmesiyle ayrılmış fakat *Halk İlmî*'nden bağlarını koparmamıştır. Bu doğrultuda *Halk İlmî*; iptidai insan (etnoloji), iptidai insanın yarattığı eşya (etnografya) ve manevi hayata ilişkin mahsuller (folklor) olarak tanımlanabilir (Koşay, 1974: 47-48).

Bu konuda Avrupa'da folklor terimine karşılık gelen kullanımlardan da bahsetmiştir. Özellikle Macaristan'da öğrenim gören Koşay burada folklor için “manevi etnografya” teriminin kullanıldığını belirtmiş ve o da bu ifadeden yola çıkarak “ananevi medeniyet” ifadesini kullanmıştır. Fakat bu terime çokça rağbet göstermediği ve folklor yerine bu terimi pek tercih etmediği söylenebilir (Koşay, 1969).

Folklorun çerçevesini bu minval üzere çizen ve bunun için “halk bilgisi” terimini tercih eden Koşay, folklorun özelliklerinin neler olduğu hususu üzerinde de durmuştur. Bu özelliklerden birincisi, folklor sadece avam tabaka olarak nitelendirilen toplumun alt tabakasının oluşturduğu değerler bütünü değil, avam ve havasın yani toplumun her kesiminin ortaya koymuş olduğu zengin bir bilgi birikimidir. İkincisi folklor yalnız

doğmakla kalmaz yozlaşabilir ve hatta unutulabilir. Bu da folklorun zamana ve mekâna göre değişkenlik gösterdiğini ispatlar. Folklorun en büyük özelliği ise onun milli kültürün en zengin ve en değerli tezahürü olmasıdır. Folklor milli olmakla anlam kazanır ve tarihe mal olur (Koşay, 1969).

Folklorla dair bu dikkatleri ardından 1932 yılında halk bilimi alanında çalışma yapacaklar için önemli bir eser, kıymetli bir kılavuz yayımlamıştır. Bu eseri *Halkbilgisi Kılavuzu* adıyla okuyucularla buluşturmuştur. Bu kılavuzu yayımlamasındaki amacını ve halkın kültürel zenginliklerinin kaybolmadan kayıt altına alınmasının önemini eserin ilk kısmında özellikle ifade edilmiştir.

Milli şuur milli tetkikten doğar ifadesiyle Türk halkını bu folklor malzemesine sahip çıkması hususunda uyarmış, milli varlığın halkın maddi ve manevi medeniyeti üzerine kurulduğuna dikkat çekmiştir (Koşay, 1932b: 8-9). Bu doğrultuda milli bir medeniyet oluşturma çabası güttüğü görülen Koşay'ın bunu oluşturma yolundaki en büyük yardımcısı olarak folkloru benimsediği söylenebilir. Milli bir şuur oluşturulmasının kısacası dilde, edebiyatta, felsefede, sanatta vb. diğer bütün alanlarda milli olmanın yegâne yolunun; folklorun temel alınarak, ulusal araştırmalardan geçtiğini belirtmektedir.

Daha sonra folklor çalışmalarında izlenilecek yollar ve yapılması gerekenleri bu kılavuz içinde ayrıntılı olarak okuyucularla buluşturmuş ve folklor alanında önemli hususlara dikkat çekmiştir. İlk olarak folklor araştırmalarında halkın üç kısma ayrılması gerektiğini düşünür:

- 1) Bilgisi toplanacak halk kitlesi
- 2) Toplayanlar
- 3) Tanzim edenler

Koşay'a göre burada en önemli kitle toplayanlardır. Bilgisine başvurulacak halk, o malzemeyi zihninde yahut günlük yaşantısında yaşatmakta ve muhafaza etmektedir. Önemli olan bu malzemenin derlenebilmesidir.

“Halkın arasından çıkan talebeler yahut halkla daimi surette temas eden (muallim, hoca, doktor, okumuş ağa) halka yabancı gelmeyen ve meclislerde şahsiyeti göze çarpmayan zevat, ancak hakiki muvaffakiyetle toplayabilirler. Bu gibi zevat alıştığı

dili bırakarak lügat paralamaz. Terbiye kaidelerinin çemberleri onu sıkmaz ve tabii kalırlar.” (Koşay, 1932b: 15).

Bu doğrultuda kültür mahsulünün nerede toplanacağı hususuna değinen Koşay, halk ananelerinin en sağlıklı ve en safi şekliyle halkın arasında ve doğal ortamında müşahede edilebileceği düşüncesini savunmaktadır.

Derlemenin ise şu üç farklı yolla yapılabileceğini ifade etmiştir:

- 1) Araştırmak
- 2) Sormak
- 3) Gözetmek

Uygulanabilecek ilk usulü *Araştırmak* olarak adlandıran Koşay’a göre doğru ve sağlıklı bilgi doğru yerde aranmalıdır. Derleyici istediği bilgiye ulaşmak için doğru yeri araştırmalı ve o ortamda bulunmalıdır. Bu usulde araştırmacı halkın uygulamalarına şahit olmaz fakat onları dinleyerek elde etmek istediği bilgilere ulaşabilir. Örneğin: Akşamları evlerinin önünde oturan ihtiyarların sözlerine kulak vererek ekincilik, baytarlık vs. hakkında bilgilerle ulaşılabilir. İkinci önemli usulün ise halka yöneltilecek sorular olduğuna inanan Hâmit Zübeyr’e göre *halkın ruhunun yedi mühürlü kilidini açmak* ancak ve ancak doğru sorularla mümkün olabilir. Bir derleme metodu olarak gördüğü soru sorarak malzemeye ulaşmayı önemli bir araç olarak addeder. En kıymetli derleme metodunun ise *Gözetmek* olduğunu ifade etmiştir. Ona göre sormak ve araştırmak tam bir muvaffakiyet vermeyebilir. Halkın içine karışarak onları gözlemlemek ve yapılan tüm bu uygulamalara katılmak en önemli ve en değerli derleme metodudur (Koşay, 1932b: 17).

Koşay, halk kültürü unsurlarının nasıl ve nerede toplanacağı hususlarını aktarmakla kalmamıştır. Derleyicilere hangi malzemenin toplanması gerektiğini gösteren ve toplanan malzemenin tasnifinin nasıl yapılacağını açıklayan bir cetvel hazırlamıştır:

A) *Halk Edebiyatı*

- 1) *İptidai Temsili Oyunlar*
- 2) *Dastani Eserler:*

a. *Eski ve yeni hadiselerden, kahramanlardan, vakalardan bahseden destanlar*

- b. *Haydut ve mahpusların hayatından bahseden eserler*
- c. *Uğradım bir kabristana... Tarzındaki ilahiler*
- d. *Dilenciler tarafından söylenen destani unsurları haiz ilahiler*

3) *Maniler, Türküler, Ninniler*

- a. *Aşki parçalar (Varsağı, kayabaşı...)*
- b. *Asker türküleri*
- c. *Çoban ve efe türküleri*
- d. *İçkili meclislerde söylenen mevzun parçalar*
- e. *Selamlayış ve kutlayışlar*
- f. *Çocukların oyun oynarken söylemiş oldukları mevzun deyişler*
- g. *Ninniler*
- h. *Mevzun mezar kitabeleri*
- i. *Külbanklar (Gülbank)²⁸, nefesler ve müşabih Türkçe dua parçaları*
- j. *Mevzun övme ve boyamlar*

4) *Mevzun ve Mukaffa Mektuplar*

5) *Efsunlar*

6) *Emsali Fıkralar, Atalar Sözü, Bilmece*

- a. *Makalama (Yakıştırıp söylenmiş söz)*
- b. *Çekişme*
- c. *Taşvurma*
- d. *Kadına takılma*
- e. *Atalar sözü*
- f. *Dilekler*
- g. *İlençler*
- h. *Yeminler*
- i. *Küfürler*
- j. *Yanıltmaç (Tekerleme)*
- k. *Kuşdili*
- l. *Bilmeceler*

²⁸ Eskiden yeniçerilerin ulufe aldıklarında hep bir ağızdan makamla söyledikleri dua ya da kimi dergâhlarda hep bir ağızdan ve makamla yapılan dua, söylenen ilahi ya da içilen ant.

7) *Masallar*

8) *Halk Tevatürleri*

- a. *Evliye ve meşayihin halk arasında rivayet olunan hayalle süslenmiş işleri*
- b. *Tarihi eşhas veya hadisatla alakadar menkabeler*
- c. *Coğrafi bir mevki etrafında teşekkül eden efsaneler*
- d. *Bir şehir kasaba veya köyün teşekkülüne taşıdığı isme dair deveran eden rivayetler*
- e. *Eşkâli nücumiyeye ile alakadar hikâyeler*

B) *Halk İnanmaları, Halk Adetleri*

- 1) *Doğum ve Çocukluk Çağı*
- 2) *Delikanlı, Yetişmiş Kız, Evlenme, Askerlik*
- 3) *Aile Hayatı*
- 4) *Yemekler ve Yemek ile İlişkili İnanmalar*
- 5) *Ev Bark ve Ev Bark ile İlişkili İnanmalar*
- 6) *Giyimler ve Giyinme ile İlişkili İnanmalar*
- 7) *Türlü Meslekler ve Bunlarla İlişkili İnanmalar*
- 8) *Sağlık ve Sayrılıklar (Hastalıklar), Halk Hekimliği*
- 9) *Ölüm ve Ölüyü Gömme*
- 10) *Halk Kimlere Danışır (Bakıcılar)*
- 11) *Bayram ve Kandiller*
- 12) *İnsan Azası, Hayvan Nebat Âlemi, Eşya, Zaman ve Sayı ile İlişkili İnanmalar*
- 13) *Tabiat Unsur ve Hadiseleri ile İlişkili İnanmalar*
- 14) *Gökyüzü ve Cevvi²⁹ hadiselerle İlişkili İnanmalar*
- 15) *Bu Dünya, Öbür Dünya, Ervah ve Cinler ile İlişkili İnanmalar* (Koşay, 1932b: 25-50).

Koşay'ın yapmış olduğu bu tasnife dikkat edilecek olursa sınıflandırma daha çok halk edebiyatı ve inançlarla ilgilidir. Temsili oyunlar ve adet/gelenek görenekler de bu tasnifde kendine yer bulmuştur. Her ne kadar onun yaptığı bu tasnif kısıtlı ve eksik olsa da yaptığı bu çalışma 1930'lu yıllarda Türk folklorunun daha yeni yeni gelişme gösterdiği dönemlerde atılmış çok önemli bir adım olarak görülmelidir.

²⁹ Atmosfer, atmosferler ilgili.

Hâmit Zübeyr'in folklor konusunda özellikle üstünde durduğu mevzulardan biri de eski medeniyetlerin Türk folkloruna etkileri hususudur. Hem tarihçi hem arkeolog hem de bir halk bilimci olan Koşay'ın, eski medeniyetlere olan büyük aşinalığı, onu Türk folkloru ile eski toplumların kültürel faaliyetlerini özdeşleştirme, mukayese etme yahut bu farklı medeniyet unsurlarının kültürel etkileşimi hususlarında incelemelere yöneltmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere, ona göre Türk folklorunun iki temel kaynağı vardır bunlardan ilki Orta Asya Türk gelenekleri ikincisi ise Anadolu'da yaşamış farklı medeniyetlerin kültürel oluşumlarıdır.

Bu konuda önemli örnekler sunmakta ve gerek halk bilimcilere gerekse toplumun her bireyine önemli görevler düştüğünü aktarmaktadır. Bu örneklerden birkaçı şöyledir. Sümerlerde bulunan Kutsal Kartal, Hititlerde Çift Başlı Kartal olarak yaşatılmıştır. Aynı Çift Başlı Kartal Selçuklularda devlet figürü olarak kullanılmıştır. Alacahöyük'te ortaya çıkan ve "çarkı felek" olarak adlandırılan güneş motifi, Osmanlı'da mezar taşlarında ve köylülerin çoraplarında motif olarak kullanılmıştır. Türklerde kutsal hayvan olarak addedilen geyik, Hitit krallarının kutsal bineği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatalhöyük'te mağaralarda ortaya çıkan duvar işlemlerinin Anadolu'da dokunan kilimlerde yaşatıldığı görülmektedir (Koşay, 1974: 27-28). Verilen örneklerle Türk folklorunun zenginliğine ve kapsamına dikkat çeken Hâmit Zübeyr, yaptığı bu çalışmalarla Türk folklorunun beslendiği kaynakları da bir nevi açıklamış olur. Onun burada dikkat çekmek istediği en önemli husus ise hem bir tarihçi hem de bir halk bilimci olarak Türk kültürünün ne denli eski ve köklerinin ne kadar kadim olduğu gerçeğini ortaya koymaktır.

Bu konuda ortaya koymuş olduğu Türk deyim ve atasözleri ile Sümerlere ait bazı sözler Türk folklorunun kökeni ve tarihi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır:

Sümer: Kısır inek gibi sende olmayan buzağı arıyorsun.

Türk: Öküzün altında buzağı arıyorsun

Sümer: Daha önce boynu kesilenin boynu kesilmez.

Türk: Aman diyene kılıç kalkmaz, yerdeki yüze basılmaz (Koşay, 1976a: 196).

Hâmit Zübeyr Koşay'ın Türk folkloru hakkında son olarak özellikle altını çizmek istediği husus ise varlığıyla dünya halklarının imrenerek baktıkları bu zengin bilgi

birikimi ve bu kültürel hazineyi muhafaza altına alma ve yok olmasının önüne geçilmesi hususunda toplumun her bireyine, devletin her kurumuna görevler düştüğü gerçektir.

“Muallim, nahiye müdürü, hükümet tabibi, oran memuru... İla sıfat ile uzun zamanlar halk arasında yaşayarak büyük kümeler kılavuzluk edenler. Türklüğü tanımak onun maddi ve manevi medeniyetini ilim hesabına tespit ederek kurtarmak hususunda yapacağınız sonsuz büyük hizmetler vardır.” (Koşay, 1932b: 8).

Cumhuriyet’in henüz ilk yıllarında halkın bütün birimlerine seslenerek yaptığı bu çağrılara ve ortaya koyduğu çalışmalara, daha sonraki yıllarda daha geniş kapsamda devlet ricalini de dâhil ederek ve incelemelerin daha profesyonel şekilde yapılmasını belirtmiş ve bu yönde adımlar atılması gerektiğini savunmuştur.

Onun biyografisinde de aktarıldığı üzere, Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşlarından olan Koşay, folklorla ilgili çeşitli kurumların ilk kuruluş safhalarında yer almış, aktif görevler üstlenmiştir. *Halk Bilgisi Derneği*’nin 1928 tarihinde toplanan ilk kongresinde, beş kişilik ilim ve irşat encümeni olarak seçilen kişilerden biri de Hâmit Zübeyr Koşay’dır. (Düzgün, 1990: 34). O, folklor adına aktif görevler üstlenmenin yanında devlet kurumlarına ve özel kurum ve kuruluşlara bu konuda yapılması gerekenleri birkaç öneri şeklinde eserlerinde belirtmiştir. Bu önerilerden bazıları:

- a) Genel Türk folklorunun uluslararası işbirliği ile bir bibliyografyası hazırlanmalı.
- b) Özellikle maddi kültür belgelerini muhafaza altına almak için acilen Açık Hava Halk Müzeleri kurulmalı.
- c) Türk kültürü bir bütün olarak düşünülmeli ve buna siyasi yahut coğrafi sınırlar çizmeden folklor malzemesi derlenmeli ve değerlendirilmeli.
- d) Çağın ileri teknik araçları kullanılarak Türk folklorunun tarih öncesi dönemleri araştırılmalı.
- e) Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri Türk halk kültürü incelemeye yönelik çalışmalara yardıma azimli görünmeli.
- f) Üniversitelerde folklor kürsüleri kurulmalı.
- g) Kültür Bakanlığı bünyesinde folklor araştırma birimleri oluşturulmalı (Koşay, 1976a: 200-201).

3.2.1. Etnografya

Yukarıda bahsi geçen folklor mevzuunda ifade edildiği üzere Koşay'ın etnografya, etnoloji ve folklor disiplinlerinden oluşan ve *Halk İlmî* olarak adlandırdığı bir çalışma sahası oluşturma gayesi güttüğü görülebilir. O, bu ilmi araştırma ve incelemelerin en önemli kollarından biri olarak etnografyayı işaret etmiştir. Kültür ve medeniyetin inşası ve gelecek kuşaklara aktarımında en önemli sacayaklarından biri olarak etnografyayı görmüş ve bu alanda önemli çalışmalara imza atmıştır.

Etnografya ilminin doğuş serüvenine özellikle dikkat çekmek isteyen Koşay, bu yolla hem farklı disiplinler olarak görülen antropoloji, etnoloji, etnografya, folklor vb. gibi ilim dallarının nasıl sıkı sıkıya birbirine bağlı bulunduğunu göstermek hem de etnografyanın üstlendiği tarihi misyonu gözler önüne sermek istemiştir.

“...Geçen yüzyılda etnoloji umumi olarak antropolojiyle bir tutulmuştur. Zamanla iki ilmin saha ve usulleri ayrılınca fiziki antropoloji ve kültür antropolojisinden bahsedilmeye başlandı. Kültür antropolojisi ile etnoloji ikiz mefhumlardır. Biraz sonra etnolojiden etnografya ayrıldı.” (Koşay, 1969).

Ona göre bu disiplinler arasındaki biyolojik ve kültürel yol ayrımları özellikle etnografya ve folklor ilimlerini doğurmuştur. O, etnografya ve folklorun insan ırkının biyolojik gelişiminden öte kültürel ilerleyişini kendi bakış açısıyla aydınlatmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Koşay, etnografyanın doğuşundan bu doğrultuda bahsettikten sonra onun üstlendiği vazifeyi ise şu şekilde açıklar:

“... Etnografyadan dünyamızda bulunan muhtelif kavimlerin tetkik ve tasviri isteniyordu. Etnolojiye de kültürlerin nasıl meydana geldiğini, nasıl geliştiğini ve hangi kültür tipleri mevcut olduğunu araştırma düştü. Bu tariften de anlaşılıyor ki etnografya tasviri bir ilimdir ve onun vazifesi etnoloji hesabına malzeme toplamaktadır.” (Koşay, 1969).

Görüldüğü üzere Hâmit Zübeyr yukarıda zikredilen, toplumların oluşturduğu kültür ve medeniyetin incelenmesinde ortaya konulan bu disiplinleri birbirinden ayrı tutmamış ve onların arasında büyük bir bağın olduğunu ifade etmiştir.

Etnografyanın daha anlaşılır ve sınırlarının daha belirgin olması adına kültürü mercek altına alan Koşay'a göre halk kültürü iki cepheden meydana gelmektedir: Maddi Kültür ve Manevi Kültür (Koşay, 1969). Bu doğrultuda Etnografya, maddi kültür olarak adlandırılan bu cihetin merkezini oluşturmakta ve toplumun kültür ve medeniyeti çerçevesinde ortaya koydukları malzemeyi incelemeyi amaç edinmektedir.

Yukarıda etnoloji ve etnografyanın tanımlarının aktarıldığı bölümde, etnografyanın en önemli vazifelerinin başında etnoloji hesabına malzeme toplama olduğunu özellikle vurgulamıştır. Çünkü ona göre Türk toplumunun ortaya koymuş olduğu bu kültür ve medeniyet hazineleri yok olmadan muhafaza altına alınmalı ve yeni inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür atılımlarıyla harmanlanmalıdır. Bu amaçla Koşay, *Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar* başlığıyla önemli çalışmalara imza atmış ve gezdiği gördüğü yerlerdeki maddi kültüre dair dikkatlerini kayıt altına alarak hem onları korumayı hem de gelecek kuşaklara aktarmayı gaye edinmiştir. Bu çalışmalar sırasıyla:

- a. Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-1 Çiftçilik
- b. Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-2 Kap-Kaçak
- c. Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-3 Hayvancılık
- d. Maddi Halk Kültürü Araştırmaları/ Binicilik-Nakil Araçları ve Müzesi
- e. Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar- Yapı

Maddi kültür öğeleri içinde kaleme aldığı ilk başlık çiftçilik üzerindedir. Anadolu'da görülen iptidai ziraat usullerinin binlerce yıllık gelişmenin yani ilk çağdan bugüne ve büyük bir coğrafyanın Orta Asya'dan Mezopotamya'ya uzanan bir kültür yolculuğunun ürünü olduğunu savunmaktadır. Anadolu'da ortaya çıkarılacak bu konudaki ürünlerin menşei böylelikle eski Anadolu uygarlıkları ve Orta Asya Türk kültürü olarak gösterilebilir. Çeşitli incelemelerden yola çıkan Hâmit Zübeyr'e göre gıda bitkilerini yetiştirme ve bunları yetiştirme usulleri ilk defa eski dünyanın güney doğusunda yani Türkistan, Afganistan ve Asya'da ortaya çıkmıştır (Koşay, 1956: 7).

Dünya tarihinde ziraat gelişiminin bu yönde olduğunu aktaran Koşay, Türk kavimlerinin ziraat kültüründe çok eski bir geleneğe yaslandığını belirtmektedir. Gerek ziraat uygulamalarını gerekse yetiştirilen bitkilere verilen isimleri bunun en önemli delili olarak göstermektedir. Buna ilaveten Türklerin Anadolu'ya veya garba ulaştıkları

zaman, eskiden beri ziraat kültürüne sahip oldukları için esaslı kelimeleri yanlarında getirdikleri ve başka kelimelere lüzum görmediklerini belirtmiştir. Uygurca Abra (arpa), Batatu (pamuk), Göktürkçe Tarlag (tarla), Tarıg (ekin) vb. bunlardan birkaçıdır (Koşay, 1956: 9-10).

Hâmit Zübeyr'in bu alanda çalışması sadece Türkiye'de çiftçilik tarihi ve gelişimi hakkında olmamıştır. Yazmış olduğu *Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-1 Çiftçilik* adlı eserinde Türkiye'de ziraat alanında kullanılan araç ve gereçlerin, ortaya konan ürünlerin vs. yer aldığı önemli bir sözlük çalışmasına da yer vermiştir. Sözlük Anadolu'nun hemen hemen bütün illerinden derlenen çiftçilikle alakalı maddi kültür unsuru olarak gösterilen malzemeyi alfabetik bir sırayla okuyuculara aktarmıştır.

Onun bu alandaki önerisi ise, ziraat araç/gereçleri ve bu manada ortaya konulan ürünler üzerine eski diller arasında kapsamlı bir çalışma yapılmalı, ölü dillerden kalan malzeme ortaya çıkarılmalı ve tüm bunlar mukayese edilerek Türk çiftçiliği üzerine geniş bir sözlük oluşturulmalıdır.

Hâmit Zübeyr'e göre bir milletin medeniyet seviyesine yalnız mutfak ve evindeki kap-kacağa bakarak da hüküm vermek mümkündür. Bu mevzuda Türklerin çok ileri bir safhada olduklarına hiç şüphe yoktur. Bu konuda yine dil çalışmalarına yani kullanılan kelimelere işaret eden Koşay'a göre kap-kacak ile ilgili sözler, Türkçe ile akraba lehçe ve dillerde müşterektir bu, Türklerin Orta Asya'dan bir medeniyetle birlikte geldiklerini ve bunu devam ettirdiklerini kanıtlar niteliktedir (Koşay, 1957: 5).

Yapılan çalışmalarda Anadolu'da ev hayatında araç ve gereç, kap/kacaklar yapıldıkları malzemeye göre şöyle sınıflandırılabilir:

- Pişmiş topraktan ve taştan
- Ağaçtan
- Madenden
- Meşinden (deriden)
- Katranla dondurulmuş bezden (Koşay, 1957: 5).

Onun bu konuda dikkat çektiği hususlardan biri de etnografya ve folklorun ortaya konan bu eserlerde kusursuz bir şekilde buluşmasıdır. Her eserin, şekil ve motif

bakımından kendi devrinin damgasını taşıdığını ve yaşadığı devrin ihtiyaç ve zevkleriyle donatıldığını ifade eder. Bu durum, ortaya konulan maddi kültür öğelerinin toplumun duygu ve düşüncelerine tutulmuş bir ayna mahiyetinde olduklarına işaret etmektedir.

Hâmit Zübeyr kap-kacak başlığıyla yine Anadolu'nun her köşesinden derlenen özellikle mutfak ve beslenme kültürüne dair malzemenin yer aldığı kıymetli bir sözlük oluşturmuş ve bu alanda yapılacak çalışmalılarda önemli bir kaynak meydana getirmiştir.

Türklerin ilk tarih sahnesine çıkışlarından bugüne kadar hayvancılık, onların en büyük uğraşları arasında olmuştur. Bu çerçevede Türklerde hayvancılık kültürü iki koldan incelenmelidir. Birincisi *Nomad (göçebe) Kültürü*, ikincisi *Atlı Halklar Kültürü*'dür. Koşay'ın burada dikkat çektiği husus göçebe yaşam tarzının ve bu yaşam koşullarının oluşturduğu bir hayvancılık sistemidir. Nomad kültüründe hayvanları evcilleştirmek, yetiştirmek, büyük sürüleri sevk ve idare etmek, değişik iklim ve çevre şartları içinde durmadan onlara yeni otlaklar ve su bulmak büyük emek ve tecrübe isteyen bir iş olarak görülebilir. Bu hayvancılık sisteminde at her yönüyle Türk kültürünün en vazgeçilmez unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. At, savaş ve ulaşımın yanında hayvancılık faaliyetinde de başlıca rol oynamaktadır. Büyük sürülerin sevk ve idaresi, hayvanların bir arada tutulması, otlakların önceden belirlenmesi ve elde tutulması gibi bozkır ekonomisi için gerekli olan işler, zamanın en süratli vasıtası olan at sayesinde gerçekleştirilmektedir (Koşay, 1958a: 3).

Hâmit Zübeyr Türklerde hayvancılığın ne kadar eski ve ne kadar zengin olduğunu gösteren yegâne belgelerin Uygur ve Göktürk metinlerinde geçen hayvancılıkla ilgili kelimelerin olduğunu belirtmiştir. Bu dil varlıkları, hayvancılık üzerine inşa edilmiş bir kültür ve medeniyetin en değerli ipuçlarıdır. Bu doğrultuda *Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-3 Hayvancılık* eserinde çok kapsamlı bir sözlüğe yer vermiş ve Anadolu halkının hayvancılığa dair dikkatlerini okuyucularla paylaşmıştır.

Hayvancılık üzerine inceleme ve araştırmalarını sadece Anadolu ile sınırlı tutmamıştır. Anadolu merkezli bu çalışmanın ötesinde Türk dünyasının hayvancılık hakkındaki bilgi birikimini, tecrübelerini, kullandıkları araç ve gereçleri aktarmaktan imtina etmemiştir. *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili*

Gelenekler adlı kitabı ve *Kara Kırgızlarda Ehli Hayvanlar İle İlgili Kelimeler* başlıklı makalesi bunlardan bazılarıdır. Bunların yanı sıra yaptığı monografi çalışmalarında, derlemlerde ve çeşitli inceleme/araştırma yazılarında da yer yer hayvancılık üzerine bilgi vermeyi de ihmal etmemiştir.

Koşay, tüm bu dikkatlerinin ardından hayvancılık hususunda yapılacak çalışmalar için şu öneriyi ve isteğini dile getirmiştir:

“Bütün Türk kavimlerine ve tarihi devirlere şamil olarak mukayeseli bir tarzda hayvancılığa dair bir eser elbette bir gün yayınlanacak ve bu, medeniyet tarihinde de önemli bir bölümü teşkil edecektir.” (Koşay, 1958a: 3).

Baykal gölünden Macaristan’a kadar uzanan coğrafyada uzun yıllar hüküm sürmüş olan Türklerin atlı göçebe yaşam tarzını benimsediklerini aktaran Hâmit Zübeyr’e göre Türkleri atsız tasavvur etmeye imkân yoktur. At, Türk kültüründe gerek ulaşımda gerekse savaş meydanlarında çok büyük bir öneme sahip olduğu için nakil ve binicilik üzerine yapılan araçların atın çevresinde şekillendiği görülebilir. En eski Türk kavimlerinde ve Osmanlı’da devlet hazinesine kayıtlı araçlar ve müzelerde muhafaza altına alınan binicilik ve nakil araçlarının mahiyeti bu nedenle at üzerine olmuştur. Altın ve gümüş eyerler, altın kaplama üzengiler, gemler, kırmızı sırma ile işlenmiş eyer örtüleri, altın ve gümüş yaldızlı kamçılar bu araçlardan bazılarıdır (Koşay, 1966: 33-34).

Bir şeyin ismi varsa cismi de vardır diyen Koşay, nakil araçları ve binicilik üzerine bir sözlük oluşturma gayesi gütmüş ve bu konuda Türk dilinin ve en eski Türk yazıtlarının önemine dikkat çekmiştir. Meydana getirilen eserlerde geçen bu araç-gereç isimleri, Türk toplumunun kültür ve medeniyetinin izahı konusunda en değerli varlıklar olması bakımından büyük önem arz etmektedir (Koşay, 1966: 34).

Türk biniciliği ve nakil araçlarının ilmi manada araştırılması ve kültürel değerlerinin ortaya konması için şu önerileri sunar:

“Türk biniciliğini hiç olmazsa ilim hesabına tekrar diriltmek için Hun, Avar, Peçenek, Altınordu mezar buluntularından başlayarak Türk, İran Hint’teki Türk minyatürlerden faydalanmak, Avrupa müzelerini taramak, aileler elinde kalan hatırları satın almak...” (Koşay, 1966: 34).

Koşay'ın maddi kültür araştırmalarından biri de Türk kültürü açısından önemli bir yere sahip olan halk mimarisi üzerinedir. Halk dilindeki yapı araç-gereçleri üzerine hazırlamış olduğu küçük lüğat, kültürün mimari üstündeki etkilerini göstermesi açısından mühimdir. Bu ve buna benzer halk mimarisi üzerine yapılan çalışmaların milli sanat abidelerini günyüzüne çıkaracağı şüphesizdir. Böylece Türklerin halk mimarisinde nasıl bir seviyeye ulaştıkları daha sağlıklı idrak edilecektir (Koşay, 1958b: 199).

Yapı başlığıyla hazırlamış olduğu eserde Türk halk mimarisinin yansımalarını görmek mümkündür. Çeşitli illere göre halk mimarisinde kullanılan araç ve gereç isimleri, barınak ve barınak tipleri maddi kültür araştırmaları çerçevesinde incelenmiştir. Örneğin:

“Arınak: Hamam (Sivas), Aşıra: Balkon (Bilecik), Dödül: Kalın direk, Tüsküre: Rende (Muğal), Turkaz: Kapı kilidi (Yozgat), Üvenik: Avlu (Çanakkale) vb.” (Koşay, 1958b: 200-230)

Bu konuda yapılacak olan çalışmalar için ise çeşitli öneriler sunmuştur. İleride maddi kültüre dair sözlük ile Türk lehçe sözlükleri mukayese edilmeli, bunları resim ve fotoğraflarla destekleyerek monografiler hazırlanmalıdır. Bu proje doğrultusunda Anadolu genelinde sistemli tetkik gezileri düzenlenmelidir. Bunlar teknik elemanlarla desteklenmelidir. Koşay'ın bu konuda özellikle bir lüğatin hazırlanmasını ısrarla istemesinin sebebi ise *ilmi terimleri de o ilmi yapanlar ve memlekette yayanlar hazırlar* düşüncesinde saklıdır (Koşay, 1958b: 199). Onun ortaya koymuş olduğu bu düşünceden hareketle Türklerin mimaride ne kadar kadim ve bu konuda ne kadar üstün olduklarını ispat etmektir. Bu doğrultuda en büyük gayesi dünya kültür ve medeniyet literatüründe Türklerin halk mimarisinde oluşturdukları zenginliklerin yer almasını, hatta yeni yapılacak mimari çalışmalarda tüm Türk dünyasında ve dünya medeniyetleri arasında bu kültürel ifadelerin kullanımını sağlamaktır.

Onun, bir etnolog olarak en büyük hayali ise Türkiye genelinde maddi kültür öğelerini barındıran etnografya müzelerinin kurulmasıdır. Ona göre milli şuuru uyanık tutacak en değerli vasıtalar halkın maddi ve manevi kültürünü tespit eden folklor ve etnografyadır. Bu doğrultuda Atatürk'ün desteği ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Anadolu medeniyetinin etnografya ve folklor bakımından

incelenmesine ve bunlara dair malzemenin toplanmasına büyük önem verilmiştir (Koşay, 1982: 165-166).

Koşay, maddi kültür öğelerinin muhafazası için bir müze oluşturma gayesini ve bu müzelerin önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Halk kültürünün elbirliği ile tetkiki, tespiti, yayınlanması ve gelecek nesillere miras kalacak belgelerin toplanarak müzelere mal edilmesi en acil davalarımızdan biridir.” O, bunu milli bir vazife olarak görmüştür. Bu milli vazife toplumun her kesiminden bireylerin üstlendiği vicdani bir sorumluluktur. Bu yüzden üniversite profesörlerinden tezgâh başında oturan ustaya, dağda koyunlarını otlatan çobandan, milletvekillerine kadar herkes bu milli vazifeyi üstlenmeli ve her birey gücü ölçüsünde bu kültür projesine katılmalıdır (Koşay, 1969).

Meydana getirilecek etnografya müzelerine büyük görevler düştüğünü ve bu müzelerin kültür aktarımı açısından en önemli vasıtalar olacağını savunur. Etnografya müzeleri bu doğrultuda çeşitli misyonlar üstlenecektir: İlk olarak, oluşturulacak müze milyonlarca kitlenin ve tarihte büyük işler başaran Türk milletinin kendi ulusal müzesi olacaktır, bu müzenin konusu cihan tarihinde değerli bir yer edinen Türk'ün kendisi, onun maddi ve manevi kültürüdür. Toplumun duygu ve düşüncelerinin, kabiliyetlerinin, zevklerinin kısacası hayata bakış açılarının anlaşılması bu müzeler aracılığıyla olacaktır. Toplumda oluşturulmak istenen milli şuur ancak bu milli değerlerin tetkikiyle vuku bulacaktır. Oluşturulan bu müzeler halkın kendisini ve ideallerini hedef tutan çalışmaların en önemli merkezi, milli şuurun aynası olacaktır. Son olarak, inşa edilecek bu müzeler halk eğitiminin ve millet terbiyesinin de en kıymetli merkezi konumuna gelecektir (Koşay, 1969).

Atatürk'ün de bu yönde isteği ve direktifleri doğrultusunda ilk olarak *Türk Etnografya Cemiyeti*, *Türk Etnografya Kurumu* adlarıyla bu alanda çalışmalara yön verecek kuruluşların kazandırılması amaçlanmıştır. Öncülüğünü Hâmit Zübeyr'in yaptığı Halil Vedat Fıratlı, Hilmi Ziya Ülken, Dr. Meszaroş, Halil Bedi Yönetken, Yusuf Akçura'dan oluşan heyet bu konuda dilekçeler yazmış ve bu kurumların biran evvel kurulması için çalışmışlardır (Koşay, 1974: 81).

Bu konuda ki en ciddi ve en önemli adımı dönemin Maarif Nazırı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) 1925 yılında, Ankara halkının *Namazgâh Tepesi* olarak

adlandırdıkları bu yerde ilk etnografya müzesinin temellerini atmıştır (Koşay, 1974: 84-85). Müzenin kuruluşunda Budapeşte Etnografya Müzesi yöneticilerinden J. Meszaroş'a bir ön çalışma yaptırılmıştır. Ankara Etnografya Müzesi'nin böylelikle temelleri 1925 yılında atılmış ve resmi açılışı ise 1928 yılında olmuştur. Müzenin halkın ziyaretine açılış tarihi ise 1930'dur. Hâmit Zübeyr müzenin ilk müdürü olma şerefine nail olmuştur. Koşay'ın yakın çalışma arkadaşlarından Macar Türkolog Gyula Meszaroş ise müzenin ilk müşavir uzmanı olarak göreve başlamıştır (Oral, 2002: 118-122).

Cumhuriyet tarihinin en önemli adımlarından biri olarak gösterilen Ankara Etnografya Müzesi bu konuda yapılacak çalışmalara bir örnek teşkil etmiş ve Anadolu'nun çeşitli illerinde etnografya müzelerinin kurulması için bir önyak oluşturmuştur. Böylece maddi kültür öğelerinin yok olmasının önüne geçilmiş ve bu kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarımı sağlanmıştır.

Atatürk'ün öncülüğünde, Hâmit Zübeyr ve arkadaşlarının büyük uğraşları sonucunda cumhuriyetin ilk yıllarından sonra Anadolu'da birçok etnografya müzesinin temeli atılmış ve bu müzeler kültür adına önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu müzelerden bazıları şunlardır:

- Adana: Etnografya Müzesi
- Afyon: Etnografya Müzesi
- Bursa: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
- Diyarbakır: Ziya Gökalp Evi
- Elâzığ: Etnografya Müzesi
- İstanbul: Divan Edebiyatı Müzesi
- Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Müzesi
- Samsun: Atatürk Müzesi (Koşay, 1982: 173-174).

3.2.2. Halk Edebiyatı

Hâmit Zübeyr Koşay'ın üzerinde durduğu mevzulardan biri de halk edebiyatı ürünleridir. Onun halk edebiyatına kıymet vermesinin iki önemli sebebi vardır. İlk olarak, toplumun hüznelerini, sevinçlerini, aşklarını, dünyaya bakış açılarını kısacası düşünce dünyasını aktaran en önemli vasıtaların başında halk edebiyat ürünlerinin geldiğini düşünmektedir. Bu doğrultuda halkın meydana getirdiği şiirler, efsaneler,

hikâyeler, masalar vs. onların kültür ve medeniyetleri halkın bilgi edinebileceğimiz zengin birer kaynak niteliğindedir. İkinci sebep ise dile verdiği değer gösterilebilir. Hâmit Zübeyr bütün çalışmalarında dile ve dilin önemine vurgu yapmıştır. Özellikle Türk dilinin ne kadar kadim ve ne kadar zengin bir dil olduğu gerçeğinin altını çizmiştir. O, Türk dilinin en güzel mahsulleri halkın oluşturduğu edebiyat ürünlerinde yaşar düşüncesini savunmaktadır. Koşay'a göre Türk dili en canlı şekilde bu edebiyat içinde varlığını sürdürdüğü için halk edebiyatı örneklerini incelemek ve araştırmak her bireyin asli görevi olmalıdır.

O, halk edebiyatının yüklendiği misyonu şu ifadelerle açıklamaktadır:

“...Türkistan’da halâ söylenmekte olan ve Türklüğün hamasetini gösteren ne kadar destani eserler vardı? Yemen Fetihnamesi gibi koca bir cilt teşkil eden ve açık halk dilinde yazılan edebi bir şaheser kütüphanelerimizin raflarında nisyan tozuna gömülürken halk ruhunu aksettiren yakımlar (acılar, ayrılıklar, aşklar vb. üstüne yakılmış türkü, ağıt) ne oldu? Nil, Tuna ve Fırat’ın suları, Kafkas ve Atlas dağlarının kayaları Türk akıncılarının türkülerini bize ifşa edebilir mi?” (Koşay, 1974: 72).

Yazmış olduğu hikâye ve romanlarında, derleme çalışmalarında, kaleme aldığı diğer inceleme ve araştırmalarında halk edebiyatının en güzel örnekleri olan ağıtlara, koşmalara, türkülere, atasözlerine, alkış ve kargışlara, bilmece ve tekerlemelere birçok defa yer verdiği görülebilir. Tüm bu örnekler onun halk edebiyatına atfettiği önemi göstermesi açısından mühimdir. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki bu denli önem verdiği halk edebiyatı şubeleri olarak gösterilen destanlar, efsaneler, masallar, atasözleri, halk hikâyeleri vs. hakkında ayrıntılı malumat verecek eserler kaleme almamıştır. Bunların tanımını yahut tasnifini ortaya koyan çalışmalar yapmamıştır. Bunun yerine dönemin de şartları gereği yukarıda birçok defa izah edildiği üzere, halk edebiyatı ürünlerini yok olmadan muhafaza altına almayı ilk ve en önemli görev olarak addetmiş ve gittiği her yerde halk edebiyatı örneklerini kayıt altına alarak onların silinip gitmesine mani olmuştur. Fakat sözlü edebiyat ürünleri hakkında şu dikkatleri önem arz etmektedir:

“Şifahi edebiyat hafızası kuvvetli ve anlatma kabiliyeti yüksek şahıslar tarafından saklanarak devredilegelmiştir. Bunlar belirli vesilelere uzun kış gecelerinde, törenlerde ve meclislerde şiirlerini ve hikâyelerini naklederler.” (Koşay, 1974: 109). Makalenin devamında genel olarak halk hikâyeleri ve masallar hakkında şunları ifade etmiştir.

Masalların yalnızca çocuklara özel olduğunu düşünmenin büyük bir hata olduğunu aktarmış ve geçmişten bugüne masal ve hikâyelerin aynı zamanda “yaşlıların edebiyatı” olduğunu vurgulamıştır. Masalların bir anlatma sanatı olduğunu savunan Koşay, bu türün içinde tasvirlerin, mecaz ve istiarelerin önemine dikkat çekmiştir. Masallardaki üslubun kesintisiz süregelen ve gelişen bir geleneği olduğunu altını çizmiştir. Bunun yanı sıra masal ve hikâyeye türlerinin varyantları hakkında ise şunları belirtmiştir. Masal ve hikâyeleri bir kavimden bir kavime geçerken anlatanlar kendi hayal dünyalarından birçok yeni unsurlar kattıkları için bunların muhtevası az çok değişmiştir. Bu çerçevede anlatıların, çeşitli kültür çevrelerinde ve dillerde tekrarlana tekrarlana varyantları teşekkül etmiştir (Koşay, 1974: 109).

Pertev Naili Boratav *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* eserinde masalın özelliklerini kısaca şöyle ifade etmiştir:

“Anlatı kısa ve yoğundur... Bazı dil özellikleri de onları öteki anlatım türlerinden ayırır: Hızlı, kısa ve yoğun anlatım ile bağlı olarak sözlü gelenekte masal fillerin miş’li geçmiş zamanı ile şimdiki zamanla ya da geniş zamanla anlatılır.” (Boratav, 1969: 80-81). Koşay’ın ortaya atmış olduğu *masalların bir anlatma sanatını olduğu* düşüncesiyle büyük bir benzerlik gösteren bu ifadeler doğrultusunda onun masal türüne hiç de yabancı olmadığı söylenebilir.

Onun masal üzerine söylemiş olduğu *yaşlıların edebiyatı* düşüncesi masallara yüklediği önemi belirtmekte ve ona büyük bir değer atfetmektedir. Türk masaları üzerine çalışan Macar Türkolog İgnas Kunoş’un masallar üzerine sarf ettiği: *“Masal her milletin ayine-i devranıdır. Bu ayineye bakılacak olursa hem eskilerin ibadetlerini hem de kadim vakitlerimizin ahlakını da görmüş oluruz.”* (Oğuz ve diğ. 2008: 137) sözleri masalların çocuk eğlenceleri olmadığını kanıtlar niteliktedir. Öğüt veren hikâyeler, ahlak dersi veren eserler olarak görülen masalların bu yönüyle sadece çocuklara yönelik olmadığı Koşay’ın tabiriyle yaşlıların da edebiyatı olduğunu belirtir niteliktedir.

Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki Koşay, masalın öz Türkçe karşılığı olan *ötkünç* kelimesini kullanarak bir eser yazmıştır. *Dokuz Ötkünç* başlıklı bu eserde yer alan 9 hikâyeye masal özelliği göstermekten uzaktır. Burada anlatılanlar daha çok realist bir bakış açısıyla kaleme alınmış kısa öyküler olduğu ifade edilebilir. Kitapta geçen Kınalı Keklik, Koç Mustafa, Kara Koyunu Sudan Çeviren, Sarı Yürük Ahmet, Akkocalı

Ali Pehlivan, Dereceli Hoca, Mutlara Giden, Dala Takılan Beşik, Boş Kalan Beşik öykülerinin hemen hemen hiçbirinde masal özelliği görülmemektedir. Zaten Hâmit Zübeyr kitabın kapak kısmında *Dokuz Ötkünç* başlığı altına parantez içinde *dokuz hikâye* notu düşmüştür. Ötkünç kelimesinin masal dışında hikâye, öykü terimlerini de karşıladığının ifade edilmesi, bu eserin kapsamının daha belirgin hale getirmek için faydalı olabileceği düşünülebilir.

4. bölümde incelenen eserlerin genelinde bu halk edebiyatı örneklerine yer verilmiştir. Özellikle derleme çalışmalarında kayıt altına almış olduğu alkış, kargış, atasözü, ağıt, vb. türden misaller birçok defa aktarılmıştır. Bu kısımda ise hiç değinilmeyen ağıt mevzusu hakkında görüşleri *Avşar Türk Ağıtlarına Dair* ve *Anadolu'da Horoz Ağıtı* başlıklı makaleler ve bu konuda derlediği örnekler üzerinden aktarılacaktır.

Koşay'ın Avşar ağıtlarını derlemek için ifade etmiş olduğu şu sözler dahi genel manada tüm halk edebiyatı ürünlerinin önemine işaret etmektedir:

“Eski Türk ananesinin izleriyle Türk dilinin zenginliklerini arayanlar Toros etekleriyle Pozantı boylarından çok kıymetli mevad (malzeme) bulabilirler.” (Koşay, 1928b: 265).

Avşar Türkleri arasında ağıtları derlemeye koyulan Hâmit Zübeyr'in, Avşar Türklerini seçmesindeki yegâne sebep olarak onları yabancı kültürlerin tesirlerinden uzak bir toplum olarak ifade etmesi gösterilebilir. Ağıt geleneğinin doğuşunu ise şu sözlerle ifade etmektedir:

“... Avşarlar birbirleriyle, Çerkezlerle ve hükümetle kavgadan asla hali (uzak) kalmazlarmış. Kavgalı hayatın tabii neticesi olan firak, şiire inhimaki (aşırı düşkün) olan nim (yarı) bedevi halkın ruhunda feryatlar uyandırmış ve ağıtların bugüne kadar tedvin (derlemek) edilmemiş olan zengin edebiyatı vücuda getirmiştir.” Ağıt kelimesi üzerine de duran yazara göre ağıt kelimesi, ağlamaktaki “ağ” madde-i asliyesiyle, bir “ıt” edatından müteşekkildir (Koşay, 1928b: 265).

O, halk edebiyatının önemli şubelerinden biri olan ağıtın özelliklerini şöyle sıralamıştır:

- Ekseriyetle müellifi meçhuldür.

- İçinde birkaç esaslı fikir barındırmaktadır. (ölüm, ayrılık vs.)
- Ağızdan ağıza yayılırlar. Bu yolla varyantları oluşur.
- Bir ağıttaki terkip ve tasvirler diğer birçok ağıtta kullanılabilir.
- Ağıtlar insan, eşya, hayvan vs. her şeye söylenebilir (Koşay, 1928b: 265).

Bu doğrultuda aşağıda Avşar Türkleri arasından ve Anadolu'dan derlenen iki ağıt örneği aktarılacaktır.

Koyun Ağıtı

Ah koyunum hoş koyunum

Karabaşım coş koyunum

...

Allah benim canımı alsın

Koyunu yerken kurtlar

Hay etmişler de gitmemiş

Karabaşım hiç yatmamış

Düşman şu köpeğin kızı (gelin)

Ağılın önünü örtmemiş (Koşay, 1928b: 269).

Horoz Ağıtı

Horozcuğum deve idi

Her dertlere deva idi

Ayakları söge (söve) idi

Hani benim çil horozum

Mahallenin hocası idi

Tavukların kocası idi

Cıvcıvlerin babası idi

Hani benim çil horozum (Koşay, 1928a: 67).

3.2.3. Geçiş Dönemleri

3.2.3.1. Düğünlerin Kapsamı ve Düğünleri İnceleme Metotları

Geçiş dönemleri olarak bilinen doğum, çocuk, evlenme, asker etme, hac ve ölüm toplumsal uygulamaların en yoğun sergilendiği zamanlardır. Halkın kültürel bilgi birikimi bu merasimlerde kendini en canlı şekilde göstermekte ve toplumsal hafıza bu törenlerle varlığını sürdürmektedir. Koşay, bu geçiş dönemleri içinde düğünlere ayrı bir önem atfetmiş ve Türk düğün gelenekleri üzerine kapsamlı bir derleme çalışması yapmıştır.

Bu çerçevede düğünlerin içeriğini, özelliklerini ve kapsamını şu maddelerle özetler:

- Düğün uygulamalarının (adet, gelenek, görenek vb.) tümünde bir mantık vardır ve sergilenen tüm davranışlar mantıksal bir düzleme oturtulabilir. Bu bağlamda düğünlerde tuhaf görünen hareketlerin derin hukuki ve dini manalar taşıdığı söylenebilir
- Bu uygulamalarda fertler binlerce seneden beri kalan yazısız kanunlara harfiyen itaat ve gizli ayinlerin erkânının yerine getirdikleri ifade edilebilir.
- Düğün adetleri muhtevasını zenginliği ve çeşitliliği dolayısıyla Türklerin çok ileri bir cemiyet olduğunu göstermesi açısından mühimdir
- Türk düğünleri içinde Orta Asya kültür medeniyetinin tesirlerini, en eski Anadolu medeniyetlerinin tesirlerini ve İslam'ın tesirlerini görmek mümkündür (Koşay, 1944: IX-X).

Bu eserde Türk düğünleri tetkiki için bir metot tertip etmiş ve düğünler üzerine çalışma yapacaklara şu önerileri sunmuştur:

- Küçük muhitlerin düğün adetlerini bütün tafsilatıyla monografi halinde tespit ederek bir kütüphanede toplamak
- Bu malzeme ilmi manada tetkik edilerek muayyen düğün tiplerini belirlemek
- Tüm Türk kavimlerinin düğüne dair ortaya koyduğu malzeme kayıt altına alındıktan sonra, bütün Türk kavimlerinin düğün adetlerini mukayese etmek

- Elde edilen neticeyi umumi etnolojinin bir cüzü haline koymak ve böylece malzemenin tasnifini daha sağlıklı yapmak (Koşay, 1944: IX).

3.2.4. Halk Sanatları ve Zanaatları

Anadolu'nun birçok yerini gezme fırsatı bulan Hâmit Zübeyr, gittiği bu yerlerde halkın kültür ve medeniyetlerinin yegâne yadigârları olan sanat ürünlerini ve onların nesilden nesile aktarılan sanat anlayışlarını görmezden gelmemiştir. Örme, dokuma, basma işleri, ağaç, taş, maden, toprak, cam, deri işleri vb. Koşay'ın bu dikkatlerinin merkezini oluşturmuştur.

O, halk sanatları mevzusu üzerine görüşlerini sıralarken dikkat çektiği ilk nokta halkın bu sanat ürünlerini sadece bir süs yahut fantezi amacıyla oluşturmadığı aksine sanatın günlük hayatın en önemli bir parçası olduğu ve toplum için sanatın hayati manalar taşıdığı gerçeğidir. Toplum için bu denli önemli olan sanatın doğuşunun ise fertle başladığını belirtmiştir. Bu, taklit ve görenek yolu ile başkalarına yani tüm halka mal olur, böylece bir sanat ananesi ve sonuç olarak anonim bir kültür meydana gelmiş olur. Koşay'ın sanat üzerine dikkat çektiği ikinci önemli husus ise oluşturulan tüm bu ürünlerin tarihi bir kökeninin olduğu ve çeşitli anlamları içinde barındıran bir altyapıya sahip olduklarıdır. Bu doğrultuda ortaya konan bir eser mitolojiyi, dini, toplumun tarihi geçmişini vs. içinde saklamaktadır. Ona göre sanat ürünlerinin içinde sakladığı bu anlamı, bize aksettiren yegâne unsur ise motiflerdir. Hâmit Zübeyr, bir sanat eserine kendine has bir anlam kazandıran ana süs unsuru olarak tanımladığı motif, üstlendiği bu misyon sebebiyle sanat çalışmaları içinde çok önemli bir yere oturtmuştur (Koşay, 1955a: 92-93).

O, motifleri oluşturan asli unsurların başında renklerin olduğunu ifade eder. Seçilen bu renkler daima tatlı (mavi, mor, pembe vs.) ve yer yer solgun renklerdir. Ayrıca bu Türk işlemlerinde gölge olmadığını belirten Koşay, Melek Celal'in *Türk İşlemleri* kitabından da yola çıkarak motiflerde en çok kullanılan renklerin şunlar olduğunu ifade etmiştir:

“Güvez rengi, toz pembe, samani, eflatun, havai mavi, koyu mavi, firuze rengi, yeşile mail bir mavi ki çok kullanıldığı için Frenkler o renge Türk yeşili derler, zeytuni

yeşil, kahverengi, kiremidi siyah, beyaz ve nihayet muhtelif renklerde altın ve gümüş.” (Koşay, 1955a: 97).

Motifleri oluşturan ikinci asli unsur ise şekillerdir. Süs unsuru olarak tanımladığı motifleri şekil yönünden beş zümreye ayırmıştır:

- Sırf fanteziye isnat edilen hendesi motifler (üçgen, dörtgen, zikzak)
- Bitki motifleri
- Hayvani motifler
- Sair eşya ve tabiat
- Bunların terkibinden meydana gelen diğer motifler (Koşay, 1955a: 93-95).

Bu doğrultuda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılagelen bazı halk sanatları ve zanaatlarını okuyucularla paylaşmıştır. Bunlar lüleçilik, taş oymacılığı, çömlekçilik, çinicilik, heykelcilik, dericilik, halı/kilim dokumacılığıdır. Bunların yanı sıra altın ve gümüş işlemeciliğinin yani kuyumculuk zanaatının Türk toplumunun bir uğraşı olduğunu tereddütle karşılamıştır. Buna karşın malzemesi kil ve bakır olan zanaat eserlerinde ise herhangi bir tereddüttün olmadığını belirtmiştir. Hatta bunların taşıdığı açık karakter ile “Türk testisi”, “Türk tabağı”, “Türk piposu” gibi adlarla anıldığını ifade etmiştir (Koşay, 1964/65b: 20).

Halk sanatları ve zanaatları üzerine araştırmalarını dil çalışmalarıyla birlikte yürüten Koşay, bu konuda kaynak niteliğinde küçük bir makale kaleme almıştır. *Tesbihci*³⁰ *Dükkânında Söz Araştırma* başlıklı yazısı daha çok bu zanaatla uğraşan kişilerin kullandığı araç ve gereçler ve bunların kullanım alanları üzerindedir. Ayrıca makalenin başında tespihçiliğin doğuşu hakkında bir efsane aktarmıştır. Bir folklor ürünü olarak bu halk zanaatının doğuşunu bildirmesi açısından verilen bu efsane aşağıda sunulmuştur:

“Tesbihcilerin piri Veysel Karani Hazretleridir. Dağda deve çobanı iken otuz iki dişini söküyor, onları deliyor, bir ipe dizerek tespih yapıyor.” (Koşay, 1929a: 209) Makalenin devamında ise tespihçilerin kullandığı araç ve gereçlerin adları aktarılmış ve bunların kullanım alanları belirtilmiştir.

³⁰ Tesbihci> tespihçi. Makale bu başlıkla kaleme alındığı için bu yazım tercih edilmiştir.

Türk halk sanatları ve zanaatlarının oluşumunda binlerce yıllık bir bilgi birikimi olduğunun ve bunun meydana gelmesinde onlarca medeniyetin katkısı bulunduğu altını çizmiştir. İlk çağdan bu yana Urartuların, Etilerin, Asurların daha sonra Helenistik kültür medeniyetlerinin, İslam medeniyetinin, Selçukluların, Osmanlıların ve en önemlisi kadim Türk medeniyetinin bu sanat anlayışını meydana getiren yegâne unsurlar olduğunu belirtmiştir.

Temelinde onlarca medeniyetin tesirini barındıran Türk sanatları bu bağlamda çevresindeki yüzlerce kültür ve medeniyeti derinden etkilemiş ve farklı medeniyetlerin estetik anlayışına gerek sanat üslubu gerekse sanatsal söylem ve adlandırmalar bakımından Türk sanatının eşsiz damgasını vurmuştur. Bu etki Macaristan'dan Balkanlara, Lehistan'dan (Polonya) İtalya'ya, Habsburg Sarayı'ndan (Avusturya), Fransa Sarayı'na kadar ulaşmıştır (Koşay, 1955b: 183).

Türk halk sanatlarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması içinse şu önerileri sunmuştur:

- Yurt genelinde henüz yozlaşmamış sanat ocakları tespit edilmeli ve koruma altına alınmalıdır.
- Bu sanatların hem devamlılığı hem de maddi getirisi için yığın halinde imalat yapan atölyeler ve sabit fiyatlı satış yerleri yapılmalıdır.
- Son olarak sanatsal atılımla turizmin kalkınması için yurt genelinde büyük bir teşkilatlanmaya gidilmeli, halk ve devlet arasında önemli bir işbirliği yapılmalıdır (Koşay, 1967c: 909-912).

3.2.5. Dernekler, Kuruluşlar; Dayanışma ve Yardımlaşma

3.2.5.1. Dinsel Kuruluşlar (Tarikatlar)

Çalışmanın ilk bölümü olan, Hâmit Zübeyr'in biyografisinin aktarıldığı kısımda, onun Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından biri olduğunun ve cumhuriyetin ilk yıllarında kültür ve medeniyetin inşasında önemli görevler üstlendiğinin altı çizilmiştir. Bu doğrultuda dönemin toplumsal yapısı ve siyasi konjonktürü, dinsel kuruluşlar üzerine eğilimi ve çeşitli düzenlemeleri (tekke ve zaviyelerin kapatılması/1925 vb.) beraberinde getirmiştir.

Onun bu dinsel kuruluşlara bakışı iki farklı yönden incelenebilir. İlk nokta bu tarikatlar ve tarikat mensupları etrafında şekillenen ve halkın inanç dünyasını yansıtan menkıbe, efsane, rivayetler vb. halk edebiyatı ürünlerinin toplumsal hafızayı barındıran eşsiz eserler olduğu cihetidir. Bu anlatı türleri folklor malzemesi olarak 4. bölümde eserlerin incelenmesi ve halk kültürü unsurlarının tespiti kısmında uygulama yahut inanç bağlamında verilmiştir. Dinsel kuruluşlara bakışını yansıtan ikinci önemli nokta ise maddi kültür öğeleri üzerinedir.

Koşay, Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı tarihte Asar-ı Atika ve Hars Müdürü (Eski Eserler ve Kültür Müdürü) olarak atanmıştır. Bu görevi ona önemli vazifeler yüklemiş ve bu doğrultuda çalışmalara başlamıştır. Onun en büyük amacı maddi kültür hazineleri olarak gördüğü tekke, türbe ve zaviyelerdeki ilgili eserleri ilim hesabına kurtarmak ve bunları koruma altına almaktır. Kanunun yayımlanmasının ardından İstanbul'da önemli eserleri İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşımış ve ardından Halil Ethem (İstanbul Arkeoloji Müdürü) ile Konya'ya giderek Mevlana'nın dergâhında da aynı çalışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Dergâhta bulunan eşyalar onlar tarafından Etnografya Müzesi'ne nakledilmiş, tasavvuf üzerine yazılmış eserler ise Ankara Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir (Koşay, 1967b: 19).

Koşay, tüm bu malzemenin önemini ise Bektaşiler-Bektaşilik ve Alevilik üzerinden şu sözlerle ifade etmiştir:

“Türk Tarihi Kurumu adına Anadolu'da yaptığım kazılar sırasında alevi topluluklarını tanıma fırsatı elde ettim... Eski Türk geleneklerinin Bektaşiler ve Aleviler arasında korunduğuna ve Türkçe söylenen nefeslerin, mersiyelerin, külbankların, menkıbelerin ve fıkraların topluca Türk kültürünün önemli bir bölümünü teşkil ettiği hususundaki görüşe bende katıldım. İslami kisveye bürünen, kökleri hiç şüphesiz pek eski zamanlara giden bu tarikatın (Bektaşilik) geniş manası ile bir eğitim müessesesi olduğu ve halk kitlelerini kendine bağlamayı başardığı aşikârdır.” (Koşay, 1967b: 19).

Dinsel kuruluşlar ve tarikatlar hakkında en önemli incelemesi ise yine Bektaşilik üzerinedir. Bu doğrultuda Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik hakkında düşüncelerini Fuat Köprülü'nün de izahatlarına dayanarak şöyle ifade etmiştir. Baba İşhak'ın halifesi olan Hacı Bektaş Veli, Bâtını (ayet ve hadislerin ilk görünür anlamlarının dışında ve daha derinde gerçek anlamları bulunduğu, bu anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen

masum imamların bilebileceği görüşünü savunan fırkaların ortak adı) akideler talimi ile meşgul olmuştur. Tarikatın ikinci kurucusu olarak kabul edilen kişi ise Balım Sultan'dır. Balım Sultan tarikat içinde bazı yenilikler getirmiş ve tekkelerin iç teşkilatını daha sıkı ve muntazam bir şekle sokmuştur. 13. asırda Anadolu'da göçebe aşiretler, köylüler ve askeri gruplar arasında yayılan Bektaşilik bütün batını zümreler gibi çok güçlü bir propagandaya sahiptir (Koşay, 1967b: 18-20). Koşay yazdığı bu makalede Hacı Bektaş Veli'nin hayatı, görüşleri yahut Bektaşilik felsefesi üzerinde durmak yerine tarikatların işlevi, misyonu ve bugün Nevşehir sınırları içinde yer alan Hacı Bektaş tekkesinin ayrıntıları üzerinde durmuştur.

Bu doğrultuda tarikat olgusunun toplum üzerindeki etkisini şu sözlerle açıklamıştır:

“Cihanı sarsan büyük fikir hareketleri çoğunlukla en buhranlı zamanlarda yüz üstüne çıkar ve zamanla olgunlaşır... İslam dünyasındaki iktidar kavgalarının, haçlı seferlerinin ve Moğol istilasının doğurduğu sefaletler yüzünden bir kısım insanlar teselliye ahireti özlemede terki dünya, terki ukba terki terk düşüncesinde ve hiçbir şeyi umursamamda buldular... Düzensizliklerin doğurduğu ruhi çöküntü sırasında Yunus Emre'nin şiirleri, Hacı Bektaş'ın Fevaidname'si ruh gıdası teşkil ediyordu.” (Koşay, 1967b: 21).

Bektaşiliğin misyonu hakkında daha önce önemli noktalara değinen Hâmit Zübeyr'e göre tarikatların en önemli vazifesi halkı ruhen ve beşeri hayatın ihtiyaçları (okuma, yazma, üretim vb.) doğrultusunda eğitmek olarak ifade etmiştir. Bu ve buna benzer kurumları tam manasıyla birer eğitim müessesesi olarak görmüştür (Koşay, 1967b: 19-20). Fakat toplumun yozlaşmasıyla bozulan bu kurumlar işlevini yitirmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılma mevzusu ortaya çıkınca, tekkelerde bulunan maddi kültür ürünlerinin kurtarılarak, bu kültüre dair hatırların yok olmasının önüne geçmek istemiştir.

Bektaşilikle ilgili önemli tespitlerinden biri de onların kullandıkları dil üzerinedir. Tekkelerin üstlendiği eğitim misyonu, felsefeleri, halkı aydınlatma çabaları kullandıkları dil ile her noktaya ulaşabilir görüşünü savunan Hâmit Zübeyr, bunun ne denli önemli olduğunu belirtmek için Bektaşilik ile Mevlevilik arasında bir mukayese yapmıştır.

Ona göre halkın eğitim seviyesinin düşük oluşu Mevlevi tarikatının zarafet ve hassasiyetini idraka müsait değildir. Bunun başlıca sebebi ise onların kullandıkları lisan olan Farsçadır. Yesevi tarikatının Anadolu’da tüm halka, öz Türkçe ile seslenmesi bütün Anadolu’da kendilerini kabul ettirmiştir. İşte Bektaşilik de aynen bunu başarmıştır (Koşay, 1967b: 22). Bektaşilerin kullandığı dil onların tüm Anadolu’da taraftar bulmasını sağlamış, fikirlerini ve düşüncelerini Anadolu’nun en ücra köşelerine taşımıştır. Bu sayede esnaflar, askerler, devlet erkânı ve halkın her kesiminden insan Bektaşiliğe intisap etmiş ve düsturlarını benimsemiştir denebilir.

3.2.5.2. Esnaf Dernekleri

Hâmit Zübeyr Anadolu’da son yüzyıla kadar önemini kaybetmemiş Ahilik geleneği üzerinden esnaf ve esnaf gelenekleri hakkında bazı bilgiler de paylaşır. Bu doğrultuda ilk olarak Ahilik hakkında izahatlarda bulunur.

“Selçuklular zamanında beliren Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükselişinde büyük rolü olan esnaf teşkilatı Ahilik-Kardeşlik diye anılır. Bu düzenli kuruluş bugünkü istihsal (üretim) kooperatiflerini ve sendikaları andırmaktadır.” (Koşay, 1977a: 63).

Bu teşkilatın Osmanlı devrinde çok önemli bir kuruluş olduğuna işaret etmiş ve Şeyh Edebalı’nın bir Ahi şeyhi olduğunu, Osman Bey’in silah arkadaşlarının ve Orhan Gazi’nin kardeşi Alâeddin Paşa’nın ve I. Murat’ın da bu teşkilata mensup olduğunu belirtmiştir. Ahilik üzerine bu kısa bilgileri paylaştıktan sonra onların giyimlerine dikkati çekmiş, Ahilerin bir hırka giydiklerini, beyaz yünden bir külah taktıklarını ve bunun üstüne de bir endaze sardıklarını, boyunlarında bir sarık ve ayaklarında mest olduğunu belirtmiştir. Tüm Ahilerin Kırşehir’de metfun olan Ahi Evran’a, onun postuna ve ocağına bağlı olduklarını ifade etmiştir. Ahiliğin Kırşehir’de temelini Oğuzların Bayındır Boyu’ndan gelen Baba İlyas’ın attığını altını çizmiştir. Ahi Evran’ın ise Horasan’da doğduğunu ve Anadolu’ya göç ettiğini belirtmiştir. Tüm bunların doğrultusunda kökü Orta Asya’da olan Türk esnaf teşkilatı daha sonra yüksek İslam kültürü kaideleriyle kaynaşarak Ahilik teşkilatını doğurmuştur. Son olarak bu teşkilatın en önemli iki vazifesinin eğitim ve ekonomi olduğunu belirtmiştir (Koşay, 1977a: 63-65). Hâmit Zübeyr’in vermiş olduğu tüm bu bilgiler Ahiliği kuranların soy bakımından

Oğuzlar olduğuna ve kökeninin Orta Asya'ya dayandığına işaret etmesi açısından önemlidir.

Onun bu ifadelerini Enver Behnan Şapolyo'nun *Kırşehir Büyükleri* adlı kitabındaki şu izahatları desteklemektedir:

“Ahilik teşkilatı 920 Miladi tarihinde kurulmuştur. İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar zamanında Oğuz Türkmenleri arasında Ahilik teşkilatı Araplara karşı meydana getirilmiştir.” (Şapolyo, 1967: 41).

Koşay, Ahiliğin düsturlarını ise şöyle sıralamıştır:

- Alım satım işlerinde birlik
- Kalitede belirli bir seviye
- Kuvvetli ahlak
- Kazançta muayyen topluluklar içinde ortaklık
- Güçlü ve üstün iken affetmek
- Hiddetli iken yumuşak davranmak
- Düşmana dahi iyilik etmek
- Kendisi muhtaç iken bile başkasına vermek.

Ayrıca Ahi zaviyelerinde dokuz mertebenin olduğuna dikkat çekmiştir. Dokuz mertebe şöyledir: Yiğitlik: Zaviyelerde eğitim görenler. Ahilik: Ahiler altı bölük olup ilk üç bölüğe Ashab-ı Tarik adı verilmektedir. Nakipler: Usta işçiler. Halife: Seccade sahibi değillerdir. Şeyh: Bundan önceki yedi bölüğün reisi. Şeyhül meşayih: Ahi teşkilatının başkanı. Ahi teşkilatının ilk devirlerindeki yönetim yapısı, tümüyle derecelendirmeye tabi tutulursa dokuz dereceli bir sistemle karşılaşılmaktadır. Sırasıyla yiğit, yamak, çırak, kalfa, usta, nakip, halife, Şeyh, Şeyh'ül-meşayih dereceleri bulunmaktaydı (Koşay, 1977a: 60-66).

Yukarıda da belirtildiği üzere Hâmit Zübeyr önemle üstünde durduğu bu esnaf teşkilatının genel manada iki önemli vazifesinin olduğunu düşünmektedir. Bunlardan ilki eğitimidir. Aynı tarikatlar gibi Ahi teşkilatlarını da büyük birer eğitim müessesesi olarak adlandırmakta ve onların önemine dikkat çekmektedir. O, toplum bilinci ve toplumsal düzen ancak bu eğitim müesseseleriyle oluşturulabilir düşüncesini taşımaktadır. Ahiliğin ikinci vazifesi ise ekonomidir. Tüm araştırma ve incelemelerinde

yaptığı çalışmaların kültürel taraflarının yanı sıra ekonomik noktalarına da dikkat çeken Koşay'a göre ekonomik düzen toplumsal düzeni de beraberinde getirecektir. Bu sebepten Ahilik teşkilatı ekonomik anlamda devlet işleyişinde mühim bir yere sahiptir.

3.2.6. Beslenme ve Mutfak Kültürü

Hâmit Zübeyr Koşay'ın çalışmalarında önemli bir yer işgal eden mevzulardan biri de Türklerde mutfak ve beslenme kültürüdür. Bu konu üzerine yazmış olduğu *Türk Halk Dilinde Yemek Adları* (sözlük), *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*, *Eski Türklerin Anayurdu ve Yemek Adları*, *Mevlevilikte Matbah Terbiyesi* başlıklı kitap ve makaleleri onun bu mevzuya olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir.

Ona göre etnografyanın ve folklorun önemli bir kısmını beslenme bahsi teşkil etmektedir. Bu sebepten gerek etnologlar gerekse halkbilimciler bu mevzu üzerine önemle eğilmeli, Türklerin beslenme ve mutfak kültürü tüm yönleriyle ortaya konulmalıdır. Yazmış olduğu *Türk Halk Dilinde Yemek Adları* başlıklı sözlük mahiyetindeki eserin iki önemli vazifesinin olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi, yapılan bu araştırmada geçen sözcüklerin, komşu ülkelerdeki toplumların lügat hazinesiyile mukayesesi neticesinde Türk halkı maddi kültürünün yayılışı ve karşılıklı tesirleri hakkında fikir sahibi olabilmektir. İkincisi ise bu sahada çalışma yapacaklara kolaylık sağlamaktır (Koşay, 1962b: 19).

En eski Türk beslenme kültürüne dikkat çeken Koşay'a göre atlı göçebe yaşam tarzı içinde yetişen Türklerin, gıdalarını teşkil eden başlıca ürünler şunlardır. Buğday unu ile yoğrulmuş yağlı hamur işi, süt ve süt mamullerinden yapılmış yiyecek ve içecekler, at ve koyun eti, kısrak sütünden hazırlanmış kımız. Bunların yanı sıra Türkler yaşadıkları bölge itibarıyla ve yaşam tarzları gereği meyve ve sebzeleri sınırlı sayıda tüketmişlerdir. Fakat onların ortaya koydukları yemekler ve yemek adları bugün dahi Urallarda, Orta Asya'da ve Anadolu'da yaşamaktadır (Koşay, 1982: 47).

Bu doğrultuda Kaşgarlı Mahmut tarafından hazırlanmış olan *Divan-ı Lügat-i Türk* adlı eserden de yararlanarak Türklerin beslenme ve mutfak kültürünü ortaya koyması bakımından mühim olan şu yemek/yiyecek/içecek adlarına yer vermiştir:

Aş, aşlık, ayran, arzuk, bekmez, bulgama (bulama), çörek, etmek (ekmek), epmek (ekmek), et, içkü, kagut (kavut), kakuk (kak), katık, kımız, kuyma (kuymak), kömeç,

tutmaç, ugurt, yağ, yarma, yem, yuvka (yufka). Yine bunların yanında Kuzey Türklerine ait olduğunu belirttiği şu yemek isimlerini de arz etmiştir: peremeç (hamur işi), çekçek/kaktöş (hamur tatlısı), kuymak, pilmen (kıymalı ekmek), katlama, bükken (hamur işi), butka (pirinç yemeği) (Koşay, 1982: 50-54)

Türklerin daha sonraki beslenme kültüründeki değişimi göstermesi açısından ise Osmanlı yemek/yiyecek/içeceklerini de Süheyl Ünver'in *Fatih Devri Yemekleri* eserinden yararlanarak kısmen şöyle sıralamıştır: Nohutlu pilav, ayran, bal, balık, ıspanak, pekmez, üzüm şerbeti, pırasa, yoğurt, zeytin, patlıcan, buğday çorbası vb. (Koşay ve Ülkücan, 1961: 10-11).

Görüldüğü üzere değişen toplumsal düzen, ekonomik şartlar, yerleşik düzene geçiş vb. sebepler Türk toplumunun yemek kültürünü büyük oranda değiştirmiştir. Atlı göçebe yaşam tarzı ve soğuk bir iklim sebebiyle meyve ve sebzelerden uzak kalan Türkler, Anadolu coğrafyasında bu türden yiyecekleri sofralarında ağırlar olmuşlardır. Bununla birlikte yukarıda Koşay'ın belirttiği gibi eski Türklerin ortaya koymuş oldukları yemek, yiyecek, içecekler ve tüm bu gıda maddelerinin isimleri başta Anadolu coğrafyası olmak üzere tüm Türk kavimleri arasında yaşatılmaktadır. Yoğurt, ayran, pekmez, yufka bunlardan sadece birkaçıdır.

Yiyeceklerin ardından mutfak düzeni hakkında da bilgi veren Koşay, Ankara'da yaptığı derlemeler neticesinde Anadolu'da sıralı bir mutfak düzeninin şöyle olduğunu aktarmıştır:

“Mutfakta üst üste beş altı kat sergen (raf) bulunur. Sergenin en altında desti, ibrik, el leğeni dizili olur. Onun üstünde tencere, daha üstünde kapaklı zahanlar (sahanlar), daha üstünde kuşane (küçük tencere), çorba tasları, en üstte tepsiler çini tabaklar dayalı olur. Kapların altına dantelli bez örteler.” (Koşay ve Ülkücan, 1961: 12). Burada aktarılan mutfak düzeni ve kullanılan eşyalar dönemin mutfak kültürünü, beslenme araç ve gereçlerini ihtiva etmesi açısından önemlidir. Hayat şartlarının ve ekonomik düzenin değişmesiyle Anadolu'da mutfak düzeni de büyük bir değişime uğramış ve modern tarzda araç-gereçlerle farklı hüviyet kazanmıştır.

Mevlevilikte Matbah Terbiyesi başlıklı makalesinde ise mutfak kültürünün çok farklı bir misyonuna değinmiş ve mutfak kültürünün eğitime, yetiştirme yahut bilinçlendirme cihetlerine değinmiştir. Bunu Mevlevi dergâhlarında bulunan mutfak

düzeni üzerinden vermiştir. Bu doğrultuda Mevlevi dergâhlarındaki mutfak düzenini ve mutfak terbiyesini şöyle izah etmiştir:

Mevlevi dergâhları iki kısımdan meydana gelmektedir. Birincisi Asitane Mutfak'tır. Burada dergâha yeni gelen acemi dervişlere Mevlevi terbiyesi verilir. Dervişler burada yetişmektedir. Dergâhların ikinci kısımları ise zaviyelerdir ki buralar dervişlerin ikamet ettikleri yerlerdir. Asitane Mutfak'da Çelebi Efendi başta olmak üzere Sertarik, Sertabbah ve Türbedar bulunmaktadır. Çelebi Efendilik makamında bütün edep ve erkânın düzenini sağlamaya memur kişiler bulunmaktadır. Sertarik ise, mutfakta terbiye ve edebi öğrenmiş olan acemi dervişlere ilim öğretmek ve onlara eğitmenlik görevini üstlenmiştir. Sertabbah mutfağa yeni gelen acemi dervişlerin dağıtımını yapan ve yine kısmen onlara Mevlevi düsturunu belleten öğretmenlerdir. Mutfaktaki ilim heyeti başta sertabbah dede olmak üzere kazgancı dede, içeri meydancısı ve bulaşıkçıdır. Kazgancı dede sertabbahtan sonra en yetkili kişi ve sertabbahın vekilidir. Türbedar ise Mevlana'nın türbesinin temizliğini yapan ve düzenini koruyan kişidir. İçeri meydancısı ise kahve yapmak ve dağıtmakla görevlidir (Koşay, 1927a: 133-135).

Mevlevi mutfağına yeni gelen acemi dervişin bu mutfakta edebi, erkânı ve Mevlevi düsturlarını öğrenmesi bin bir gündür. Bu güne "çile müddeti" adı verilir. Müddet tamam olunca can ifadesiyle anılan derviş hamama giderek yıkanır. Mutfakta çalışırken giydiği tennureyi (kolsuz uzun entari) çıkararak derviş elbisesi giyer. Akşam meydan hazırlanır ve mutfakta lokma basılır. Sertarik geldikten sonra can meydana girer. İlk önce sağdaki dedelerle sonra soldaki dedelerle görüşür. Burada vuku bulan çeşitli merasimlerden sonra acemi derviş, kendini yetiştirmiş ilmin ve dergâhın adabını öğrenmiş ve dedelerden icazet alarak eğitimini tamamlamış olur (Koşay, 1927a: 133-137).

Koşay'ın bu makalesinde aktarmak istediği asli manada bir beslenme yahut mutfak düzeninin meydana getiren kültürel unsurlar değil, mutfağın bir terbiye müessesesi yahut eğitim yuvası olduğu gerçeğidir. Mevlevilikten yola çıkarak mutfağın bu yönüne işaret etmiş ve onun üstlendiği bu büyük vazifeye dikkat çekmiştir.

Hâmit Zübeyr, son olarak Anadolu'da yemek kültürü üzerine çalışacak derlemecilere izlemeleri gereken yolları maddeler halinde sunmuş ve yapılması gerekenleri önemle vurgulamıştır.

- 1) *Milli Eğitim Müdürlüğü*'nde bulunan *Etnografya ve Folklor Komisyonu* Türk halkının yemek kültürünü teşkil eden tüm unsurlarını basit veya mükellef olmasına bakmaksızın incelemeli ve derlenen malzeme *Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü*'ne gönderilmelidir.
- 2) Derlemede fişler kullanılmalı ve derlenen malzeme kâğıdın tek yüzüne kaydedilmelidir. Ayrıca bu kısımda derleyenin, derlenenin adı ve soyadı, bulunduğu ilin yerlisi olup olmadığı ve bölgesi kesinlikle işaret edilmelidir.
- 3) Yörede kış hazırlığı, hayvani ve nebati gıdaların harılanış tarzları etraflıca ve yerli terimler kullanılarak açıklanmalıdır.
- 4) Mevsimlere, bayramlara, merasimlere, iş hayatına ve yaş guruplarına göre yemeklerin tertipleri ve çeşitleri izah edilmelidir.
- 5) Türk mutfağının eski devirlerden kalma düzen ve tertibi açıklanmalı ve eskiden kullanılan araç ve gereçler izah edilmeli varsa fotoğrafları çekilmedir.
- 6) Yiyeceklerin hazırlamasında kullanılan yakıt çeşitleri belirtilmelidir.
- 7) Kışın toplu halde yiyecek hazırlamada söylenen türkü, şarkı ve yemekle ilgili inanışlar kayıt altına alınmalıdır (Koşay ve Ülkücan, 1961: III-IV).

3.2.7. Giyim- Kuşam- Süs Kültürü

Türklerin giyim, kuşam ve süslerine büyük önem veren ve bunları kültürün değerli parçaları arasında gören Koşay'a göre Türklerin giyim tarzlarını genel olarak bölgelere kuzey, güney, doğu, batı olarak ayırmak mümkün değildir. Çünkü Anadolu'da Türk boylarının yerleşmeleri doğudan batıya doğru düz çizgiler istikametinde olmamıştır. Oğuzların bu konudaki etkisi de tüm Anadolu'da aynı derecede değildir. Bu yüzden giyim kuşam süs hususunda asli Türk unsurlarını meydana çıkarmak için yerleşme tarihini esas almak ve toponomik (yer adları) araştırmalardan faydalanmak daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte moda tesiriyle yabancı unsurların etkisini de hesaba katmak gerekir (Koşay, 1943a:9). Coğrafi olarak büyük bir yer işgal etmiş olan Türk kavimlerinin bu konuda dünya kültür ve

medeniyetini derinden etkilediği ifade edilebilir. Hâmit Zübeyr bu konuda Türklerin Avrupa'ya etkilerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Kavimler Göçü çağında Türk kültürünün Avrupa medeniyeti üzerinde tesiri pek yakında sanat tarihlerinin önemli bir bahsini teşkil edecektir. Takaç Zoltan, Feher Geza gibi tanınmış bilginlerin iddialarına göre süvari kıyafetini (kemer, kaftan, üzengi) Avrupa'ya Türkler getirmiştir.” (Koşay, 1943a: 10).

Koşay Türk giyim, kuşam ve süs kültürü hakkında yapılması gerekenleri ise şöyle sırlamıştır. Eski Ön Asya kültürlerinin Türk yaşayışı ve dolayısıyla Türk kıyafeti ile ilgilerini araştırmak ilim adamlarının tarihi bir görevdir. Bu sorgulama ve araştırmanın yapılmasıyla Türk giyimine dair asli değerlerin meydana çıkarılması kaçınılmazdır. Ortaya çıkarılan maddi unsurlar için Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Halkevleri Kıyafet Sergileri düzenlenmeli ve halk bu yönde bilinçlendirilmelidir. Yeni yüzyılda radyo, sinema ve televizyon Türk toplumunun hayatını yozlaştırmadan önce halkın maddi ve manevi kültürünü tespit ederek ilim hesabına bunlar kurtarılmalı ve koruma altına alınmalıdır (Koşay, 1943a: 9-12).

Onun Türk giyim ve süslenme kültürüne bakış açısı sadece maddi kültür öğeleri olarak sınırlı kalmamıştır. Yazdığı roman ve hikâyelerinde yöre halkının giyim ve kuşamına kullandıkları süs eşyalarına, bunlara dair inanç ve öykülere yer vermiş, okuyucuları bir halkbilimci yaklaşımıyla bilgilendirmiştir. Yine yapmış olduğu monografî ve sözlük çalışmalarında Türk giyim kültürüne dair örneklere yer vermiş ve bu kültürel unsurları cumhuriyetin ilk yıllarında kayıt altına almayı başarmıştır.

3.2.8. Halk Oyunları (Dansları)

Farklı birçok disiplin üzerine çalışmış olan Hâmit Zübeyr'in ilgisini çeken kültürel unsurlardan biri de halk danslarıdır. Yaptığı incelemeyle bu oyunların hem kültürel hem de tarihi kökenine dikkat çekerek bu iki disiplini buluşturmayı bilmiştir.

O, günümüzün malı sanılan bu gösterilerin, çok eski çağlardan kalan mirasların payının çok büyük olduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncesini basit bir örnekle şöyle desteklemiştir:

“Takımını coşturan Kastamonulu davulcu hareketleri ile Orta Asya Şamanını andırıyor. Davulu da Şamanın tüngürüne³¹ benziyor.” (Koşay, 1967a).

Tarihi ve halk kültürünü birlikte incelemeyi uygun gören Koşay’a göre Anadolu’da yapılan halk danslarının kökenini, eski Türk kültür medeniyeti ve Eski Çağ Anadolu uygarlıkları oluşturmaktadır. Bu konuda çeşitli örnekler sunmuştur:

Hitit kabartmalarında ortaya çıkan ve Anadolu’da bugün Püsküllü saz olarak ifade edilen çalgı aleti Orta Asya’da kubuz olarak karşımız çıkmaktadır. Hitit çifte kavalı Macaristan’daki Avar-Türk mezarından çıktığına göre ikisi arasındaki kültür ve tarih münasebeti inkâr edilemez. Silifke’de kızların halk oyunlarında giydikleri yukarı kıvrık sarı çizmeleri Hititlerin giydiği pabuç şekilleriyle aynı tarzı sergilemektedir. Takım kaptanlarının sahanın ortasına gelerek yere vurması ve destur diyerek oyuna başlaması, aynı şekilde Türk şamanın da dini merasimlerde elini yere sürerek yeraltı tanrısı Erlik Han’dan izin almasıyla büyük benzerlik göstermektedir. Zeybeklerin hamaset ile sergiledikleri figürler eski Türk kahramanlarını andırmaktadır (Koşay, 1967a).

Onun halk oyunlarına bakışı sadece bu oyunların tarihle olan münasebeti çerçevesinde kalmamıştır. Halk oyunlarının coğrafyayla, günlük hayatla, insani ilişkilerle ve doğayla olan münasebetine de dikkat çeker ve bu konuda Anadolu’dan birkaç örnek sunar:

Anadolu’da ip eğirme, çamaşır yıkama ve süsleme gibi günlük hayat meşgalelerinde halk oyunlarından izler görülebilir. Siirt’te bileklerinden sarkan ve kanadı temsil eden beyaz mendillerle kartalların avını tasvir eden ekibin ilham kaynağı doğa olmuştur. Erzurum Barlarını oynayan dadaşları çelik yaya veya zembereğe yani nizamı ile şaşmayan ölçü birimi saate benzeten şairin ilham kaynağı yine günlük hayat olmuştur. Karadeniz’de oynanan horon ile dalgalar arasındaki münasebetin ifade edilesi açısından halk danslarına coğrafyanın en güzel etkisi olarak gösterilebilir (Koşay,1967a). Bu örneklerin ardından Hâmit Zübeyr’in halk oyunlarına dair şu tespiti dikkate şayandır:

“Yontma Taş Çağı mağaralarında halay çeken insanların resimlerine rastlandığına göre raksın; en azından konuşulan dil kadar eski olduğu, inanışlar ve gündelik hayat meşgaleleri ile ilgisi bulunduğu şüphesizdir.” (Koşay, 1967a).

³¹ Şaman ve kamların kullandığı davul.

Onun tüm bu düşüncelerini yazmış olduğu *Cıncık* adlı öyküde de görmekteyiz. Hâmit Zübeyr halk dansları ile ilgili bu fikirlerini edebi üslupla, bir tarihci gerçekçiliğiyle ve tam bir halk bilimci dikkatiyle satır aralarında okuyuculara aktarmayı ihmal etmemiştir.

Cıncık isimli öyküde içkinin tesiriyle rüya âlemine dalan başkahraman Şerafettin, rüyasına giren ve eski çağdan gelen kızın elini tutarak antik döneme yolculuk yapar ve bu yerlerde musikinin ve dansın doğuşuna tanıklık eder. Dere kenarında kadınların taşlar üstünde ayaklarını ritmik hareketlerle oynatarak çamaşır yıkamalarına, köy meydanında genç kızların ve erkeklerin ellerindeki tokmaklarla söyledikleri şiirsel sözlerin ahengine uydurarak bulgur dövmelerine, güçlü erkeklerin ayaklarıyla nizami hareketlerle keçe ve aba dokumalarına şahit olur. O, tüm bunları musikinin ve raksın doğuşu olarak okuyuculara aktarmıştır (Koşay, 1973: 26).

Bu kadar kadim ve bu kadar zengin bir kültürün merhalesi olan halk danslarının sürekliliği için ise şu önerileri sunmuştur:

- 1) İl, ilçelerde fabrika ve kooperatiflerde, üniversitelerde folklor (halk oyunları) ocakları kurulmalıdır.
- 2) Çeşitli vasilerle düzenlenen şenliklerde halk oyunlarını sergileyenler tespit edilmeli ve bunlar hükümetin kuracağı enstitüde himaye altına alınmalıdır.
- 3) Himaye altına alınan kişilerden Türk milli folklor takımları kurulmalı ve bunlar çeşitli halk danslarını yurtdışında sergilemelidirler. Bunun için gerekli teçhizat ve malzeme devlet tarafından sağlanmalıdır.
- 4) Bu halk danslarını sergileyenlerin kıyafetleri Giyim Müzelerinde sergilenmeli ve halk bu konuda bilinçlendirilmelidir (Koşay, 1967a).

3.2.9. Adlar ve Ad Verme Gelenekleri

Hâmit Zübeyr Koşay adlar, Türklerde ad verme geleneği ve Türk adları üzerine özel çalışmalar yapmıştır. Onun “ad bilimi”ne olan ilgisini Saim Sakaoglu şu sözlerle aktarır:

“Türk kültürünün farklı dallarıyla ilgilenen Koşay’ın ad bilimi alanında da önemli bir yeri vardır. Adlarla ilgili ilk yazıtı kaleme alanlardan biridir.” (Sakaoglu, 2001: 86).

Bunların başında *Türklerde Ad Verme ve Türk Adları* başlıklı çalışma gelmektedir. Mehmet Şakir Ülkütaşır ile hazırlamayı düşündükleri bu eser çeşitli aksaklıklar ve Koşay'ın farklı çalışmalara yönelmesinden ötürü yayınlanamamıştır. Yaptığımız araştırmalarda Koşay'ın kütüphanesinin bağışlandığı Ankara *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Hâmit Zübeyr Koşay Kitaplığı*'nda ve *Türk Tarih Kurumu*'na bağışlanan eserleri arasında bu kitap bulunamamıştır. Eserin tanıtımı 1964 yılında Türk Folklor Araştırmaları, Sayı: 175. Sayfa: 3301-3302 de yapılmış ve yayına hazırlanıyor ifadesine yer verilmiştir. Daha sonra kitap hakkında hiçbir yayın yapılmamış yahut bilgi verilmemiştir. Fakat onun adlar üzerine fikirlerini beyan ettiği çeşitli makaleler mevcuttur.

Bunlardan ilki ad verme geleneğinin tarihi kökeni ve kaynakları üzerinedir. Ona göre ad verme geleneği hakkında bizlere yol gösteren yegâne kaynaklar en eski yazılı ve sözlü kaynaklardır. Bunların başında halk hikâyeleri, destanlar, şaman duaları, Altay, Yakut, Kazak, Kırgız ve Batı Türklerine ait yapılmış etnografik ve folklorik tetkiklerdir. Tüm bu geleneklerin menşeinin bağlantı noktası ise Orta Asya'dır (Koşay, 1964a: 3301).

Ad hususunda değindiği ikinci önemli nokta ise uygun görülen adların hangi tesirle konulduğu üzerinedir. Bunun için birçok farklı etkeni sıralayan Koşay'a göre tabiat unsurları, dini inançlar, ulusal kahramanlar bu konuda en çok tesir eden unsurlardır. Oğuz'un doğduğunda kendi adını alması, Manas'a İslami etkiyle dört peygamberin gelerek bu adı vermesi, avcılık ve hayvancılık üzerine mahir olan Türk kavimlerinin boylarına bazı hayvan adlarını vermesi bunların en bariz örnekleri arasındadır (Koşay, 1964a: 3302). Yine Türk geleneğinde hayvan adlarının boy ve oymak adı olarak kullanıldığı görülebilir: Ak-Koyunlu, Kara Koyunlu, Kara-Keçili, Kara-Tekeli, Ala Yuntlu (Ala Atlı) bunlardan bazılarıdır (Koşay, 1959: 73). Eski Türk inançlarının da isimler üzerinde çok etkili olduğunu ifade eden Koşay, Kartal, Tuğrul, Sungur, Tonguz isimlerinin verilmesinde totemizmin etkisinin olduğunu belirtir (Koşay, 1927b: 65). Hâmit Zübeyr'in de belirttiği üzere ad verme hususunda birçok farklı etken rol oynamaktadır. Türk tarihinde büyük kahramanlıklar göstermiş ulu hakanların, İslamiyet'in kabulü ile dini kişiliklerin adlarının konulması, tabiat olaylarından yola çıkarak konulan rüzgâr, yağmur vb. isimler, coğrafya ve yer şekillerinin etkisiyle dağ,

bulut vb. adların seçimi, ad koymaya tesir eden çeşitlenmeyi göstermesi açısından mühimdir.

Ad verme geleneklerinde kıymetli başka bir nokta ise kötü insanların, cinlerin yahut kötü ruhların şerrinden koruması için kişilere kıymetsiz ve çirkin olarak görülen isimlerin konmasıdır. Bu daha çok toplumun inanç dünyasıyla ilişkilendirilebilir. Burada çocukları kötü ruhlardan muhafaza etmek için onlara kötü yahut çirkin olarak ifade edilen isimler verildiği görülmüştür (Koşay, 1927b: 65-66).

Türklerde ad verme gelenekleri ise bu konunun en önemli ve son kısmını teşkil etmektedir. Koşay bu konuda gelenekleri yine örnekler üzerinden vermeyi tercih etmiştir. İlk olarak Oğuz Han'ın ad almasına değinmiştir. Oğuz Kağan'ın doğduktan sonra fevkalade yetenekler göstermesinin ardından oba büyüklerinin ona bir ad koyması üzerine istişare ettikleri bir anda, *benim adım Oğuz'dur* diyerek kendi adını seçtiği belirtmiştir. Yine Oğuz geleneklerinin canlı olarak yaşatıldığı *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde kahramanların ad alma geleneklerinden bahsetmiştir. Burada kişilerin bir kahramanlık göstermeden ad alamayacaklarını belirtmiş ve kahramanlık sonucu ad verme geleneğini aktarmıştır. Bu kahramanlıkları kitapta baş kesme, kan dökme, adam aktarma olarak sıralamıştır. *Manas Destanı*'nda, Manas doğduktan sonra dört peygamber gelerek ona ad verdiklerini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra Koşay'ın ad verme gelenekleri olarak şunları sıraladığı ifade edilebilir. Eski Türklerde ad verme geleneklerinden biri de çocuk doğduğunda etraftaki bulunan bir eşya adının, o anda gelen bir konuğun yahut çocuk doğduğu sırada vuku bulan bir doğa olayının ad olarak verildiği görülmüştür. Örneğin bir düşmanı yendikleri sırada çocuk doğarsa Yağbasan, Kurtulmuş, güneş doğduğu sırada doğarsa Gündoğdu, Akkoyaş, Güngördü, Akgün, kurtların koyun ağıklarını bastığı zamanlarda Kurtbeğ, Börübeğ, Börübay isimlerinin verildiği aktarılmıştır (Koşay, 1964a: 3301-3302).

Yukarıda bahsedildiği üzere ad verme gelenekleri *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde önemli motiflerden biridir. Burada hikâyelerin bazılarında kahramanların nasıl ad aldıkları ve bu geleneğin nasıl işletildiği aktarılacaktır:

Dirse Han'ın oğlunun boğa ile olan mücadelesinin anlatıldığı destanda oğlanın boğaya üstün gelmesinin ardından “*Dedem Korkut gelsin bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğlana beylik istesin, taht alı versin*

dediler. Çağırdılar, Dedem Korkut gelir oldu. Oğlanı alıp babasına vardı. Dede Korkut oğlanın babasına söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:

Der:

Hey Dirse Han beylik ver bu oğlana

Taht ver erdemlidir

Boynu uzun büyük cins at ver bu oğlana

Biner olsun hünerlidir

Ağıllardan on bin koyun ver bu oğlana

Etlik olsun hünerlidir

Develerden kızıl deve ver bu oğlana

Yük taşıyıcı olsun hünerlidir

Altın başlı otağ ver bu oğlana gölge olsun erdemlidir

Omuzu kuşlu cübbe elbise ver bu oğlana

Giyer olsun hünerlidir

Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin.” (Ergin, 2010: 26)

Ad koyma geleneğini konu alan bir diğer destan da *Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'dir.

“ Bezirgânlar yürüdüler Pay Püre yiğidin elini öptüler. Bunlar böyle edince Pay Püre Bey'in hiddeti tuttu, bezirgânlara der: Bre kavat oğlu kavatlar, baba dururken oğul elini mi öperler? Dediler: Hânım bu yiğit senin oğlun mudur? Evet, benim oğlumdur dedi. Dediler: Şimdi incinme hanım onun elini öptüğümüze, eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan'da gitmişti, hepimiz esir olmuştuk. Pay Püre Bey der: evet baş kesti, kan döktü adam devirdi dediler. Bire bu oğlana ad koyacak kadar var mıdır? Evet, sultanım, fazladır dediler.

Dedem Korkut geldi, oğlana ad koydu,

Der:

Ünümü anla sözümü dinle Pay Püre Bey

Allah Taâla sana bir oğul vermiş tutu versin

Ak sancak kaldırınca Müslümanlar arkası olsun

*Karşı yatan kara karlı dağlardan aşar olsa
 Allah Taâla senin oğluna aşıt versin
 Kanlı kanlı suların geçer olsa geçit versin
 Kalabalık kâfire girince
 Allah Taâla senin oğluna fırsat versin
 Sen oğlunu Bamsam diye okşarsın
 Bunun adı boz aygırlı Bamsı Beyrek olsun
 Adını ben verdim yaşını Allah Versin.” (Ergin, 2010: 61-62).*

Yüzyıllar sonra Anadolu’da halk bu gelenekleri ve inançları terk ettikleri için bunların dışında çeşitli ad verme adetleri edinmişlerdir. Örneğin doğan çocuğa hem erkek tarafı hem kız tarafı isim vermekte ısrar ederse çocuğa iki isim konulduğu görülür. Bu iki isim birlikte kullanılır yahut ilki asıl isim ikinci ismi göbek veya mahlas ismi olarak adlandırılır ve böyle kullanılır. Başka bir gelenekte ise doğan çocuğa birinci dereceden büyükbabasının veya büyükannesinin isminin verildiği ifade edilebilir. Göbek ismi geleneği ise yine farklı şekillerde kullanıldığı görülmüştür. Bu gelenekte ebe çocuğun göbek bağını keserken göbeğini ne diye keselim diye sorar ve isim verilerek kesilir. Bu verilen ad onun göbek adı olur. Bundan üç gün sonra ise aile büyükleri çocuğun asıl ismini koyarlar (Koşay, 1927b: 65-67). Bunların yanı sıra çeşitli inançlar doğrultusunda yaygın olarak konulan isimler ve bunları koyma hususunda gelenekler olduğu ifade edilebilir. Satılmış, Yaşar, Dursun, Durmuş, Durdu, Yeter, Döndü, Tozzak, Ramazan, Bayram, Kadir, Mevlüt bu isimlerden birkaçıdır. Burada ad koyma hususunda hangi gelenek veya inançların olduğunu belirtmesi açısından yukarıda zikredilen isimlerin konulma gerekçeleri kısaca belirtilecektir:

Satılmış: Kadınların doğan çocukları yaşamazsa, son doğan çocuk bir veliye yahut şöhretli birine satılır. İsmi Satılmış konur. O çocuk artık kendi çocuğu olmayıp sattığı şahsın çocuğu olacağından yaşayacağına inanılır.

Yaşar, Dursun, Durdu: Çocukları yaşamayan aileler son doğan çocuğun yaşaması için bu isimlerin verildiği ifade edilebilir.

Yeter: Çok evladı olan bir kadın fazla çocuk istemediğini belirtmek için son doğan çocuğuna Yeter adını koyar.

Döndü: Çocuk bir isim taşıırken hastalanır ve ölecek duruma gelirse eski ismi terk edilir ve hastalıktan kurtulup şifa bulması için Döndü adı verilir.

Tozzak: Bir kimsenin devamlı kız çocuğu olursa bunun son bulması için son çocuğa Tozzak adı verilir.

Ramazan, Kadir, Bayram, Mevlüt: Kutsal gün ve gecelerde doğan çocuğa bu günlerin isimleri verilir (Koşay, 1927b: 65-68).

Ad koyma gelenekleri hususunda ilginç uygulamalardan biri de Eski Türklerde ve Moğollarda görülen şu uygulamadır. Hayatta olan büyüklerden yahut yaşlılardan birinin adının başkası tarafından kullanılması veya o adın konması yasaktır. Bu geleneğe Kuruk yahut Koruk adı verilmektedir. Kuruk yasak şey manasını taşımaktadır. Bu geleneğe devlet büyüklerinin isimleri için ölüm sonrası dahi bir yasak getirilmiştir. Örneğin Çingiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han öldükten sonra Çağatay ismi Kuruk (yasak) ilan edilmiştir. Bu adı alanların başka ad almaları mecburi kılınmıştır (Koşay, 1964a: 3302-3303).

Tüm bu dikkatler adların, Türklerde ad verme geleneğinin ve Türk adlarının bir tarihi, coğrafi, kültürel ve inanç temellerinin olduğunu göstermekte, ad vermenin dahi mantıksal bir düzleme ve geleneğe oturtulduğu görülmektedir. Bu, kimi zaman tarihi bir şahsiyetin kahramanlığından ilham alınarak oluşturulmuş, kimi zaman doğaya başvurulmuş kimi zaman da dini yahut ladinî inançlar temel alınarak meydana getirilmiştir denebilir.

3.2.10. Halk Mimarisi

Hâmit Zübeyr Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geçirdiği zaman zarfında özellikle köy ve kasabalardaki halkın ikamet ettiği evler üzerine çeşitli gözlemler yapmıştır. Bu izlenimleri sonucu kısa bir makale kaleme almış, *Köy Evleri Yapımı Üzerine Birkaç Not* başlıklı bu yazısında genel bir değerlendirmede bulunmuştur.

Halk mimarisinin teşekkülünde doğa şartları ve toplum ihtiyaçları gözetilmelidir diyerek barınak ve konutların bu doğrultuda inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda barınak-konut inşasında şu önerileri sunmuştur: genel olarak rüzgârın devamlı estiği, Orta Anadolu'da poyraza bakan evlerin kapıları örülerek bu kapıların

yerine ocak ve baca yapılmalıdır. Bununla hem evin ısınma ihtiyacının karşılanacağı hem de rüzgârdan yararlanmanın sağlanacağı düşüncesi hâkimdir. Ayrıca soğğun etkisini azaltmak için büyük pencereler küçültülmelidir. Özellikle güneye bakan pencereler yapılmalı ve bunların ebatları diğerlerine göre büyük olmalıdır. Bu doğrultuda inşa edilen bir mimari yapının hem halkın ihtiyaçlarına karşılık vereceğini hem de ısınma ve aydınlanma konusunda halkın yükünü hafifleteceğini belirtmektedir. Ayrıca o, modern halk mimarisini yaratmak için başta toplumun ihtiyaçlarını ve iklim şartlarını incelemek gerektiğinin ve etnografyayı mimari bilgilere yardımcı kılma zorunluluğunun altını özellikle çizmiştir (Koşay, 1947b: 17).

Onun halk mimarisine yönelen dikkati diğer eserlerinde de kendine yer bulmuştur. Bir monografi tarzında kaleme aldığı *Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları* kitabında yörenin barınak tiplerine ve yapım tekniklerine dikkat çekmiştir.

Köyde bulunan evlerin çoğu iki katlı, alt katta havul (avlu), ahır, ambardamı, çark (yıkama yeri), üst katta mutfak misafir odası ve diğer odalar bulunmaktadır. Tuvalet ise çoğunlukla dışarıdadır. Pulur Köyü'nde evler şu bölümlerden oluşmaktadır: Havul, Ahır, Ambardamı, Çark, Ayvan (üst kat ile alt katların bağlantı kısmı), Mutfak, Misafir Odası, Dam. Bu kısımda ayrıca Pulur'da önemli bir yeri olan ocaklardan bahsedilmiştir. Burada ifade edilen ocaklar yemek pişirmek vb. ihtiyaçlar için kullanılan Anadolu'da genelde tandır adıyla bilinen kısımlardır. Köyde evlerin ve diğer barınakların yapım tekniklerine ve yapımında kullandıkları malzemelere de yer verilmiştir. Binaların yığma tekniğiyle düz damlı olarak kerpiçten inşa edildiği belirtilmiştir (Koşay, 1977b: 1-9).

Ayrıca yazmış olduğu hikâye ve romanlarında yine yer yer halk mimarisini okuyucuyla buluşturduğu ve onları bu konuda bilgilendirdiği görülebilir. Onun halk mimarisi üzerine titizlikle eğildiği konulardan biri de geleneksel Türk mimarisinin en güzel örnekleri olarak adlandırdığı eski Türk evleridir.

Türklüğün medeni varlığına tanıklık eden yapılar diye nitelendirdiği bu mimari eserlerin, hem Türk kültürünü idrak etmede hem de milli mimarinin yeniden oluşturulmasında esas alınması gereken birinci dereceden kaynak niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Koşay'a göre bu eski Türk evlerinin ve Türk mimarisinin bütün yönleriyle koruma altına alınması yalnız medeni bir borç değil aynı zamanda iktisadi kalkınma amaçlarına uygun bir vasıtaadır. Bu eserler yukarıda belirtildiği üzere

oluşturulacak mimari yapılara örnek teşkil edecek hem de iç ve dış turizmde bir gelir kaynağı yaratacaktır (Koşay, 1943b: 12-14).

Halk mimarisi üzerinden görüşleri aktarılan Hâmit Zübeyr'in eserlere sadece bir etnolog yahut halk bilimci olarak yaklaşmadığı görülmektedir. Onun, halkın ortaya koymuş oldukları mimari yapıtları milli kalkınmanın aracı olarak gören bir devlet adamı hassasiyetini de taşıdığı ifade edilebilir.

3.3. KÜLTÜR MÜZELERİ

Hâmit Zübeyr Koşay'ın çalışma hayatında kendisinin de belirttiği üzere en büyük hayali *Açık Hava Halk Müzeleri*'ni kurmaktır. Bu konuda onlarca makale yazmış, kitaplar kaleme almış ve Avrupa'ya giderek bu konuda gözlemlerde bulunmuştur. Onun amacı sadece açık hava kültür müzeleri kurmak değil çeşitli konularda da örneğin tabiat tarihi müzesi, ziraat müzesi, vb. tarzda müzeler de oluşturmaktır. Bu müzelerin önemini şöyle açıklamaktadır:

"...Bu teşebbüsler geniş manasıyla halkımızın maddi ve manevi bir kültüre sahip olduğu inancını ve ona değer verilişini yansıtır. Milletimizi teşkil eden halk kitleleri bu bilim ocağında kendini bulacak, düşünecek öğrenecek ve gerekirse bir aynaya bakarak yaşayışına çekidüzen verecektir." (Koşay, 1971: 708).

Kurulmasını hayal ettiği yahut kurulumuna başlanan müzelerin başında *Köy Müzeleri* gelmektedir. Açık Hava Halk Müzesi yahut Köy Müzesi gibi farklı adlandırmalarla ifade ettiği bu müzelerin kapsamının ve isimlendirilmesinin zaman zaman değiştiği görülebilir. Yani başlangıçta açık hava müzesi olarak belirttiği bu müzelere sonradan köy müzesi adını vermiş en sonunda ise genel ve kapsamlı bir ifade olarak seçtiği *Açık Hava Halk Müzesi* adını uygun görmüştür. O, köy müzelerinin değerinin çok büyük olduğunu ifade etmiştir. İktisadi ve içtimai temellere dayanan aileler topluluğu olan köylerin milletin hücrelerini teşkil ve temsil ettiklerini, her şeyin iyi veya kötü buralarda başlayıp buralarda bittiğini, memleketin kalbinin köylerde ve ailelerde attığını özellikle belirtmiştir (Koşay, 1971: 708). Köy müzelerinin muhtevasını ise şöyle açıklamaktadır. Köy Müzesi, köylerde yaşayan halkın maddi manevi kültürünü tanıtan ve memleketin minyatür örneği olan bir ilim kuruludur. O bu kurumları sadece maddi kültür öğelerini barındıran birer barınak olarak görmemiş aksine bu kurumların

her yönüyle bir eğitim müessesesi olduğunu belirtmiştir. Bu müzelerde ayrıca beşeriyetin geçirdiği gelişme safhalarından avcılık, çobanlık, çiftçilik ve çeşitli zanaatlara dair örneklerin sergileneceğinin altını çizmiştir (Koşay, 1962a: 2808).

Hâmit Zübeyr'in başlangıçta Köy Müzesi olarak adlandırdığı bu proje zamanla yerini Açık Hava Halk müzelerine bırakmıştır. Denebilir ki köy müzesi adlandırması yahut köy müzelerinin bu konuda kısır kalacağı düşüncesi Koşay'ı hem bir ad değişikliğine hem de kapsam değişikliğine itmiştir. Bu konudaki şu ifadeleri değişikliğin sebebini açıklamaktadır:

“Köy müzesi terimi de maksadı kâfi derecede karşılayamamaktadır. Zira köy yanında kasaba ve şehirlerdeki halkın etnografya ve folkloru vardır. Zanaat daha çok kasaba ve şehirlerde gelişmiştir... Şu halde yalnız köy halkının değil kasaba ve şehir halkının hayatını gösteren müzelere ihtiyaç vardır.” (Koşay, 1962a: 2809).

Açık hava halk müzelerinin çerçevesini böylece çizdikten sonra bu müzelerin nerede kurulabileceği üzerine fikirlerini ise şöyle izah eder. Henüz karakterini muhafaza eden eski bir köy veya kasaba seçilerek lüzumsuz olanlar ayıklanır ve eksiklikler tamamlanır. Cazip bir park içinde karakteristik eski Türk evlerinden örnekler toplanır. Bunlar için en uygun yerlerin ise şunlar olduğunu belirtir: Afyon Devlet Fidanlığı, Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi'nin çevresi, Konya, Urfa, Ankara Mogan Gölü veya Eymir Gölü çevresi bu müzelerin kurulması için en uygun yerlerdir (Koşay, 1958c: 27-28).

Bu konuda *UNESCO* ve *ICOM* (Uluslararası Müzeler Konseyi)'un Açık Hava Halk Müzeleri kurulması hakkındaki direktiflerini aktarır. Türkiye'de oluşturulması öngörülen bu müzelerin teşekkülüne katkı yapacağını düşündüğü şu maddeleri sıralar ve bunların önemine değinir:

- 1) Halk kültürünün kayıp olmak üzere olan değerlerini kurtarmak için muhtelif yaşayış tarzlarını aksettiren otantik, karakteristik mimari eserlerin, adetlerin, zirai faaliyetlerin sanatların tipik unsurları seçilerek bir site halinde açık hava halk müzeleri kurulmalıdır.
- 2) Bu çeşit müzeler mevcut başarılı örneklere göre ilmi ve terbiyevi bir gaye ile kurulacak ve halk kültürünün en değerli kısımlarını ihtiva edecektir.

3) *UNESCO* bu hususta milli komitelerin dikkatini çekmeli, bursalar ve teknik yardımlar sağlayarak gayenin gerçekleşmesi için çalışmalıdır (Koşay, 1974: 152).

Tüm bunların doğrultusunda kurulacak olan Açık Hava Halk Müzesi'nin kapsamını, içeriğini, çerçevesini ve önemini şu sözlerle açıklamıştır:

“Bizim hayalimizde tasarladığımız müze, ölçüleri yurt sınırlarını aşacak olan ve adeta Türkiye'nin timsali denmesi caiz bir kültür ocağıdır. Tarihte büyük işler başaran Türk halkının kendi müzesini de kurmak gerekir. Bu müzenin konusu birinci derecede, cihan tarihinde büyük bir amil olan Türkün kendisini, hayatını ve yaptığı büyük işlerini tanıtmak olacaktır. Türk sanat şaheserlerini, Türk halkının zevkini, kabiliyetini ve yarattığı eserleri tanımadan anlamaya ve anlatmaya imkân var mıdır? Sosyal buhranlar karşısında gençliğe bir ülkü göstermek lüzumunu duyanlara milli şuurun milli etütlerden doğacağını hatırlatmak isterim. Ulusunun medeniyet tarihi hakkında çok silik fikirleri olan kimselerin yabancı ideolojilerin şatafat ve yıldızlarına kapılacaklarına şüphe yoktur. Yurdun örneği olacak Halk Müzesi kendimizi hedef tutan çalışmaların bir merkezi, milli şuurun bir aynası olacaktır.” (Koşay, 1952: 22).

Koşay'ın bu konuya ne kadar ehemmiyet verdiğini ve bu konuda ne kadar araştırma/inceleme yaptığını göstermesi bakımından önem arz eden, *Açık Hava Halk Müzeleri ve Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Kurma İmkânları* adlı eserinde dünya çapında yaptığı araştırmalar ve incelediği müzeler aktarılacaktır:

Eserde açık hava halk müzelerinin dünyadaki ilk örneğini teşkil etmesi açısından da büyük bir öneme sahip olan İsveç/Stockholm Şimal Müzesi yahut Skansen Müzesi (Nordiska Museet), daha sonra sırasıyla Danimarka/Aarhus Den Gamble By Müzesi ve Kopenhag Lyngby Müzesi, Norveç/Oslo Bygdoy Müzesi ve Sandvig Müzesi, Hollanda/Arnhem Rijkssmuseum Müzesi, İskoçya/Shetland Jarlshof Müzesi, National Trust Müzesi, Angus Müzesi, Highland Folk Müzesi, İngiltere/ Yorkshire Castle Müzesi, Galler Wales Milli Müzesi, Almanya Cloppenburg Müzesi, Lehistan/Krakov'da müzeleri, İspanya/Barcelona Montjuich Park, Yugoslavya/Belgrat Harp Müzesi, Slovenya/Ljubljana Milli Kutuluş Müzesi, İsviçre açık hava halk müzeleri, Amerika/ Virginia Colonial Williamsburg Müzesi, Cooperstown Müzesi, Mystic Seaport Müzesi' ni bu çerçevede dünyadaki önemli açık hava halk müzeleri

olarak tanıtmıştır. Bunların yanı sıra İsrail ve Romanya'daki açık hava halk müzeleri çalışmalarına da yer vermiştir.

Hâmit Zübeyr'in müze fikri sadece açık hava halk müzeleri ile sınırlı değildir. O farklı alanlarda bu tarz müzelerin kurulmasını istemekte ve bunun Türkiye genelinde yaygınlaştırılmasının elzem olduğunu ifade etmektedir. Kurulmasını önerdiği bu müzeler Tabiat Tarihi Müzesi, Eğitim ve Öğretim (Pedagoji) Müzesi ve Ziraat Müzesi'dir. Onun bu konuda neden bu kadar ısrarcı olduğunu daha önce aktarılan görüşleri açıklamaktır. Zikredilen bu tarz müzelerde aslında Koşay'ın kurmak istediği Açık Hava Halk Müzesi'nin birer şubeleri niteliğindedir.

Bunlardan biri olan Tabiat Tarihi Müzesi'ni kurma düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Milyonlarca insana mesken olan, onu besleyen yurdumuzun fauna (hayvan türleri), flora (bitki türleri) ve ekolojisini diğer tabirle taşını, toprağını madenlerini, bitkisini insanın gelişme şartları tanımadan ona sahip çıkabilir mi?” (Koşay, 1968b: 51). Onun en büyük gayelerinden biri burada da ifade ettiği üzere bu unsurların bir araya getirildiği bir Tabiat Tarihi Müzesi'nin kurulmasıdır. Tüm bu müzeler insanların kültürel zenginlikler hakkında bilgilendirildiği birer eğitim müessesesi olmalıdır.

Koşay'ın ömrünü adadığı, gittiği her platformda dile getirdiği halk müzelerinin kuruluşu için sarf ettiği tüm bu çabalar kendinden sonra meyvesini vermiş ve bugün modern manada açık hava halk müzeleri Türkiye'nin çeşitli yerlerinde açılır olmuştur. Bu doğrultuda Koşay'ın müzecilik faaliyetlerine öncülük ettiği 1958'den beri kurulması planlanan açık hava müzeleri bugün kurulmuş yahut kurulma aşamasındadır.

Bunlardan bazıları Beypazarı Macun Köyü'nde Anadolu Açık Hava Müzesi, Kayseri'deki Kayseri Mahallesi Projesi, Altındağ Belediyesi'nin Köy Park Açık Hava Müzesi, Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Altındağ Belediyesi ve Ankara Kalkınma Ajansının ortak çalışması ile Ankara Somut Olamayan Kültürel Miras Müzesi, Ambar Köyü Açık Hava Müzesi, Bursa'daki Anadolu Arastası adlı müze projesi, Hüsamettindere Köyü Ekomüzesi bu müzelerin en önemli örneklerini teşkil etmektedir. (Demir, 2013: 145-150). Türkiye bugün modern manada açık hava müzelerine sahip olmasını müzeciliğin doğuşuna ve gelişmesine önyak olan Koşay'a borçludur.

3.4. HALK TERBİYESİ HALK EĞİTİMİ VE MİLLİ EĞİTİM

Onun, ilmi hayatı boyunca ortaya koymuş olduğu bütün çalışmaların, kaleme aldığı bütün eserlerin ve hayal ettiği bütün projelerin en büyük gayesinin halkı eğitmek ve bilinçlendirmek olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda Avrupa’da çok önemli araştırmalara katılmış, önemli gözlemlerde bulunmuş ve bunların yeni kurulan Türkiye’de icra edilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle halk terbiyesi hususunda Kuzey Avrupa ülkelerinden Rusya’ya, İngiltere’den Amerika’ya kadar birçok ülkenin bu konuda yapmış olduğu atılımlara dikkat çekmiştir. Hâmit Zübeyr yapmış olduğu araştırmalar sonucunda halk terbiyesini şöyle tanımlamaktadır:

“Halk terbiyesi, insandaki maddi ve manevi kabiliyetleri şuurlu, düsturlu ve ahenkli bir tarzda, güzel, hakiki ve iyi istikametinde inkişaf ettiren tesir ve usullerin heyeti mecmuasıdır.” ([Koşay], 1931: 12).

Ona göre bu “Şimal Medeniyetleri”nin dünya kültür ve medeniyetine katkıları tartışılmaz derecede mühimdir. Kadın hukuku, kooperatifler teşkilatı, zirai demokrasi ve içkiye karşı mücadele gibi alanlarda bu şimal medeniyetleri dünyaya örnek teşkil etmektedirler. Ayrıca bu halkların spor alanında da dünyaya sundukları değerli katkılar olduğunu aktarmıştır. Ayrıca burada *Şimalin en büyük mürebbisi* unvanını taşıyan Danimarkalı Grundtvig ’den (1783-1872) övgüyle bahsetmiş ve onun halk terbiyesi üzerine düşüncelerini sıralamıştır. Grundtvig’in çalışmalarına temel oluşturan düşünce; avam ve havas arasındaki uçurumu kaldırmaktır. Avam ve havas arasında *Yüksek Halk Mektepleri* aracılığıyla bağ kurulabilir. İşte bu halk mekteplerini oluşturmak, toplumu milli, içtimai ve iktisadi olarak müreffeh bir seviyeye ulaştıracak yegâne güçtür. Bu mekteplerin iki temel amacı vardır: Bunlardan ilki milli şuur, ikicisi ise insan ruhunu yüceltmektir. Milli şuur ana dile verilen önemle, milletin içinden çıkan değerli şahsiyetleri milli tip olarak görmekle ve onları tanımakla gerçekleştirilebilir. İnsan ruhunu yüceltmek, ahlaki değerleri gözetmek, iyi ve fena cihetleri göstermek ve halkın sahip olduğu faziletleri benimsemekle mümkündür ([Koşay], 1931: 5-10). Koşay’ın şimal medeniyetlerine hayranlığı onların milli değerlere verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Onun en büyük hayali Şimal Medeniyetleri’nde olduğu gibi milli şuura sahip bir halk meydana getirmek ve bu bilinçle kültür ve medeniyet olarak

müreffeh bir seviyeye ulaşmaktır. Bu doğrultuda yazara göre örnek alınacak olan batıdan ziyade Şimal Medeniyetleri adını verdiği Kuzey Avrupa medeniyetleridir.

Halk terbiyesi olarak adlandırılan düstur daha sonra kapsamı genişletilerek halk eğitimi adıyla anılır olmuştur. Koşay'ın halk eğitimi yahut milli eğitim adıyla aktardığı bu düşünceleri halk terbiyesi fikriyatının devamı niteliğindedir. Hâmit Zübeyr milli eğitim konusunda halk terbiyesi düşüncelerini devam ettirmekle birlikte Türkiye'de halk eğitimi çerçevesinde atılmış yahut atılması gereken adımlara ve bunların önemine dikkat çekmiştir.

Bu adımların başında Harf Devrimi'nin (1 Kasım 1928) geldiğini düşünür ve bu atılımın çok değerli olduğunu savunur. Bu dönemde icra edilen önemli uygulamalardan biri de "Analfabetizm" (okuma/yazmadan yoksunluk) ile mücadele çerçevesinde okuma yazma seferberliğidir (Koşay, 1951b: 2-3). Fakat bunun bir saman alevi gibi olduğunu ve amacına ulaşmadan nihayete erdiğini belirtir. Bu amaçlar doğrultusunda atılan en büyük adımlardan biri de halk eğitimi için oluşturulan müesseslerdir. Bunlar *Türk Ocakları* (1912-1931), *Halkevleri* (1932-1952) ve *Köy Enstitüleri* (1936-1954)'dir. O tüm bu kurumları *Terakkiye (gelişme) düşman olmayan halk rehberlerini yetiştirmekle vazifeli müessesler* olarak tanımlar ve bunların halk eğitiminde büyük vazifeler üstlendiğini belirtir. Bu müesseslerin halk eğitimi kapsamında üstlendiği vazifeleri ise şöyle sıralandırır:

- Alfabeyi öğretmek ve okuma yazma seferberliğinin amacına ulaşmasını sağlamak
- Aydınlar ile halk kitleleri arasındaki bağı temin etmek
- Halk eğitimine katılımın sürekliliğini inşa etmek
- Türk sanat eserlerinin araştırılması ve tanıtılması
- Halk kültürünün etnografya metotlarına göre incelenerek monografilerin hazırlanması
- Amatör yeteneklerin ortaya çıkarılması için çeşitli uygulamaların yapılması
- Mesleki bilgilendirmelerin yapılması (Koşay, 1974: 104-106).

Hâmit Zübeyr'in halk eğitimi konusunda altını çizdiği noktalardan biri de bu hususta herkese büyük görevler düştüğü gerçeğidir. O, devletin en üst kademesindeki kişilerden milletvekillerine, yargı mensuplarından öğretmenlere, diyanet

mensuplarından yazarlara kısacası tüm Türk toplumuna önemli vazifeler düştüğünün belirtmektedir. Milli eğitim konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm bireyelerine bu bağlamda birkaç soru yöneltilir. Bu sualler bugün dahi milli eğitim mevzusunda önemli birer yol gösterici mahiyetindedirler. Bu amaçla Koşay'ın yöneltilmiş olduğu sorular aşağıda aktarılmıştır:

Sayısı on binleri bulan ilim mensuplarımız ilmi araştırmaların yanında ilmi vülgarize (geniş yığınlar için yapılan, halk için yapılan) eser yazmış veya bu eserleri çevirmeyi düşünmüş müdür?

Herhangi bir kurul halk eğitiminin geliştiği ülkelerde hazırlanan kültür filmlerinin kataloğunu toplamış mıdır? Bu kültür filmlerinin bir idare arşivini vücuda getirmeyi düşünen bir teşekkül var mıdır?

Kendi yurt ve milli konularımız üzerine kaç kültür filmi hazırlanmıştır? Bunların değeri nedir? Milletlerarası mübadele düşünülmüş müdür?

Kaç sinemada günlük gösterimler dışında 10-15 dk. kültür filmine yer ayrılmaktadır?

Yeni gelişmekte olan televizyon eğlendirerek öğretmeyi hedef alacak mıdır?

Diyanet İşleri kan davası ile mücadele için kaç hutbe hazırlamış ve imamlara kaç tebliği yapmıştır? (Koşay, 1974: 106-107). Hâmit Zübeyr'in yöneltilmiş olduğu bu sorular halk eğitiminde hangi kurumların aktif rol alması gerektiğini en açık şekilde bildirmesi ve tüm bu kurumların milli eğitime nasıl katkı yapacaklarını göstermesi açısından da büyük önem arz etmektedir.

3.5. FOLKLORUN HALK EĞİTİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türk folklorunda eğitimimize tesir eden ve tesir etmesi gerek unsurların tertibinin tahlili başlıklı önerge dönemin Hars Müdürü Hâmit Zübeyr'in ilgisini çekmiş ve o, Türk halkının bilinçlendirilmesine katkı sağlayacağını düşündüğü bu konudaki fikirlerini Milli Eğitim Bakanlığı'yla paylaşma gereği duymuştur. Ömrünü bu davaya adayan Koşay, bu durumu şöyle izah etmiştir:

“*Milli eğitimin dayandığı kaynaklar arasında halk kültürüne ve yurt araştırmalarına önem verilmesini müjdeleyen bu hareketi öteden beri ömür tükettiğim bir dava...*” (Koşay, 1974: 108).

Hâmit Zübeyr Koşay’ın aşağıdaki ifadeleri folklorun önemini ve halk eğitimindeki yerini izah etmesi açısından çok değerlidir:

“*Türkler büyük bir ırkın evladı ve eski medeniyetlerin varisidir. Onlar öğrenmişler ve öğretmişlerdir... Kültürümüzün on binlerce senelik emekle kazanılan tabaklarını araştırmalıyız. Türk halkının maddi ve manevi kültürünü tespit ederek büyük Türk camiasına olan ilgisini, aldığı ve verdiği kültür tesirlerini, medeni âlem içinde ifa ettiği tarihi rolü göstermek mecburiyetindeyiz... Tarihi tekâmülü ile halkımız tanımak ve tanıtmak ileride varacağı yolu tayin etmek cumhuriyet hükümeti ilim müesseselerinin başlıca vazifesidir. Bunu başardığı nispette Türk üniversiteleri ve yüksek ilim enstitüleri beynelmilel sahada kendilerinden beklenen ödevi yapacak, aynı zamanda ulusal dirimimizin mihrakı olacaktır.*” (Koşay, 1951a: 3-4).

Folklorun bu denli büyük bir öneme sahip olduğuna vurgu yaptıktan sonra eğitim müesseselerine ve özellikle de Milli Eğitim Bakanlığı’na şu tavsiyelerde bulunur:

- Çocukları köy hayatında ve halk kültürünün canlı yaşatıldığı mevkilerinden ayırmayacak bir talim ve terbiye sistemi uygulanmalıdır. Bunun uygulanması ise ancak ve ancak halkın maddi ve manevi kültürünün gerçek manada bilinmesiyle sağlanabilir.
- Sanatkârların, eğitimcilerin ve öğretmenlerin memleket problemlerini tanınması, hissetmesi ve bu doğrultuda bir halk eğitiminin verilmesi onların halk arasında yaşamasıyla mümkün olabilir.
- Türkiye’de klasik piyes ve temsiller yanında milli konuları ele alan piyeslerin yazdırılması ve oynatılması elzemdir. Bu doğrultuda yalnız Türk duyuş ve düşünüşünü ele alan milli tiyatrolar kurulmalıdır.
- Roman ve hikâyelerde ve diğer tüm edebi türlerde halk kültürünün tüm ayrıntıları işlenmelidir. Özellikle güzeli, çirkinini, sevgiyi, saygıyı, geleneği, göreneği vs. içinde barındıran Türk köylü hayatı ve kültürel zenginlikleri okuyucularla buluşturulmalıdır (Koşay, 1974: 110-11).

Onun tüm bu fikirleri *milli şuur milli tetkikten doğar* ülküsünün bir yansıması olarak düşünülebilir. O, bu ülküyü başarmak içinse herkesi göreve çağırmış, tüm toplumun bu görevi milli bir dava olarak sahiplenmesini istemiştir. Bu doğrultuda halk eğitimine ve bu eğitimin içinde folklorun önemine özellikle vurgu yapmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY'IN ESERLERİNİN İNCELENMESİ

4.1. DOKUZ ÖTKÜNÇ (DOKUZ HİKÂYE)

Hâmit Zübeyr imzası taşıyan ikinci hikâye kitabı 1929 yılında *İstanbul Devlet Matbaası* tarafından basılmıştır. Birbirinden bağımsız dokuz hikâyeden müteşekkil olan bu eser toplamda 64 sayfadır. Son hikâyenin ardından *Derlenmiş Sözler* başlığıyla okuyuculara kolaylık sağlayacağı düşünülen bir sözlük hazırlanmıştır. Koşay'ın, eserin giriş kısmında hikâyeler hakkında bir açıklama yapmamış olmasına rağmen bazı hikâyelerin altında düştüğü dip notlardan bunları gezip gördüğü yerlerde halktan derlediği anlaşılmaktadır. Derlediği bu kıssaları kendi edebi üslubuyla birleştirerek bir eser ortaya çıkarmıştır. Kitapta geçen öyküler sırasıyla: Kınalı Keklik, Koç Mustafa, Kara Koyunu Sudan Çeviren, Sarı Yürük Ahmet, Akkocalı Ali Pehlivan, Dereceli Hoca, Mutlara Giden, Dala Takılan Beşik, Boş Kalan Beşik. Hikâyeler içindeki halk kültürü unsurları, bu dokuz öykünün incelemesi ve kısa özetleri ardından toplu halde verilecektir.

4.1.1. Kınalı Keklik

Kitabın bu ilk öyküsünde Koşay, Ankara'da genç yaşta vefat eden bir kadının hikâyesini aktarmıştır. Hikâye Ankara ağzı ile okuyuculara sunulmuştur. Yöresel ifadelerin anlamları parantez içinde ayrıca yazılmış ve hikâyenin anlaşılabilirliği sağlamlaştırılmıştır. Öykü bir masal anasını anımsatan Hadiçe Nine'nin etrafındakileri yanına toplaması ve genç yaşta vefat eden Ayşe Hatun kıssasını anlatması üzerine kuruludur. Ayşe çocuk sahibi dul bir kadın iken ikinci evliliğini yapar, ilk çocuğunu büyük meşakkatler sonucu dünyaya getirmiştir. Doktorlar ikinci çocuğu yapmaması hususunda onu sıkı sıkıya tembihlerler. Fakat ikinci evliliğinde de hamile kalan Ayşe Hatun'a, doktorlar dokuz aylık olmuş çocuğun alınması gerektiğini belirtirler. Aksi halde bu Ayşe'nin hayatına mal olacaktır. Dokuz aylık olmuş çocuğun alınmasına karşı çıkan Ayşe Hatun çocuğu doğurmaya karara verir. Çocuk doğmadan önce bir rüya gören ve bu rüyayı öleceğine yorumlayan Ayşe, o yörelerinin bir âdeti olarak eline ve

ayaklarına kına yakar. Müslümanlığının ifadesi meleklerin onu bu kınayla tanıyacağı inancını taşımaktadır:

“Ben vallah billah öleceğim. Düşümde yıldızımın söndüğünü gördüm. Tanrısından utanan ayağına, kuldan utanan eline. Tahtaya kınalı kınalı çıkayım. Müslüman olduğumuz nereden belli olacak. Azrail aleyhisselam karşıma çıkınca bak kınama diyeceğim.” ([Koşay], 1929b: 6).

Çocuğunu dünyaya getiren Ayşe kısa bir müddet sonra vefat eder ve iki yavrusu öksüz kalırlar. Ayşe'nin annesi ise uzak yoldan gelip Ayşe'nin soğuk yüzünü görünce kınalı kekligim diyerek ağıt yakar. İşte bu hikâye kına yakma geleneği üzerine inşa edilmiş ve hüznü bir hayat öyküsü üzerine kurulmuştur. Öykünün temel yapı taşı bu gelenek ve bu gelenek etrafında oluşan halk inanışıdır. Allah'ın huzuruna kına yakarak çıkma düşüncesi ve bunun Müslümanlığın bir ifade şekli olarak görülmesi hatta meleklerin ölen bir kişinin Müslüman olduğu kanaatine varmaları dahi bu kınaya ve bu geleneğe bağlanmıştır ([Koşay], 1929b: 5-7). Yazar Anadolu'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşatılan bu geleneği Ayşe Hatun'un hikâyesi üzerinden okuyucularla buluşturmuştur.

4.1.2. Koç Mustafa

Öykü Çukurova'da hüküm süren zorba bir derebeyi olan Kozanoğlu'nun karşısında duran yiğit delikanlı Koç Mustafa üzerine inşa edilmiştir. Yazarın bu öyküyle vermek istediği mesaj zorbalık karşısında dimdik durabilmek ve davası uğrunda gerekirse canını feda edebilmektir. Hikâyeye adını veren Koç Mustafa, bu zorbaya karşı eğilmeden bükülmeden karşı durmuş ve onuru uğrunda canını hiçe saymıştır.

Kozanoğlu, Çukurova'da hüküm süren zorba bir beydir. Beyin bir de kızı vardır. Kızını evlendirmek isteyen Kozanoğlu yine yörede kendi halinde bir bey olan Kara Denizoğlu'na vermeyi uygun bulur. Bir vakit sonra bu evlilikten bir erkek çocuk dünyaya gelir. Koç Mustafa lakabıyla anılır bu yiğit. Yıllar geçer bıçkın, gözü pek bir delikanlı olur. Hikâyede zorba Kozanoğlu Çukurova'ya inen tüm aşiretlerden, beylerden, yörüklerden haraç almaktadır. Babasının korkusu sebebiyle Kozanoğlu'na haraç verdiğini öğrenen Koç Mustafa, bu işe son vermek ister, haraç almak için gelen atlıların bazılarını öldürür ve geri gönderir. Kozanoğlu hile ile Koç Mustafa'nın ailesini

yanında tutsak eder ve Koç Mustafa'ya haber gönderir; ona urba, silah hediye edeceğim diyerek onu da yanına getirir. Eğer aman dilerse, el etek öperse canını bağışlayacağını belirtir. Bir can için el etek öpmeyeceğini söyleyen Koç Mustafa'nın başı kesilir ve tüm ailesi orada katledilir ([Koşay], 1929b: 11-17).

Bir başkaldırının öyküsü olan Koç Mustafa, dönemin yaşam tarzını yansıtmaları açısından büyük önem arz eder. Halkın üstünde kendini hükümlan olarak görenler, kendini devlet yerine koyup zorbalık edenler ve bunların karşısında duracak, bu zorbalara dur diyecek toplum fertlerinin kıssasıdır bu hikâyeye. Öyküde Koç Mustafa'nın üstlendiği bu misyon dilden dile dolaşmış ve kendinden sonrakilere bir özgüven aşılamıştır.

4.1.3. Kara Koyunu Sudan Çeviren

Kitapta yer alan üçüncü öykü *Kara Koyunu Sudan Çeviren* adıyla okuyuculara sunulmuştur. Bu anlatıyı diğer hikâyelerde farklı kılan husus ise iç içe geçmiş iki öykünün bir bütün teşkil edecek şekilde aktarılmasıdır. Hikâyenin başkahramanı dünyaca ünlü bir müzisyen olan Sungur Alp'tir. Sungur Alp'in Avrupa'da vermiş olduğu bir konserde icra ettiği *Kara Koyunu Sudan Çeviren* adlı parça dünya çapında bir ses getirmiştir. Eserde çatı hikâyeye bu olmakla birlikte yazar modern anlatım tekniklerini kullanarak iç içe geçmiş hikâyeler şeklinde *Kara Koyunu Sudan Çeviren* adlı parçanın da öyküsünü anlatmaya başlar.

Bu öyküde ise çobanlık yapan bir gencin Hacı Şükrü Efendi adlı beyin kızına âşık olması ve onu elde etme serüveni aktarılır. Genç çoban, koyunlarını otlatırken su kenarında Sabire adlı bey kızını görür, onun elinden bir tas su içer ve ona âşık olur. Daha sonra beyin yanına çoban olarak giren genç, beyden kızını ister. Bey, kızını vermek istemez ama gence de ders vermek için ona bir şart koşar. Ancak bu şartı yerine getirirse kızı ona vereceğini söyler. Şartı; sürü içinde bulunan kara koyuna gecedan tuz yedirilecek ve hiç su verilmeyecektir. Ertesi gün tüm sürü suvarmaya götürüldüğünde çoban eğer kavalı ile bu koyunu su içmeden geri çevirebilirse bey, kızını ona vermeyi kabul edecektir. Gecedan koyuna tuz verilir ertesi gün olur, koyunlar su kenarına gelir tam su içeceklerken çoban dertli dertli kavalını çalmaya başlar ve adeta ahvalini koyunlara arz eder. Çobanın dertli kaval sesini duyan başta kara koyun ve tüm sürü su

içmeden geri dönerler. Çobanın meziyetini ve gerçek bir âşık olduğunu anlayan bey, kızını çobana vermeyi kabul eder ve onları evlendirir ([Koşay], 1929b: 18-22).

İşte öyküde bahsi geçen ve Sungur Alp'in sesini tüm dünyaya duyuran musiki, notalar çobanın kavalından çıkan hüzünlü sesin ta kendisidir. Onun bu öyküde aktarmak istediği asıl mesaj ise müziğin evrensel bir dile sahip oluşu ve dünya barışına katkı sağlayacağı düşüncesidir. Yazarın, eserin sonunda musikiyle savaşların, anlaşmazlıkların sonlandırılabilceğini özellikle ifade etmesi dikkate değerdir.

4.1.4. Sarı Yürük Ahmet

Bir inanış üzerin kurulu olan dördüncü hikâye, halkın inanç dünyasını yansıtmaları bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Avcılığa büyük ilgi duyan Yürük Ahmet kıssasıyla şekillenmiş olan bu öykü, Türk kültüründe önemli bir yeri olan geyik motifi ve totem hayvanları arasında yer alan geyiğin etrafında oluşan bir inancın hikâyesi şeklinde okuyucularla buluşturulmuştur.

Geyikleri avlamayı adet edinmiş ve bundan büyük haz duyan Yürük Ahmet'e bir gün köyün imamı şu önemli uyarıyı yapar:

"Ahmet geyik aslında bir evliya imiş, ilenç (beddua) almış geyik olmuş. Sütümü içen kanmasın, etimi yiyen doymasın demiş... Ya pıçakta ya tüfekte ölüyor ya da su da boğulursun. Düşünde bizden yeniller (cinler) çarpar, küt (mefluç-felç) kalırsın." ([Koşay], 1929b: 23).

İmamın bu uyarısını dikkate alan Ahmet, avlanmayı bırakır ve silahını duvara asar. Fakat bir zaman sonra eski alışkanlığına geri döner ve avlanmaya tekrardan çıkar. Silahını alan Ahmet ormanın derinliklerine doğru yol alır ve uzakta bir geyik görür. Nişan alır tam vuracakken geyiğin yerinde bir inek ve ineği sağan bir kadın belirir. Tüfeği bırakır tekrar bakar, kadın ve ineğin yerini yeniden geyik alır. Bu duru birkaç defa tekrarlanır. En sonunda ateş etmeye karar verir ve tetiğe basar. Bastığı gibi yere yığılır ve tüm vücudu felç olur. O günden sonra hayatını bu halde geçirir ([Koşay], 1929b: 23-27).

Yazar bu öykü ile Türk kültüründe çok önemli bir yeri olan geyik metaforuna okuyucuların dikkatini çekmek istemiş ve bunu yaparken de halkın inançlarından yola çıkarak anlatıyı edebi bir üslupla zenginleştirerek öykü haline getirmişti.

4.1.5. Akkocalı Ali Pehlivan

Beşinci öyküde başkahraman Ali'nin namlı bir pehlivan oluşunun öyküsü aktarılmaktadır. Bir köy ağasının yanında hizmetkâr olan Ali, dikkat çeken pazuları, endamı, gücü kuvveti sayesinde bir zaman sonra namlı pehlivanlardan biri haline gelir. Öyle bir üne kavuşmuştur ki ne Anadolu'da ne de Rumeli'de onun karşısına çıkacak kimse kalmamıştır ([Koşay], 1929b: 28-33). Eserde Türklerin ata spor güreş önemli bir kültürel unsur olarak yansıtılmış ve Türklerin pehlivan oluşlarıyla nam saldıkları üzerinde durulmuştur. Öykü hacmi itibarıyla de çok kısa tutulmuş ve halk kültürü unsurlarına da çok fazla yer verilmemiştir.

4.1.6. Dereceli Hoca

Koşay'ın toplam dört sayfadan müteşekkil bu öyküsü aslında dönemin din adamlarının nasıl olması gerektiğinin bir cevabı niteliğindedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde din istismarcıları yüzünden kapatılan tekke ve zaviyeler sebebiyle toplumsal sarsıntılar yaşanmıştır. Sahte din adamları halkın dini duygularını sömürmeye ve onları kullanmaya başlamışlardır. İşte Koşay dönemin bu özelliklerini de dikkate alarak bir din adamının nasıl olması gerektiğinin öyküsünü aktarmıştır. Eserde ayrıca din adamlarının toplum içindeki büyük önemine, onların birleştirici ve bütünleştirici özelliklerine dikkat çekmiştir.

Öykünün merkez kişisi olan Dereceli Hoca da, gerek yaşantısıyla gerek dünyaya bakış açısıyla toplumun dinamikleri göz önüne alındığında önemli bir kesimin temsilcisi ve kıymetli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

O insanlara hayatı boyunca iyilik yapmayı gaye edinmiştir. Yolda insanlara eziyet veren şeyleri alır, düşen çocukları kaldırır. Zengin olmak gibi bir amacı yoktur. Asıl gayesi fakir fukara ve çocukları sevindirmektir. Siyasi görüş ve düşüncelerine göre insanları ayırmaz herkese aynı sevgiyle yaklaşır. Kapısına yardım için gelen kimseyi boş çevirmez hiç olmazsa değerli nasihatler eder ([Koşay], 1929b: 35-37).

Öyküde anlatılan Dereceli Hoca, kuvvetle muhtemeldir ki Koşay'ın hayal ettiği bir din adamı prototipinin vücut bulmuş halidir. Tüm bu yönleriyle, halkın inanç dünyasında yer edinmesi gereken ve halka yol gösterici mahiyetinde bir din adamının portresidir Dereceli Hoca.

4.1.7. Mutlara Giden Yol³²

Kitapta yedinci hikâye olarak verilen bu öykü bir üvey anne motifiyle başlamaktadır. Eşi genç yaşta vefat eden Hacı Nuri Efendi hem yalnızlığını paylaşsın hem de çocuklarına sahip çıksın diye Seniha adlı kadınla dünya evine girer. Fakat Seniha zalim bir kadındır. Tam bir gaddar üvey anne profili çizmektedir. Özellikle ailenin en küçük bireyi olan Burhan'a büyük eziyetler etmekte ve ona zulmetmektedir.

Halk anlatılarında özellikle masallarda karşımıza çıkan üvey anne motifi aktarılan bu öykünün de merkezini teşkil etmektedir. Seniha eşi olduğunda çocuklara sevgi gösterir, komşuları yanında bambaşka bir kişiliğe bürünür, kimse olmayınca da çocukları döver, azarlar, hor görür. Masum çocuklar korkusundan seslerini çıkaramazlar. Seniha İstanbul'dan misafir gelen ablasının kaybettiği iki akçesi sebebiyle öfkeden deliye döner. Sorumlusu olarak Burhan'ı görür ve onu hırsızlıkla suçlar. Öfkesini yatıştırmak için onu döver. Masum ve çelimsiz bedeni buna dayanamayan Burhan can verir. Seniha, Burhan'ın ölümünden birkaç gün sonra ablasının giydiği mantonun yırtık cebinden aşağı düşmüş iki akçeyi bulur ve Burhan için timsah gözyaşları dökerek *mutlara giden yavrum* diye diye ağlar ([Koşay], 1929b: 38-43).

Yazar bu öyküde toplumsal bir yaraya ayna tutmuş ve bunu kültürel farklılıklar üzerinden vermeye çalışmıştır. Bu durum iki farklı düşünce yahut yaşam tarzı üzerinden aktarılmıştır. Kefenin bir tarafında Anadolu'nun sevgi dolu insanı diğer tarafında İstanbul'dan yani farklı bir kültürden geldiği anlaşılan Seniha vardır. Koşay bu hikâyede hem toplumun kanayan yarası haline gelen üvey anne sorunsalını acı bir tabloyla aktarmak hem de kültürel farklılıklardan çıkan çatışmalara dikkat çekmek istemiştir.

³² Koşay, mut ifadesini, Ankara ağzında boşu boşuna, mahvolan olarak ifade etmiştir.

4.1.8. Dala Takılan Beşik

Dala Takılan Beşik adlı bu öyküde bebeğini kaybetmiş bir Türkmen gelininin hüznü aktarılmış ve yörede dilden dile dolaşan bu gelinin, çocuğu için yaktığı ağıt okuyucularla buluşturulmuştur.

Öyküde dikkat çeken unsurlardan biri de Türkmenlerin yaşam tarzlarına olan ilgidir. Onların konargöçer düzenleri, hayata bakış açıları, duygu ve düşünceleri kısacası Türkmenlerin yaşam tarzı dört sayfalık bu kısa öyküye sığdırılmıştır. Bu dikkatler eserdeki halk kültürü unsurları başlığı altında verilecektir.

Yedi yıl sonra çocuk sahibi olan Türkmen gelini, yıllar sonra kavuştuğu bu yavrusuna gözü gibi bakar, göç zamanı geldiğinde ise bebeğini sarar sarmalar ve devenin hörgücü üzerine yerleştirir. Göç kervanı ormanlık bir alandan geçerken yanındaki kaynatasından utandığından çocuğun ahvaline bakamaz. Bebeğin kundağı bir ağaç dalına takılır ve bunu kimse fark etmez. Kervan uzaklaştıktan sonra bebeğin yerinde olmadığı gören anne geriye döner, ağaçta takılı olan bebeğinin yırtıcı kuşlar tarafından parçalandığını görür ve nesilden nesile aktarılan o meşhur ağıt dilinden dökülür:

*Elmalıdan çıktım yayan
Dayan hey dizlerim dayan
...
Deve deveden yüce
Deveyi yüklettim gece
Yoklamadım ak bebeğim
Yurda varıp konmayınca*

*Deveyi deveye çattım
Yoların boynuma attım
Kaynatamdan hicap ettim
Yoklamadım konmayınca.*

Dağların karı erisin

Düz ovaları bürüsün

Çam dalı kökün kurusun... ([Koşay], 1929b: 47-48).

4.1.9. Boş Kalan Beşik

Dokuz Ötkünç adlı kitabın son hikâyesi *Boş Kalan Beşik*'tir. Bu öykü de yine bir önceki hikâyede olduğu gibi bebeğini yitirme teması üzerine kuruludur. Fakat yazar bu defa olaya daha felsefik yaklaşmış, varlık ve yokluğu sorgulamış, ahiret üzerine düşünce dünyasındaki tartışmalara yer vermiştir.

Öykü iki adamın karşılıklı konuşmaları üzerine kuruludur. Bebeğini kaybeden bir baba ve onun derdine, hüznüne ortak olmaya çalışan bir arkadaş. Koşay, bebeğini kaybeden bu baba üzerinden yine halkın inanç dünyasına bir yolculuk yapar. Ama hikâyede asıl verilmek istenen mesaj evlat teriminin ne olduğu üzerine beyan edilen fikirlerde saklıdır.

Başlangıçta çocuk yapmayı hatta evlenmeyi dahi düşünmeyen bu adam; hayata dair tek gayesinin kendince yaşamak olduğuna inanır, çocuk yaparak nesillerin devamını ise gereksiz görmektedir. Ama çocuğunu kucagina alınca tüm hissiyatı değişmiştir. Dünyada duyulan bu yeni sesin kendi sesi, kendi nefesi olduğuna kanaat getirir. Çocukların dünyadaki en sevimli en sevgili varlıklar olduğu düşüncesini paylaşır. Yazar bebeğini kaybeden baba üzerinden ruh, ölüm, ahiret terimlerini sorgulamaya başlar. Ona göre ölüm bir yok oluş değildir. Kısa bir ayrılıktır. Ruhların varlığına, onların ölümle yok olmadığına kanaat getiren yazar, ahiret inancı üzerine kafasındaki soru işaretlerini ise yitip giden evladı ve çok önceleri kaybettiği babası üzerinden giderir. Ona göre bu ruhlar, yok olup gitmeyen bu varlıklar, elbet bir yerlerde buluşacaklardır. Öyküye ismini veren boş beşik metaforu ise bebeğini kaybeden babanın odasını ziyaret eden dostu üzerinden okuyucuya aktarılır. Arkadaşını ziyarete giden bu adam odanın köşesinde gördüğü boş beşiğe uzun uzun bakar ve ölümü, kaybedişi, hüznü en derinden hissederek dünya işlerine farklı bir gözle bakmayı öğrenir. Çocukların değerine, hayat için önemine dikkat çeker ([Koşay], 1929b: 49-55). Ana teması çocuk olan bu hikâyede maddenin ötesi sorgulanmış, çocuklar fani olan bu dünyanın en güzel süsü olarak okuyuculara aktarılmıştır.

4.1.10. Dokuz Ötkünç Eserindeki Halk Kültürü Unsurları

1) Barınak- Konut (Halk Mimarisi)

Koşay, dipnotlarda belirttiği üzere bu kısa öykülerin çoğunu Ankara'da derlemiştir. Eserin ilk hikâyesi olan *Kıvalı Keklik* işte bu sebeptendir ki bir Ankara evi tasviriyle başlar. Fakat bu betimleme çok ayrıntılı değildir. Aksine alelade bir aktarım olmuştur. Ev yazarın gözünden şöyle tasvir edilmiştir: Antika tavanlı, duvarları kasideli, odaları tuğla döşemeli ve sekilerle (kürsü) bezeli evlerdir ([Koşay], 1929b: 3). Betimlenen bu ev dönemin halk mimarisini genel itibariyle yansıtması açısından önemlidir.

2) Aydınlanma Isınma

Hikâyelerde Ankara'da halkın ısınma ihtiyacını genelde *davar kağı eşmesi* adı verilen gübreden elde ettikleri belirtilmiştir. Koyun keçi vb. küçükbaş hayvanların gübrelerinin belli bir yerde toplanarak kurutulmasıyla elde edilen bu yakıt ([Koşay], 1929b: 57) yörede küçükbaş hayvancılıkla uğraşın en bariz göstergesi olarak görülebilir.

3) Taşıtlar Taşıma Teknikleri

Hikâyelerin tümü göz önüne alındığında özellikle Türkmen yörüklerin anlatıldığı *Dala Takılan Beşik*, *Akkocalı Ali Pehlivan*, *Koç Mustafa* hikâyelerinde köylülerin göç ettiklerinde yahut ulaşım aracı olarak genelde develeri kullandıkları görülebilir. Bunun yanı sıra en önemli ulaşım araçlarından birinin de at olduğu ifade edilebilir. Teknolojinin ve modernizmin henüz zirve yapmadığı ve motorlu taşıtların çok büyük bir lüks olduğu bu yıllarda Anadolu insanının en büyük vasıta aracı hikâyelerde de görüldüğü üzere develer, kağnılar ve atlar olduğu ifade edilebilir.

4) Ekonomi Türleri (Hayvancılık-Tarım-Avcılık-Arıcılık)

Kitabın çeşitli yerlerinde gerek maddi kazanç sağlamak gerekse bir hobi olarak çeşitli av törenlerine yer verilmiştir. Bunların başında geyik, kurt, ayı, ördek, tavşan avcılığı gelmektedir. Toplumun geçim kaynakları hususunda ise özellikle Orta Anadolu yaşamına ayna tutan bu hikâyelerde halkın geçimini küçükbaş hayvancılıkla özellikle koyun-keçi vs. ile sağladığı görülmektedir. Anadolu halkının, bu hayvanların etlerinden, derilerinden, sütlerinden, yünlerinden ve gübrelerinden yararlanması, dönemin en önemli geçim kaynaklarının başında hayvancılık geldiğini göstermektedir.

5) Beslenme Mutfak Kiler

Hikâyelerde özellikle kadınların bir araya geldiğinde, komşuların sohbet için toplandığı zamanlarda helva ve kavurga tükettiği belirtilmiş ve bunların yöre halkının vazgeçilmez yiyecekleri olduğunun altı çizilmiştir. Bu toplantıların vazgeçilmez unsurlarından biri de bazlamadır. Kadınlar bir evde toplandıkları zaman imkânları varsa kendi evlerinde bu yiyecekleri hazırlar ve konuk oldukları eve getirirler ([Koşay], 1929b: 3). Eserde beslenme kültürüne dair verilen ayrıntılar bu yiyeceklerle sınırlı kalmıştır.

6) Halk Sanatları ve Zanaatları

Henüz iş hayatına atılmamış kadınlar, dönem Türkiye'sinde özellikle el işlerinde mahir oldukları belirtilmiştir. Öyle ki kadınların gerek hane halkı ve kendileri için ördükleri çoraplar, kazaklar, dikiş nakış işleri, danteller, hırkalar gerekse bunlardan elde edilen maddi gelirin büyük önem ifade ettiğinin altı çizilmiştir. Fakat yazar bu el işlerinden genel manada bahsetmiş ve yapım teknikleri yahut buna benzer ayrıntıları aktarmamıştır.

7) Giyim-Kuşam Süs

Kara Koyunu Sudan Çeviren hikâyesinde yazar yine Anadolu halkının giyim kuşamına ayna tutmayı ihmal etmez. Başında püsküllü fesi, üzerinde kepenek, altında şalvarıyla bir çobanın tasviri, giyim kuşamın en bariz yansımalarından biri olarak görülebilir.

Sarı Yürük Ahmet başlıklı öyküde ise yazar adeta bir avcının giyim kuşamı nasıl olur sorusunun cevabını verir nitelikte Ahmet'in üzerinde tüm dikkatleri toplar:

"... Ayağına kuzu güdenini (çizmenin bir dürlüsü) giydi. Üstüne kalçını çaktı, püsküllü başlık bağladı, taarcığını astı, tüfeğini koltuğunun altına aldı." ([Koşay], 1929b: 25).

Avcının ayağına geçirmiş olduğu, üstüne başka bir şey giymek için abadan veya meşinden yapılan ayak giysisi (TDK, 2011: 1274) olarak belirtilen kalçın, özellikle konargöçer Türkmen köylüleri arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Yine genellikle geyik veya keçi derisinden yapılmış yumuşak ve mat meşin/deri (TDK, 2011: 996) olarak ifade edilen güden, kalçınla birlikte ayağı sıcak ve dış etkilere karşı koruması

amacıyla yöre halkının ayakkabı tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Avcının üstünde gördüğümüz diğer bir aksesuar olan tağarcık ise keçi derisinden bir tür torba (www.sozce.com) olarak değerlendirilebilir. Özellikle küçük çapta eşyaları koymak için yapılan bu araç dönemin çantası olarak ifade edilebilir.

8) Halk Bilgisi (Halk Hekimliği, Halk Baytarlığı, Halk Meteorolojisi, Halk Hukuku)

Kitabın ilk hikâyesi içerisinde kadınların doğum esnasında zorluk çekmemeleri, kolay doğum yapmaları için ayaklarının altına kızdırılmış toprak döküldüğü, aynı uygulamanın soğuk algınlığı ve karın ağrısının kesilmesi için de yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca çocukların sağlam bir vücuda sahip olmaları içinde, bebeğin altına toprak koymak âdeti bu uygulamalardan biridir. Anlatılarda, yeni doğum yapan Ayşe Hatun'un bağırsaklarının yumuşaması için yağ içirildiği görülmektedir ([Koşay], 1929b: 6-7).

Halk meteorolojisini de ihmal etmeyen yazar halkın dile yansıyan bu zenginliklerine de zaman zaman yer vermiştir. *Öksüz yamalıği* olarak ifade edilen iri gevşek kar yağışı bu dikkatlerden biridir. Yazar bu terimin Türkmen köylüler arasında yaygın olduğunu ifade etmiş ve bunun yörede bir kar yağış şekli olduğunu belirtmiştir ([Koşay], 1929b: 25).

9) Halk İnançları (Töreler, Adetler, Gelenekler, Görenekler)

Ankara'da ölümü yaklaşan (hastalık, rüya vs. ile bunu hisseden) kişiler için önemli bir gelenek yapılagelmiştir. Bu geleneğe göre insanlar ölmeden önce ellerine ve ayaklarına kına yakarlar. Bunun hem bir Müslümanlık göstergesi olduğuna hem de Azrail'in ve diğer melekelerin ahirete göçen bu insanı yakılan bu kınadan tanıyacağına inanılmaktadır. Yine *Kınalı Keklik* adlı öyküde yeni doğan çocukların parmaklarını emmesinin kötüye yorumlandığı görülmekte ve bu durumun uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Yeni doğan bir bebeğin parmaklarını emmesi, annesinin başına felaket getireceği düşüncesini doğurmuştur. Hikâyede bu durumu belirtmek için çocuğun yanında duran güngörmüş kadınlardan biri şu tabiri kullanmaktadır: "*Ananı yeme de başını ye oğul.*" ([Koşay], 1929b: 6-7). Bu ifaden de anlaşılacağı üzere çocuğun bu hareketi annenin ölümüne yorumlanmış ve büyük bir uğursuzluk olarak görülmüştür.

Ankara'da derlendiği belirlenen *Mutlara Giden* başlıklı hikâyede Kuran okumaya çıkan çocuklar için yörede icra edilen önemli bir gelenek vardır. Geleneğe göre Kuran

okumaya çıkan çocuk en iyi elbiselerini giyer ve süslenir. Komşular eve çağrılır her gelen konuk çocuğun göğsüne bir hediye bırakır. Yaşdaşı olan bir çocuk da onun sağdıcı olur. Çocuk medreseye gitmek için evden çıkarılır. Bunu anne üstlenir. Medreseye gidene kadar adet üzere bütün kadınlar çocuğu kucağına alır ve ayağının yere değmesine mani olurlar. Medreseye geldiğinde tekrar annenin kucağına verilir çocuk. Hoca besmele çektiirdikten sonra *elifbayı* ve *rabbıyesssir* duasını tekrarlatır. Hoca uzun değneğini yere vurur ve çocuklar hep bir ağızdan âmin derler. Yine adet üzere duadan sonra hediye olarak getirilen yemişin bir kısmı çocuklara dağıtılır, kalanı da hocaya verilir. Merasim böylece son bulur ([Koşay], 1929b: 39-40).

Yörükleri ve yörük adetlerini konu alması ve halk kültürü unsurlarını içinde çokça barındırması bakımından zengin hikâyelerden biri de *Dala Takılan Beşik*'tir. Özellikle konargöçer yaşam tarzları ile ünlü Türkmen yörüklerinin bir göç sahnesi ile başlar hikâyeye. Burada göç etmenin dahi bir adet, hatta peygamber sünneti olduğu belirtilir:

“Göç yalavacın³³ sünneti, atalar töresidir.” ([Koşay], 1929b: 44).

Yine bu hikâyede karşımıza çıkan adetlerden biri de evin gelininin, eşinin kardeşlerine karşı tutum ve davranışlarıdır. Göç kervanında çocuğunu devenin üstüne koyan Türkmen gelini devenin yanında kaynatası (kayınbaba) olduğu için çocuğuna bakmaktan ve onunla ilgilenmekten hayâ eder, utanır ([Koşay], 1929b: 45). Bu yaklaşım bugün dahi Anadolu'nun birçok yerinde halen daha yaşatılmakta ve yeni evli çiftler babalarının yahut eşlerinin kardeşleri yanında çocuklarını sevememekte hatta onlarla ilgilenmekten imtina etmektedirler. Hikâyede karşımıza çıkan bu adet canlılığını bugün de sürdürmektedir.

10) Geçiş Dönemleri (Doğum Evlenme Ölüm vs.)

Koç Mustafa öyküsünde Kozanoğlu kız kardeşini Kara Denizzoğlu'na vermek istediğini belirtmek için *Tanrının buyruğu yalavacın (peygamber) sözü ile onları everelim* diyerek evlilik törenin ilk adımı olan önemli bir düstura dikkat çekilmiştir. Yine bu evlilik merasiminden sahneler sunan yazar bir yörük düğününü, okuyucuların gözünde verdiği örneklerle canlandırmayı bilmiştir. İlk önce aile büyükleri, dünür olarak birbirlerini ağırlamışlar, anlaşmışlar ve daha sonra düğün merasimine geçmişlerdir. Burada dikkat çeken unsur ise evlenecek olanların fikirleri alınmamış

³³ Peygamber

sadece aile büyüklerinin anlaştıkları görülmüştür. Daha sonra toy mahiyetinde çadırlar kurulmuş, ateşler yakılmış, adet üzere tosunlar, erkekler (teke) kesilmiş, şerbetler içilmiş, ziyafetler çekilmiş ve bir kır düğünü mahiyeti sergilenmiştir ([Koşay], 1929b: 11-13).

Bu öyküde dikkat çeken unsurlardan biri de Koç Mustafa'nın büyümesi ve yiğit bir delikanlı olma şeklidir. Bu sahne tıpkı *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde başkahramanların doğumları ardından kısa bir sürede olağanüstü bir şekilde büyüyüp serpildikleri, gözü pek birer delikanlı oldukları gibi bu hikâyede de Mustafa o kahramanlar gibi resmedilmiştir:

“*Dokuz ay dokuz gün dokuz saat sonra da Koç Mustafa doğdu. Toprak yedi, su içti... Sekiz yaşında at oynattığını görenler ne yaman yiğit dediler.*” ([Koşay], 1929b: 12). Kahramanın tez vakitte büyüyüp bir yiğit olma tarzı yukarıda da belirtildiği üzere *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de karşımıza çıkmaktadır:

“*Bay Püre'nin oğlu beş yaşına girdi, beş yaşından on yaşına girdi... Dönüp baksa çalınmış, kartal hünerli bir güzel iyi yiğit oldu.*” (Ergin, 2010: 59).

11) Dinsel Büyüsel İçerikli İnanç ve İşlemler

Halkın inanç dünyasında, özellikle geleceği bilme yahut istikbali yorumlama merakı eski çağlardan beri hep olagelmıştır. Bunun çözümünde en önemli etken rüyalar olarak görülmüştür. Anlatılarda çok önemli bir yere sahip olan rüya motifi *Kınalı Keklik* adlı öyküde de kendini göstermektedir. Rüyasında yıldızının söndüğünü gören Ayşe Hatun bunu ölüm olarak yorumlamış ve rüya tabir ettiği şekliyle vuku bulmuştur ([Koşay], 1929b: 6).

Yazar *Sarı Yürük Ahmet* hikâyesine de yörede canlı tutulan bir inançla başlar. Bu inanişe göre geyikler tabiatüstü varlıklardır. Beddua aldıkları için geyik olmuşlardır ve yine bu inanişe göre geyikler *sütümü içen kanmasın, etimi yiyen doymasın* diye de insanoğluna bir uyarıda bulunmuşlardır. Anlatıda geyiklere musallat olanların, onları öldürenlerin başlarına kötü şeyler geleceği hatta bu durumun ölümle sonuçlanacağı belirtilmiştir. Keza Yürük Ahmet bu inanişin kurbanı olmuş, geyik avladığı için felç olmuştur. Aynı hikâyede farklı bir inaniş daha dikkat çekmektedir. Yürük Ahmet'in geyiklere musallat olanların çarpılacağını duyması üzerine, avlanırken çarpılmamak için

dört yol ağzına silahını asar ve daha sonra o silahı ilk görenden satın alarak ava çıkarsa çarpılmayacağına dair inanç taşımaktadır ([Koşay], 1929b: 23-27).

Dereceli Hoca hikâyesinde halk arasında yaygın inanışlardan biri de küs ölenin namazının kılınmayacağı ve o kişinin ahirette yedi yerde hesap vereceği düşüncesidir ([Koşay], 1929b: 36). Bu inanışın temelinde ise toplumsal birlik beraberliği sağlama ve halkın bir bütün olarak sağlam ilişkilerde bulunması için ağır bir yaptırımla karşı karşıya kalabilecekleri mesajını vermektir.

12) Halk Edebiyatı

Dokuz Ötkünç adlı bu hikâyeler serisinde yazar özellikle birçok deyim ve atasözüne yer vermiş ve hikâyelerde bir üslup zenginliği oluşturmuştur. Eserde geçen bazı deyim ve atasözleri;

Ahirette yaprağım yerde toprağım sırsalandı. Bu deyim yörenin vücuda gelen ani irkilmeler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yüreğim palazıdı; kalp çarpıntısı geçirmek manasında kullanılmıştır. Gülün göbeği terimi ise; yörede gençler için kullanılan tabirdir. Suyu üfürüp içmek çayı atlayıp geçmek deyimini ise tez canlı insanlar için kullanılmaktadır. Yüzüme bak da sütümü öyle sağ ifadesi; cesaret edemeyip kişilerin arkasından konuşanlar için söylenir. Kasaba yağ kaygısı keçiye can kaygısı söylemi; herkesin kendi derdine düştüğünü belirtirmek için kullanılmaktadır. Tahtaya çıkmak deyimini ise tabuta konulmak manasındadır. Boş şeylerin peşinde koşulmaması gerektiğini bildirmek için ise kavut karın doyurur mu? Kar susuzluğu kandırır mı? Tabirleri kullanılmıştır. Kitabın ilk hikâyesi olan *Kınalı Keklik* adlı öyküde genç yaşta vefat eden Ayşe Hatun için yörede yakılan güzel bir ağıt örneğine yer verilmiştir:

Hele bakın da şu feleğin işine

Ağı katmış ezicik aşına

Pek gençlikte ölüm geldi başına

Kuzusu me mi? Yavrusu me mi? ([Koşay], 1929b: 7).

Eserin ikinci hikâyesinde yiğitliğiyle nam salmış Koç Mustafa'nın dedesi tarafından hile ile esir edilip öldürülmesi üzerine babası oğlu için bir ağıt yakmıştır:

Emmiler dayılar da müşküldür halimiz

Kesildi kervanımız da bağlandı yolumuz

Oğlum Koç Mustafa da kardeşim Alimiz
Bağlı gördüm ciyerciğim delindi ([Koşay], 1929b: 16).

Eserde kendine yer bulan ağıtlardan biri de uzun müddet çocuk özlemi çeken ve 7 yıl aradan sonra bir çocuk sahibi olan Türkmen gelininin çocuğunu ormanda kaybedişi üzerine yaktığı ağıttır:

...Yikin (gayret et) kara maya yikin
Cevahirdir senin yükün
Çam dalında kaldı ilkim
Ah sana bebek diyen diller... ([Koşay], 1929b: 47).

13) Halk Müziği ve Müzik Araçları

Kınalı Keklik adlı öyküde kadınlar bir araya geldiklerinde en büyük eğlencelerinin tef çalarak oynamak olduğu belirtilmiştir. Tef bu bakımdan yörede önemli bir müzik aleti olarak görülmüştür. Kitapta karşımıza çıkan müzik aletlerinden biri de kavaldır. *Kara Koyunu Sudan Çeviren* adlı öyküde mühim bir yere sahip olduğu aktarılan bu aletin âşıklar nezdinde de önemine dikkat çekilmiştir. Öyle ki kaval âşıkların sesi olmuş onların hüznünü dile getirmede yegâne araç olmuştur. Bu hikâyede de zor duruma düşen âşık, yüreğindeki yangını, çaresizliği koyunlara kaval aracılığıyla duyurmuş ve muradına nail olmuştur ([Koşay], 1929b: 18-22).

14) Halk Eğlenceleri/Sporlar

Halk sporlarına verilebilecek en güzel örnek *Akkocalı Pehlivan* hikâyesidir. Koşay, bu hikâyede Türk ata sporu güreş ve pehlivanlık üzerine kısa bir öyküyü aktarmıştır. Burada ayrıca bir halk eğlencesi olarak güreşlerin toplum içinde değerine yer verilmiştir.

“Deri kispeti giyen yüz çıplak pehlivan güleşe bir gün kala Manisa'nın sokaklarında dolaştılar. Davul zurna Köroğlu'yu çalarak en uyuşuk esnafı da yerinden zıplattılar dükkânını kapatan meydana koştı... Yenen yenilen elleri ile kış butlarını döverek insan divarlarının önünde dolaşiyor, beylerden para topluyorlardı. Sıra başpehlivana gelince delibaşı (güleşi idare eden ceygir) pehlivanların sırtını yağladı.” ([Koşay], 1929b: 30). Yazarın coşkun bir edayla bu güreş sahnesini anlatması, bütün

halkın bu spora olan ilgisi ve coşkuyla meydanı doldurmaları, güreşin toplum içindeki önemini ve Türk toplumun güreşe olan ilgisini belirtmesi açısından mühimdir.

15) Adlar

Koşay'ın *Dokuz Ötkünç* adlı kitabın son hikâyesi olan *Boş Kalan Beşik* anlatısında çocuklara ad verme hususunda bir inanışı aktararak aslında kendi düşüncelerini ifade ettiğini görmek mümkündür. Gerek ortaya koyduğu tüm eserlerde gerekse yazıya aktarmadığı düşünce dünyasında yegâne fikir olan Türklük meselesi bu hikâyede ad koyma hususunda da kendini gösterir. Koşay'a göre Türkçe düşünmek, Türkçe konuşmak, Türk adlarıyla yaşamak elzemdir ve bu ihmal edilemez bir mirastır. Bu yüzden bu mirasa sahip çıkılmalı hiç olmazsa çocuklarımıza Türk isimleri koymalıyız düşüncesini savunmaktadır.

Bu doğrultuda Hâmit Zübeyr, kaleme aldığı *Boş Kalan Beşik* öyküsünde yeni doğan çocuğa ad verme konusu üzerine fikirlerini beyan etmiş ve çocuğa bir Türk adının konulmasını istemesiyle ortaya çıkan tartışmayı okuyucuyla paylaşmıştır:

“... *Yengesi:*

İsimsiz olduğu için ağlıyor dedi. Ben Alp Tarkan diye bir Türk adı koymak istedim.

Evdekiler:

Çocuğumuza mekruh ad takamayız dediler.” ([Koşay], 1929b: 52).

Görüldüğü üzere Koşay'ın Türk adı koyma düşüncesi toplumun düşünce dünyasına, inançlarına aykırı gelmiş ve bu durum kabul görmemiştir. Onun bu hassasiyeti *Kara Koyunu Sudan Çeviren* adlı öyküsünde de kendisini hissettirir. Hikâyenin başkahramanı olarak takdim ettiği ve dünyaca üne kavuşmuş olan Türk müzisyenine uygun gördüğü isim Sungur Alp'tir. Bu isim yazarın Türklük düşüncesinin en somut yansımalarından biri olarak görülebilir.

Ayrıca eserde soyadı kanunu henüz yürürlüğe girmemiş olması dolayısıyla kişiler hep belirli unvan yahut lakaplarla anıldığı görülebilir: Hacı Seyit, Koç Mustafa, Kozanoğlu, Kara Denizoğlu, Küçük Ali, Bektaşoğlu, Kılıç Ali, Hacı Şükrü Efendi, Sarı Yürük Ahmet, Akkocalı Ali Pehlivan, Kara Osmanoğlu, Bulut Pehlivan, Dereceli Hoca, Hacı Nuri.

4.2. HALK TERBİYESİ

Hâmit Zübeyr'in bu eseri 1931 yılında Ankara'da *Köy Hocası Matbaası* tarafından yayımlanmıştır. Kapak kısmında eserin, Koşay'ın Ankara'da Türk Ocakları'nda verdiği bir konferans olduğu belirtilmiştir. Eser bir ön söz ve içindeki konuların görsel olarak ifadesi üzerine konulmuş 17 fotoğrafla birlikte toplam 51 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın sonunda ise Koşay'ın o dönem yeni çıkan eseri *Dokuz Ötkünç* ve daha sonra yayımlanması düşünülen *Ankara Halk Bilgisi* ve *Anadilden Sözler* eserlerinin tanıtımı yer almıştır.

Kitap Hâmit Zübeyr'in kısa bir ön sözünden sonra şu alt başlıklar üzerine tanzim edilmiştir: *Halk Terbiyesi*, *Finnlerde Halk Terbiyesi*, *Macarlarda Halk Terbiyesi*, *Çehlerde Halk Terbiyesi*, *Faşist Halk Terbiyesi*, *İngilizlerde Halk Terbiyesi*, *Amerika'da Halk Terbiyesi* ve *Türkiye'de Halk Terbiyesi*.

Eserin ön sözünde yazar sadece bu konferansı hazırlamada yararlandığı kaynakları belirtmiştir. Bunların başında Macarların *Pestvarmegyei Nepmüveles* (Pestvarmegyei halk kültürü) ve *İskolankivüli Nepmüveles* (İskolankivüli halk kültürü) adlı mecmuaları, Macar Maarif Nezareti erkânından Fekete Jozsef'in eseri *A Magyar Nepmüveles Körvonalai Budapest* (Budapeşte'de Macar Halk Kültürü) 1930 adlı eseri ve *Lecole Superieure Populaire En Danemark 1918 Copenhagen* adlı eserleri gelmektedir. Koşay eserdeki fotoğraflar konusunda ise Fekete, Moritz Peter, Türkiye'nin Roma elçiliğinden Rıfki Bey, Maarif Vekâleti Halk Terbiye Şube Müdürü Osman Bey'den önemli katkılar gördüğünü belirtmiş ve teşekkürlerini sunmuştur ([Koşay], 1931: 3).

Halk Terbiyesi başlıklı ilk kısımda Avrupa'da bir seyahatinden bahsederek burada gezip gördüğü yerlerdeki izlenimlerini aktarmıştır. Estonya'da bir Şarkı Bayramı³⁴,na katılmış ve *Şimal Medeniyetleri* olarak adlandırdığı Danimarka, İsveç, Norveç, Estonya ve Finlandiya ülkelerinin kültür ve medeniyetleri üzerine gözlemlerini ve bu 5 ülkenin Batı medeniyetlerinden ayrılan yönlerini aktarmaya çalışmıştır.

Koşay daha sonra dünyada her alanda önemli bir kırılma anı ve halk terbiyesi sahasında bir dönüm noktası mahiyetinde Cihan Harbi'nin kültür medeniyet sahasına

³⁴Ağustos 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte, Şarkı Devrimi ile Estonya bağımsızlığını ilân etmiştir. 20 Ağustos Estonya'nın ulusal bayramı olarak kabul edilmektedir (<http://www.travelterminal.net/estonya-gezi-renberi>).

tesirinden bahseder ve özellikle Türk kültür ve medeniyeti için *Halk Terbiyesi* çerçevesinde alınacak önlemleri maddeler halinde açıklar:

Bu maddelerden ilki; yüksek gaye ve hedeflere sahip olmayan milletler yok olup gitmeye yahut esaret altında yaşamaya mahkûmdurlar ([Koşay], 1931: 10). Yazarın burada yüksek gaye olarak hedeflediği maddi ve manevi yönden güçlü bir medeniyet kurmak ve bu medeniyetin etrafında hedefe ulaşacak milli şuura sahip bir kitle oluşturmaktır. Bu ülküye sahip olmayan ve bu yüce hedefi amaçlamayan bir millet ya tarih sayfalarında yok olup gidecektir ya da başka bir medeniyetin boyunduruğu altında sonsuza dek esaret hayatı sürecektir.

İkinci madde; yeni nesilleri korumak ve onları terbiye hususunda en iyi şekilde yetiştirmek ([Koşay], 1931: 10). Koşay'ın en önem verdiği hususların başında bilinçli bir kuşak oluşturma gayesi gelir. Ona göre geçmişi koruma altına alacak ve geleceği en iyi şekilde inşa edecek yegâne unsur halkın faziletleriyle donatılmış ve terbiye edilmiş bir nesil oluşturmaktan geçmektedir.

Üçüncü madde; haksızlığa uğrayan milletleri yeni mücadeleler hususunda bilinçlendirmek ve onları cesaretlendirmek ([Koşay], 1931: 11). Yazar cihan harbinin getirdiği yıkımdan ötürü alınacak önlemleri sadece ulusal bazda düşünmemiş uluslararası bir yeniden inşa hayal etmiştir. Onun için yegâne hedeflerden biri de her milletin sahip olduğu değerlerle varlığını sürdürmesi ve dünya kültür ve medeniyet hazinesine katkılarının devamını sağlamasıdır. Bu cihetle yıkıma uğrayan devletler maddi ve manevi yönden desteklenmeli ve onlara mücadele ruhu aşılmalıdır. Şuurlu bir millet büyük ve değerli işlere ancak bu doğrultuda imza atabilir ve varlığını sonsuza dek sürdürebilir.

Dördüncü madde; devletlerin oluşturduğu müesseseler ve bu müesseselerin varlığını anlamlandıran halkın önemi ([Koşay], 1931: 11). Koşay'a göre cihan savaşı her alanda bir müesseseleşme gereği doğurmuştur. Bu müesseselerin en temel yapı taşı ise yine halktır. Bu doğrultuda müesseselerin işlerliği ve halkın bu müesseselerde etkin rol oynaması gözardı edilemeyecek kadar büyük bir öneme sahiptir. Çünkü devletleri ayakta tutan bu müesseselerdir ve bu müesseselere devamlık kazandıran da yine halkın kendisidir.

Beşinci madde; Sanat ve teknoloji alanında zamanın temposuna ayak uydurmak ([Koşay], 1931: 11). Ona göre dünya ulusları hem sanat alanında hem de teknik alanda son sürat ilerlemekte ve medeniyete çeşitli yönleriyle katkılar sunmaktadırlar. Cihan harbiyle birlikte yıkıma uğrayan uluslar her iki yönden de kendilerini geliştirmek ve hızla gelişen dünyaya ayak uydurmak zorunadırlar. Aksi takdirde geri kalmış medeniyetler tarih sayfasındaki yerlerini asla alamayacaklardır.

Altıncı madde; Medeni ve kültürel faaliyetlerde, içtimai hayatın işleyişinde çeşitli düzenlemelere gitmek ve gelecek adına yatırımlar yapmak ([Koşay], 1931: 11). Yazar her hususun merkezine oturttuğu halkın tüm yönleriyle sağlıklı bir işleyişe sahip olması gerektiğini düşündüğünden onun en iyi şartlara sahip olması gerektiğini düşünür. Sağlık, eğitim, spor, aile yönetimi vb. alanlarda önemli reformlara ihtiyacın var olduğu kesindir. Bu doğrultuda bireyin düzelmesi toplumu, toplumun düzelmesi müessesleri, müesseslerin düzelmesi devletin düzelmesi demektir. Çünkü zincirin en önemli halkasını halk oluşturur. Birey, toplum, müessesler ve devlet bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Müreffeh seviyeye ulaşmak, kültür ve medeniyet olarak zirvede bulunmak isteyen bir ulus bu zincirin her halkasına önem vermeli ve bu işleyişi dikkat etmelidir.

Bu değerlendirmelerin ardından Koşay kendince *Halk Terbiyesi*'ni şöyle tanımlamaktadır:

“Halk terbiyesi, insandaki maddi ve manevi kabiliyetleri şuurlu, düsturlu ve ahenkli bir tarzda, güzel, hakiki ve iyi istikametinde inkişaf ettiren tesir ve usullerin heyeti mecmuasıdır.” ([Koşay], 1931: 12).

Hâmit Zübeyr, halk terbiyesinin çerçevesini çizdikten ve bu anlamda yapılmasını önemle vurguladığı önerilerden sonra sırasıyla Fin, Macar, Çek, Faşist (Faşist Halk Terbiyesi başlıklı kısımda İtalya'daki gelişmeleri ve uygulamaları aktarmıştır), Alman, İngiliz, Amerika ve Türkiye halk terbiyesi hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler arasında ilgili ülkedeki halk mektepleri ve tarihleri, buralarda bulunan halk mekteplerinin kuruluşu ve idaresi, talim ve terbiye alanındaki uygulamaları, bu okullara kabul edilecek öğrencilerin vasıfları, okulun müdür ve hocalarının vasıfları ve uyması gereken kurallar, halk mekteplerinin yapısal özellikleri ve bu kurumlara devletin desteği hususlarında bilgiler bulunmaktadır.

Yazar *Türkiye’de Halk Terbiyesi* başlıklı bölümde ise milli şuura sahip bir medeniyet oluşturma gayesi doğrultusunda Türkiye’de halk terbiyesi çerçevesinde icra edilen yahut edilmeye başlanan uygulamalardan bahseder ve bundan sonra atılması gereken adımları sıralar.

Halk terbiyesi konusunda atılan en önemli adımın ve bu ülkü doğrultusunda en önemli kırılma noktasının Latin alfabesine geçiş olduğunu vurgular ([Koşay], 1931: 46). Yazar dil konusuna her defasında titizlikle eğilmiş ve milli mektepleri oluşturularak okuma yazma seferberliğinin Anadolu’nun her köşesine yayılmasının ehemmiyetini belirtmiştir.

Bu amaç doğrultusunda yazar 1931 yılında millet mekteplerinde 493.000 kadın ve erkeğin okumaya ve yazmaya başladığını, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde 1009 okuma odasının açıldığını, 150’ye yakın halk neşriyatı yapıldığı ve vilayetlere 100.000 cilt kitabın gönderildiğini haber vermektedir ([Koşay], 1931: 48).

Eserin son kısmı bir sesleniş tarzında kaleme alınmış, yazar burada *Halk Terbiyesi*’nin tam manasıyla gerçekleştirilmesi hususunda tüm vatandaşlara, toplumun her kesiminden bireylere, devletin tüm kurum ve kuruluşlarına görevler düştüğünü aktarmış ve top yekûn bir mücadelenin gerektiğini önemle vurgulamıştır.

4.3. HALKBİLGİSİ KILAVUZU

Eser 1932 yılında *Kitap Yazarlar Kooperatifi Matbaacılık ve Neşriyat* tarafından Küçük Seri No: 1 olarak İstanbul’da basılmış olup, toplamda 50 sayfadan oluşmaktadır. Kapak kısmında Avni Bey’e ait olduğu belirtilen bir yazının bulunduğu dair bir not düşülmüştür. Yazı *Canı Sıkılmayan İnsanlar* başlığını taşımaktadır. Koşay bu yazıyı eserin başlangıcına alma nedenini şu sözlerle açıklar:

“*Milli Talimi Terbiye Heyeti azası muhterem Avni beyefendinin bu ünvanlı muhasebesi Halk Bilgisi Kılavuzu’nu hazırlamakla nasıl bir gaye takip ettiğimizi kudretle ifade etmektedir.*” ([Koşay], 1932b: 3).

Yazının geneline bakıldığında Avni Bey, *Canı Sıkılmaya İnsanlar* başlıklı söyleşisinde, Kurtuluş Savaşı sonrası Anadolu’nun birkaç kasabasında geçirdiği günleri, gördüğü sıkıntıları, halkın sorunlarını ve bu sorunlara getirdiği çözüm önerilerini

sıralamaktadır. Yazı tamamen halkın yaşantısına tutulan bir ayna niteliği taşımakta ve önemli gözlemler barındırmaktadır. Yazıya *Canı Sıkılmayan İnsanlar* başlığını vermesine sebep olan ise kasabada karşılaştığı bir rahiptir. Anadolu’da Türk insanının vaktini boş şeylerle kahve köşelerinde geçirmesine karşılık bu rahip sözlükten kelimeler ezberler, tarihi okur, elinden geldiğince yazar ve çevresini aydınlatmaya çaba sarf eder diyerek “canı sıkılmayan insan” profili çizmiştir. Avni Bey bu rahipten bahsettikten sonra tüm Anadolu insanına seslenerek can sıkıntısından kurtulmak için yapılması gereken milli ve kültürel faaliyetleri sıralamıştır ([Koşay], 1932b: 3-7). İşte Koşay bu yazıdan ve Avni Bey’in sıralamış olduğu ve elzem olarak gördüğü bu faaliyetleri de göz önüne alarak *Halk Bilgisi Kılavuzu*’nu yazmaya karar vermiştir denebilir.

Eserde yukarıda adı geçen yazıdan sonra Koşay, dört başlık altında bu konudaki düşüncelerini sıralamıştır. Dört farklı makale olarak da düşünebileceğimiz bu yazılar daha sonra 1974 yılında basılan *Makaleler ve İncelemeler* kitabında da yer almıştır.

Bu yazılardan ilki *Milli Şuur Milli Tetkikten Doğar* olarak karşımıza çıkar. Yazar bu kısımda halkın içinde çeşitli vazifelerde bulunun muallimden orman memuruna, müdürden, tabibe kadar bütün kesimlere seslenerek onların büyük bir vazife üstlenmeleri gerektiğine dikkat çeker.

Türklüğü tanımak, onun maddi ve manevi medeniyet seviyesini tespit ederek, yok olmasının önüne geçmek için büyük hizmetler gerektiği vurgulanmış ve bunun için yapılması öngörülen şeyler aktarılmıştır. Bunlar özetle şöyle sıralanabilir: Halkın içinde yaşayan çeşitli görevlerde bulunanlar halk ananesine dair gördüklerini ve işittiklerini bir deftere kaydetmeli, kültür tarihi için vesika hizmeti görece eserleri koleksiyon halinde toplayıp muhafaza altına almalı, halkın düşünüş, duyuş ve görüşlerini kendi dilinde anlatmasına önem verilmeli ve bunlar bu haliyle kayıt altına alınmalıdır ([Koşay], 1932b: 8).

Hâmit Zübeyr, yazının sonunda halkbilgisi (folklor)’nin bir nevi tanımını yapan ve onun üstlendiği ulvi vazifenin çerçevesini çizen şu cümlelerine yer verir:

“Milli varlığın halkın maddi ve manevi medeniyeti üzerine kurulduğu kabul edilince, halkın iptidai diriminde ve saf ruhundaki asli enerjileri, yaratıcı kuvveti keşfile ortak bir hazine haline koymak, aynı veçhile onun ilerlemesine engel teşkil eden saik ve

sebepleri birer birer teşrih ederek meydana çıkarmak lazımdır. Buna yol açan ilmin adı da Folklor (Halkbilgisi) dir” ([Koşay], 1932b: 9).

Eserde ikinci yazı ise *Folklor (Halkbilgisi) Nedir?* başlığıyla kaleme alınmıştır. Koşay bu makale için şu dipnotu düşmüştür. “*Macar âlim Solymosi’den iktibas olunan bu kısım...*” Yazıda halk biliminin tarihi geçirdiği safhalara, folklor teriminin doğuşuna halk bilimi açısından önem arz eden kurum ve kuruluşlara yer verilmiştir. Ayrıca folklor teriminin kökeni incelenmiş halk bilimi açısından önemli folklorculara yer verilmiş ve son olarak folklor sözünün zamanla iki mana kazandığına dikkat çekilmiştir; ilk önce halkbilgisi daha sonra halkbilgisiyle uğraşan ilim olduğunun altı çizilmiştir ([Koşay], 1932b: 10-12).

Kitapta yer alan üçüncü makale ise *Folklorun Alakadar Olduğu İlimler* olarak karşımıza çıkar. Koşay bu yazısına *Kavimler İlmî*’nin tanımını yaparak başlamış, onun medeniyet ve tarih açısından taşıdığı büyük öneme dikkat çekmiştir.

Yazara göre *Kavimler İlmî*, iptidai insanın yaşayış şartları, maddi ve manevi kültürel değerleri kısacası hayata bakış açılarıdır. Tarihi bir ilim olarak nitelendirdiği *Kavimler İlmî*’nin süreç içerisinde iki önemli kola ayrıldığı gerçeğine dikkat çekmiştir. Bunlar folklor ve etnografyadır. Etnografyayı maddi mahsuller olarak tanımlayan yazar, folkloru ise manevi mahsuller olarak açıklama yoluna gitmiştir ([Koşay], 1932b: 13).

Koşay bu bölümden sonra folklorun büyük önemine dikkat çekmiş ve onu halkın her kesiminden insanın araştırmaya ve aydınlanmak için incelemeye muhtaç olduğu bir ilim olduğunu vurgulamıştır:

“Medeniyet, mitoloji, tarih, yerleşme tarihinde geçen birçok karanlık suallerin haline folklorun verdiği malumat yardım eder. Muallim, hakim, doktor, idareci için de halkbilgisinin tatbiki cihetten faydaları inkar olunamaz.” ([Koşay], 1932b: 14).

Folklorun önemine yer verdikten sonra folklor araştırmaları için tavsiyelerini sıralamıştır. İlk önce folklor araştırmaları için memleket ahalisini üç gruba ayırır: Bilgisi toplanacak halk kitlesi, toplayanlar ve tanzim edenler. Koşay burada halkın maddi ve manevi zengin bir kültüre sahip olduğuna ve bu konuda bir sıkıntı bulunmadığına değinir. İkinci madde olan toplayanlar kısmında ise kimlerin toplayıcı olabileceğine ve toplayıcıların nelere dikkat etmeleri gerektiğine önemle eğilmiştir. Ona göre halkın arasından çıkan talebe, doktor, hâkim, muallim hakiki manada toplayıcı

olabilirler. Yazarın burada dikkat çekmek istediği husus toplayıcıların halkın içinden çıkan, halka yabancı olmayan ve halkı temsil eden kişiler olması gerekliliğidir. Onların dikkat etmeleri gereken hususları ise şöyle sıralamıştır. Tabii olmaları, halkın kullandığı dili kullanmaları ve terbiye kaideleriyle halkı sıkılamaları ([Koşay], 1932b: 15-16). Yazarın burada altını çizdiği nokta toplayıcıların kendilerini halktan soyutlamamaları, onlardan biri gibi davranmaları ve bunu yaparken halkın dilini kullanmalarıdır. Eğer toplayıcılar bu değerlere önem verir ve bu doğrultuda sahada çalışırlarsa halk onlara maddi ve manevi kültür hazinesine dair ne varsa vereceği kaçınılmaz bir gerçektir.

Eserin son makalesi ise *Toplayıcılara Mahsus Sual Cetveli* başlığıyla okuyuculara sunulmuştur. Makalenin baş kısmında yazar, Braunschweiger'in 1901 yılında yayımladığı *Volkskunde* adlı eserinden aldığı folklor şubelerine dikkat çekmiş ardından Macar etnografya cemiyetinin neşriyatından ilham alarak Anadolu için hazırladığı şu cetvele yer vermiştir. Bizde Koşay'ın halkbilgisi araştırmalarında kullanılmak üzere hazırladığı bu cetveli aynen aktarıyoruz:

A) *Halk Edebiyatı*

9) *İptidai Temsili Oyunlar*

10) *Dastani Eserler:*

- e. *Eski ve yeni hadiselerden, kahramanlardan, vakalardan bahseden destanlar*
- f. *Haydut ve mahpusların hayatından bahseden eserler*
- g. *Uğradım bir kabristana... Tarzındaki ilahiler*
- h. *Dilenciler tarafından söylenen destani unsurları haiz ilahiler*

11) *Maniler, Türküler, Ninniler*

- k. *Aşki parçalar (Varsağı, kayabaşı...)*
- l. *Asker türküleri*
- m. *Çoban ve efe türküleri*
- n. *İçkili meclislerde söylenen mevzun parçalar*
- o. *Selamlayış ve kutlayışlar*
- p. *Çocukların oyun oynarken söylemiş oldukları mevzun deyişler*
- q. *Ninniler*
- r. *Mevzun mezar kitabeleri*

- s. *Külbanklar (Gülbank)³⁵, nefesler ve müşabih Türkçe dua parçaları*
- t. *Mevzun övme ve boyamlar*

12) *Mevzun ve Mukaffa Mektuplar*

13) *Efsunlar*

14) *Emsali Fıkralar, Atalar Sözü, Bilmece*

- m. *Makalama (Yakıştırıp söylenmiş söz)*
- n. *Çekişme*
- o. *Taşvurma*
- p. *Kadına takılma*
- q. *Atalar sözü*
- r. *Dilekler*
- s. *İlençler*
- t. *Yeminler*
- u. *Küfürler*
- v. *Yanıltmaç (Tekerleme)*
- w. *Kuşdili*
- x. *Bilmeceler*

15) *Masallar*

16) *Halk Tevatürleri*

- f. *Evliye ve meşayihin halk arasında rivayet olunan hayalle süslenmiş işleri*
- g. *Tarihi eşhas veya hadisatla alakadar menkabeler*
- h. *Coğrafi bir mevki etrafında teşekkül eden efsaneler*
- i. *Bir şehir kasaba veya köyün teşekkülüne taşıdığı isme dair deveran eden rivayetler*
- j. *Eşkâli nücumiyeye ile alakadar hikâyeler*

B) *Halk İnanmaları, Halk Adetleri*

- 4. *Doğum ve Çocukluk Çağı*
- 5. *Delikanlı, Yetişmiş Kız, Evlenme, Askerlik*
- 6. *Aile Hayatı*

³⁵ Eskiden yeniçerilerin ulufe aldıklarında hep bir ağızdan makamla söyledikleri dua ya da kimi dergâhlarda hep bir ağızdan ve makamla yapılan dua, söylenen ilahi ya da içilen ant.

7. *Yemekler ve Yemek ile İlişkili İnanmalar*
8. *Ev Bark ve Ev Bark ile İlişkili İnanmalar*
9. *Giyimler ve Giyinme ile İlişkili İnanmalar*
10. *Türlü Meslekler ve Bunlarla İlişkili İnanmalar*
11. *Sağlık ve Sayrılıklar (Hastalıklar), Halk Hekimliği*
12. *Ölüm ve Ölüyü Gömme*
13. *Halk Kimlere Danışır (Bakıcılar)*
14. *Bayram ve Kandiller*
15. *İnsan Azası, Hayvan Nebat Âlemi, Eşya, Zaman ve Sayı ile İlişkili İnanmalar*
16. *Tabiat Unsur ve Hadiseleri ile İlişkili İnanmalar*
17. *Gökyüzü ve Cevvi³⁶ hadiselerle İlişkili İnanmalar*
18. *Bu Dünya, Öbür Dünya, Ervah ve Cinler ile İlişkili İnanmalar* ([Koşay], 1932b: 25-50).

Koşay, Alman ve Macar halkbilimci ve etnologların hazırlamış olduğu eserlerden yola çıkarak kendince bir halkbilgisi kılavuzu oluşturmaya çalışmış ve gelecek yıllarda folklor şubelerinin daha sağlıklı bir şekilde oluşturulması için önyak olmuştur. Bu çalışmasında sadece folklor şubelerini oluşturmamış, sahaya çıkacak derlemeciler için büyük kolaylık sağlayacak derleme esnasında sorulabilecek suallere de yer vermiştir. Eser Cumhuriyet döneminde geçmişten o güne dek halkın oluşturduğu kültürel zenginliklerin toplanması, tasnif edilmesi, koruma altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması için önemli bir kılavuz niteliği taşımakta ve kendinden sonra kaleme alınacak olan derleme ve inceleme yöntemlerine yol gösterecek mahiyette değerli bir eser olma özelliğine sahiptir.

4.4. TARİHİ ABİDELERİMİZİ KORUYALIM

Hâmit Zübeyr Koşay'ın hazırladığı bu eser 1932 yılında *Hâkimiyeti Milliye Matbaası* tarafından Ankara'da basılmıştır. 35 sayfalık bir kitapçık olarak yayımlanan eserin içerisinde İstanbul'da ilk müzeleri kuran Hamdi Bey'in, Koşay'ın hocası ve yakın çalışma arkadaşı Halil Etem Bey'in fotoğraflarına ve Anadolu'daki çeşitli tarihi eserlere ait 21 adet fotoğrafa yer verilmiştir. Eserin kapak kısmında "Halkevleri müze

³⁶ Atmosfer, atmosferler ilgili.

grupları mesaisine yardım için hazırlanmıştır.” notu düşülmüş ve eser henüz soyadı kanunu yayımlanmadığı için sadece Hâmit Zübeyr ismiyle okuyucularıyla buluşmuştur.

Kitaba *Tarihi Abideleri Korumaya ve Müzelerimizi Yüksek Seviyeye Çıkarmaya Neden Mecburuz?* Sorusuyla başlayan Koşay, bu bölümde sorduğu bu sorunun cevaplarını aramaya koyulur ve ilk olarak müzenin tanımını yapar:

“Müze geniş manası ile bir mektep, halk terbiyesinin en mühim vasıtalarından biri ve harsi varlığımızın da tecessüm etmiş şeklidir... Müzeler beşeriyetin ve milletin maddi ve manevi hayatının aynasıdır...” ([Koşay], 1932c: 3). Yazar bu tanımıyla, kültürel değerlerin korunmasında büyük bir öneme sahip olduğunu düşündüğü müzelere böylece büyük bir sorumluluk yüklemiş ve müzeleri geçmişle gelecek arasındaki bağın kurulmasında vazgeçilmez bir unsur olarak görmüştür.

Koşay müzelerin önemine dikkat çektikten sonra tarihi abidelerin korunmasının ve müzelerin müreffeh bir seviyeye çıkarılmasının gerekliliğini ise birkaç madde ile sıralar. Tarihi abidelerin izinde halk beşeri medeniyetin tarihini öğrenebileceği, mensup olduğu ırkın büyük mazisine şahitlik edebileceği, bunların doğrultusunda milli duyguların gelişeceği ve yazılı eserlerin yanında maddi kültür öğelerinin milli varlığımızı ispat eden vesikalar olduğu yukarıda dikkat çekilen “niçin gerekli?” sorusunun karşılığı olarak görülebilir. O, tarihi abidelere ve müzelerin önemine atfettiği değeri biraz daha ileri götürerek, vesikaların ve müzelerin medeniyet zincirinin en önemli halkalarından biri olduğunu iddia eder. Koşay, medeniyet, insanın sonsuza dek bir araştırma, bulma, saklama ve başka nesillere aktarma yolundaki çalışmalarından doğabilir düşüncesini ortaya atarak bu gerekliliğin önemine vurgu yapar ([Koşay], 1932c: 3-4). Buradan hareketle maddi ve manevi kültürel değerlerin günyüzüne çıkarılması kadar büyük bir öneme sahip bir diğer nokta ise onların tasnifi, tanıtımı ve koruma altına alınması gerçeği olduğu düşüncesidir.

Yazar kitabın ilerleyen sayfalarında ise müzecilik sahasındaki büyük imkânlara dikkat çeker. Bunun en önemli sebebini ise Anadolu’nun eşsiz bir tarihe sahip olması, Kabataş Devri’nden 20. yüzyılın başlarına kadar bu topraklara hükmeden yüzlerce medeniyetin bu topraklarda eşsiz eserler ve tarihi vesikalar bırakması olarak açıklar ([Koşay], 1932c: 4). O bu eserlerin sadece korunma atına alınmasını yeterli görmez. Onların pazarlanması, turizm açısından değerli bir gelirin sağlanması, ekonomiye büyük

bir refah getireceği görüşündedir. Bu doğrultuda Koşay, Yunanistan ve İtalya örneklerini verir. Bunun için belediyelere, halka ve devlete büyük görevler düştüğünün altını çizer. Hâmit Zübeyr'in yaptığı tüm hizmetlerde sadece bir müzeci, halkbilimci, etnolog yahut arkeolog gözüyle olaylara yaklaşmadığı görülebilir. O ortaya koyduğu tüm çalışmalarının ekonomik açıdan devlete sağlayacağı yararı gözetmekten de geri durmamıştır. Bunu en büyük sebebi ise ulusların müreffeh seviyelere ulaşmasında ekonominin büyük bir paya sahip olduğu gerçeğidir. Koşay'ın bir devlet adamı olması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında bu gerçekliği ön plana çıkarmış ve onun tüm çalışmalarında manevi yönün yanı sıra maddi yönün de büyük bir paydaya sahip olmasını doğurmuştur.

Bu bölümün devamında ise Türkiye'nin müzecilik tarihine değinilmiş ve önemli müzecilerden bahsedilmiştir. İlk müzecilik fikrinin 19. asırda Abdülmecid'in emriyle vücut bulduğu müzecilik alanında asıl atılımın Hamdi Bey ve Etem Bey'le gerçekleştiği gerçeğine dikkat çekilmiştir ([Koşay], 1932c: 9-10). Bununla birlikte müze kültürünün gelişmemesi birçok kültürel değerın kaybolmasına yahut yabancı devletlerin bunlara sahip çıkmasına, bunları Anadolu'dan kopararak kendi ülkelerine götürmelerine sebebiyet verdiği aktarılmıştır.

Koşay bu kısımda maddi manevi kültür değerlerinin koruma altına alınması için bir öneri sunar:

“*Türk tarihi, Türk etnografyası, Türk folkloru, Türk musikisi, Türk lisanı hazinelerinin neşri, mukayeseli Türk lügati, Türk lehçe lügati, Türk zanaatları lügati vücuda getirilmesi...*” ([Koşay], 1932c: 19). Ona göre milli ilimlerin kurulması ve bu yönde çalışmalar yapılması kültür hazinelerimizin kaybolmasının önüne geçecek, bu değerler gelecek kuşaklara aktarılacak ve devlet maddi manevi bu durumdan en iyi şekilde yararlanacaktır.

Eserin son kısmında ise yazar *Abidatı Koruma Çareleri* başlığı altında önerilerini sunmuştur. Öneriler maddeler halinde şöyle sıralanmıştır:

- a) Halkın bilinçlendirilmesi
- b) Abidatın tescili
- c) Türkiye abidatı koruma heyetinin teşkili
- d) Abidatın heyeti asliyesi üzerine tamiri

Koşay'a göre burada en değerli vazife halka düşmektedir. Tarihi vesikaların en büyük bekçisi halkın kendisidir. Halk gerektiği gibi bilinçlendirilirse zamanın yıpratıcılığının ötesinde eserlerin kaybolmasının önüne geçilebilir. Aksi halde eserlerin en büyük tahripçisinin insanlar olduğu gerçeğine özellikle vurgu yapar ([Koşay], 1932c: 24-31).

4.5. ANADİLDEN DERLEMELER-I

Hâmit Zübeyr ve İshak Refet tarafından hazırlanan bu eser 1932 yılında Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye Matbaası*'dan çıkmıştır. Kitabın kapağına önemli bir not düşülmüştür: *Halkevleri Dil ve Edebiyat grupları mesaisine yardım için*. Bu notu düşmesindeki en önemli sebep, Koşay'ın ortaya koyduğu her çalışmasının Türk kültür ve medeniyetine yol gösterici ve gelecek kuşaklara yapacaklara çalışmalarda onları aydınlatacak eserler ortaya koyma amacı güttüğü gerçeği saklıdır. Kitapta *Giriş*, *Ön söz* kısımlarının ardından *Kısaltmalar* bölümü yer almış daha sonra alfabetik bir sırayla derlenen kelimeler ve bunların anlam karşılığı dikkatlere sunulmuştur. Eserin son kısmı ise *Teşekkür ve İtizar*³⁷ başlığını taşımaktadır. Bu kısımda ise bu eserin bir araya gelmesini sağlayan başta derlemecilere, yayınlanmasında büyük pay sahibi olan devlet büyüklerine ve Türk dilinin gerçek sahipleri olan halka teşekkür edilmiş, yapılmış olan yanlışlıklardan ötürü tüm okuyuculardan özür dilenmiştir. Eser toplamda 448 sayfadan meydana gelmiştir.

Eserin giriş kısmı dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip imzasıyla *Türk Dili Söz Derleyicilerine* bir seslenme ile başlar. Bu seslenmede Türk dilinin önemine atıf yapılmış ve Türk dili tarihinin araştırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Reşit Galip daha sonra Türk dilcilerinin iki önemli görev üstlendiğini belirtmiştir. Bunlardan ilki; Türk dilinin tarihini araştırarak kendisinden doğan dillerle münasebetini mütalaa etmek ikicisi ise, Türk dilinin varlığından son yedi sekiz asır zarfında kaybolanları bulup ortaya çıkararak onun eski zenginliğini ve saflığını iade etmektir. Reşit Galip daha sonra bu kitabın bir Türkçe lügat olmadığını bunun Türk dil işçilerinin çalışmalarında büyük faydalar sağlayacak bir eser olduğunu belirttikten sonra bu faydaları 3 madde halinde sıralar:

---

³⁷ Özür dileme

- a. Birbirinden habersiz derlemecilerin bu neşriyatla birlikte hangi kelime gruplarını ve hangi yörelerde çalışma yapıldığının farkına varması yani tekrara düşülmemesi ve böylece zamandan tasarruf.
- b. Elde bulunan bu eserle bu işte mahir kişiler kelimelerin telaffuzu ve anlamları üzerine daha sağlıklı bir değerlendirmede bulunabilmeleri
- c. Yeni kelimelerin keşfi ve bu eserle birlikte dil çalışmalarının bir sistem üzerine oturtularak belli zamanlarda buna benzer çalışmaların yayımlanması için önyak olması ([Koşay] ve [Işıtman], 1932a: V-XI).

Bu girişten sonra Hâmit Zübeyr ve İshak Refet imzasıyla bir ön söz kaleme alınmıştır. Ön sözde çalışmanın amacı belirtilmiş ve bu amaç doğrultusunda yapılacak şeyler sıralanmış ve öneriler sunulmuştur. Eserin temel amacı Türkçeye hak ettiği değeri vermek ve layık olduğu en yüksek mertebeye çıkarmak, bunula birlikte medeniyetimizle beraber yürüyen ve onun aynası olan gerçek bir ilim ve edebiyat dili vücuda getirmek olarak açıklanmıştır. Genel manada gözetilen gaye Türk halkını ne kadar zengin ve daha da zenginleştirebilecek, geliştirilebilecek bir dile sahip olduğunu göstermek ve yeni araştırmalara bu eserle ipucu sağlamak olarak aktarılmıştır ([Koşay] ve [Işıtman], 1932a: XII).

Hâmit Zübeyr ve İshak Refet'in bu doğrultuda yapılacak iki değerli önerisi sıralanmıştır: ilki Türk dili hazinesini tamamıyla toplamak, ikincisi ise Türkçeyi zenginleştirmek için yeni kavramlara ve yabancı kelimelerden tasfiye dolayısıyla açık kalan mefhumlara Türk dili kaynağından kelimler bulmak ve bunlara işlerlik kazandırmak. İlk ve en önemli görev Türk dil hazinesine dair kelimeleri toplamak olduğu gerçeğinin altı önemle çizilmiştir. Yazar toplama işlemi için araştırmacılara 7 öneri sunmuştur: Türkçe yazılı eski kitaplar araştırılarak bir monografi yapmak ve bunu neticesinde olgun bir tarihi lügat meydana getirmek, halk ağzında saklanan Türkçe kelimelerin söylenişleri, manaları, coğrafi yayılışlarını göstere bilmek için bir Anadolu Türk Lehçe Lügati yapmak, küçük zanaatları ve bu zanaatlarda kullanılan bir kelimelere üzerine bir lügat hazırlamak, eski tarih ve evraklarda bulunan yer ve insan adlarını bir lügat altında toplamak, tüm dünyada Türkçe konuşan ulusların dil malzemelerinin karşılaştırarak mukayeseli bir Türk lügati oluşturmak, Türkçe sözlerin ek ve köklerini gösterir bir lügat hazırlamak, Türkçeden yabancı dillere yabancı dillerden Türkçeye geçmiş kelimelerin lügatini oluşturmak ([Koşay] ve [Işıtman], 1932a: XII-XIII).

Görüldüğü üzere yazar her alanda dil çalışmalarının yapılmasını ve bu alanlarda kelimelerin kayıt altına alınmasını ayrıca her alanda bir lügat hazırlanmasını şiddetle tavsiye etmiştir. Buradan hareketle öncelikle hazırlanması istenilen lügatler şöyle sıralanabilir: Anadolu Türk Lehçe Lügati, Sanat ve Zanaat Lügati, Yer ve İnsan Adları Lügati, Mukayeseli Türkçe Lügat, İştikak Lügati.

Yazarın burada önemle eğildiği ikinci husus ise lügatlerin hazırlanmasının yanında dilin doğru ve sağlıklı öğrenilmesi ve öğretilmesi içi gramer çalışmalarının da yapılmasıdır. Bunu için iki farklı gramerin oluşturulması önerisini yapar:

- 1) *Tarihi ve Mukayesevi Türk Grameri: Bu gramer dilimizin yapısını niçinler ile anlatır ve sebepler araştırır.*
- 2) *Tasviri Türk Grameri: Dilimizin kuruluşuna dair kaideleri tespit eder* ([Koşay] ve [İştman], 1932a: XIII).

İkinci önemli görevse Türkçe kelimeler aramak ve bu kelimeler işlerlik kazandırmaktır. Yine bu konuda birkaç öneri sunulmuş ve bu doğrultuda çalışma yapılması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Bu çerçevede sunulan öneriler ise: Eski unutulmuş sözleri canlandırmak ve eski manalarıyla kullanmak, halk arasında kullanılan kelimeleri genele yaymak, Türkçe köküne sahip kelimelerden yeni kelimeler türetmek ve son olarak yabancı dildeki dil ıslahatları üzerine yapılmış eserleri Türkçeye tercüme etmek ([Koşay] ve [İştman], 1932a: XIII).

Görüldüğü üzere Koşay'ın öncüsü olduğu dil alanında yapılan inkılapların temel gayesi en başta *Milli Dil* ülküsüdür. O, yapılacak bu ve buna benzer ıslahatlarla Türk dilini zenginleştirmeyi amaç edinmiş, onun eski ve kudretli zamanına geri dönmesi için çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda dilde sadeleşme, dili yabancı etkilerden kurtarma, eski Türkçe kelimeleri yeniden dile kazandırma, halkın diline değer vererek kullandığı sözcükleri umuma yayma, ortaya çıkacak bu dil hazinesini çeşitli lügatlerle kayıt ve muhafaza altına alma, bunu yanı sıra Türk dili gramerinin ortaya çıkarılmasını sağlama ve bu gramer kitaplarıyla dili doğru kullanma onun bu dil inkılabında temel gayeleri olarak görülebilir. Türk diline verdiği bu büyük önem onun bir Türk milliyetçisi olduğu gerçeğinin en önemli yansıması olarak görülebilir.

Eserde ayrıca derlenen kelimeler bölgeler ayrılmış ve kısaltmalar kısmında bunun bir tablosu çizilmiştir. Aktarılan sözcüklerin sadece hangi bölgeye ait olduğu

aktarılmamış hangi il yahut ilçede kullanıldığına dair bilgiler verilmiştir. Eserde Anadolu'nun her yerinde kullanılan kelimler (A.) kısaltmasıyla verilmiş bununla Anadolu'da umumi olan şekil kastedilmiştir. Kelimelerin bölgelere göre ayrılması ise Şimali (Kuzey) Anadolu (Şm. A), Cenubi (Güney) Anadolu (C. A), Şarki (Doğu) Anadolu (Ş. A) ve Garbi (Batı) Anadolu (G. A) olarak aktarılmıştır. Ayrıca derlenen kelimenin bölgesi yahut il/ilçesi bilinmiyorsa yanına soru işareti (?) konularak daha sonraki araştırmalarda aydınlığa kavuşturulması amaçlanmıştır.

Eserin vücuda getirilmesinde ve derleme çalışmalarında devletin en üst kademesinden en alt tabakasına kadar, dönemin bakanları, vekilleri, müfettişleri, öğretmen ve doktorlarına, halkın her tabakasından insana kadar geniş yelpazede bir kitle çalışmış, 1925 yılında malzemenin toplanmasına başlanmış ve eser 1932 yılında yaklaşık yedi yılı aşkın bir sürede meydana getirilmiştir. Bu değerli çalışma *Türk Dil Kurumu* tarafından bugün modern tarzda yayımlanan *Derleme Sözlüğü*'nün temelini teşkil etmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir.

4.6. ANKARA BUDUN BİLGİSİ

Ankara Budun Bilgisi başlıklı eser 1935 yılında Ankara *Ulus Basımevi* tarafından yayımlanmıştır. Diğer eserlerinden farklı olarak yazarın ismi Hamit Koşay olarak sunulmuştur. Yine bu kitapta dikkat çeken unsurlardan biri de yazarın kitabın ön sözünde kendisini Hamit Tamyar olarak tanıtmasıdır. Koşay, *Tamyanlı* mahlasıyla birçok şiir yazmış ve zaman zaman bu mahlası soyadı olarak kullanmıştır. *Tamyanlı* mahlasını seçmesindeki sebep ise biyografisinde aktarılmış olduğu üzere onun ata topraklarında ailesinin ikamet ettiği köyün adı olması gerçeği yatar. Eser 284 sayfa olup dört bölümden oluşmaktadır.

“*Budunun maddi medeniyeti ve manevi dirimi araştırılmadan ulusal bir edebiyat ve sanat yaratmaya kalkışılmaz.*” (Koşay, 1935: 4) düsturu ile yola çıkan Koşay, özellikle öğretmenlere ve diğer araştırmacılara seslenerek buldukları yerlerde birer kültür hazinesi olan budun bilgisini derleyip toplamalarını ve gelecek kuşaklara aktarılacak bu bilgilerin muhafaza altına alınmasını ister. Kendi de bu doğrultuda özellikle gittiği yerlerde gözlemlerini ve bulunduğu yerin folklor, etnografya ve tarihi

birikimini kayıt altına almaktan geri durmamıştır. *Ankara Budun Bilgisi* kitabı bu düşünceyi bir ürün olarak karşımıza çıkar.

Eserin 1. bölümü *Ankara Tarihine Bir Bakış* başlığını taşır. Yazar bu bölümde okuyuculara Ankara'nın ilk kuruluş safhasından başlayarak tarihi seyir içinde geçirdiği değişim ve dönüşümü aktarır. Ankara'ya hükmeden imparatorluklardan, krallıklardan ve devletlerden bahseder. Bunu aktarmasındaki asıl amaç ise Ankara'nın dünya tarihi açısından önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olduğu gerçeğinin altını çizmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu doğrultuda Ankara'nın Cilalı Taş Devri ve daha sonra Tunç Devri'yle birlikte en eski yerleşim yerlerinden biri olduğu, milattan önce dört beş bin yıl önce Anadolu'nun ve Ankara'nın dünyanın en eski medeniyetleri olan Eti ve Sümerler'in bu topraklarda bir kültür ve medeniyet merkezi inşa ettikleri gerçeğine dikkat çeker (Koşay, 1935: 5). Yazar bu iddialarını yapılan kazılarda ortaya çıkan insan iskeletlerine, çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılan araç ve gereç kalıntılarına dayandırmaktadır. Kitapta kazılarda ortaya çıkan bu buluntuların resimlerine yer verilmiştir.

Koşay Ankara'nın tarihi serüvenini kronolojik olarak aktarmış, bölgenin sırasıyla Etilerin, Frigyalıların, Roma İmparatorluğu'nun ve Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyetinden sonra Emevi ve Abbasi devletlerinin hükümranağına girdiğine, Türklerin Anadolu'ya girmesiyle birlikte Selçukluların büyük önem verdiği şehirlerden biri haline geldiğine, daha sonra Osmanlı ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle birlikte Anadolu'nun en önemli medeniyet merkezi olduğuna dikkat çekmiştir.

Kitabın 2. bölümü ise *Budun Edebiyatı* başlığını taşımaktadır. Yazar Ankara tarihini anlattıktan sonra ikinci bölümde halk edebiyatından örnekler sunmuştur. İlk olarak Ankara'da oynanan temsil oyunlarına yer verilmiştir. Kitapta aktarılan temsil oyunları sırasıyla şunlardır. Arap Oyunu (Düğünlerde oynanır. Oyuncu yüzünü siyaha boyar, başını bir örtüyle örter, sırtını kambur yapar ve elindeki tefi çalarak halkı eğlendirir), Elekçi Oyunu (Düğünlerde oynanır. Kızlar ve gelinler urba giyerler temsili olarak kimi deri kazır kimi kasnak bükür, boyunlarına da kasnak takarlar odada bulunanlara kasnak alır mısın diye sorarlar, onlar almam deyince bir türkü çağırırım sizde bir ekmek verin kızlar oynasın derler. Bunun ardından hep bir ağızdan türkü söyleyerek eğlenirler), Deli Kızın Hocaya Gitmesi (Evlenmek isteyen bir kızın koluna

iki kadın girer ve temsili olarak hocaya götürürler, kız ben hocaya değil kocaya gitmek istiyorum der, zorla hocaya götürülür. Hoca ile kızın arasındaki evlilik üzerine eğlendirici konuşmalarla orada bulunanlar güldürülür), Deve Oyunu (Kadınlardan biri deve olur, boynuna bir torba asılır. Önünde bir davulcu davul çalar. Deve misafirlerin üstüne atlar zıplar türlü hareketler sergiler ve misafirleri eğlendirir. Misafirlerde devenin boynunda asılı duran torbaya bahşiş atarlar. O bahşişler toplanır ve gençler kendilerine bu parayla ziyafet çekerler), Keloğlan (Düğünlerde ve kınagecelerinde oynanır. Bir kişi keloğlan kılığına girer ve çoban olur. Bir kişi de ağa olur. Keloğlan ve ağa arasında evlilik üzerine muhabbetin geçtiği temsili bir oyundur. Oyunun sonunda keloğlan misafirlere birini evleneceğim diye kaçıtır ve oyun böylece son bulur) , Hortlak Oyunu (Düğün ve kına gecelerinde bir kadın sırtını kambur yapar yufkayı yüzüne yapıştırarak odaya girer ve misafirlerin üstüne saldırır türlü sualler sorarak onları eğlendirir) Eserde geçen diğer oyunlar, Kız Satma, Köse Oyunu, Köy Sayma Oyunu, Topal Oyunu, Sarımsakçı Dayı Oyunu, Tosbağa Oyunu ve Elti Döğüşü Oyunu'dur. (Koşay, 1935: 29-34). Yazar yukarıda ismi geçen oyunları kısaca aktarmış ve herhangi bir açıklamaya gitmemiştir. Oyunlar halktan derlendiği haliyle sunulmuş ve ayrıntıya gidilmemiştir.

Eserde bu oyunların genellikle düğün ve kına gecelerinde oynandığına vurgu yapılır. Adı geçen oyunlardan sadece Elti Döğüşü adlı oyunun hikâyesine yer verilmiş, diğer oyunların ise sadece nasıl ve ne zaman oynandığı aktarılmıştır.

Elti Döğüşü adlı oyunun hikâyesi ise şöyle aktarılmıştır:

“İki elti vaktında çaya esvap yumağa gitmişler. İkisinin de kazanları ayrı imiş. O dermiş ben evvel bitireceğim, o dermiş ben evvel bitireceğim. Bunlardan birisi benim kazan kaynadı dökeceğim demiş. Kazanını dökmüş oh benim esvabım pek ak olmuş seninki maskara gibi olmuş demiş. İki elti güzelce döğüşmüşler. Birbirlerinin kazanlarını devirivermişler. Bunları da konu komşuları görerek bu iki eltinin döğüşünü düğünlerde kına gecelerinde oyun yapmışlar.” (Koşay, 1935: 34). Oyun, hikâyede anlatıldığı gibi yörede oynandığı belirtilmiştir.

Temsili oyunların ardından yazar, yine yöreye ait bir ilahiye yer vermiştir. Daha sonra bölge içinde yakılan ağıtlar sıralanmıştır. Bunlar; Hacı Bey ağıtı, Adil Bey ağıtı, Akköprü ağıtı, Çıbık Çayı ağıtı, Gelin ağıtı, Horoz ağıtı, Kanadı Kırılmış Leylek

Destanı, Kedi Yası, Sıdika'nın Kardaşı Cardagilin Ahmed'e Yaktığı ağıt, Tahir ağıtı, Ya Battallı Gelinin Yası başlıklı ağıtlardır. Yazar, bu ağıtlardan Adil Bey ağıtının meşhur bir eşkıyaya yakılmış olduğuna, Akköprü ağıtının Yusuf ile Habip kardeşlerin askere gitmesi üzerine annelerinin duyduğu özlemden yaktığı ağıt olduğuna dikkat çekmiştir (Koşay, 1935: 41-49).

Ağıtların ardından birkaç maniye yer verilmiş ve daha sonra yöresel türküler sıralanmıştır. Eserde yer verilen türküler; Emine'nin Türküsü, Mavilim Türküsü, Köçek Türküsü, Sarı Mavi Yıldız adlı türkülerdir. Bunlardan birkaç örnek:

Mani

*Davulumun ipi kaytan
Kalmadı sırtımda mintan
Virin ağalar bahşışımı
Alayım sırtıma mintan*

Emine'nin Türküsü

*Çavuşlu köyüne uğradı yolum
Temekten çıkarken sıyrıldı kolum
Emine'mi görünce büküldü bilim
Muhannetlik senden oldu hey güzel* (Koşay, 1935: 51-52).

Yakıştırıp Söylenmiş Sözler başlığı altında yöre ağzıyla "hazır cevaplar" olarak adlandırılabilir yahut bir durum karşısında kişilerin sitemini, sevgisini, dileğini aktarmak için söylenmiş kısa anlatımlar okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Yakıştırıp Söylenmiş Sözlere bir örnek:

"Genç gelin ihtiyara varırsa: Güzellerde göynü kalır bedestende donu kalır, öküzü denginen koşmalı derler." (Koşay, 1935: 61).

Görüldüğü üzere yazar Ankara halk edebiyatından verdiği örnekleri halktan derlediği haliyle okuyucuya sunmuş ve Ankara ağzını muhafaza etmeye dikkat etmiştir.

Halkın gözünde insanlara biçilen değer ve bunlara karşılık gelen adlandırmalar yine bu bölümün ilgi çeken başlıklarından biridir. Yazar burada birkaç isimlendirmenin yörede neye yahut hangi düşünceye göre verildiğinin sıralamıştır. Bunlardan birkaçı:

Ahıret Adamı: Kesesinde yok ise dilinde olmalı. Dil ile ağırlar, hatır yıkmaz.

Güdük (Kısa boylu adam): Güdük akıllı olur. Vaktile şeytanla güdük kavga itmişler. Güdük şeytanı yinmiş. Şeytan demiş ki ben şeytanım ama senden korktum, sen bendende şeytanmışsın demiş.

İki Yüzlü Adam: Camiye mum, kiliseye bezir taşı. Kitabın iki yüzünü de okur (Koşay, 1935: 65-67). Bunların yanı sıra bu bölümde yöresel söylemlerle iyi insan, kibirli, kırs alımlı (Karakterli), Koğcu ve Münafık gibi tabirler bölge insanının bakış açısından okuyucuya sunulmuştur. Görüldüğü üzere yörede verilen isimlendirmeler insanların fiziki yapısına, sosyal iletişimine, dünyaya bakış açısına, dünyevi ve uhrevi amaçlarına göre şekillenmiştir.

Halk edebiyatı örneklerinden Dilekler, İlençler (Beddua), Yeminler, Küfürler, Yanılmaç³⁸, Atalar Sözü, Halk Takvimi ve Bilmeceler bu bölümün alt başlıklarını oluşturur. Yazar bu başlıkların altını sadece yörede derlediği örneklerle doldurmuş ve herhangi bir açıklamaya gitmemiştir. Verilen tüm örnek metinlerde genellikle Ankara ağzı kullanılmış, yer yer örnekler Türkiye Türkçesi ile aktarılmıştır. Dilekler, yeminler, küfürler ve atasözleri genel olarak Anadolu'da kullanılan örnekler içermekle birlikte İlençler başlığı altında verilen beddualar biraz daha yöresel olduğu söylenebilir. Bunlardan birkaç örnek:

Dilekler

“Ak günler gör. Allah başa yitirsin. Elinden esmesin. Döllü döşlü olasın...”

Beddualar

“Başına daş dursun (kocası ölsün), ciyerinden avlan (anası ölsün), canından avlan (babası ölsün), aman irme (muradına erme), çelere kal (öl)...”

Yeminler

“İki gözüm önüme aksın. Gâvur dölü olayım. Bin gün ömrüm bir gün olsun...”

Küfürler

“Dürzü, deyyus, ne idiği belirsiz, gâvur kızı, namussuz...”

Yanılmaç

“İller bazlama yapmışta bazlamalanmış. Şu köşe yaz köşesi şu köşe kış köşesi yaz köşesi olmayıncak kış köşesi olmaz kış köşesi olmayıncak yaz köşesi olmaz...”

Atalar Sözü

³⁸ Karşıdakini yanılıp başka şey söylemesine yol açacak biçimde düzenlenmiş söz.

“Acıkan yanağından susayan dudağından belli olur. Aç köpek fırın damı söker...”

Halk Takvimi

“Estiği kadar yağar. Kayısı çıktımı yazın yarısı gelmiş patlıcan çıktımı idi kış girmiş. Meyve çok olursa kış çok olur...”

Bilmeceler

“Bir acayip nesne gördüm, âlem bilir ismini, başını sürter kendi öldürür cismini (kibrit), bir meselim var bil, ağız içinde dil, arif isen bil (kaval)...” (Koşay, 1935: 67-80).

Kitabın 3. bölümü *Adet ve İnanmalar*'a ayrılmıştır. Doğumla ilgili adet ve inanmalar, çocukla ilgili adet ve inanmalar, nazarla ilgili adet ve inanmalar, evlenme-ölüm ile ilgili adet ve inanmalar bunlardan sadece birkaçıdır. “Loğsa kadınlar elma yemezlermiş yerlerse elmacık olurlarmış. Bebe doğunca bir kuzunun kulağını ısırtırlar. Sonra kulağın ucunu keserler.. Kuzu yaşarsa bebe uğurlu sayılır. Nazar değmemesi için çouklara eski elbise giydirirler. Çocuğa kurt dişi takarlar.” (Koşay, 1935: 98-103). Koşay bu bölümün başında bir açıklama yapma gereği duymuş ve halkın bu yönde duyuş ve düşünüşlerini eleştirmiştir. Hristiyanlık veya Müslümanlık kılıfına saklanan eski fetişizm, animizm ve Şamanizm âdetlerinin bugün hurafe şekliyle aramızda yaşadığını iddia etmiştir (Koşay, 1935: 95). Bunların nasıl ve nereden geldiklerini halka göstererek hurafeleri yıkmanın doğru ve akıllıca bir yol olduğu görüşünü ortaya atan yazar, dönemin siyasal konjonktürü sebebiyle ilmi yaklaşımdan uzak bir tavır sergilemiştir.

Eserin 4. bölümü *Maddi Etnografya* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Ankara halkının giyimi, yemek işleri, Ankara’da yapılan zanaatlar, Ankara evlerinden örnekler ve çocuk oyunlarına yer verilmiştir. Bunlara birkaç örnek:

Merkup oymalı kadın ayakkabısı. Karaevle: Erkek ayakkabısı. Kuzu Güden: Çocuklar ayakkabısı. Fes, yaşmak, göynek (gömlek), ipek yelek, bindallı fistan, şal kuşak, aba, şalvar, çarık genel olarak kadın ve erkek giyim kuşamını yansıtır. Aşure çorbası, bohça böreği, hoşmerim tatlısı, köfteli çorba, kavurga, keşkek, tarhana çorbası vb. yöredeki beslenme kültürüne dair dikkatlerden birkaçıdır. Ankara’da yapılan zanaatlar ise tabaklık (deri işlemeciliği), saraçlık (eyer takımı vb. şeylerin yapımı),

kunduracı, semercilik, kalaycı, çilingir, lüleçiliktir. Yöredeki çocuk oyunları; çömlek oyunu, tura oyunu, kör ebe oyunu, mendil oyunu vs. (Koşay, 1935).

Ankara Budun Bilgisi eserinde Koşay, dönemin şartları el verdiği Ankara'da bulunduğu yıllarda halkın yaşantısını, gelenek ve göreneklerini kısacası dünyaya bakış açılarını gözlemlene fırsatı bulmuş ve bunları kayıt altına alarak, bu bilgi birikimini gelecek kuşaklara aktarmayı amaç edinmiştir. Kitabın tamamı göz önüne alındığında yazar sadece eserin ilk bölümü olan Ankara Tarihi'ne Bir Bakış kısmında düşüncelerini dile getirmiş, kendi yorumlarına yer vermiş ve bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Bu bölümün dışında kalan diğer üç bölümde sunduğu örneklerin hiçbirinde herhangi bir açıklamaya yahut yorumlamaya gitmemiş elde ettiği malzemeyi olduğu gibi aktarmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte eserin anlaşılır kılınması amacıyla değinilen konular çerçevesinde 122 adet fotoğrafa yer verilmiş böylelikle sunulan örnekler görsellerle desteklenmiştir.

4.7. ETNOGRAFYA VE FOLKLOR KLAVUZU³⁹

1939 yılında *Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları* arasında çıkan bu eser Ankara'da *Ulusal Matbaa* tarafından basılmıştır. Bir ön söz niteliğinde *Başlangıç* adıyla yer alan ilk kısmın ardından geniş ölçekli bir folklor ve etnografya fihristine yer verilmiştir. Kitabın son kısmında ise bibliyografya ve maddi kültür unsurları kapsamında 35 adet resim yer almıştır. Eser 145 sayfadan oluşmaktadır.

Koşay bu eseri halkevlerinin yurt teşkilatlarında yapılan çalışmalara kılavuz olması için hazırlamıştır. Bu kılavuz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin etrafında şekillenen dil, tarih, edebiyat alanlarındaki inkılap çalışmalarına sistematik bir yaklaşım sergilemesi ve derlenen malzemenin tasnifi açısından büyük önem arz etmektedir. Eserin ilk kısmında yazar, dünya çapında birkaç folklorcunun çalışmalarından yararlandığını belirtmiştir. Bunlar; Josef Blau'nun *Der Heimatforscher Schriften Für Lehrer Fortbildung* (Öğretmen Eğitimi İçin Yurt Araştırmaları), *Richard Andree'nin Braunschweiger Volkskunde 1901* (Şehir Folkloru) ve son olarak Fransa Etnografya Müzesi tarafından hazırlanan *Instructions Sommaires Pour Les Collecteurs D'objects*

³⁹ Kılavuz> Klavuz. Eser bu isimle basıldığı için "Klavuz" yazımı dikkate alınmıştır.

Ethnographiques (Etnografya Koleksiyoncularına Talimatlar) adlı eserlerdir (Koşay, 1939: 3).

Yazar daha sonra müstakil başlıklar altında sırasıyla “Etnografya Nedir?” “Etnografyanın Çalışma Tarzı?” “Etnografik Hadiselerin Tasnif ve Tanzimi?” hakkında düşüncelerini sıralamıştır. Onun bu fikirleri çalışmanın üçüncü bölümünde Etnografya başlığı altında incelendiği için yeniden üzerinde durulmayacaktır.

Folklor ve Etnografya derleme çalışmaları yapacaklar için çalışma disiplini iki kola ayıran Hâmit Zübeyr, bunları maddi etnografya ve manevi etnografya olarak incelemeyi ve tasnifi bu doğrultuda yapmayı uygun görmüştür. Maddi etnografyayı hayatın idamesi için gerekli olan her şey (beslenme, barınma vs.) olarak ifade ederken manevi etnografyayı ise toplumun duygu ve düşünce dünyasının (gelenek, görenek, inanç, musiki, edebiyat vs.) bir yansıması olarak tanımlar. Kitabın bu kısmında özellikle bu alanlarda çalışma yapacaklara toplanması yahut incelenmesi gereken noktaları işaret etmiş, tanzim ve tasnifin bu dikkatler üzerine yapılması gerektiği vurgulamıştır.

Koşay eserin bu kısmında her başlık altında etnolog yahut folklorculara yapılması gerekenleri tavsiye olarak sıralamıştır. Örneğin; Mobilya başlığı altında: “*Türkçede mobilya zümresine giren eski ve yeni kelimeler toplanacak ve menşeleri aranacaktır. Bunların resimleri temin olunacaktır.*” (Koşay, 1939: 20). Balıkçılık başlığı altında: “*Balıkçılığın muhtelif tarzları, balıkların adları, balıkçıların kullandığı alet ve vasıtalar, balıkçıların yaşayış tarzı izah olunacaktır.*” (Koşay, 1939: 26). Yazar bu yöntemle Anadolu’daki folklor ve etnografya malzemesinin nasıl toplanacağını, nelere dikkat edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu doğrultuda değişen ve dönüşen bir Türkiye’de maddi ve manevi kültür öğelerinin kaybolmasının önüne geçmeyi temel gaye edinmiş olduğu görülebilir.

Hazırlamış olduğu bu etnografya ve folklor kılavuzunda 3 farklı kaynağa başvuran Hâmit Zübeyr, kitabını daha çok Fransa Etnografya Müzesi tarafından çıkarılan eseri temel alarak hazırladığı görülmüştür. Koşay’ın kılavuzdaki tasnifi genel itibariyle şu başlıklardan oluşmaktadır:

- Gıda
- Yapı
- Mobilya

- Teshin (ısıtma, ocak, tandır vs.)
- Tenvir (aydınlatma)
- Ustalık
- Kıyafet
- Arıcılık
- Avcılık
- Balıkçılık
- Hayvan Besleme
- Ziraat, Sapan ve Sair Ziraat Aletleri
- Yük Nakli Muvasala Vesaiti Nakliye
- Halk Sanatı
- Sebzeçilik
- Meyvecilik
- Bağcılık

4.8. TÜRKİYE TÜRK DÜĞÜNLER ÜZERİNE MUKAYESELİ MALZEME

Hâmit Zübeyr Koşay tarafından hazırlanan bu eser Ankara’da 1944 yılında *Maarif Matbaası* tarafından çıkarılmıştır. Kitap, dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in yazmış olduğu *Eski Eserler ve Umum Müdürlüğü* yayınlarına dair tebliğler, Koşay imzalı bir ön söz ve 18 bölümden meydana gelmiştir. 18. bölümün sonunda indekse ve *Sahifeler Arasında Süs Olarak Kullanılan Örnekler* adıyla çeşitli motiflerin ve figürlerin yer aldığı bir tabloya yer verilmiştir. Ardından *Düzeltilmeler* kısmında ise yanlış-doğru cetveli sunulmuş, *İçindekiler* kısmı da yine bu bölüm içinde yer almış ve son olarak *Gelinler* başlığı altında Anadolu’nun çeşitli yerlerinden gelin fotoğraflarına yer verilerek kitap son bulmuştur. Eser 361 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin giriş kısmında yer alan dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel tarafından *anıtlara bilgi ile bakabilmek* amacıyla hazırlanan çeşitli kılavuz, monografi ve yıllıklar hakkında bilgi verilmiş ve bunlar liste halinde verilmiştir. Ardından bu eserin önemi, çalışmada hangi metotların kullanıldığı, aynı konu üzerinde yapılacak çalışmalarda izlenilmesi gereken yollar ve genel manada kitabın mahiyetini içeren bir ön söz sunulmuştur. Bu kısmın sonunda ise Türk düğünleri hakkında daha geniş bilgi sahibi

olmak isteyenler için Türkiye Türk düğünleri ve düğün geleneklerini kapsayan bir bibliyografya ya yer verilmiştir.

Koşay ön sözde Türk düğünleri üzerine yapılacak araştırma ve incelemelerde şu dört maddenin önemine dikkat çeker:

- İlk olarak küçük muhitlerde yapılan düğünlerin adet gelenek ve görenekleri tüm ayrıntısıyla monografi halinde tespit edilmeli ve bu tespitleri kütüphanede toplanmalı.
- Toplanan malzeme için ehli insanlar tarafından tasnif edilmeli ve düğün tipleri tespit edilmeli.
- Anadolu dışında yaşayan tüm Türk kavimlerinin de düğün adetleri tespit edilerek Anadolu'daki Türk düğünleriyle mukayesesi yapılmalı. Benzer ve farklı yönleri ortaya çıkarılmalı.
- Son olarak elde edilen neticeler etnolojinin bir cüzü haline getirilerek bu bilgiler sistematize edilmelidir (Koşay, 1944: IX).

Yazar Türk düğünleri üzerine bu kadar ehemmiyetle eğilmesini ise şöyle ifade etmiştir. Düğünlerdeki gelenek ve göreneklerin ve ortaya konan diğer tüm uygulamaların derin ve hukuki manaları vardır. Düğünler halk inanışları, halk edebiyatı ve halk sanatlarının en güzel buluşma yeridir. Ortaya çıkan bu değerler Türk halkının ne denli ileri bir kültür ve medeniyete sahip olduklarının en güzel tezahürüdür. Bu sebeple bu kültürel hazine büyük bir dikkatle, inceleme ve araştırmaya, kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılmaya layıktır (Koşay, 1944: X). Yazar ayrıca bu kısımda çeşitli kaynaklara dayanarak, bir sosyolog bakış açısıyla eş sayısına göre evlilik çeşitleri (monogami, poligami) ve eş seçimine göre evlilik çeşitleri (endogami, egzogami) hakkında bilgiler vermiştir.

Evlenme Çağı ve Evlenme Arzusunu Belirtme kitabın ilk bölümünü oluşturur. Bu bölümde yazar Adana, Balıkesir, Bayezid, Çankırı, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Antalya, Kastamonu, Kayseri, Kütahya, İzmir, Niğde, Malatya Sinop, Sivas, Nevşehir ve Yozgat illerinin oluşturduğu geniş bir coğrafyayı içine alan araştırma ve incelemeyi sunar. Adı geçen bu illerde ön görülen evlilik yaşı ve evlenme arzusunu belirtme yolları ayrıntılı bir şekilde aktarılır ve mukayese edilir. Verilen illerde evlilik yaşına bakış şöyledir:

Bayezid’de evlenme yaşı erkeklerde 15-16, kızlarda 12-14, Çankırı’da kız ve erkekler için evlenme yaşı buluşa girdikten hemen sonradır. Çankırı’da 18 yaşını geçmiş kızlar evde kalmış sayılır, Hatay’da bu sınır 25’tir. Erzurum’da kız ve erkek evlenme 25-30 yaş arası gösterilmiş, Erzurum’da evlenme yaşının bu kadar ileri olmasının sebebi ise ailelerin yüksek maddi beklenti içinde olmaları gösterilmiştir. Aynı kısımda Murat Uraz’dan aktarılan bilgiye göre ise Erzurum’da evlilik yaşı 18-25 arasındadır. İsmi geçen diğer illerde de hemen hemen aynı yaş aralığı göze çarpmakta, kızlarda evlilik yaşı 14-22, erkeklerde 18-30 yaş aralığı gözetildiği belirtilmiştir (Koşay, 1944: 1-8). Ayrıca bu illerde genç erkeklerin yaşlı bayanlarla, genç bayanların özellikle maddi beklenti sebebiyle yaşlı erkeklerle evlendirildikleri saptanmıştır.

Bölümün en ilgi çekici kısmı ise bu illerde evlenmek isteyenlerin başvurduğu yollardır. Evlenmek isteyen erkek ve kızlar çeşitli uygulama ve davranışlarla ailelerine evlenmek istediklerini bildirirler. Örneğin Çankırı’da evlenmek isteyen erkek utandığı için yakın arkadaşlarını kendi anne babasına göndermesi, eve geç gelmesi, yataktan sabah geç kalkması, yapılan yemekleri beğenmemesi, annesinin ayakkabısını çivi ile eşige çakması adetlerine rastlanmaktadır. Elazığ’da ise pilava kaşık saplama âdeti yoktur, evlenmek isteyen genç ya eve geç gelir, ya gurbete gideceğim der yahut kendi söyler. Malatya’da da yine aynı davranışlar sergilenir ve evlenmek isteyen genç eve geç gelir. Yaygın olarak bilinen pilava kaşık saplama âdetine ise Ürgüp’te de sıklıkla rastlanmaktadır (Koşay, 1944 1-8).

Erkek ve kızların evlenmek için sarf ettikleri kalıplaşmış sözler ve ifadeler vardır. *Ben canımdan usandım, başımı alıp gitsem, öleceğim, eteğini beline sok, bu evde benim çektiğim emekler boşuna, beni eve ıstıdıracak bir şey yok, Allah canımı alsa da kurtulsam* (Koşay, 1944: 1-8) gibi kalıplaşmış ifadeler bu yörelerde kız ve erkek çocuklarının evlenmek isteğini ailelerine duyurmak yahut hissettirmek için kullandıkları sözlerdir.

2. bölüm *Dünür, Söz Kesme, Nişan* başlığıyla okuyuculara sunulmuştur. Bu bölümde yaklaşık 40 ilde yapılagelen düğün öncesi hazırlıklar olarak addedilen dünür, söz kesme ve nişan adetleri sıralanmış bunların yanı sıra Cenup köyleri, İskân Türkleri, Yörükler ve Çepnilerde uygulanan bu alandaki gelenekler ve görenekler aktarılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili 20 yöresel fotoğrafa yer verilmiştir.

Bu uygulamalardan bazıları: Akhisar’da *Küçük Dünürlük* adı altında söz kesildikten sonra erkeğin yüzüğü kıza, kızın yüzüğü erkeğe verilir daha sonra *Büyük Dünürlük*’te ise hısım akraba toplanır hediyeler sunulur ve geniş çaplı bir nişan merasimi tertip edilir. Ankara’da yüklü başlık parası istenmesi, Çankırı’da dünürün cevabını mektupla bildirmesi, Elazığ’da *Dilbağı* âdeti olarak bilinen nişan için götürülen hediye ve eşya takdimi bu pratiklerden birkaçıdır. Elazığ’da *Sakal Öpme* geleneği adıyla söz kesiminden önce oğlanın ve kızın babasının birbirlerinin sakalını öpmesi, Erzurum’da *görücülük* olarak bilinen erkeğe ev ev dolaşıp kız arama geleneği, *Hedeme* adıyla uygulangelen söz kesiminden önce kız tarafının kızını veririm demesi için bir miktar para ödemesi. *Bayramlık* adı verilen gelenekte güveyin gelin tarafına bayramda çeşitli hediyeler ve bir koç sunması, Hatay’da kız istemede damat tarafının en az 100 altın ödemesi *Hak* ve *Ardhakkı* uygulamaları, Konya’da nişan sonrası *Bal Ekmek Yemi* yahut *Ana Baba Ekmeği* adı verilen kadınlardan oluşan ekibe verilen 8-10 sofralık yemek uygulaması, Niğde’de gelinin nişan merasiminde kaynananın elini öpmesi için kapı eşiğinden kayınvalidenin yanına kadar ipek döşeli yoldan yürüyerek kayınvalidenin elini öpmesi olarak bilinen *Ayak Eni* (Koşay, 1944: 9-62) uygulaması Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki, yöreye özgü adet, gelenek ve görenekler olarak dikkat çeker. Bu uygulamalar arasında en farklı görücü olma ve nişan adetlerinin tertip edildiği Yörüklerdeki şu uygulamalar aşağıda aktarılmıştır:

“...Nişanlanacak oğlan nişan günü kız evine ayak basarsa kızın kardeşleri oğlana çadır direkleriyle ve taşlarla temiz bir dayak atarlar. Onun için oğlanın kız evine gitmesi adet değildir. Oğlanın babası bir kara koyun ile ak koyunu öne sürer, koyunları süren oğlan evinin çobanıdır. Çobanın arkasında nişan bayrağını taşıyan gelir. (Bir kamışın üstünde pembe bir baş yağlığı tıpkı bir bayrak gibi asılıdır. Bundan başka bayrak direğinin üstünde bir baş sarımsakla küçük bir ayna asılıdır). Bayrakçının arkasında oğlan babası, kardeşleri, akrabaları, hoca ve bütün halk toplu bir halde yola düzülürler... Oğlan babası koyunlar, deve ve kadınlarla birlikte karşıdan alay halinde gelirken kız tarafından nişanlanacak kızla beraber bir ağıttır başlar. Bu ağıtı müteakip kızın kardeşleri oğlanın babasına söverek oğlan tarafını sapanla taş atarak karşılarlar. Oğlan tarafı galip gelirse nişan yapılır, kız tarafı galip gelince nişan yapılmaz. Kavgayı aralayan olmaz. Kendi kendilerine ayrılırlar. Kavga bittikten sonra kadınlar yemek hazırlıklarına başlarlar. Erkeklerde açık havada oturup gençlerin yaptıkları hünerleri

seyrederler. Kara çadır içerisinde sofralar kurulur... Yemek yenip bittikten sonra tekrar açık havada cemaat büyük bir halka çevirir. Ortasına hoca girer, kahveler içilir, sonra büyük bir kazanla karlı şeker şerbeti gelir... Şerbeti içen ikinci şerbetçide bulunan havluya ağzını siler ve serçe parmağını tepside bulunana kokuya tutar. Bir çay şekeri alır ağzına atar... Böylelikle nişan töreni bitmiş olur” (Koşay, 1944: 59-60).

Yukarıda sunulan uygulama ve çeşitli adetlerden örnekler yöresel zenginlikler ve yerel farklılıklar olarak düşünülebilir. Bunların yanı sıra kız isteme merasiminde söylenegelen sözler, şerbet, hediye vb. uygulamalar birbirine benzerlik göstermektedir.

Eserin 3. bölümü *Düğün Okuntusu*'dur. İletişim araçlarının henüz yaygınlık kazanmadığı, mesaj, davetiye gönderme yahut çeşitli kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemde düğün vb. merasim törenleri için aileler çeşitli yollarla insanları bu şenliklere davet etme yoluna gitmişlerdir. Bu davet etme yollarından biri de; seçilmiş birkaç kişinin ev ev dolaşarak düğün hakkında bilgi vermesi ve düğüne davet etmesidir. Kitabın bu bölümünde *okuyucu* adı verilen çeşitli davetçiler hakkında bilgi verilmiştir. Okuyucuların hangi günlerde davete çıktıkları, davet ettikleri evden hangi türden hediye aldıkları, civar köy ve çevrelere bu okuyucuların gönderilme ve ağırılanma şekilleri çeşitli illere göre aktarılmıştır.

Koşay'ın hazırladığı bu eserde bölümler düğün merasiminin aşamalarına göre düzenlenmiş ve bu sıra takip edilmiştir. 4. bölümde ise *Düğünün Muhtelif Günlere Bölünüşü* ele alınmıştır. Bu bölümde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde düğün, kına ve nişan günleri için seçilen özel günler ve bu günlere dair ayrıntılar aktarılmıştır. İncelemeye konu olan iller göz önüne alındığında, halkın düğün günü olarak bilhassa pazartesi ve cumartesiye tercih ettiği tespit edilmiştir. Bu günlerin tercih edilmesinde elbette çeşitli faktörler etkilidir. Ancak kitapta bununla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Ankara'da genelde kına için özellikle çarşamba günü, gelin indirmesi için perşembe günü ve mevlit okunması için cuma günü seçilir. Bartın'da düğüne hazırlık günü cumartesidir. Bugüne *Başlık Günü* adını vermişleridir. Bu düğüne başlangıç manasına gelir ve Bartın'da düğünler bir hafta sürer. Yine Kütahya, Ünye ve Antalya'da kına gününün çarşamba olarak seçildiği görülmüş, Kastamonu ve Ünye'de ise düğünlerin genelde pazartesi yapıldığı gözlemlenmiştir (Koşay, 1944: 70-75). Seçilen

bu günler aslında düğün öncesi hazırlık olarak nitelendirilen kına yakma, nişan töreni, gelin hamamı ve son olarak düğün merasimini içermektedir. Günümüzde bu uygulamalar geniş bir takvime yayılmış olsa da eserden hareketle varılan sonuçta eskiden bir hafta içerisinde bu tören ve merasimlerin hepsinin vuku bulduğu ve bu uygulamaların düğünle sona erdiği söylenebilir.

Eserin 5. bölümü *Nikâh ve Düğün*'dür. Bu kısımda ilk önce çeşitli illerde yapılan nikâh törenleri ve bu nikâh törenlerindeki uygulamalar, daha sonra bu illerdeki düğün merasimleri dikkatlere sunulmuştur. İmam nikâhı öncesi yapılan uygulamalar ve imam nikâhının yapılışı şekilleri bu bölümün temelini oluşturmuştur. Ardından *Düğün* başlığı altında çeşitli pratikler aktarılmıştır. Araştırmaya tabi tutulan bütün iller de bugün dahi Anadolu'da vazgeçilmeyen en önemli unsur olan *İmam Nikâhı*'nın hiç terkedilmediği görülmüştür. Fakat imam nikahının ritüel düzende ilden ile farklılık gösterdiği ifade edilebilir.

Örneğin Elazığ'da imam, oğlanı sihirle büyüyle bağlayan olmasın diye nikâh esnasında bir mendile düğümler atar, farklı nikâh töreni uygulamalarından biri de Isparta'dadır. Burada İmam nikâhı kıyılırken damat ve gelin bulunmaz. Hariçten seçilen iki kişi onlara vekâlet eder. Yörüklerde vuku bulan şu uygulama ise bugün yaygın olan bir deymi ortaya çıkarmıştır: Yörüklerde düğüne davetli bir kesimin kısır bir keçi getirmesi adettir. Düğüne keçi getirenler gururlu gururlu otururlar. İşte bu hali özetleyen *düğüne keçi getirmiş kâhya gibi kurulma* deymi Anadolu'nun güney kesimlerinde bugün dahi oldukça yaygındır. Verilen bu mehir erkeğin evlenirken kıza vermesi gereken altın, mal veya bir menfaat olarak tanımlanabilir. Bunun miktarı da yöreden yöreye farklılık gösterdiği söylenebilir. Bunların yanında ikişer şahidin olması, *imam hakkı* denilen nikâhı kıyan hocaya çeşitli hediyeler sunulması (Koşay, 1944: 77-97), İslam hukukunda *Mehr-i Muaccel* ve *Mehr-i Müeccel* olarak bilinen uygulamalarda bu yörelerde görülen benzer adetler olarak sıralanabilir. Mehr-i muaccel, acele verilmesi gereken mehir demektir. Bir bilezik, bir küpe vesaire olabilir. Nikâh yapınca, verilmesi vacip olur. Mehr-i müeccel ise acele verilmeyip daha sonra verilmesi gereken mehir demektir (İslam İlmihali 2.C, 2006: 217-219).

Nikâhın kıyılmasının ardından ise ziyafet vermek, hamama gitmek gibi adetlerin ise benzerlik gösterdiğine dikkat çekilmiştir.

Çeyiz, Çeyiz Gitme ve Çeyiz Asma bölümü eserin 6. başlığını teşkil eder. Bu kısımda gelin olacak kızın evlilik çağına kadar hazırlamış olduğu örgü ve el işleri, komşu ve akrabalarının ona sunmuş olduğu hediyeler, çeşitli giysi ve ziynet eşyaları vb. türden malzemeyi kendi evinde toplayıp bir odada sergilemesi, erkek tarafından birkaç kişinin toplanan bu çeyizi oğlan tarafına götürmesi bu bölümün içeriğini oluşturur. Sıralanan çeyiz, çeyiz asma ve çeyiz gitme uygulamalarının hepsinin eserde derlenen tüm illerde canlı bir şekilde vücut bulduğu belirtilmiştir. Bu uygulamalarda çeyizin içeriğinin yöresel özellikler ve kızın marifeti bağlamında farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Düğünden birkaç gün önce tertip edilen uygulamalardan biri de hamam âdetidir. Düğün merasimlerinin olmazsa olmaz uygulaması olarak görülen hamam âdeti kız ve erkek tarafının buluşması ve çeşitli eğlenceler düzlemeleri açısından önem arz eder. Koşay, dikkate şayan gördüğü bu âdeti eserin 7. bölümünde *Gelin ve Güvey Hamamı* başlığı altında incelemiş ve konuyla ilgili çeşitli uygulamalara yer vermiştir. Verilen örneklerde gelin ve güvey hamamına yakın akraba yahut arkadaşların davet edildiği, gelin ve güvey hamamında çeşitli yiyeceklerin ve çalgı aletlerini hazır bulunduğu ve çeşitli eğlencelerin tertip edildiği aktarılmıştır. Ayrıca hamamcıya ve hamama davet götüren okuyuculara hediyelerin sunulması da hamam âdetlerinin başlıca unsurları olarak dikkatlere sunulmuştur.

Kitabın 8. bölümü *Kına*'dır. Araştırma yapılan Akhisar, Ankara, Bartın, Bolu, Bursa, Hatay, Antalya, Kayseri, Niğde, Trabzon, İzmir, Yozgat illerinde kına günü çarşamba olarak seçilmiştir. Bunun dışında bazı illerde farklı günlerin kına günü, kına gecesi olduğu görülmüştür. Fakat genel olarak bu illerde kına işlemi için özellikle çarşamba gününün tercih edildiği aşikârdır. Derlemelerde bu günün niçin seçildiği yahut çarşamba gününe atfedilen önemin ne olduğu hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Bunun dışında bazı yörelerde kına merasimine hem erkek tarafının hem kız tarafının katılması bazı yörelerde ise kına törenine sadece kız tarafını katılması bu yöndeki adetlerin farklı birer tezahürü olarak görülebilir. Kına merasimi açısından farklı uygulama ve farklı adlandırmaların şehirlere göre değiştiği söylenebilir.

Bolu'da büyüklerin türküler eşliğinde *kına ezme* olarak adlandırdıkları merasim, Konya'da *gelin okşama* olarak bilinen kızın etrafında daire yaparak eline kına

yakılması, Bursa’da debdebeli ve düğün mahiyetinde bir şenlik halinde *has kına* töreni, Isparta’da oğlan evinde yapılan kına gecesine denk *samah* uygulaması bunlardan birkaçıdır (Koşay, 1944: 148-198).

Kına merasimlerinin dikkate şayan ve en özel bölümleri ise manzum parçaların okunduğu yahut bir müzik eşliğinde seslendirildikleri bölümdür. Belki de kına gecesinin yöreye özgü en büyük nüansı bu manzum parçalardır denebilir. Çünkü bu manzum parçalar o halkın duyuş ve düşünüşlerinin en güzel ve en saf yansıması olarak görülebilir. Bu sebeple kına gecelerinden birkaç manzum parça örneği aşağıda sunulmuştur:

Bolu

*Altın tas içine kına ezilsin
Sabah olsun güzel yüzün yazılsın
Görümceler etrafına dizilsin
Gelinim kınan kutlu olsun
Bunda dirliğin tatlı olsun*

Seydişehir

*Babamın öküzü beştir
Anadan ayrılmak güçtür
Kızların emeği boştur
Git kızım sağlıklarla
Sil gözünü yağlıklarla*

Bursa

*Sen gelinsin al yaraşır
Al üstüne mor yaraşır
Sana gelinlik yaraşır
Severim yar severim yar*

Elbeyli

*Şu dağın ardında bir kuzu meler
Anadan ayrılan böyle mi meler
Eller al giymiş karalı turnam
Kuzunun firkati bağırmı deler*

(Koşay, 1944: 153-166)

Bugün Türkiye’de gelin çıkarma adı altında yapılan eğlence ve uygulamalar eserin 9. bölümünde *Gelin Göçürme* başlığı altında sunulmuştur. *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* kitabının en kapsamlı bölümünü teşkil eden gelin göçürme adetleri etrafında doğudan batıya kuzeyden güneye 60 yakın il ve ilçeden derlenen gelenek ve görenekler sıralanmıştır. Günümüzde gelin çıkarma olarak adlandırılan bu uygulama halen daha küçük farklılıklara canlılığını korumaktadır. Bu farklılıkların başında gelin alaylarını eskiden atların, faytonlar oluşturması bugün ise atların yerini lüks arabaların alması gelmektedir. Bunun dışında eserde yer alan dönemi

yansıtan uygulamalardan gelin çıkarken para saçılması, çerez dökülmesi, kız evinin ve erkek evinin önünde çalgılar eşliğinde oyunlar oynanması, gelinin beline altın/gümüş kemer bağlanması, gelin evden çıkarken yolunun kesilmesi ve bahşiş alınması gibi uygulamalar büyük benzerlikler göstermektedir.

Atların yerini arabaların alması neticesinde mesafelerin kısalması, geçmişte gelin göçürme esnasında atlı birlikler ve yaya olarak gidenlerin bir şenlik merasimi düzeninde seslendirdikleri manzum parçaların kaybolmasına ve bu geleneğin yok olmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin Aladağ'da gelin, güveyin evine davul ve alayla giderken delikanlılar hep bir ağızdan yüksek bir sesle şu manzum parçayı söylerlerdi:

Kazanlar kaynasın

Çömçeler oynasın

Büyük kızlar gelin olsun

Ufaklara sıra gelsin

Pirimiz Hacı Bektaşî Veli

Aşkıyla şevkiyle diyelim

Allah... Allah... Allah... (Koşay, 1944: 202)

Günümüzde ise teknolojinin gelişimi, sözlü kültürün yok olmasına, unutulmasına neden olmuş ve gelin göçürme/çıkarma törenlerinde bu ve buna benzer manzum parçalar yerlerini sadece davul zurna sesine bırakır olmuştur.

Eskiden gelin göçürme/çıkarma törenlerinde kız ve erkek evi önünde gerek gelin, ana evinden çıkmadan önce gerekse gelin erkek evine geldikten sonra kapı önünde çeşitli oyunlar. Söz gelimi Akhisar'da *cirit*, Avşarlar 'da *deynek oyunu* oynanırdı. Ancak günümüzde bu uygulamalar kaybolmaya yüz tutmuştur.

Gelin göçürme merasimi çeşitli halk inançları barındırması yönünden de oldukça zengindir. Derleme yapılan illerde gelinin özellikle erkek evine girdiği sırada yapılan uygulamalara yer verilmiştir. Eserde yer alan gelin göçürme esnasında ortaya çıkan bazı adet ve halk inançları şöyledir:

Bereketin ve samimiyetin olması için gelin erkek evine girerken koltuklarına sıcak ekmek verilir. Akhisar'da gelin koyun gibi uysal olsun diye koyun postu üstüne oturtulur. Alacahöyük'te bekâr delikanlıların uğurları açılsın diye gelin oğlan evine at üstünde geldiğinde attan inmeden geline bir bardak su verilir, gelin bu suya sağ el küçük

parmağını sokar ve bekârlar bu sudan bir yudum içerler. Niğde’de oğlanın annesi kızın uğru değişsin diye kıza ekşi hamur, süpürge ve oklava verir. Yenge içine elvan şeker doldurulmuş iskarpini alarak şekeri kızın başına döktükten sonra giydirir. Gelinin başında şeker kalırsa kısmet diye yerler, para kalırsa bereket diye saklarlar. Diyarbakır’da gelin oğlan evine girmeden verilen testiye kırarsa uğurlu sayarlar. Kemaliye’de tatlı dilli olsun diye bal konmuş çanağa gelin elini batırır ve elini ağzına ve eşiğe sürer. Elazığ’da gelin evde mih gibi çivilenip kalsın diye erkeğin kız kardeşi gelinini evinden bir mih çalar ve bu mih oğlanın evinde bir yere çakar. Erzurum’da gelin eve bağlansın diye erkek evine girerken bir leğen içinde el ve ayaklarını yıkar ve bu su kapı eşiklerine, tandır başına ve mutfağa serpilir. Eskişehir’de bereket getirsin ve dini bütün olsun diye gelin eve girerken sağ koltuğuna Kuran sol koltuğuna ekmek sıkıştırılır. Hatay’da bahtı ayna gibi parlak olsun diye gelin oğlan evine girerken oğlanın anası kızın eline bir Kuran ve bir de ayna verir kız ilk önce kurana sonra aynaya bakar. İzmir’de yine bereket getirsin ve tatlı dilli olsun diye gelin kapılara bal ve yağ sürerek girer. Yörüklerde gelin alaya gelirken güvey elinde sus testisiyle kapıda bekler ve gelin attan inince eliyle bir yudum suyu başından aşağı döker, gelin eve girerken erkek evinden bir kadın büyük bir yün yastıkla gelinin başına vurur eğer gelin yere düşerse bu gelinin kıymeti kalmaz, yere düşmek çok ayıp sayılır (Koşay, 1944: 199-267). Bu ve buna benzer uygulamalar Anadolu’nun çeşitli yerlerinde canlılığını korumakta ve varlığını sürdürmektedir.

Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme kitabının 10. bölümünü *Düğün Eğlenceleri* oluşturmaktadır. Bu kısımda düğün ve kına gecelerinde oynanan çeşitli köy seyirlik oyunları ve halk oyunları sergilenmiştir. Bu oyunlar ayrıca erkeklerin oynadığı oyunlar ve kızların oynadığı oyunlar olarak ayrılmış ve dikkatlere sunulmuştur. Bu oyunlar:

Ankara’da Elekçi oyunu, Hortlak oyunu, Cucuk (cüce) oyunu, Samırsak (sarımsak) satma oyunu, Topal oyunudur. Halk oyunları kategorisine giren ve Bala ilçesinde oynanan halaylar, Kayseri’de bayanların oynadığı Tüllüşah, Gül Ebru (kile borusu), Keloğlan oyunu, yine Kayseri’de erkeklerin oynadığı Deveci oyunu, Yüzük, Tura ve Avrat oynatma oyunları bunlardan birkaçıdır. Malatya’da köy seyirlik oyunları yerine ekseriyetle güreş yapılır ve davetliler bu güreşleri izler. Sivas’ta da oyun oynamak yerine güreş yapmak tercih edilir. Yozgat’ta ise cirit, güreş ve hayvan yarışı

düğünlerin vazgeçilmez eğlenceleri olarak gözlemlenmiştir. Yörüklerde ise kadın ve erkekler bütün oyunları birlikte oynar ve birlikte izlerler. Yörüklerde oynanan oyunlar ise halay tutma, toplu halde oynanan Hora oyunu ve münferit oyunlardan da Kaşık oyunu meşhurdur (Koşay, 1944: 268-278). Hâmit Zübeyr düğün eğlenceleri başlığı altında verdiği bu oyunlardan sadece bir kaçının nasıl oynandığına yer vermiş diğer tüm oyunların ismini anmakla yetinmiştir.

Köy seyirlik oyunları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde aynı şekilde vücut bulmuş ve canlılığını korumuştur. Örneğin Koşay'ın eserinde yer verdiği bu oyunlardan bazıları Dilaver Düzgün'ün 1994 yılında hazırladığı doktora tezi olan *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları* başlıklı eserinde de kendine yer bulmuştur. Düzgün Erzurum il sınırları içerisinde yer alan farklı köylerden derlediği köy seyirlik oyunlarından Dehlenk oyunu, Koşay'ın eserinde Yozgat'ta kendini gösterir. İki farklı yörede vücut bulan bu oyunun birbirine ne kadar benzer yönlerinin olduğunu göstermek için oyunun nasıl oynandığı aşağıda aktarılmıştır:

“*Dehlenk Oyunu:*

...*Oyuncu garip bir kıyafete bürünür. Başındaki şapkasını yan tarafa çevirir. Ceketini ters giyinir. Sirtına kambur yapar. Pantolonun paçalarından biri çorabın içine konulmuştur, diğeri açıktadır... Müziğin ritmine uygun hareketlerle oyunun icra ederken çeşitli mimiklerle yüzünü gülünç hale getirir. Merkez Ortadüzü Köyü”* (Düzgün, 1994: 98).

Koşay'ın hazırlamış olduğu eserde, Erzurum'da oynanan Dehlenk oyunu Yozgat'ta bir düğün esnasına sergilenmektedir:

“*Biraz mizahi istidadı olan şahıs, yüzünü boyamak, elbiselerini ters giymek, başına külah koymak suretiyle meydana çıkar ve maskaralıklar yaparak bahşiş toplar.”* (Koşay, 1944: 276).

Ankara'da oynanan Cucuk (cüce) oyunu, Düzgün'ün Erzurum Ilıca Kumluyazı Köyü'nde derlediği Cüce oyunu ve deve oyunu birbirine benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Koşay'ın hazırladığı bu eserde yer verdiği 1944 yılı ve öncesine ait köy seyirlik oyunları, Dilaver Düzgün'ün hazırlamış olduğu *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları* adlı eserde yer verdiği köy seyirlik oyunları, yaklaşık 50 yıl sonra farklı bir coğrafyada benzer unsurları barındıran köy seyirlik oyunları olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu da geleneğin Anadolu'nun her köşesinde varlığını koruduğunu ve canlı bir şekilde sürdürüldüğünün ispatı niteliğindedir.

Eserin 11. bölümü *Gerdek* mevzu etrafında yapılan derlemeler üzerine kurulmuştur. Bu kısımda Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gerdeğe hazırlanma ve gerdeğe girme merasimlerinden örnekler sunulmuştur. Bunların uygulamada büyük farklılıklar içermediğini söylemek yersiz olmaz. Eserde yer alan en ilginç ve en farklı gerdek uygulaması ise İskân Türklerine aittir. Bu farklı gerdek uygulamasını aşağıda aktarılmıştır:

“İskân Türklerinde gerdek adetleri:

- 1) *Güvey gerdeğe girerken, güveyi sopalarla kovalarlar ve güveyin ayağı çevik olmazsa dayak yer*
- 2) *Güvey gerdeğe girdiği gece kızın vücudunda ve gözünde görülebilecek gibi yerlerini morartır. Hatta çok gelinlerimiz yüzü gözü bere içinde kalır. Bunu yapamayan delikanlılar ayıplanır.*
- 3) *Sabahleyin gelinin yüzünü bere içinde gören oba kadınları güveye öfkelenerek ellerine deynek alır güveyi döğmeye başlarlar. Güvey dayak yerken mukabele edemez. Yalnız güveyin arkadaşları güveyi kadınların elinden kurtarmaya çalışır... Nihayet gelin işe müdahale eder. Erkeğine kollarını açar (Koşay, 1944: 293).*

Bunların dışında gerdek merasimlerinde namaz kılma, erkeğin arkadaşları tarafından kapının önünde dövülmesi, gerdek ertesi yemek ve hamam gibi uygulamaların tüm yörelerde benzer olduğu söylenebilir.

12. bölüm *Paça Günü* başlığına sahiptir. Paça günü genel hatları itibariyle gerdeğe girmenin ertesi günü yapılagelen eğlencelere ve yemek şölenlerine verilen bir isimdir. Paça gününde, gerdek gecesi öncesinde kesilen küçük ve büyük baş hayvanlardan kalan kellelerin ve hayvanın paça diye tabir edilen ayaklarının pişirilmesi ve bu yemeğin bir ziyafet şeklinde yenmesi söz konusudur. Eserde gerdek ertesi bu uygulamaların farklı yörelerde ve farklı isimlerle yapıldığı görülmüştür. Aladağ'da Çarşaf Günü, Çivril'de Duvak Günü, Hatay'da Suphe Günü, Isparta'da Gelin Ertesi, Niğde'de Kız Yanı, Safranbolu'da Paça Günü, Sinop'ta Samat Günü, Yörüklerde Kâkül

Günü (Koşay, 1944: 309-320) adını alan gerdek sonrası bu uygulamalarda kadınlar ve erkekler kendi aralarında yemek yer, eğlenir ve kutlamalar yaparlar.

Halk inançlarının en bariz örneklerinin sunulduğu ve sadece bu inançların yer aldığı müstakil bölüm ise *Yeni Gelinle Tefeül ve Teşeuim* başlığıyla 13. bölümde verilmiştir. Kelime manası itibariye fal açmak, uğur sayma, hayra yorma anlamlarına gelen tefeül ve uğursuz sayma, şom görme anlamlarına gelen teşeuim (Devellioğlu, 2009: 1058/1095) kelimeleriyle oluşturulan bu başlık altında Koşay bazı hadise ve olayların sonuçlarına göre eve gelen gelinin uğurlu yahut uğursuz olarak görülmesini aktarır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Agadağ: Gelin attan iner inmez bir delikanlı atı güveyin evine doğru sürer. Eğer at kapıdan girerse o gelin çok namuslu ve uğurlu bir gelin olarak tanılır.

Sivas'ta

Uğurlu Gelin:

Nişan günü ilkbahara tesadüf eder ve o gün yağmur yağarsa.

Güveyi ticaretinde muvaffak olursa

İnek vs. hayvanlar dişi yavru getirirse

Kısrak doğurursa

O hafta içinde kar yağmazsa

Uğursuz Gelin:

Hava, yağmurlu fırtınalı ve soğuk olursa

Ay ve gün tutulursa

Gelin at veya arabadan düşerse

Nişan veya düğün haftasında oğlan tarafından bir zayıat olursa; karda zarar, ev yanması, hayvan ölmesi, insan ölmesi.” (Koşay, 1944: 321-322).

14. bölüm *Gelinlik Etme* başlığını taşımaktadır. Bu kısımda yeni evin kızı yahut gelini kabul edilen kişinin kayınvalidesi, kayınbabası ve diğer aile bireyleriyle münasebeti onlarla birlikte aynı ortamda ise hal ve hareketleri konu edilmiştir. Kısacası bir kız yeni geldiği evde bir gelin olarak nasıl davranmalı sorusunun Anadolu'da cevabı aranmış ve çeşitli yörelerde gelinlerin ortama göre davranışları sıralamıştır. Niğde'de yeni gelin özellikle kayınvalide ve kayınpederi yanında sesini saklar, sorulan suallere evet yahut hayır manasında başını sallar. Bu ses saklama haftalarca devam eder.

Sivas'ta gelin akşamleyin ailedeki bütün büyüklerin elbiselerini soyar, yataklarına yatırdıktan sonra kendi odasına geçer (Koşay, 1944: 323-324).

Giyim, kuşam ve süse dair yöresel motiflerin yansıtıldığı Anadolu'da gelin ve damat nişan, düğün gibi merasimlerde ne giyer sorularına cevap arandığı 15. bölüm *Gelin ve Güveği Kıyafeti* başlığına sahiptir. Koşay bu bölümü kendi içinde ikiye ayırmış ilk önce eskiden gelinlerin neler giydikleri ve nasıl süslandiklerini aktarmış ardından da kendi döneminde tercih edilen giyim, kuşam ve süs unsurlarını sıralamıştır.

Eskiden gelin giyimi, örtüleri ve süsleri genel olarak şunlardan ibarettir: Üçetek entari (tilikli, kavası yenli, verevli çeşitleri), bağlama şalvar, paça (don, tumman), delme yelek (içlik üstüne giyilir), caket, ceket, içlik, gömlek, fistan, mes, pabuç, fes, püskül, peştümal, peçe, çeki (fesin üstündeki muska biçiminde süsü), kıvrak (al renkte kanaviçe), çember, hamam takımı, tülbent, katır (eski bir ayakkabı), çizme, çorap, çarşaf, tepe atını, alın altını, gerdan altını, kemer, bilezik, küpe, yüzük vs. (Koşay, 1944: 328-332).

Elazığ'da damat, gömlek, üstüne *kallı mintan* giyer, beline hali vakti yerindeyse *lahur şalı*, hali vakti müsait değilse *Trablus kuşağı* bağlar, palto ve *Diyarbakır kundurası* ile bir bütün oluşturur. Erzurum'da gelin beyaz ipekten elbiseler ve beyaz ayakkabı giyer. Hatay'da gelin başına *hotuz* (elmas taç), boynuna *teftea* (inci gerdanlık) ve *hışır* (altın zincirden meydana gelen göğüs ziyneti) takar. Kastamonu'da gelinlerin kıyafeti *bindallı* adı verilen özel düğün giysisidir. Yozgat'ta damatlar ceket, panolun ve ipekli kumaştan mintan giyerler (Koşay, 1944: 324-340). Görüldüğü üzere zaman içinde çeşitli sebeplere bağlı olarak gelin ve damat kıyafetleri değişmiştir. Bunda en önemli etkenlerin ekonomik olarak ailelerin refah düzeylerinin yükselmesi ve modernitenin şehirden köye doğru yayılması gösterilebilir. Bunun yanı sıra yapılan inkılaplar (şapka kanunu vb. gibi) giyim kuşamı etkilemiş ve bu dönüşüme önyak oluşturmuştur.

16. bölümde *Kız Kaçırma* başlığı altında sadece beş il/ilçeyle sınırlı bilgiler verilmiştir. Bu bölümde dikkat çeken uygulamaların başında Yağlıbasan köylerinde kız kaçırmanın eğer kızı zorla kaçırıyorsa dağa gitmesinin şart olduğudur (Koşay, 1944: 341). Bunu dışında kız kaçırmanın Hatay ve Yozgat şehirlerinde hemen hemen hiç olmadığı Erzurum, Malatya ve Yağlıbasan'da ise gönüllü kız kaçırılmalarının yaşandığı ve genelde kız ve erkeğin anlaşarak kaçtığı vurgulanmıştır.

Eserin 17. bölümü *Evlenme ve Düğüne Ait Atasözleri ve Deyimler* başlığını taşımaktadır. Koşay bu bölümde alfabetik sırayla yukarıda adı geçen tüm illerden derlenen atasözlerine, deyimlere ve kalıplaşmış ifadelere yer vermiştir. Bu atasözleri ve deyimler hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış ve hangi yöreden yahut hangi il/ilçe/köyden derlendiği belirtilmemiştir. Kitapta yer alan evlenme ve düğüne merasimlerine dair birkaç atasözü/deyim/ kalıplaşmış ifade aşağıda aktarılmıştır:

“Analar altın taht yaptırır da altın baht yaptıramaz

Ölüyorum diyen kız koca ister

Bekâr gözüyle kız alınmaz

Ersiz avrat yularsız at

Gelin ata binmiş ya nasip demiş

Nikâhta keramet vardır” (Koşay, 1944: 343-347)

Kitabın 18. ve son bölümü ise *Düğünde Kına ve Gelin Havaları*'dır. Koşay, bu bölümün giriş kısmında bir açıklama yapma gereği duymuş ve *eğer eserime musiki bölümünü eklemeseydim eserim bütünlük bakımından eksik kalacaktı* (Koşay, 1944: 348) diyerek bu bölümün önemine dikkat çekmiştir. Bu kısımda Ahmet Adnan Saygın (Saygun)'dan önemli katkılar gördüğünü belirtmiştir. 8 adet oyun havasına notalarıyla yer vermiş, katkılarından dolayı Ahmet Adnan Saygın (Saygun)'a teşekkür etmiştir.

Bölümlerin son bulmasının ardından yazar geniş bir indeks hazırlamış ve indeksi iki başlık halinde okuyuculara sunmuştur. İlk başlık *Türkiye Türk Düğünlerinde Bahsi Geçen Yer Adları ve Oymak Adları*, ikinci başlık ise *Türkiye Türk Düğünlerinde Bahsi Geçen Eşya, Düğün, Terimler vs.*'dir.

İncelenen bu kitabın kapsamının ne denli geniş olduğunu göstermek ve bundan sonra yöreye özgü, düğün başlığı altında yapılacak tüm çalışmalara bir ön hazırlık teşkil etmesi açısından eserde geçen yer adları ve oymak adları aktarılacaktır:

Adana, Afyonkarahisar, Akhisar, Alacahöyük, Aladağ, Ankara, Avanos, Avşar, Ayancık, Bala, Balıkesir, Barak, Bartın, Bayezid, Bilecik, Bolu, Boyabat, Bozkır, Burdur, Bursa, Cide, Çal, Çankırı, Çatalca, Çepni, Çivril, Çorlu, Çorum, Değirmendere, Denizli, Diyarbakır, Domaniç, Edirne, Eğin, Elâzığ, Ereğli, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Gediz, Gerede, Geyre, Giresun, Gücçe, Hatay, Isparta, İbradı, İskân Türkmenleri, İstanbul, İzmir, Kaçar, Kadamut, Karaburun, Karatepeli, Kargı,

Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Konya, Kütahya, Lâpseki, Malatya, Manisa, Maraş, Marmaris, Menemen, Muğla, Muhad, Niğde, Şarki Karaağaç, Safranbolu, Seydişehir, Sille, Simav, Sinop, Sivas, Soma, Sungurlu, Tercan, Tire, Tokat, Trabzon, Uluborlu, Urfa, Ünye, Ürgüp, Van, Yağlıbasan, Yörükler ve Yalvaç.

4.9. YUVAK TAŞI

Rıza Koşkun Matbaası tarafından 1947 yılında İstanbul'da yayımlanmış olan bu eser Hamit Koşay imzasıyla okuyuculara sunulmuştur. Kitabın kapak kısmında yer alan "*Halk diriminden mülhem içtimai ve milli bir roman.*" notu eserin içeriği ve türü hakkında ipuçları sunmaktadır. Yazarın kaleme aldığı iki romandan ilki olan (ikincisi *Susmuş Saz*) *Yuvak taşı* eseri, küçük alt başlıklarla (Ahmed Ağa, Korkut'un Sılaya Dönüşü, Ahmed Ağa Belediye Başkanı... vs.) birbirine bağlanmış olaylar silsilesi halinde dizayn edilmiştir. Kitap toplamda 108 sayfadan oluşmaktadır.

Koşay, eserin ön sözünde bu romanı kaleme alıp almama konusunda kendisiyle büyük mücadele verdiğini en sonunda bu kitabı yazmaya cesaret ettiğini belirtir. Onun bu konudaki en büyük çekincesi ise önemli bir edebi tür olarak gördüğü romanın, hakkını veremeden yazma düşüncesidir. Koşay, ön sözde bu eserin yazılış gayesini şu sözlerle ifade etmiştir:

"... *Fakat yıllardan beri Anadolu halkı ile yaptığım temas neticesinde edindiğim intibalar yavaş yavaş toplanarak bir tablo halini almakta... Hayalimdeki kahramanlar yolda giderken, kitap okurken benimle konuşmaya münakaşa etmeye ve beni tembellikle, cesaretsizlikle itham etmeye başladılar. Çok defa kendileri de belirsiz birer sis halinde olan duyularını anlatmak için edebiyatın fırçasına sarılmaktan başka çare kalmadı.*" (Koşay, 1947a: 3). Anlaşılacağı üzere Hâmit Zübeyr, uzun yıllar müşahede etme fırsatı bulduğu Anadolu halkına dair gözlemlerini, onların duygu ve düşüncelerini, hüznlerini, sevinçlerini kısacası Anadolu insanının yaşam tarzını ve hayata bakış açısını aktarmayı amaç edinmiştir. Eser özellikle Orta Anadolu'ya tutulan bir ayna niteliği taşımaktadır.

Roman, başkahraman Korkut'un Avrupa'da gördüğü eğitimden sonra geldiği Ankara'da bir nahiyede başlar. Korkut henüz küçük yaşlarda eğitim için Avrupa'ya gitmiş, orada uzun yıllar yaşamış ve Avrupa kültürünü yakından gözlemlemiş bir

gençtir. Eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'nun bu küçük kasabasına geri döner. Annesi ve babası vefat etmiş olan Korkut, amcası Ahmed Ağa'nın yanında kalmaya başlar.

Eserin temelini teşkil eden nokta ise Korkut'un bu nahiyede insanlara, çevreye, teknolojiye, sanata ve eğitime yönelttiği gözlemler bütünüdür. Korkut uzun zaman sonra geri döndüğü bu yerde halkın refah seviyesini yükseltmek için çabalayan bir idealist olarak sunulmuştur. Kasabada okulların, suyollarının, kooperatiflerin yapılması için büyük çaba sarf eder. Burada birçok şeyin değişmesine önyak olur. Yöreye gelen, halkevlerinin görevlendirdiği bir bayana âşık olan Korkut sonunda bu yerdeki görevini de tamamladığını da düşünerek onunla evlenmek için doğduğu bu topraklardan ayrılır. Arkasında okullar, belediye binası, tarım ve hayvancılığı geliştirecek teknolojik aletler, en önemlisi çalışan, çalışmaya gayret eden, toplumun refah seviyesini yükseltmek için çaba sarf eden bilinçli bir insan yığını bırakır. Korkut'un böylece en büyük hayali olan bilinçli bir toplum yetiştirme amacına ulaştığı görülebilir.

Roman, esere ismini veren yuvak taşının bir ev tasviri içinde verilmesiyle başlar ve yine bu yuvak taşı objesiyle son bulur. Anadolu'da yuga, yuga taşı, yugacı, yuğu, yuğaç, yuğğa taşı, yuğku taşı, yumburlak taşı, yuvga taşı, loğ taşı vb. adlarla anılan, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan silindir taş (Derleme Sözlüğü, 1979: 4324/4333) olarak bilinen yuvak taşı, kitabın hemen giriş kısmında okuyucunun tüm dikkatini üstüne çeker:

“Ahmed Ağa, merdiveni duvarın kenarına dayadı, damın üstüne çıktı. Mermer bir silindirden ibaret yuvak taşını, ayağıyla teperek rahmetten (yağmur) kabaran damı, suyun aşağı akmaması için yuvamaya başladı.” (Koşay, 1947a:6).

Öyle ki eserin baş kısmında sadece toprak damları düzeltme aracı olarak görülen bu obje eserin sonunda hüznün baş müsebbibi olarak karşımıza çıkar. Henüz yeni evli Ahmed Ağa, kasabada gece vakti olan depremde toprak damlı evin yıkılma tehlikesi üzerine evden çıkar. Evden çıktığı sırada sarsıntıdan dolayı damdan düşen yuvak taşı Ahmed Ağa'nın başına düşer ve Korkut'un amcası orada can verir. Ağa'nın ölüm sebebi belli olsun diye de yuvak taşı mezarın başına dikilir (Koşay, 1947a: 97-99).

Aslında yazar, romanı kaleme alma gayesini, eserine ad olarak seçtiği ve hem romanın başında hem de sonunda karşımıza çıkan bu nesneyle aktarmıştır denebilir.

Romanın içeriğine bakıldığında geri kalmışlığı canı pahasına savunan Ahmed Ağa ve onun karşısında modernizmi, teknolojiyi, bilimi ve müreffeh bir toplum olgusunu savunan Korkut görülmektedir. Kitabın başında tasviri yapılan toprak ev ve onun yamalarını kapatmada en önemli araç olarak görülen yuvak taşı, Ahmet Ağa'nın canına mal olmuştur. Oysaki romanda Korkut artık ileri yapım teknikleri ve teknolojiyle evlerin inşasını savunmaktadır. Koşay eserinde sığ düşüncenin yahut geçmişle yaşayıp gelişime sırt dönenlerin temsilcisi olarak Ahmed Ağa'yı, geleneğe sahip çıkan fakat onunla yetinmeyerek gelişmeyi ve ilme ram olmanın temsilcisi olarak da Korkut'u öne çıkarmıştır. İşte "yuvak taşı" adlı bu nesneye romanda dikkat çekilmesi, esere adının verilmesi bu cihetle olmuştur. Böylece yuvak taşı yazarın vermek istediği mesajın en önemli aracı rolünü üstlenmiştir.

4.9.1. Yuvaktaşı Romanındaki Halk Kültürü Unsurları

1) Yerleşim- Yerleşim Türleri

Roman Ankara ilinin bir beldesinde geçmektedir. Yazar esere bu beldenin kısa bir tasviriyle başlar. Sürekli yerleşim yerleri içerisine dâhil edilen bu yer, bir vadi içerisine kurulu, etrafı dağlarla çevrili, yeşil örtüsüyle insanı cezbeden küçük bir Anadolu beldesidir. Eserde yöre yer yer nahiye adıyla anılmaktadır. İlerleyen yıllarda idari yönetimler içerisinde yer almayan bu tabiri bugün belde kelimesi karşılamaktadır. Romandaki ayrıntılar, aktarılan bu yerin devlet tarafından nahiye olarak adlandırıldığı, fakat esas itibariyle ise bir köyü andırdığı gerçeğine dikkat çekilmiştir. Yörede bir su şebekesinin dahi olmayışı, okulun bulunmayışı hatta nahiyenin doğru düzgün bir yolunun olmayışı burayı bir köyden farksız kılmaktadır.

2) Barına- Konut (Halk Mimarisi)

Bölgenin coğrafi şartlar itibariyle en önemli barınak tipi olarak kerpiçten yapılmış evler görülmektedir. Romanda bu evlerin temel malzemesinin balçık (çamur) olduğu ve duvarların sağlamlaştırılmasında ise samanın kullanıldığı aktarılmaktadır. Bu barınak tiplerinde çatının bulunmadığı bunun yerini ise damların aldığı, bu damlarında çamurdan yapıldığı ifade edilmektedir. Damlarda kullanılan ve burada yağmur, kar vs. yüzünden birikmiş suları aktarmak için yörede "çörten" adı verilen su oluklarının

konulduğu görülebilir. Yine duvarları ve damı düzlemek için kullanılan araçlardan biri de yukarıda açıklanan yuvak taşlarıdır.

Yazar daha özele inerek kasabada bulunan bir evin tasvirini Korkut'un gözlemleriyle okura aktarmıştır:

“Çift kanatlı büyük kapıdan avluya girilince solda bir misafir odası, sağda çit ile çevrili bir aralık, karşıda çifte sütunlu sofa... Çevresinde ambar ve ahır sıralanıyordu.” (Koşay, 1947a: 15).

Yine bunların yanı sıra Anadolu'da dönemin dolap kültürünü yansıtan ve içine çeşitli eşya vs. konulduğu “yükçük” olarak adlandırılan ihtiyaç dolapları dikkat çekmektedir.

3) Aydınlanma- Isınma

1930'lu yıllar Türkiye'sinin anlatıldığı bu kasabada halkın en önemli ısınma gerecinin tezek olduğu, gerek sobalarda gerekse tandırlarda tezeğin kullanıldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ısınma ihtiyacının yöredeki ağaçlardan da karşılandığı ve halkın odun ihtiyacını bu ağaçlardan temin ettiği ifade edilmiştir.

Romandan aktarılan ifadedeler doğrultusunda aydınlanma için hem eski hem yeni araç ve gereçlerin kullanıldığı, bir oda da ampul yandığından bahsedilirken başka bir oda da gaz lambasının kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra zamanla tezeğin yerini linyit kömürünün aldığı tandırların yerini ise sobaların aldığı ifade edilmiştir.

4) Taşıtlar- Taşıma Teknikleri

Geleneğin sıkı sıkıya yaşatıldığı bu kasabada halkın gerek yük gerekse ulaşım için kullandığı vasitanın at olduğu söylenebilir. Ayrıca dönem Türkiye'sinde en önemli ulaşım araçlarından biri de trendir. Romanda Avrupa'dan gelen Korkut'un, nahiyenin ta içlerine kadar ulaşan demir yoluyla kasabaya ulaştığı vurgulanmış ve bu önemli vasıtaya dikkat çekilmiştir. Yörede kullanılan vasıtalarından bir diğeri ise develerdir. Fakat yazar atlardan farklı olarak develerin yöre halkı için önemini vurgular ve develerin birer zenginlik ifadesi olduğu gerçeğine dikkat çeker.

5) Beslenme- Mutfak- Kiler

Mutfak ve beslenme kültürü kiler üstünden verilmiştir. Belde de kilerin yaygın olarak kullanıldığı, yiyeceklerin saklanması, korunması için en elzem yapının kiler olduğu vurgulanmıştır:

“Kiler kültürümüzün ve iktisadi dirimimizin temelidir. Kiler, ilerisi için gerekli her yiyeceği vaktinde ve ucuzken tedarik etmektir. Kiler, bir ailenin istihkâmıdır.” (Koşay, 1947a: 21).

Eserde yöresel bir içecek olarak gösterilen ve “çalkama” adıyla anılan ayran, “umaç” olarak ifade edilen ve kasabada sıklıkla yapıldığı belirtilen yağda ekmek kızartması, yumurta ve yoğurtla yapılan “cılbr”, çok ince yufkadan yapılan ve “şebit” adı verilen ekmek, “banma” tabiriyle anılan bakır kazanlarda yazın yapılan pekmez, halkın damak zevki hakkında bilgi veren unsurlar arasında gösterilebilir (Koşay, 1947a: 60).

Koşay yörenin kültürel değişimini de aktarmaktan geri durmamış kasabada beslenme kültüründe önemi büyük olan sinilerin yerini masa ve sandalyelerin aldığını ve halkın artık masalarda yemek yediğini ifade etmiştir.

6) Halk Sanatları ve Zanaatları

Romanda karşılaşılan en önemli halk sanatı halıcılıktır. Koşay bunu bir kültür çatışması üzerinden vermiştir. Kasabaya Ankara’dan gelen kadın, misafir olduğu evde yerde sarılı olan kilimi görünce çok etkilenir. Bu kilimin üstündeki motifler hakkında bilgi alınca gâh şaşırır gâh garipser. Bu beldenin kültürünü ve medeniyet tarihini çok iyi bilen Korkut’un ağzından bu halk sanatı hakkında bilgiler okuyuculara aktarılır:

“... Çoban ilmiği, balıksırtı, kandil, tosbağa, öküz başı, tarak, yar yâre küstü, koçboynuzu, kurtağzı, eli böğründe, kara kazan, sarhoş yolu, ergen bıyığı. Orta Asya’daki Türk çadırlarında doğan bu sanat binlerce yıldan beri ince ruhlarda ve ellerde işlene işlene üsluplaşarak hayatı bütünlüğü ile aksettiren bir dil olmuştur.” (Koşay, 1947a: 62).

Bu yönüyle toplum, motiflere büyük anlamlar yüklemiş, motifleri duygu ve düşüncelerinin aktarım amacı olarak görmüştür. Bu bağlamda motifler, toplumun geleneklerinin, inançlarının, coğrafi ve ekonomik olanaklarının kısacası yaşam

biçimlerinin sembolleştirilmiş ifadeleridir. Bu motiflerin hepsinin ayrı bir anlam taşıdığı ve bilinçli olarak kilimlere belli bir düzen içinde yerleştirildikleri bilinmektedir.

Motifler, halkın kültürel-sosyal yapısının günümüze yansımaları olup; anlatılamayan, söylenemeyen duygu ve düşüncelerin, isteklerin, hayallerin sembolik olarak anlatımı olarak görülebilir. Anadolu’da işlenen motiflere genel olarak bakılacak olursa, eli belinde, koçboynuzu, kurtağzı, kurt izi motifleri bereketi, pıtrak, el, parmak motifleri nazardan ve kötülüklerden korunmayı, saç bağı mutluluk ve yuva özlemini, kedi kulağı haşere ve kemirgenlerden korunmayı, bukağı motifi ise aile bağlarının korunmasını temsil etmektedir (Ateşok, 2014: 36-37).

Bu işlenen motiflerin halkın bilgi birikimi ve tecrübesinin en güzel yansıması olduğu gerçeği de açıktır. Yüzyıllar boyunca bozkırda yaşamlarını devam ettiren Türkler, bitkileri, doğayı, renkleri en iyi şekilde tanımış, bunlardan yararlanmış ve hem edebiyatına hem de halk sanatlarına bu bilgi birikimlerini aktarmayı başarmışlardır. Bunun örneği romanda Ayşe kadının kilimleri anlatırken aktardığı ve hangi rengin hangi renkle uyumlu olduğunu ifade ettiği şu dördlükte görülmektedir:

Al ile mavi ömrümün varı

Al ile ak dön dön bak

Al ile yeşil bir hob yaraşır

Al ile sarı bir koca karı (Koşay, 1947a: 63).

7) Giyim, Kuşam, Süs

Yazar, Korkut’un çocukluğuna giderek teyzesi Hatice’nin gözünden, çocuk giyim kuşamına dikkat çekmiş ve yaptığı şu tasvirle yörede çocukların giyim, kuşam ve süsleri hakkında ayrıntılı bir bilgi sunmuştur:

“Seni mahalle mektebine verdikleri gün... Saçlarının perçemlerine tel ördüm. Gözüne sürme, alnının ortasına elif çektim ve fesini donattım. Önü açık ipekli üç etek entari giydirdim. Beline şal kuşak kuşattım. Arasına gümüş bıçak ve oyuncak tabanca soktum. Boynuna bindallı işlemeli çanta asarak içine elif cüzünü ben koydum.” (Koşay, 1947a: 25).

Erkeklerin giyimi ise yine romanın başkahramanı Korkut üzerinden verilmiştir. Uzun süre Avrupa’da kalan Korkut yöreye döndüğünde hem halka ayak uydurmak

amacıyla hem de buralara özgü eski giyim kuşama duyduğu özlemle; ayağına yün çorap, onun üstüne çarık, bacağına şalvar, sırtına kadife ceket giymiş, beline de kuşağını sarmıştır (Koşay, 1947a: 59). Yazarın bu dikkati yörede erkek giyimi hakkında okuyuculara önemli ipuçları sunmaktadır.

8) Halk Bilgisi (Halk Hekimliği, Halk Hukuku, Halk Takvimi vs.)

Eserde önemli dikkatlerden biri de halk hekimliği uygulamalarıdır. Bu bağlamda hem bir halk hekimliğini hem de bir inancı içinde barındıran “Nisan Yağmurları” yörede önemli bir yere sahiptir. Halkın nisan yağmurlarının bin bir derde deva olduğuna kanaat getirdikleri ve bunu biriktirerek içtikleri aktarılmıştır. Nisan yağmurları etrafında şekillenen inanç ise onun bereketli ve kutsal olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Bu inanç ve uygulamaları sonraki yıllarda Anadolu’da yine görmekteyiz. Selçuklu’ya başkentlik yaptığı dönemde Konya’da Nisan yağmurlarının kaplarda toplanarak hastalara şifa amaçlı dağıtıldığı, yapılan yemeklerin içine katıldığı saptanmıştır. O dönem Konya’da Mevlana Dergâhında bulunan Mevlevilerin “nisan taşı” adı verilen kaplara topladıkları nisan yağmurlarını, gelen misafirlere ikram edildiği ve bu suyun hastalara şifa getirdiği inancı dikkat çekicidir (Bakırcı, 2010: 48-63).

Romanda sunulan halk hekimliği uygulamalarında bazıları şunlardır: Çocukların sağlam bir vücuda sahip olmaları için toprağın üstünde yatırılmaları, kızamık salgınında kömürle evin etrafının çizilmesi, dişleri ağrıyan çocuklara mezar taşının ısıtılması, kulağında sancı olan çocukların kulağına anne sütünün damlatılması, gözleri ağrıyanlara yağın ilk kar suyunun damlatılması, zihin açıklığı için çekirdeksiz üzümün yedirilmesi (Koşay, 1947a: 24).

Eserde sıtma hastalığı için birkaç reçete sunulmuştur: Yılan kabuğu yakılarak tütsüsüne hastayı tutmak, bir kurbağanın ayağına sarı ip bağladıktan sonra onu suya atmak, tosbağa kanı içirmek, çakır dikeninin (yöreye özgü bir bitki) kurtulmuş çiçeklerini yutturmak, bir parça kurşunu ağızda çiğnemek, sabahleyin yalın ayak kırağı üstünde dolaşmak, soğuk suyla banyo yaptıktan sonra saman yığını üstünde yatmak gibi halk hekimliği uygulamaları sıralanmıştır (Koşay, 1947a: 82).

Hâmit Zübeyr, sadece edebi dille kaleme alınan bir öykü yazmamış yahut ilmi üslupla bir monografi hazırlamamıştır. O, yazdığı bu eserin her sayfasında halkın duygu

ve düşüncelerine, bilgi birikimine kısacası o halkın kültürel hafızasına da ayna tutmuştur.

9) Halk İnançları (Adet, Gelenek, Görenek vs.)

Geçiş dönemlerinden olan evlilik ve evlilik sonrası bazı adetler yöreden yöreye değişmekte ve halkın bu yöndeki uygulamalarını gün yüzüne çıkarmaktadır. İşte bu evlilik adetlerinden biri de Yuvaktaşı romanında işlenmiştir. Kasabada eve yeni gelen gelin, kayınpederi hediyesini vermediği sürece konuşmaz sesini çıkarmaz ve meramını işaretlerle anlatır. İşte bu uygulamaya Ankara’da “Söyletmelik” adı verilmektedir (Koşay, 1947a: 21).

Koşay, romanda yeri geldiğinde halkın adet, gelenek, göreneklerine ayna tutmaktan hiç geri durmaz ve bunları okuyucuyla paylaşarak onların yöre halkı hakkına bilgi sahibi olmasını sağlar. Bu geleneklerden biri de uzun yola çıkanların arkasından su dökme geleneğidir. Bu kişilerin arkasından su dökülür ve bunun o kişi için uğurlu olacağına inanılmaktadır. Yörede misafir ağırlama/uğurlama ile geleneklerden biri de; kasabaya gelen ve çabuk gitmek isteyen bir misafirin araba ile gelmişse arabasının tekerinin kesilmesi, at ile gelmişse atının eyerinin saklanmasıdır (Koşay, 1947a: 63). Halk bununla misafire bağlılığını ve onu ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti göstermekte ve ona biçilen büyük değere dikkat çekmektedir.

Ahmed Ağa’nın yeni eşi için, ustaların özenle yaptığı evin inşaatı bittikten sonra işçilerin haklarını ağadan istemesi de yine bir adet etrafında aktarılmıştır. İşlerini bitiren iki usta ağanın önüne gelerek ilk önce selam vermişler, daha sonra biri malasını diğeri keserini ustanın önüne bırakarak *ağam bu binanın her tarafı tamam yalnız boynu eğridir* diyerek ağanın önünde eğilmişlerdir. Ağa eğilen bu boyunları düzletmek için işçilerinin hakkının yanında bol bahşiş vermiştir (Koşay, 1947a: 95).

Bu uygulamalardan biri de “ahret kardeşliği”dir. Bu uygulamaya göre ahretlik kardeş olmak isteyen Ayşe ve köyün sofu kadınlarından Fatma, bir tören tertip etmişler, bu törende iğneyle karşılıklı olarak ellerini kanatmışlar ve bu kanları yalamışlardır. Yanlarında da şahit olarak yöre ahalisinden birkaç kişi bulunmuştur (Koşay, 1947a: 22). Bu uygulamayla toplumsal bir dayanışma ve bireyler arası bir hukuk oluşturma gayesi bulunmaktadır. Öyle ki ahret kardeşliği uygulamasına başvuran iki kişi, kardeş gibi

görülmüş, her yerde ve her zaman birbirlerinin iyiliği için çaba sarf etmeyi amaç edinmişlerdir.

“Yol nikâhı” da bu pratiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöre halkının inancına göre eşi ölen kadın yalnız başına hacca gidemez. Bu yüzden kadınlar hacca giden, kendisi gibi bir erkekle nikâh kıyarlar ve böylece yola yalnız çıkmaktaki mahsur ortadan kalkmış olur (Koşay, 1947a: 35). Yapılan bu uygulamanın toplumsal mahremiyeti gözeterek dini bir vecibenin kurallarına uygun şekilde yapılması amacı güdüldüğü söylenebilir.

10) Geçiş Dönemleri

Ölüm, doğum, hacca gitme, asker uğurlama, evlenme gibi geçiş dönemleri olarak adlandırılan bu süreçlerde toplum, inançları ve gelenekleri çerçevesinde bazı merasim ve kültürel faaliyetlere yer vermiştir. Bunlardan biri de ölüm sonrası merasimleridir ki bunların başında mevlit okutma geleneği gelmektedir. Anadolu’da vefat eden kişilerin ardından yöreye göre değişkenlik gösteren günlerde (yedisinde, kırkında, elli ikisinde vs.) akraba ve komşuların davet edildiği bir mevlit okuma töreni gerçekleştirilmektedir.

Eserde eşini kaybeden köyün zengin kadınlarından Hatice, İstanbul’un büyük camilerinden birinde eşi için mevlit okutmuş ve Ramazan’da fakir fukaraya çörek dağıtmıştır (Koşay, 1947a: 23). Toplumsal bu uygulamanın amacı ahirete göç eden kişilerin ruhunu şad etmek, Allah katında onun adının güzel sözlerle anılmasını sağlamak olarak görülebilir. Bunun da toplumun, hem bu dünya hem de ahiret namına düşüncelerini ve inanç dünyalarını yansıtmaya açısından mühim bir uygulama olduğuna hiç şüphe yoktur.

Yukarıda zikredilen geçiş dönemlerinden biri olan hacca gitme esnasında bazı pratiklerin yapıldığı romanda tespit edilen uygulamalar arasındadır. Bunların başında hacı adaylarının perşembe günü yola çıkmaları, nazar değmemesi içinde aynaya hem bakmaları hem de basmaları gelmektedir. Ayrıca hacı adaylarının boyunlarına şal bağlanması, evinin eşliğinde kurban kesilmesi önemli ayrıntılardan bazılarıdır. Yola çıkan hacı adaylarının arkasından su dökülmesi ve boş testinin uğur getireceği düşüncesiyle kırılması da hac uğurlama gelenekleri içinde gösterilebilir (Koşay, 1947a: 35).

Romanda belirtilen geçiş dönemlerinden biri de evliliktir. Yazar yörede vuku bulan evlilik uygulamalarını Ahmet Ağa ve genç eşinin evlilik merasimleri üzerinden aktarmıştır.

Eserde kızı ailesinden istedikten sonra ailenin bu izdivacı kabul etmesi üzerine ilk önce söz kesilmiş ardından başlık parası verildikten sora nişan yapılmıştır. Damat evinin kapısına ve sağdıçın evinin kapısına bayrak asılmıştır. Düğün günü onlarca koyun kesilerek tüm kasabaya büyük bir ziyafet verilmiştir. Burada özellikle “güveği tıraşı”, “güveği çimdirmeye”, “güveği eğleme”, “güveği gezdirme”, “güveği oynatma” adlarıyla anılan çeşitli adetler sıralanmıştır. Ahmet Ağa güveği tıraşı adı verilen uygulamayla damat tıraşı olmuş, güveği çimdirmede ise hamama götürülmüş, güveği eğlemede çeşitli hanelere misafir olmuş ve güveği oynatma uygulamasında ise köyün eşrafının uygun gördüğü oyunları, çeşitli hareketleri sergileyerek onların emirlerine ram olmuştur. Yine bu uygulamalardan biri de güveyi kaçırmadır. Köy halkından bir grup, damadı kaçıırarak sağdıçtan bedel istemişlerdir. Sağdıç damadı kaçıranlara ağır bir ziyafet vererek bu diyeti ödemiş olur. Damada yapılan bu merasimlerin yanı sıra gelin de çeşitli uygulamalarla karşı karşıya kalmıştır. Gelin ilk önce yengeleri tarafından yıkanmış, ardından ellerine kına yakılmış, saçları örülmüş ve süslenmiştir. Eve getirildiğinde çocuklar dâhil herkesin elini öpen gelin, yapılan dairenin ortasında oynamaya zorlanmıştır. Damat evine gelirken erkekler yolda cirit oynamışlar, halay çekmişler silah atmışlardır. Gelin, damat evinden önce mezarlığa götürülerek *son gidecek yerin burasıdır, ahireti unutma, doğruluktan ayrılma* denerek mezarlık çevresinde üç tur attırılmıştır. Gelin damat evine girerken, güveyi başından aşağı bereket getirsin diye para ile buğday serpmiş, gelin uğursuzluğu ve kötü huyları gitsin diye eşikte testi kırmıştır. Yengeleri gelin eve bağlı olsun diye duvara çivi çakmışlar, ömürleri tatlı olsun diye kapı sövelerine yağ bal sürmüşlerdir. Akşam odaya alınan gelin ve damat arasında da çeşitli uygulamalar göze çarpmaktadır. Evde sözü geçsin ve sözü dinlensin diye gelin, güveyin ayağına basmıştır. Güvey evliliğin hayırlı olması için iki rekât namaz kılmıştır. Aralarında tatlı dillilik olsun diye gelin damada baklava yedirmiş ve geri kalanı evlenmemiş, kısmeti açılmamış gençlere ikram etmesi için yengesine teslim etmiştir (Koşay, 1947a: 96-97).

11) Dernekler, Kuruluşlar, Dayanışma ve Yardımlaşma

Anadolu'nun en eski dayanışma ve yardımlaşma yöntemlerinden biri olarak karşılaşılan imece usulünün, romanda bu küçük kasabada varlığını halen daha sürdürdüğü belirtilmiştir. Bunu en güzel örneği ise; kasabadan geçen bir çay üstüne köprü kurma vazifesi için bütün köylü bir araya gelmiş, harç işi ve taşları taşıma vs. hep bir elden yapılarak köprü yapımına başlanmıştır. Yine aynı şekilde beldeye bir ilkokulun yapımı da halkın dayanışmasıyla olmuş ve toplumsal bütünlüğe dikkat çekilmiştir (Koşay, 1947a: 51-52).

12) Dinsel Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler

Romanda geçen dinsel-büyüsel uygulamalardan ilki çocuksuzluk motifi üzerinedir. Uzun süre çocuğu olmayan Korkut'un yengesi Ayşe, eşinin başka bir kadınla evleneceğini duyunca bu duruma çok üzülmüş, çocuğu olması için yedi komşudan yedi anahtar alarak her birini bir yatıra niyet ederek akşamdan suya atmıştır. Ertesi gün yörede büyük saygı duyulan Haydar Sultan niyetiyle suya atılan anahtarın paslandığını görünce, aile eşrafı dağın tepesindeki türbeye giderek dua etmiş ve Ayşe duadan sonra beline bir kuşak bağlamıştır. Bir yıl sonra Ayşe'nin bir oğlu dünyaya gelmiştir. İşte çocuksuz kadınların başvurduğu bu işleme kasabada "Kuşak Kuşanma" adı verilmektedir (Koşay, 1947a: 22).

Dinsel-büyüsel inanışlardan bir de nazar inancıdır. Kasabada bu konuda yaygın düşünceye göre çocuklar süslü giydirilirse onlara nazar değer. Bu inanç etrafında gelişen çeşitli uygulamalar vardır ki bunlardan ilki; çocuğa nazar bocuğu takılır. Bunun yanı sıra bileğine iğde çubuğu bağlanır. Son olarak kaplumbağanın kürek kemiği çocuğun boynuna asılarak, nazardan korunması sağlanır (Koşay, 1947a: 24).

Bu uygulamalardan biri de çocukların açıkgozlu olmaları için kasabaya gelen çingenelerin çantalarından gizlice ekmek çalmaktır. Çantadan gizlice alınan bu ekmeği eğer çocuk yerse o çocuğun açıkgozlu olacağına inanılır (Koşay, 1947a: 24).

Köyün görmüş geçirmiş büyüklerinden biri olan Hasan Amca, koyunlar silkindi rahmet yağacak, ağıldaki koyunlar uzun uzun öksürdü poyraz esecek harman savurmanın tam sırasındır, bağda sarıasma (yöreye özgü bir serçe) ötüyor, yabani kazlar da bağrışarak geçiyor kışın şiddetli geçecek, öküz sapanı çekerken bir taraftan ayağı ile

toprağı eşiyor yağmur yağacak (Koşay, 1947a: 55) gibi söylemleriyle bu toplumsal hafızayı en iyi şekilde yansıtmıştır.

Eserde halkın rağbet gösterdiği ve büyük hürmet duyduğu birkaç türbe ve yatır isimlerine yer verilmiştir. Bunlar; Uyumazlar, Koyun Baba, Hubaba, Kibel Dede'dir, fakat yazar bunlar hakkında bir açıklamaya gitmemiş, onların hakkında oluşan hikâye, inanç ve inanışlara yer vermemiştir. Koşay'ın eserde ismini zikrettiği bu türbeler bölgede gerçek hayatta da halkın saygı duyduğu ziyaret yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Çorum/Osmancıkta medfun olan Koyunbaba, Ankara/Kızılcahamam'da medfun olan ve Baba Kibel'dir.

13) Halk Edebiyatı

Romanın başında, yöre halkının inanç dünyasını ve bunları hurafe olarak gören Korkut'un düşünce tarzını karşılaştırmak maksadıyla bir memorata yer verilmiştir. Kasabaya yeni gelen Korkut'a çevreyi gezdiren Ahmet Ağa, yörede bulunan eski bir Selçuklu kervansarayını yanından geçerken, burasının tekin olmadığını belirterek şunları aktarmıştır:

"...Burası tekin değildir. Bir gün rahmetli tahsildar fırtınalı bir havada içeri girerek ateş yakmış, atını bağlamış, elinde de silahı varmış. Ocağın başında bağdaş kurup otururken bir köşeden tüllere bürünmüş bir peri kızı çıkıvermiş. Tahsildar üç kulhüvallah bir Ayetelkürsü okuyarak daire çevirmiş, arkasına bakmadan dışarı fırlamış. Atını da bırakarak en yakın köye varmış, olanı biteni anlatmış." (Koşay, 1947a: 13).

Eserde ayrıca halk edebiyatı örnekleri içine koyabileceğimiz bazı dualara yer verilmiştir; dal dal olasın, atın kişnesin, odan işlesin, nice idim nice oldum demeyesin, ak koya sarı bulasın, dünyada yorgansız ahrette imansız kalmayasın bunlardan bazılarıdır (Koşay, 1947a: 54).

14) Halk Tiyatrosu

Koşay, eserde yer yer kasabada oynanan köy seyirlik oyunlarını da okuyuculara aktarmıştır. Metin And'ın *"Kırsal bölgelerde ve köylerde görülen daha çok tarih öncesine uzanan bolluk, erişirme, canlandırıcılık, atalara tapınım gibi işlevsel kut törenlere bağlı tiyatro geleneği."* (And, 1985: 43) olarak tanımladığı bu gelenek

toplumun bilgi birikimi ve dünyaya bakış açılarının çeşitli ifadelerle hareketlere dökülmesi olarak görülebilir.

Bu oyunları bütünüyle köylünün malı olarak gören Dilaver Düzgün'e göre ise köy seyirlik oyunları yüzyılların birikimiyle oluşmuş, kendi şartlarını oluşturmuş ve bu şartlar etrafında gelişerek kuşaktan kuşağa geçerek varlığını muhafaza etmiştir (Düzgün, 1994: 173).

Bu bağlamda romanda yazar "iptidai temsiller" olarak tanımladığı bazı köy seyirlik oyunlarına yer vermiştir. Fakat bunların sadece isimleri ve kısaca neyi ihtiva ettiği aktarılmış ayrıntıya girilmemiştir.

Bunlar: "Koma" oyunu; iki eşi olan bir ağanın çektiği sıkıntılar, "Arap" oyununda kız kaçırma vakası, "Tarla Sınırı" adlı oyunda ise tapuya geçirilmemiş malların alım satımındaki aksaklıklar ele alınmıştır (Koşay, 1947a: 64).

15) Halk Müziği ve Müzik Araçları

Eserde Korkut'un kasabada bir eğlenceye katılmasıyla halkın müzik kültürünü yansıtan birkaç müzik aletine işaret edilmiştir. Yazar bunları isimleriyle anmış yer yer bu müzik aletleri hakkında bilgilerde vermiştir. Bunlar ney, cura (dört telli ufak saz), teneke ve tahta parçalarıyla oluşturulan bir davul, ud ve kanundur (Koşay, 1947a: 19).

16) Adlar

Eserde karşılaşılan ilginç adlandırmalardan birisi yöre halkının Avrupa'yı *Frenk Diyarı* olarak adlandırmasıdır. Yine nahiye halkının lakaplar üzerine eğilimi Korkut'un Avrupa'dan *kör böcekler uzmanı* olarak gelmesi üstünden şu sözlerle aktarılır:

"Sakin kimseye kör böcek uzmanı olduğunu söyleme. Köylü kısmı insanın bir zayıf tarafını bulup lakap taktı mı idi, evlendikten sonra da ondan kurtulmak güçtür." (Koşay, 1947a: 10).

Yuvaktaşı adlı bu roman genel itibariyle Koşay'ın diğer bir edebi eseri olan *İzgü Mescid* adlı öyküye benzetilmektedir. Yazar adeta her iki eserde de olmasını hayal ettiği dünyayı işlemiş ve bu uğurda yapılan ve yapılması gereken şeyleri sıralamıştır. *İzgü Mescid*'deki genç idealist Mahmud, *Yuvaktaşı* romanında bu defa Korkut olarak okurlara sunulmuştur. İki kahramanda öğrenimini Avrupa'da görmüş ve yurtlarına geri dönerek oraların kalkınması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Yine her iki kitapta

geleneğe sahip çıkmamanın yanı sıra medeniyete ulaşmak için ilmin gerekliliği vurgulanmıştır. Tüm bunlar göz önüne alınacak olursa *Yuvaktaşı* romanının da Hâmit Zübeyr'in hayat hikâyesi ile benzeştiği, kendisi de büyük bir idealist olan Koşay'ın yaşamından kesitler içerdiği söylenebilir. Eserde geçen şu ifadeler onun fikir hayatının en büyük yansıması olarak görülebilir:

“Ulusumun beklediği erlerden biri olayım... Sen fanisin lakin ulus adı verilen o topluluk ebedidir. Daima zinde ve ezeli o kudret senin kanından ve sinirlerinden denizin dalgaları gibi gelip geçecek.” (Koşay,1947a: 13)

Yuvaktaşı romanı da yukarıda belirtildiği üzere *İzgü Mescid* öyküsü gibi, aslında Türklük ve medeniyet üzerine bir manifestonun, önemli bir fikrin beyanı gibidir. Koşay, *İzgü Mescid* eserinde bu bildiriye Mahmut ağzıyla camide Türkçe hutbe olarak tüm dünyaya duyurmuş, *Yuvaktaşı* romanında ise Korkut'un ağzından aynı şekilde bütün kasaba halkının bir araya geldiği bir konferansla bütün Türk halkına ilam etmiştir. Korkut'un bu konferansta iletmiş mesajlar ve Türklük üzerine düşünceleri, Hâmit Zübeyr'in bütün fikir hayatının tezahürüdür aslında.

“Başta milli benliğimizi kaybetmemeli, hangi meslekten olursak olalım Türklüğün yüksek menfaatlerini göz önünde tutmalıyız. Aksi takdirde başka uluslara kan, kudret katan birer yemlik olmaktan, onların içinde eriyerek yok olmaktan kurtulamayız.” (Koşay, 1947a: 69-70).

Bu doğrultuda romanın vermek istediği en büyük mesaj ise medeniyete ve ilme sırtını dönen bir toplumun çekmek zorunda kaldığı sıkıntılar ve gelişmeye, ilerlemeye karşı duran bir halkın yok olmaya mahkûm oluşu üzerinedir. Eserde bu yok oluş, medeniyete karşı duran ve bunun sonucunu canıyla ödeyen Ahmed Ağa üzerinden verilmiştir.

4.10. SUSMUŞ SAZ

Hâmit Zübeyr Koşay'ın kaleme aldığı bu eser 1949 yılında Ankara'da *Aydınlık Basımevi* tarafından çıkarılmıştır. Romanın kapak kısmında Ardanuçlu Âşık Efkâri'nin hayat ve şiirlerinden ilham alınarak bu eserin hazırlandığı belirtilmiştir. Kitapta Koşay'ın yazdığı kısa ön sözden sonra Efkâri'nin ve sazının fotoğrafına yer verilmiştir. Bunların haricinde eserde Tekkede Erenler Meydanı ve Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin

Sandukası notuyla 2 adet fotoğraf daha bulunmaktadır. Eser toplamda 52 sayfadan oluşmaktadır.

Koşay çalışma hayatı boyunca iki roman kaleme almıştır. Bunlardan ilki 1947 yılında yayımlanan *Yuvaktaşı*, ikincisi ise bir aşğın hayatını aktardığı *Susmuş Saz*'dir.

Yazar "*ilmin ağır üslubunu seçerek bir monografya da yazabilirdim... Ben yerde yatan kıymetli bir taş kaş yapmak istedim ve ona süslü bir mahfaza hazırladım.*" (Koşay, 1949: 3) ifadesiyle eserin edebi bir üslupla kaleme alındığını belirtmiştir. Kitapta anlatılanlar tamamen Âşık Efkâri'nin hayatından gerçek kesitler sunmakta, onun âşıklığa giden yolda yaşamış olduğu serüven aktarılmaktadır.

Romanda ayrıca Âşık Efkâri'ye ait birçok manzum parçaya da yer verilmiştir. Gönül, Kütavan Dağı, Yayla Güzeli, Adana, Yolüstü Köyü ve Fatma Nine başlıklı şiirlerin yanı sıra birçok manzum eser kitapta kendine yer bulmuştur. Roman 7 bölüme ayrılmış ve Âşık Efkâri'nin doğumundan ölümüne tüm hayat hikâyesi bu bölümlerde okuyuculara aktarılmıştır. Bu çalışmada romanın tanıtımının yanı sıra eser, halk bilimi unsurları açısından analiz edilecektir. Bunun için Sedat Veyis Örnek'in hazırlamış olduğu halk bilimi kadrolarından yararlanılacaktır. Örnek'in kaleme aldığı *Türk Halkbilimi* kitabında halk bilimi kadroları 25 başlık altında toplanmıştır (Örnek, 1995: 17-20). Bu eserdeki halk kültürü unsurlarının tespiti ve tasnifi bu başlıklara göre düzenlenecektir.

Kitabın 1. bölümü *Saz Şairi* başlığını taşımaktadır. Koşay romanı Amerika'da bulunan Pennsylvania Üniversitesi Türkoloji bölümünde okuyan bir bayan ve Konya'da Mevlevi dergâhında görevli bir kılavuzun sohbeti üzerine kurgulamıştır. Amerika'dan ilmi bir araştırma için gelen bu misafir Konya'da Mevlevi dergâhını gezerken gözüne duvarda asılı duran bir saz ilişir, onun bu saza hayran hayran baktığını gören kılavuz duvardaki bu sazın ve bu sazın sahibinin hikâyesini anlatmaya başlar. Roman bu kılavuzun aktarımıyla okurun dikkatine sunulmuştur.

Yazar Efkari'nin biyografisini roman formunda hazırlayarak bu konuda yapılacak çalışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Koşay'ın bir geleneğin temeline dayandırdığı bu giriş, eserin ön söz kısmında da açıkça belirtilmiştir. Yazar halk şairlerinin ölmeden önce sazlarını bir tekkeye bağışladıklarını hatırlatarak romanı bu gelenek üzerine kurgulamıştır (Koşay, 1949: 3).

Kitabın 2. bölümü *Efkâri'nin Bade İçip Âşık Olması* başlığını taşımakta, yazar bu kısımda Efkâri'nin hayatı hakkında bilgileri okuyucunun dikkatine yine kılavuzun ağzıyla aktarmaktadır. Efkâri'nin asıl adı Âdem soyadı Şentürk olarak belirtilmiş ve baba tarafından soyları Suriye'deki İskân Türkmenlerine dayandırılmıştır. Babası Ardanuç'un Yolüstü köyünden Yusuf Bayraktar'dır (Koşay, 1949: 10-11). Yazar romanın başkahramanı olan Âşık Efkâri'nin hayatını dergâhın kılavuzu ağzından aktarırken sadece biyografik bilgilere yer vermemiş bununla birlikte edebi bir tarzda kişilerin fiziksel özelliklerini yer yer betimleme yoluna gitmiştir:

“Onsekiz yaşına kadar başında kabalak, ayağında çapula, üstünde sırmalı yan yaka mintan, kaytanlı zıvga, kolçaklı çuha sako vardı. İnce beyaz kuşağını beline içerden belirsiz şekilde sarardı.” (Koşay, 1949: 11).

Bu bölümde ayrıca Efkâri'nin doğumu ve nasıl badeli bir âşık olduğu yönündeki bilgiler aktarılmıştır. Efkâri'nin annesi bir kadir gecesi ellerini semaya açar ve oğlunun *erenler nezdinde makbul* olmasını diler. Kılavuz bu olayı aktarırken Efkâri'nin bu dua sebebiyle bade içtiğini ve âşıklar zümresine katıldığını belirtir (Koşay, 1949: 12). Yazar bu eserde karşılıklı konuşmalara yer vererek soru cevap şeklinde Âşıklık geleneği hakkındaki düşüncelerini bu yolla okuyuculara aktarır.

Eserin 3. bölümü ise *Efkâri'nin Düğünü* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Efkâri'nin bade içip âşık olduktan sonra diyar diyar gezmesi ve rüyada âşık olduğu peri kızını araması aktarılır. Efkâri'nin rüya âleminde âşık olduğu bu kızı Kars ilinde bulması, kızı istemesi ve düğün sürecindeki uygulamalar başından sonuna kadar en ince ayrıntısına kadar bu bölümde anlatılmıştır. Yine bu bölüm içerisinde yazar tek düzeliği kırmak için Efkâri'den derlediği şiirlere yer vermiştir.

Efkâri'nin Gurbete Çıkması ve Yurda Açılması başlıklı 4. bölümde ise hüznü bir tablo çizilmiştir. Bu kısımda eşini kaybeden Efkâri onun hasretiyle yollara düşer ve diyar diyar gurbet ellerde gezmeye başlar. Koşay bu durumu aktarırken usta bir yazar edasıyla Efkâri'nin gezdiği yerler hakkında tarihi ve coğrafi bilgileri okuyucuya aktarmaktan geri durmaz. Ehli olduğu tarih disiplini çerçevesinde o yerlerin tarihi geçmişine yer verir. Urartular, Hunlar, İskitler bunlardan bir kaçıdır sadece. Buradan da anlaşılacağı üzere Koşay edebi bir eser kalem alırken okuyucuyu eğlendirmenin yanında

onları eğitmeyi de amaç edinmiş ve farklı disiplinleri bir araya getirerek onları aydınlatmayı eserin başından sonuna kadar sürdürmüştür.

“Efkâri tarih kitaplarını biraz fazlaca karıştırmış olsa aradığı peri kızı yerine İskitlerin tabiat ilahesi Anahita'ya rastlar ve ona âşık olurdu. Kur ve Aras nehirleri çevresi, geleneğe göre Hunlarla aynı kökten olan İskitlerin yurdu idi. Hazar'ın öbür tarafındaki Aral Gölü'ne dökülen Amuderya ile birlikte birçok nehirler Tanrı kızı Anahita'ya verilmişti. Ateşi göktençalarak insanlara hediye eden İskit hükümdarı Huseng buralarda yaşamıştı. Onun hafidi Tahmuraf iblisi arabasına burada koşmuştu... Milattan önce 6-9. Yüzyıllarda Van çevresinde devlet kuran ve Hurilere akrabaolan Urartular da adını Ağrı (Ararat)'dan almışlardı.” (Koşay, 1949: 31-32).

Efkâri'nin Bir Küçük Çocuğu Eğlemesi bölümünde ise, Efkâri'nin hayatından bazı kesitler sunulmuştur. Anadolu'yu gezerken karşılaştığı bir çocukla ilgili başından geçen bir macerayı aktarılır. Anlatılan hikâyeye doğrultusunda Fatma Nine adlı şiirine yer verilmiş ve bu bölüm yazar tarafında kısa tutulmuştur.

Eserin 6. bölümü ise *Efkâri'nin Âşık Ümmâni'nin Kızı Âşık Esmâ İle Karşılaşarak Bir Muammaı Çözmesi* başlığına sahiptir. Bu bölümde diyar diyar gezen Âşık Efkâri gezdiği yerlerden birinde karşılaştığı Âşık Esmâ ile hasbi hal eder ve Âşık Esmâ ona bir muamma soracağını söyler ve bu muammaı çözmesini ister. Eserin bu bölümü iki aşığın atışmasına ayrılmış ve bir muamma örneği sunulmuştur.

Eserin son kısmı ise *İhtiyarlık ve Son* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Efkâri'nin 41 il dolaştığından ve ardından doğup büyüdüğü topraklar olan Ardanuç'a döndüğünden bahsedilir. Fakat Efkâri Ardanuç'ta fazla duramaz, tekrardan kendini yollara vurur ve gezmeye devam eder. Koşay onun bu ayrılış gerekçesini arkeolojik bir kazıya bağlamış Adakale ilçesinin Ardanuç Kalesi'ne naklinin bu ayrılışa sebep olduğunu aktarmıştır:

“Tütünlü'nün Ardanuç Kalesi'ne taşındığını görmektense tekrar yurda açılmayı tercih etti” (Koşay, 1949: 50).

Yazar bu kısımda yine tarihe göz atmayı ihmal etmez, Cenevizlerden ve onların Artvin yöresine hükmettiğinden bahseder. Yollara revan olan Efkâri bu defa Köroğlu'nun gittiği yerleri tek tek gezmeyi hayal eder ve en son Konya'ya gelir. Kitabın başında yer alan ve duvarda asılı sazın çevresinde şekillenen bu hikâyeye Efkâri'nin

Konya'ya gelerek sazını o dergâhtaki duvara asması ve kısa bir süre sonra hayata gözlerini yummasıyla son bulur.

Koşay esere seçtiği *Susmuş Saz* adını Âşık Efkâri'nin Mevlevi dergâhına asmış olduğu ve Efkâri'ye yıllarca arkadaşlık etmiş sazından esinlenerek koymuştur. Yazara göre Efkâri'nin ölmesiyle artık müzede sadece bir hatıra olarak kalmış olan, Efkâri'nin varlığıyla anlam bulan, sesi Efkâri'yle birlikte gönüllere dokunan bu saz; Efkâri'nin ölmesiyle birlikte suskunluğa bürünmüştür.

4.10.1. Susmuş Saz Romanındaki Halk Kültürü Unsurları

1) Sürekli Yerleşim (köy, kent, kasaba)

Yazar romanın giriş kısmında sürekli yerleşim yeri olarak Konya ilini seçmiştir. Bu kısımda Konya'nın genel hatlarıyla bir tasvirini yapmıştır. Geniş caddeler, kaldırımlardaki kalabalık insan toplulukları, tramvay ve trolleybüs vasıtaları, Karatay ve İnce Minareli Medrese şehir kütüphaneleri, şehir tiyatrosu ve geniş parkları bu gözleme dair birkaç ayrıntı bunlardan bazılarıdır. Koşay bununla kültürel ve teknolojik alt yapıya sahip bir yerleşim merkezinin okuyucunun gözünde canlanmasını sağlamıştır. Özellikle eserde Konya ili tarihi ve kültürel dokusuyla önemli bir yerleşim merkezi olarak aktarılmıştır (Koşay, 1949: 7-9). Bunun yanı sıra aşığın yetiştiği Artvin gezdiği gördüğü yerler olarak karşımıza çıkan Kars, Adana, Mersin, Kayseri diğer yerleşim yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Bu yerleşim yerleriyle ilgili ayrıntı verilmemiş, bu mekânlarda aşığın başından geçen olaylara daha çok yer bulmuştur.

2) Barınak-Konut (Halk Mimarisi)

Eserde Âşık Efkâri'nin gezip gördüğü mekânlar başta olmak üzere, çeşitli ziyaret yerlerine, Âşıklık Geleneği içinde büyük öneme sahip mekânlara yer verilmiştir. O, halk mimarisi çerçevesinde kahvehane, hamam gibi önemli kültürel mekânları da eserine taşımıştır. Bu mekânları sadece ismiyle anmamış onları realist bir bakış açısı ve canlı betimlemelerle okuyucuya sunmuştur.

“... Merama gittiler. Kılavuzla sohbeti orada ecnebi seyyahlarca çok rağbet gören gramofonsun, yalnız bülbül ve saka kuşlarının sesi işitilen bir kır kahvehanesinde başladı...” (Koşay, 1949: 10).

Romanda yöreye özgü *Çakatura* adı verilen evler bir barınak tipi olarak karşımıza çıkar. Artvin yöresine özgü bir ev çeşidi olan *Çakatura*, tahtadan yapılmış, iç tarafı çamur ve samanla sıvanmış bir mimari özellik gösterir (Koşay, 1949: 27).

Halk mimarisini yansıtmaları açısından eserde geçen Mevlevi Dergâhı hamamı, Simahhane (semazenlerin sema yaptıkları oda), Mutrip (Mevlevi dergâhlarında saz heyetinin bulunduğu kısım) , kılavuzun hikâyeyi anlattığı kahvehane kültürel unsurları içinde barındıran mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Anadolu da hemen hemen her evde bulunulan sekiler yazarın dergâhta rastladığı diğer bir mimari unsur olarak görülebilir. Yazar romanda sadece halk mimarisini aktarmamış bu mimariye renk katan ev eşyası türlerini de okuyucuyla buluşturmuştur.

“Burada halılar, kilimler, gümüş şamdanlar, tezhibi divanlar, en mahir hattatların elinden çıkmış levhalar serilmiş veya duvarlara asılmıştı. Şu yüksek seki üzerinde simat adı verilen deri sofra üzerinde yemek yenir.” (Koşay, 1949: 8-9) diyerek hem halk kültürü unsurlarını aktarmış hem de okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla bazen açıklamaya gitmiştir.

3) Halk Sanatları ve Zanaatlar

Koşay Susmuş Saz adlı bu romanda halk sanatlarına çok fazla değinmez. Sadece bir iç mekân tasviri yaparken tezhip sanatının vücut bulduğu divanlardan ve duvarda asılı bulunan hat sanatının birkaç örneğinden bahseder.

4) Giyim Kuşam Süs

Hâmit Zübeyr roman kahramanlarını anlatırken kültürün giyim kuşama nasıl yansıdığını müthiş bir gözlemlerle aktarır. Giyim, kuşam ve süs dair her bir ayrıntı yazar için kültürel bir hazine ve o yörenin romana taşınması anlamına gelir. Eserde giyim-kuşam ve süs unsuru olarak kültürel şu öğeler dikkate şayandır: Keçe, külah, tennure, akik tespih, tazı boncuğu, saka postu, kabalak, çapula, mintan, zıvga, çuha sako, yazma, peştamal.

“... Efkâri diğer köy delikanlılarından farksızdı. On sekiz yaşına kadar başında kabalak, ayağında çapula, üstünde sırmalı yan yaka mintan, kaytanı zıvga, kolçaklı çuha sako vardı.” (Koşay, 1949: 11). Eserin bu kısmında Efkâri tam bir köy delikanlısı gibi resmedilmiş ve yöre kültürünün nasıl giyim kuşama yansıdığı onun üzerinden aktarılmıştır. Başındaki kabala adı verilen Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kullanılmış olan, şapkaya benzeyen bir başlık (TDK, 2011: 1249), ayağında çapula olarak bilinen kaba deriden yapılmış ucu sivri ve kıvrık ayakkabı (TDK, 2011: 496) bir tür şalvar olarak giyilen zıvga, üstünde her daim bir çuha sako; tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaştan paltoya benzer bir tür üstlük (TDK, 2011: 2015) ile karşımıza çıkan kahraman, dönemsel bir roman olan *Susmuş Saz* adlı eserde bir erkek kıyafetinin nelerden oluştuğunu ifade etmek için yeterli olacaktır.

Müzedede gördüğü dervişlerin giyim kuşamı tekke tasavvuf kültürüne bir ayna tutmuştur. Keçe, külâh ve tennure bunlardan birkaçıdır. Tennure olarak adlandırılan bu giysi dervişlerin sema yaparken giydikleri uzun beyaz elbise olarak bilinmekte ve dervişlerin başlarındaki uzun boru şeklindeki keçeden yapılmış külâhlarda bu giysi kültürüne dair diğer bir ayrıntı olarak görülebilir.

Koşay roman kahramanlarının giyim kuşamına özellikle dikkat çeker ve giyim, kuşama ve süse dair tüm detayları en ince ayrıntısına kadar aktarmayı amaç edinir.

“...Bayanın üstündeki giyim hep naylon cinsinden idi. Boynunda akik teşbihten bozma bir kolye, sağ elinin orta parmağında Mevlevi sikkesi şeklinde bir yüzük vardı. Sol bileğinde tazı boncuğu ve buna benzer turist eşyaları asılı idi.” (Koşay, 1949: 8). Yazarın burada dikkat çektiği *tazı boncuğu* (<http://ne-demek.net>) olarak adlandırılan süs eşyası Anadolu'da özellikle denize kıyısı olan yerlerde nazar için kullanılan bir tür deniz kabuğu ile yapılan süs eşyasıdır. Koşay burada hem bir süs eşyasını hem de bir inanç unsurunu bir bütün haline getirerek kahramanlardan biri olan turist kadının üzerinden farklı kültürel değerleri bir bütün halinde okuyuculara aktarmayı ustalıkla başarmıştır.

5) Halk Bilgisi- Halk Hekimliği

Yazar *Susmuş Saz* adı romanda bir de halk hekimliği uygulamasına yer vermiştir. Dinsel büyüsel bir sağaltma yöntemi olarak adlandırabileceğimiz bu nüansta yazar, Âdem Şentürk'ün rüya gördükten sonra uyandığını halini hareketlerini beğenmeyen

ailesi onun cinlendiğini düşünerek köyde Molla Said adlı kişiye götürerek okumasını rica ederler.

Yine dinsel büyüsel bir uygulama Efkarî'nin eşini kaybetmesinden sonra diyar diyar dolaşırken sıtma hastalığına tutulmasında karşımıza çıkar. Tarsus'ta zehirli sıtmaya tutulan Âşık Efkarî bu defa sazı eline alarak Tarsus'ta bulunan evliyaların ve özellikle orada metfun olduğuna inanılan Danyal Peygamber'in hürmetine Allah'tan şifa ister (Koşay, 1949: 36).

6) Halk İnançları, Töreler, Adetler, Gelenekler, Görenekler

Yazar için en değerli şey toplumun hayata bakış açısıdır. Halkın inançları ve bu inançlar etrafında şekillenen uygulamalar kültürel hazinenin en samimi yansımalarıdır ona göre. Bazen toplumun bu bakış açısını eleştirse de yine de onların bu duygu ve düşüncelerine yer vermeye geri durmaz. Eserde geçen dinsel/büyüsel içerikli inançlar ve işlemlerden, halk inançları, töreler, adetler, gelenek ve göreneklerden birkaçı aşağıda aktarılmıştır:

“Bir kadir gecesi Efkarî'nin annesi göğün açılmasını beklemek ve açıldığında dileğini söylemek için işlemeli namazlığını n üstüne oturmuştu. Uykusu bastırıldığında uyumamak maksadıyla bin defa Ya Allah derken mısır tanelerini bir çuvaldan alıp teker teker diğer bir çuvala boşaltıyor ve sayıyordu. Ansızın kuvvetli bir ışık parlayarak gök kubbesi açılır gibi oldu...” (Koşay, 1949: 12).

“...O sene bereket olması için Efkarî'nin uğurlu eliyle tarlaya yumurta gömdüler, çifte giderken de öküzlerin altında yumurta kırdılar. Ekilecek tohumun arasına yemiş ve meyve karıştırarak yine onun eliyle tarlaya saçtılar... Hasat zamanı tarlaya ilk giren de o oldu. Beline kete (ekmek) koyarak Besmele ile orağı eline verdiler. İlk uğur kellesini o kesti. Sonra bu uğur kellesini harmanda öbür destelerin arasına karıştırdılar.” (Koşay, 1949: 16).

“Temmuz yirmisine rastlayan bu mübarek günde bir kimsenin kazanında pancar kaynamazsa bütün sene domuz kaynarmış.” (Koşay, 1949: 21).

“Efkarî bir gün tabiat harikası olan ve Güngörmez diye anılan bir ziyaret yerine gitti. Güngörmezde bir ırmak gece gürleyerek akıyor, güneş doğar doğmaz suyu

kesiliyordu. Burada dileği olanlar kurban kesiyor ve eğleniyorlardı.” (Koşay, 1949: 43).

Gelin hem kötü huylardan kurtulsun hem de bereket getirsin diye “...*Gelin attan inince eşiğe ağaç kaşık koyup bastırdılar ve kırdılar.”* (Koşay, 1949: 25).

Bunlarla birlikte romanda geçen halk inançlarından bazıları; saz çalmanın günah oluşu, sazın bidat görülmesi, hatta sazın şeytan icadı olarak görülmesi, yöre halkının müziğe ve müzik aletlerine bakış açısını yansıtması açısından mühimdir. Yemeğe tuzla başlanıp tuzla bitirilmesi de Anadolu’da berekete işaret eden emarelerin başında gelmektedir.

7) Geçiş Dönemleri/ Doğum-Evlenme-Ölüm

Eserde en çok dikkat çeken unsurların başında *Geçiş Dönemleri* yer almaktadır. Efkârî’nin evlilik merasimi aktarılırken geleneksel bir evlilik süreci ayrıntılarıyla gözler önüne serilmiştir. Kız isteme, sağdıçlık, dünür, söz kesme, çeyiz hazırlama, çeyiz gönderme, kına yakma ve gelin alayı bu sürecin okura sunulan parçalarıdır.

Romanda Efkari’nin düğün hazırlıkları, düğün öncesi ve düğün merasimleri bu düğüne dair gelenek ve görenekler anlatıcı rolündeki kılavuzun bakış açısıyla sıralanmıştır. Efkari diyar diyar gezerken gördüğü bir kıızı rüyada âşık olduğu kıza benzetir ve onu istetmeye karar verir. Aile büyüklerini kızın evine gönderir. Anadolu’da dünürçülük tabiriyle anılan bu uygulama romanda kendine yer bulmuştur. Düğün öncesi uygulamalardan biri de söz kesme merasimidir. Aileler anlaşınca söz kesilir ve böylece akrabalık bağları kurulmuş olur. Yazar söz kesme merasimini ayrıntılı olarak anlatmamış fakat söz kesme merasiminden sonra olan hazırlıkları tüm yönleriyle aksettirmiştir.

Söz kesildikten sonra erkek tarafından 40 kişi başlarında yenge olmak kaydıyla yaya ve atlı olarak kız evine gelirler. Yenge bir bohça içinde kızın giyeceklerini ve takılarını getirir. Bu takı ve altınları herkesin huzurunda sayarak kız tarafına teslim eder. Ardından yenge gelin adayına dönerek bu emanetler senin ebedi arkadaşının gönderdiği emanetlerdir, aldın kabul ettin mi diye geline sorar. Gelin de aldım kabul ettim diyerek yengeye mukabele eder. Ardından kız da evleneceği erkek için içinde çamaşır yüzük ve mendilin olduğu bir bohçayı yengeye teslim eder. Bu merasimden sonra kızın eline kına yakılır. Kına yakılırken içinde 40 mumun yandığı bir sini gelinini başın konulur. Bu

munlar yanıp bitene kadar kızlar mani söyler ve oynarlar. Sabahleyin erkek tarafı başlarında yine yenge ve güveyi olmak şartıyla kız tarafına gelini almaya gider. Gelin tarafından da 40 atlı bunlara katılır ve erkek evine döner. Alay erkek evine gelirken yolu iki pehlivan keser ve bahşiş almak için yol üzerinde durur. Bahşişi aldıktan sonra pehlivanlar yolu açar. Güveyi yanına sağdıç olarak yüksek bir yere çıkar ve gelinin başından aşığı şeker saçar ve tüfek patlatır. Bunun anlamı yeni gelinin o ailede tatlı dilli mutlu ve huzurlu olması dileğinin ifadesidir. Gelin attan inince ayakları önünde beyaz bir koç kurban edilir. Bunun manası ise gelin evine, eşine bağlı olsun, ömrünü eşinin ve kendi huzuru için harcasındır. Ertesi gün ise *yüz açma düğünü* adı verilen tören yapılır. Erkek tarafından akraba ve komşular çağrılır bu düğün sadece bayanlardır. Gelin şükran göstergesi olarak genç ve yaşlı tüm misafirlerin elini öper. Bu uygulamada ise gelinin büyüğünü küçüğünü bilip saygı ve sevgiyi gözetmesi görülmektedir (Koşay, 1949: 23-26). Geçiş dönemlerinden olan düğün merasimi yöresel adet ve gelenekler etrafında tüm ayrıntılarıyla usta bir yazar edasıyla aktarılmış ve bu kültürel şölen okuyucuyla buluşturulmuş.

Hâmit Zübeyr Koşay *Âşık Efkâri*'nin hayatını kaleme aldığı ve bir roman formatında sunduğu *Susmuş Saz* adlı eserinde Âdem Şentürk (*Âşık Efkâri*)'ün hayatını kendi mi derlediği yahut birinden mi dinlediği konusunda herhangi bir bilgiye yer vermemiş ve kaynak göstermemiştir. Yıllar sonra Hayrettin Rayman tarafından kaleme alınan *Ardanuçlu Âşık Efkâri* adlı eserde özellikle yukarıda dikkat çekilen hususların bazı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Koşay, kaleme aldığı bu eserin ön sözünde belirttiği üzere ilmin alışagelmış üslubuyla sıkıcı bir biyografi sunmak yerine edebi bir tarzda, bu biyografıyı roman formatına dönüştürmeyi seçtiğini belirtmiştir. Belirlenen bu farklılıkların sebebi *Âşık Efkâri*'nin hayatının Koşay'ın düşünce dünyasında yeniden şekillenmesi ve biyografik bir eserden ziyade, bir roman formatında düzenlenmesi olarak görülebilir. Kısacası *Susmuş Saz* adlı bu eser başlı başına bir biyografi değil edebi bir üslupla dizayn edilmiş yazarın düşünce dünyasında şekillenen bir romandır. Bu da eserde yer alan farklılıklar üzerine eleştirileri ortadan kaldırmaktadır.

8) Dernekler/Kuruluşlar/Dayanışma ve Yardımlaşma

Bu başlık altında gösterebileceğimiz Mevlevilik ve Mevlevi Dergâhı eserde önemli bir yere sahiptir. Yazar romana Mevlevi dergâhının tasviri ve Mevlevilik

hakkında bilgilerin yer aldığı bir kolajla giriş yapmış ve yine romanı bu Mevlevî dergâhında sonlandırmıştır.

9) Dinsel-Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler

Bu başlık altında koyabileceğimiz ziyaret yerlerine dair uygulamalar, türbelere dair inançlar ve rüya yorumu roman da kendine yer bulan diğer halk kültürü unsurları olarak karşımıza çıkar. Eserde karşımıza çıkan ilk ziyaret yeri Acıelma adı verilen Yolüstü köy ahalisinin her sene toplu halde ziyaret ettikleri kutsal mekândır. Acıelma ziyaret yerinin asıl önemiye Âdem Şentürk'ün burada bayılması ve rüya görüp bade içmesine vesile olan yer olması hasebiyle büyük önem arz eder.

Romanda Efkârî'nin henüz çocuk yaştaiken âşıklık istidadına ulaştığı aktarılmıştır. Köy halkı her yıl Acıelma adlı ziyaret yerine giderler. O yıl Âdem (Efkârî) de bu ziyaret yerine gitmek ister fakat abisi buna izin vermez. O da arkadaşı Kamil ile birlikte Kasımoğlu Pınarı adı verilen yerde öküzleri koşar ve meyilli bir yerde uykuya dalarlar. Âdem uyuduğu yerden aşağı çakıllık alana düşer ve ağız burnu kan içinde kalır. Kendinden geçer ve bir düş görür. Düşünde Köy halkı ile birlikte Acıelma ziyaret yerine gitmiştir. Orada bulunan şeyhin elini sırası gelen herkes öper (Koşay, 1949: 12-14).

Koşay romanda bir başka ziyaret yerine ve bu ziyaret yerinde vuku bulan bazı uygulamalara yer vermiştir. Bu yer Güngörmez adlı kutsal mekândır. Burada sadece geceleri bir ırmak akar ve gün doğunca kesiliverir. Dileği olanlar buraya gelir, dileklerini söyler ve kurban keserler (Koşay, 1949: 43).

Eserde kendine yer bulan dinsel büyüsel işlemlerden biri de rüya yorumudur. Efkârî'nin eşinin, rüyasında Ahmet Bey dedesini görmesi ve yakın zamanda öleceğine yorması ise rüyaların toplumsal önemine ayna tutmaktadır. Efkârî'nin eşi rüyasında Ahmet Bey dedesini görür ve sabah kalktığında rüyasını eşine anlatarak, bu rüyayı yakın vakitte öleceğine yorumalar (Koşay, 1949: 29). Bunların yanı sıra eserde geçen halk inançlarından bazıları; Akşemseddin'in türbesini, Yunus Emre'nin mezarını, Battal Gazi'nin türbesini ve son olarak Mevlana'nın türbesini ziyaret ederek onlara olan muhabbetini dua aracılığıyla ortaya koyması da yine toplumda bireylerin dinsel büyüsel inanış ve düşüncelerinin canlı bir şekilde yaşatıldığının en güzel tezahürlerinden birkaçıdır.

10) Halk Edebiyatı

Yazar Mevlevi kültüründen bahsederken iki önemli esere de değinmeden geçemez. Bunlar Mevlana'nın yazmış olduğu *Divan-ı Kebir* ve *Mesnevi*'dir. *Mesnevi* Mevlana'nın en önemli ve en hacimli eseridir. 25618 beyitten meydana gelen bu eser, manzum olarak hazırlanmıştır. Mevlana'nın *Mesnevi*'den sonra ikinci önemli eseri ise *Divan*'ıdır (Köktekin, 2008: 17). Bu iki eserin dervişler tarafından ezbere bilindiği romanda dikkat çekilen hususlar arasındadır.

Eser halk edebiyatı açısından ve özellikle âşık kültürü unsurlarını ihtiva açısından son derece zengindir. Âşıklık geleneğine dair bütün ayrıntılar Âşık Efkâri'nin hayatı çerçevesinden aktarılmıştır.

Koşay ilk olarak gelenekte önemli bir yeri olan bade içme, bade içip âşık olma ve bunun etrafına rüya motifine yer verir. Fakat bade içmenin ne demek olduğunu açıklamak yerine sadece Âdem Şentürk'ün başından geçen olay hikâye edilmiştir.

Umay Günay yazmış olduğu *Türkiye 'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi* adlı eserinde rüya motifini şöyle açıklar:

“Âşık Edebiyatı geçeneği içinde sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişte önemli role fonksiyona sahip rüya motifi. Orta Asya Türk kültüründe yer alan şamanlığa giriş merasimlerinin İslamiyet ve Osmanlı kültürü altında sembolleşerek kültür örneği rüya motifine dönüşmesiyle ortaya çıkar.” (Günay, 1993: 97).

Umay Günay'a göre kompleks rüya 4 aşamadan meydana gelir. Bunlardan ilki *Hazırlık Devresi*'dir. Aday kutsal bir mekânda bir sıkıntı veya bir dilek üzerine uykuya dalar. İkinci adım *Rüya* kısmından oluşur. Aday bu kutsal sayılan bir yerde pirlere görüşür, pir elinden bade içer ve sevgilinin kendi yahut resmi gösterilir. Üçüncü basamak *Uyanış* kısmıdır. Kahraman kendi kendine yahut ehl-i dil bir kişinin sazın teline vurmasıyla uyanır ve son merhale ise *ilk Deyiş*'tir. Âşıklığa ulaşan kişi uyandığında başından geçenleri bir sazla anlatır ve mahlasını da bu ilk deyişinde anar (Günay, 1993: 98).

Susmuş Saz adlı romanın başkahramanı bir saz aşığı olduğu için âşıklık geleneğiyle ilgili hususlar eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Âşıklık geleneğinde mühim bir yer teşkil eden rüya motifi, bade içmek, mahlas alma, atışma, usta malı deyiş

gibi unsurlar romanın temel yapı taşlarını oluşturmuş ve bu kültüre dair ayrıntılar Âşık Efkâri üzerinden okuyuculara aktarılmıştır. Bu bölümde Efkâri'nin nasıl âşık olduğu, gördüğü rüya, mahlasını nasıl aldığına dair nüansları belirtilecektir:

Âşık Efkâri'nin, rüya motifi, bade içmesi ve peri kızına âşık olması:

Romanda Efkâri'nin henüz çocuk yaştaiken âşıklık istidadına ulaştığı aktarılmıştır. Köy halkı her yıl Acielma adlı ziyaret yerine giderler. O yıl Âdem (Efkâri) de bu ziyaret yerine gitmek ister fakat abisi buna izin vermez. O da arkadaşı Kamil ile birlikte Kasımoğlu Pınarı adı verilen yere gidip öküzleri koşarak meyilli bir yerde uykuya dalarlar. Âdem uyuduğu yerden aşağı çakıllık alana düşer ve ağzı burnu kan içinde kalır. Kendinden geçer ve bir düş görür. Düşünde Köy halkı ile birlikte Acielma ziyaret yerine gitmiştir. Orada bulunan şeyhin elini sırası gelen herkes öper. Sıra Âdem'e gelir. Şeyh avucunun içini çevirir ve *oku, fakat ne yazılı olduğunu kimseye söyleme* der. Âdem ayeti üç defa okur ve şeyhin elini öperek oradan ayrılır. Arkası dönük giderken kendini bir çam ağacının altında bulur. Bu ağacın altında ak saçlı bir ihtiyar ve ihtiyarın önünde bir kitabı açık durur halde görür. İhtiyar ona seslenerek *gel oğlum, yedi yapraktan ibaret bu kitapta yedi kat gökler, yerler ve denizler yazılıdır. Onu hatmedersen hiçbir yerde bilgisiz kalmazsın. Sana bede vereceğiz, âşık olacaksın* der. Adem kitabı hatmettikten sonra bir kapıdan içeri girer. Yine ak saçlı bir ihtiyara rastlar. Bu ihtiyar elinde ibrik tutan adı Belkiya olan bir kıza seslenir. Belkiya gelir ibrikten su döker Âdem abdest alır. Abdest aldıktan sonra ikinci bir kapıdan içeri girer. Burada dokuzu yerde biri kürsüde oturmuş on ihtiyar görür Âdem'e rehberlik eden orada bulunanlara zat *on ikiye tamam olduk* diye hitap eder. Peri kızı olan Belkiya'ya şerbet getirmesini emreder bu ihtiyar. Kız hazır bulunanlara şerbet ve hurma sunar. Sıra Âdem'e gelince cebinden bir nar çıkarır. Altın kabuklu bu narı ikiye böler. Âdem'in önüne koyar. Hemen sağ tarafından örgülü olan saçlarını omzundan aşağı döker. *Senin nasibi n budur saç örgülerimi sayacaksın. Eğer saçlar nardan çok gelirse sen bana ebedi kul olursun, nar tanesi çok gelirse ben sana kul olurum* diye seslendi. Âdem düşünde bu sahnede hararetlenir ve iki nar tanesini yer. Sonra başlar peri kızının örgülerini ve nar tanelerini saymaya. Saç örgülerinden nar taneleri iki adet eksik gelir. Peri kızı *şimdi sen bana ölünceye kadar esir oldun. Beni aradığın zaman eğer ulaşabilirsen Ruşen şehrinde bulursun* der ve kaybolur (Koşay, 1949: 12-14).

Efkârî'nin bade içmesi, âşık oluşu ve gördüğü rüya Koşay'ın roman tarzında kaleme aldığı Susmuş Saz adlı eserinden yıllar sonra Âşık Efkârî'nin hayatını anlatan eserlerde bazı farklılıklar göstermektedir. Bunlardan biri ve Âşık Efkârî üzerine en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkan Hayrettin Rayman tarafından yazılan *Ardanuçlu Âşık Efkârî* adlı eserdir. Bu eserde Efkârî'nin rüyası ve bade içişi şu şekilde aktarılmış ve bunun bizzat Âşık Efkârî'nin kendisinin anlattığı notu düşülmüştür:

“Köyümüzün bir tarafında Acıelma Dağı vardır. Bu dağın batısında ziyaret makamı bulunur. Burasını ziyaret etmemi tavsiye ettiler. Büyük kardeşim Ali Ağa benim, öküzleri Kasımoğlu Pınarına götürüp otlatmamı istedi. Pınar ziyaret yerine yakında. Öküzlerle oraya vardığımda, bir ceviz ağacının dibinde yatarak kuşların cıvıltıları arasında uyudum. Uykuda bir rüya gördüm. Bir Pir geldi: Tam bu sırada kardeşim Ali Ağa ile birlikte ziyarete gittik. Ziyaret yeri çok kalabalıktı. Sıraya girdim. Ziyaret yerinde derviş oturuyordu. Kapıda ise bir bekçi vardı. Sıra bana geldiğinde Pirin önünde bir kitap duruyordu. Herkes Pirin elini öpüyordu. Bende elini öpüp geri çekildim. Sonrada bana niçin elinin içini öptürdüğünü sordum. Pir bana marifet verdiğini söyledi. Bu sırada bir yerden düştüm. Baktım bir güzel oda. Odadan bir ses geliyordu. Hemen Kasımoğlu Pınarına koşup abdest alıp geldim. Mevlit dinledim. Mevlit bitince pirlerden birisi Belkiya şerbeti getir diye seslendi. Bir kız odaya girdi. Yüzü beyaz bir örtü ile kaplı, elinde bir ibrik, bir tepsi, tepside bir bardak vardı. Kıza hayran oldum. Şerbeti 12 kişiye dağıttı. Sıra bana geldi. Alıp şerbeti içtikten sonra tadı bütün vücudumu kapladı. Birisi ezan okudu. 2 rekât namaz kıldık. Pir Belkiya'dan defteri getirmesini istedi. Defteri bana vererek bir sıra açmamı istediler. Bana 9 numaralı sayfayı aç dediler açtım. Bu sayfaya Âşık Efkârî diye yazdılar. Yanına da Nazmiye Hanım adını eklediler. Ben bunun nedenini sordum. Onlar da oğlum seni âşık defterine yazdık. Yanına da nasibin olan, bize şerbeti veren kızını yazdık dediler. Ben baba bu kızın adı Belkiya idi niçin Nazmiye oldu diye sordum. Oğlum, o bugün bize hizmete gönderilmiş, bizim beynimizde Belkiya ama senin aşk ortağın Nazmiye Hanım diye cevap verdi. Sonra pirlerden biri kızını Kasımoğlu Pınarının başına getirdi. Sonra da şöyle dedi. Birbirinize vereceğiniz vaatlere su şahit olsun. Kız bir nar çıkardı. Bu narın kabukları altındandı. Bana Efkârî, bu narın tanesi mi çok, yoksa saçımın teli mi diye sordu. Ben narın tanesinin çok olduğunu söyledim. Eğer nar tanesi çok olursa kız bana yar olacaktı. Kızın saçının telleri çok olursa ben ona kul olacaktım. Bu sırada benim

hararetim yükseldi. Kız bana hararetimi kesmesi için üç nar tanesi yedirdi. Sayım bitince onun saçının teli 3 tane fazla geldi. Kız Allah'a ısmarladık deyip yürüdü. Bende peşinden kalktım. Birde baktım ki ağabeyim ve kalabalık başucumda toplanmışlar. Bana, nereye gidiyorsun diye sordular. Kendime geldim, meğer nar tanelerini sayarken 40 gün geçmiş. Ağabeyim bana hocalar getirip okutmuş. Hocalar, Ali Ağa bu çocuk deli değil, âşıklık alameti var, sen Soğanlı Köyüne git, oradan Abdullah Hocayı getir bunun derdinden o anlar demişler. Ağabeyim Abdullah Hocayı getirmiş.” (Rayman, 1998: 8-9).

Âşık Efkâri'nin ilk deyişi:

Artık tamamen değişen Âdem, ormandaki kuşlarla ve diğer yabani hayvanlarla konuşur olur. Köyde imamlık yapan Molla Abdullah onun bu halini görünce *sende gerçekten âşıklık alametleri vardır, türkü söylerken için rahat eder* der. Âdem *hocam ben nasıl söyleyeyim ben şiir bilmem* diye cevap verir, Molla Abdullah ben Emrah'tan bir parça söyleyeyim sen de buna karşılık bir nazire söylersin der. Böylece Âdem ilk deyişini söylemiş olur (Koşay, 1949: 15).

Koşay'ın aktardığı ve Efkâri'nin ilk deyişini içeren bu kısım Efkâri'nin hayatının kaleme alındığı eserde yine farklılık göstermektedir. Efkâri'nin aktardığı şu bilgiler onun hangi halde ve nerede ilk deyişini sunduğu açısından daha sağlıklı bilgiler içermektedir:

“Birde baktım ki ağabeyim ve kalabalık başucumda toplanmışlar. Ağabeyim bana hocalar getirip okutmuş. Hocalar, Ali Ağa bu çocuk deli değil, âşıklık alameti var, sen Soğanlı Köyüne git, oradan Abdullah Hocayı getir bunun derdinden o anlar demişler. Ağabeyim Abdullah Hocayı getirmiş. Abdullah Hoca da ağabeyime bu çocuk Hak Aşığıdır. Bade içmiş. Sakın ona dokunmayın. Hemen bir saz getirin. Diye buyurmuş. Yakın bir köyden saz bulup getirmişler. Ben sazın sesini duyunca aklım başıma geldi. Saz çalmasını bilmiyordum. Gözlerim yaşlı olarak Kasımoğlu Pınarı'ndaki bade içme törenini anlatmaya başladım.” (Rayman, 1998: 9).

İlk deyiş

Bilmez idim uyumuşum

Kasımoğlu Pınarın da

*Bir dolu verdiler içtim
Kasımoğlu Pınarında*

*Bir Pirin öptüm elini
Gösterdi aşkın yolunu
Oldum ben aşkın bülbülü
Kasımoğlu Pınarında*

*Bir güzel geldi Belkiya
Benzer on beş günlük aya
Durdum baktım kıya kıya
Kasımoğlu pınarında*

*Efkâri'nin bu rüyası
Bahse girip nar sayması
Kırk gün sürdü bu havası
Kasımoğlu Pınarında*

Âşık Efkâri'nin mahlas alması

Hocası Molla Abdullah'tan birçok ders alan ve saz çeşitleri hakkında bilgiler edinen Âdem Efkâri mahlasını takınır (Koşay, 1949: 15). Görüldüğü üzere romanda Âşık Âdem Şentürk, Efkâri mahlasını kendisi seçmiştir. Efkâri'nin hayatını kendi ağzından dinleyen Hayrullah Rayman ise onun gördüğü rüyada bade içmeden hemen önce pirlerin ona mahlasını verdiği ve hatta bunu deftere yazdıklarını ifade etmiştir:

“Pir Belkiya'dan defteri getirmesini istedi. Defteri bana vererek bir sıra açmamı istediler. Bana 9 numaralı sayfayı aç dediler açtım. Bu sayfaya Âşık Efkâri diye yazdılar.” (Rayman, 1998: 8).

Efkâri'nin âşıklık istidadını ispatı

Efkâri'nin âşık olduğu tüm çevre illerde yayılır. Kars ziyareti sırasında Hamza Efendi adlı bir hoca Efkâri'ye *sen ne biçim âşıksın şu şeytan icadı olan saz ile sırat köprüsünü geçemezsin* diyerek onun âşıklığına söz söyler. Bunun üzerine Efkâri Hamza Efendi'ye bir muamma sunar. Hamza Efendi bu muammaya cevap veremez ve onun Hak aşığı olduğuna kanaat getirir.

*Sana bir muamma söyleyeceğim
Açabilir misin Hamza Efendi
Seni beş kapıdan içeri atsam
Kaçabilir misin Hamza Efendi (Koşay, 1949: 17).*

Efkâri'nin Âşık Esmâ ile karşılaşması ve bir muammayı çözümü

Gelenek içinde önemli bir yere sahip olan muamma geleneği bu eserde de karşımıza çıkmaktadır. Muamma; anlaşılması güç olan gizli, kapalı işaretlerle söylenmiş söz/şiiir olarak ifade edilmektedir. Kahvehanlerde âşıkların kültürel bilgi ve birikimlerini ve sanatsal becerilerini ölçmek üzere şiiir şeklinde hazırlanan bu sullere âşıklar yine aynı şekilde mukabele etmek zorundadırlar (Kaya, 2010: 546-549). Efkâri'nin sanatsal yönden ne denli güçlü ve geleneğin önemi bir temsilcisi olduğunu belirtmek için çözdüğü bir muammaya yer verilmiştir.

Eşini kaybetmenin hüznü ile diyar diyar dolaşan Âşık Efkâri Güngörmez adlı yere gelir. Pınar başında üç gelin yemek yerken Efkâri bunların yanından geçer. Gelinlerden biri:

-Dada (Dadaş) âşık mısın? diye sorar. Efkâri evet aşığım deyince Âşık Esmâ ben bir muamma söyleyeceğim sende sen de buna cevap vereceksin diye ısrar eder ve sazi eline alır:

Aldı Bacı

*Canlı biner cansıza
Hem gider imansıza
Senin gibi donsuz
Bu bir sualdir dada
Aferin açasın dada
Sanma kaçasın dada*

Aldı Efkâri

*Bade doldur şişeye
Oturalım köşeye
Sabah gidem meşeye
Balta değil mi bacı?*

Acep değil mi bacı?

Aldı Bacı

*Sana sordum bayaktan
Korkmaz mısın dayaktan
Atlama çam kavaktan
Balta değildir dada
Aferin açasın dada
Sanma kaçasın dada*

Aldı Efkâri

*Söylerim sözü caba
Tutun beni hesaba
Ya kızak ya araba
Acep değil mi bacı?*

Aldı Bacı

*Kızak gider hoşuna
Ardanuç'un işine
Sazı kırarım başına
Ara ki bulasın dada
Sanma kaçasın dada*

Aldı Efkâri

*Güzel söyle sohbeti
Burada muhabbeti
Eyerleyelim atı
Acep değil mi bacı?*

Aldı Bacı

*Eyme bana minneti
Bulamıyorsun zati
Eyerliyorsun atı
Gelin olursun dada*

Aldı Efkâri*Efkâri der encamı**Açarım ser encamı**Ya kayıktır ya gemi**Acep değil mi bacı?****Aldı Bacı****Kail oldum suçuna**Gel Esma'nın göçüne**Yeni düştün içine**Uğurlar olsun Dada (Koşay, 1949: 45-46).*

Susmuş Saz adlı eserde bir aşğın biyografisi anlatıldığı için yazar sık sık bu âşıktan çeşitli manzum parçaları okuyucuyla buluşturmuştur. *Saz Şairi* başlıklı, kılavuz ve turistin tanışma faslını içeren ve Mevlevilik, Mevlevi Dergâhı hakkında bilgilerin sunulduğu ilk bölümün haricinde diğer altı bölümün her birinde Efkâri'den semai, koşma, ağıt örneklerine yer verilmiştir. Susmuş Saz adlı eserde geçen Âşık Efkâri'ye ait birkaç örnek şöyledir:

Koşma örneği

Ağıt örneği

GÖNÜL*Bülbül ölmüş gonce gül hevesinde**Yazı gelmez viran bağlar bu gönül**Güneş çalmaz oldu yamaçlarına**Kışı gitmez karlı dağlar bu gönül**Ötme bülbül ötme bağlar yasıdır**Bugün Ardanuç'ta dağlar yasıdır**Kalan bir Kerem'dir giden Ashı'dır**Ovalar yaylalar göçler ağlıyor**(Koşay, 1949: 15- 29).*

Son olarak eserde Âşıklık Geleneği için mühim şahsiyetlerin isimleri ve gelenek içinde büyük bir değere haiz mekânların adları zikredilmiştir. Bunlar Köroğlu Sultan, Yunus Emre, Bolu, Çamlıbel ve Köroğlu Dağları'dır. Bu isim ve mekânlar çevresinde şekillenmiş efsane destan, halk hikâyeleri Efkari'yi de derinden etkilemiştir. Âşık Efkari ömrünün son deminde kendi içinde son derece büyük bir anlama sahip bu yerleri gezmeyi hayal eder:

“Hayatının son deminde Koroğlu sultanın dolaştığı yerleri görmek ve diğer âşıklarla erenlerin mezarlarını ziyaret etmek hevesine kendisini kaptırdı. Öteden beri Efkâri meclislerde kendi parçalarını dinledikten sonra kahirman aşığın ruhunu şad etmek için Koroğlu’ndan birkaç beyit söylemeyi ihmal etmezdi.” (Koşay, 1949: 50).

11) Halk Müziği ve Müzik Araçları

Bir aşığın biyografisi etrafında şekillenen bu eserde yazar geleneğe ve geleneğin icrasında önemli bir yer teşkil eden müzik aletlerine ayrı bir önem vermiş ve bunları ayrıntılarıyla okuyucuya aktarmayı amaç edinmiştir. Bu doğrultuda Koşay, Efkâri’ye Molla Abdullah aracılığıyla ilk dersini iletirken sazlar hakkında bilgileri sıralamaktan da geri durmaz.

“Saz birkaç çeşit olur. Büyük saz esas meydan sazı olup âşıklar ayakta söyleşirler. Yedi adet tek teli bulunur. İyisini Ahıska’da yaparlar. Oturak sazı beş teli olur. Meydanda gezmeye takati olmayan ihtiyar halk şairleri bunu oturarak çalarlar. Cura saz üç telli olur, Bunu daha ziyade Bektaşî tarikatındaki dervişler tekkede çalarlar. Bağlamanın teli beş ve en çok altı olur. İşret meclisinde ve oyunlarda kullanılır. Âşıklara yakışmaz, Perdeleri de sazın perdelerini tutmaz.” (Koşay, 1949: 15).

12) Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar

Eserde ayrıca iki adet çocuk oyununa değinilmiştir. Yalnızca isimleri zikredilen bu oyunlar Cerid Oyunu, Sapan Döğüşü’dür.

13) Adlar

Eserde yöresel adlandırmalar yahut isimler, soy ve sülale adlarına zaman zaman yer verilmiştir. Bunlardan bazıları; Çavdaroğulları, Kayaoğulları, Avaloğulları, Çamalan Boğazı, Efkari’nin iki tavuğuna verdiği isimler olan Ninoş ve Güvercin adları, Alaeddin Tepesi.

4.11. ANADOLU’NUN ETNOGRAFYA VE FOLKLORUNA DAİR MALZEME/ALACAHÖYÜK

Hâmit Zübeyr Koşay’ın Etnografya Müzesi Müdürü sıfatıyla görev yaparken hazırladığı bu eser *Türk Tarih Kurumu Yayınları* arasından, *Türk Tarih Kurumu Basımevi* aracılığıyla 1951 yılında Ankara’da yayımlanmıştır. Kitap, Koşay’ın uzun

yıllar arkeolojik kazılar yaptığı Alacahöyük mevkiindeki kültürel gözlemlere ve bizatihi halktan yaptığı derlemelere dayanmaktadır.

Bir kitapçık mahiyetinde olan bu eser, bir ön söz ve folklor şubelerinin çeşitli başlıkları altında verilen halk kültürü unsurları şeklinde tertip edilmiştir. Kitapta yer verilen konular genel itibariyle hayvan, barınak ve insanlar hakkında çeşitli istatistiksel bilgileri, halk ekonomisi, mutfak kültürü, geçiş dönemleri, halk inançları ve halk edebiyatı örneklerini ihtiva etmektedir. Koşay ayrıca bugün Çorum'a 45 km, Ankara'ya 210 km mesafede bulunan bu eski yerleşim yerinin, en eski medeniyet merkezlerinden biri olduğunun altını çizmekte ve birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yaptığını belirtmektedir.

Aktarılan ilk başlıkta hayvan türleri ve istatistiksel bilgilere bakılacak olursa yörede daha çok küçükbaş hayvancılığın yapıldığı görülebilir. Bunların başında koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi gelmektedir. Sığır ve manda ise büyükbaş hayvanların çoğunluğunu temsil etmektedir.

İkinci başlık avcılık üzerinedir. Bu kısımda Alacahöyük'te kışın ve yazın yapılan av faaliyetleri sıralanmıştır. Keklik, tavşan, ördek, tilki, yabani güvercin yörede avlanan hayvanların başında gelmektedir. Yazar bu kısmı halktan derlediği şekliyle aktarmış ve ayrıntıya girmemiştir.

Yörede en çok görülen hayvan hastalıkları ise sıçratma olarak adlandırılan koyun hastalığıdır. Bu hastalıkta koyunun kendini yerlere vurduğu ve toprak yediği belirtilmiştir. Tedavisi ise kızdırılan maşanın koyunun alınına vurulmasıyla mümkündür. Ciğer ağrısı adıyla anılan keçilerde görülen hastalıkta ise yörede ciğer taşı adı verilen bir taş leğen içine konulur ve o su keçiye içirilir. Sahara ise atlarda görülen bir tür karın sancısı hastalığıdır. Tedavisinde ise sarımsak kullanılır. Pişirilen sarımsağın atın başına bağlandığı belirtilmiştir. Dabak olarak bilinen hayvanların ayaklarında ve ağzında oluşan yaralar için ise yara üstüne katran sürüldüğü ifade edilmiştir (Koşay, 1951a: 10).

Beslenme hakkında da bilgiler veren yazar yörede en çok tüketilen yemek ve yiyecekler olarak herle çorbası (un, su, yağ ve tuzla yapılır), yahni, börek, borani (yumurta, ayran, sarımsak, tuz karışımı ile yapılır), bulgur pilavı, çökelek, pekmez hoşafı sıralamıştır (Koşay, 1951a: 17).

Eserin son kısmında ise geçiş dönemleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunlar doğum, sünnet ve ölüm hususunda halkın inanç ve uygulamalarına yneltlen dikkatler olarak karşımıza çıkar. Çocuğun doğumunun gerçekleştiren ebeye “el hakkı” adı altında bir kalıp sabun, yazma, örtü yahut bir koyun verilmektedir. Eğer erkek ocuk doğarsa köyün bütün çocukları o evin damına çıkar ve hakkımızı isteriz diyerek beklemeye başlarlar. Ev ahaliyi çeşitli ikramlarla çocukların gönüllerini hoş ederler. Doğumla ilgili aktarılan uygulamalardan biri de diş hediği merasimidir. Çocuğun ilk çıkan dişini kim görürse o kişi çocuğa boncuk takar ve annesi de bulgur kaynatarak komşulara dağıtır. Bir nevi davetiye niteliği gören bu ikramla birlikte komşular çeşitli hediyeler alarak çocuğu ziyarete eve geldikleri belirtilmiştir. Sünnet uygulamasında ise dikkat çeken unsurların başında “bayrak çekme” merasimi gelmektedir. Bu uygulamada sünneti icra olunacak çocuğun evine bayrak dikilir. Daha sonra yörede çok yaygın olan “okuyuntu” adı verilen tellallar çıkartılarak sünnet düğünü olacağı duyurulur. Bunların dişında kirve, sünnet yemeği hediye takdimi tüm Anadolu’da yapılan uygulamalarla benzerlik göstermektedir. Sünnet bitiminde eve asılan bayrak indirilerek törenin son bulduğu ahaliye bildirilmiş olur. Geçiş dönemlerinden olan ölüm merasiminde ise dikkat çeken uygulamaların başında mezarı kazanlara “l aşı”, mezarlıktan dönenlere ise “can aşı” adı altında ikramlarda bulunulması gelmektedir. Kırkıncı günü ise mevlit okutulması ve helvanın bugün dağıtılması dikkat çeken diğer uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Koşay, 1951a: 20-34).

Alacahöyük halk edebiyatı örnekleri ise daha çok ölüm mevzu işlendiği bölümde verilen ağıtlar üzerinden aktırılmıştır. Bunların başında “su salası” uygulaması ve su salası esnasında okunan şiir gelmektedir. l musalla taşına konulduktan sonra imam ölünün başına gelerek aşağıda aktarılan dizeleri okur. Buna “su salası” denilmektedir. Bunun, yörede sabit, dizleri değişmeyen bir ağıt geleneği olduğu ifade edilebilir:

Altımızda taşlar batar
Üstümüzde otlar biter
Yılan ıyan mekân tutar
Ya ben kime yalvarayım
Ben gidiyom gelen gelsin
Yurdumuza konan konsun
Kalanlara selam olsun

Gidem ağlaya ağlaya (Koşay, 1951a: 34-35).

Hâmit Zübeyr yöreye ait halk edebiyatından örnekleri sadece ağıtlarla sınırlamamıştır. Bunun yanı sıra halkın dillendirdiği birkaç dua, beddua ve öğütten oluşan bir kısma da yer vermiştir.

Dualara örnek olarak; Allah göynünü görsün, oğluna oba kızına komşu ol, zalim muhannete muhtaç etme, al duvaklı gelin olasin vs. Beddualara örnek; baba (veba) deviresice, yiğit iken ölesice, dul evlere duvaksız gidesice, yağlı kurşuna gelesin vb. Öğütler; büyüklerin önünde yürüme, Allah'ını bil, çap (yalan) söyleme, haram yeme, hilekârlık etme vs. (Koşay, 1951a: 36).

Hâmit Zübeyr Koşay'ın hazırlamış olduğu bu eser daha önce ortaya koyduğu çalışmalarının bir devamı niteliğindedir. En büyük hayali Türk kültür ve medeniyetine dair bütün zenginlikleri tespit etmek ve onları muhafaza altına almak olan Koşay, bu kitabı da bu amaç doğrultusunda kaleme aldığı söylenebilir. Görev yaptığı bütün yerlerde halkın duygu ve düşüncelerine ayna tutmayı ve onların maddi/manevi kültürel değerlerine sahip çıkmayı görev addettiği için arkeolojik bir kazı için gittiği, birçok medeniyete ev sahipliği yapan Alacahöyük'teki halkın bu değerlerine de kayıtsız kalamamış ve sınırlı da olsa bu zenginlikleri kayıt altına almıştır. Eser, bu yörede daha sonra yapılacak saha çalışmaları için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

4.12. ANADİLDEN DERLEMELER-II

1932'de yayımlanan *Anadilden Derlemeler* kitabının ilk cildinden yaklaşık 20 yıl sonra kitabın ikinci cilde de *Türk Tarih Kurumu Basımevi* tarafından 1952 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Bu ikinci cilt Hâmit Koşay ve Orhan Aydın tarafından hazırlanmıştır. Eser *Anadilden Derlemeler* kitabının birinci cildinin hazırlanmasında büyük emeği olan ve bu alanda Koşay'la birlikte öncü çalışmalara imza atan İshak Refet Işıtman'ın aziz hatırasına armağan edilmiştir.

Eserde sadece kitabın içeriğinin ve hazırlanmasında izlenen yolun belirtildiği bir ön söz bulunmakta ve daha sonra yine ilk ciltteki tertibe uygun şekilde alfabetik sırayla Anadolu'nun çeşitli yerlerinden derlenen kelimelere ve bu kelimelerin anlamlarına yer verilmiştir. Ayrıca her kelimenin sonunda parantez içinde hangi il/ilçeden derlendiği okuyuculara aktarılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dil çalışmalarına büyük önem verilmiş ve bu doğrultuda ortaya konulan değerli çalışmalarla Türk diline önemli katkılar sunulmuştur. Bu önemli çalışmalardan biri de şüphesiz *Anadilden Derlemeler* kitabının bu ikinci cildir. Çünkü dönemin zor şartları altında, kısıtlı imkânlarla Anadolu'nun dört bir yanında sözcükler üzerine derleme çalışmaları yapılmış, çeşitli zümrenden yüzlerce insan bu çalışmada aktif görev almıştır. Derleme ekibinin yanı sıra *Türk Dil Kurumu* tarafından görevlendirilen ilim adamları büyük bir titizlikle bu kelimeleri tasnif etmiş ve önceki çalışmaları da dikkatle inceleyerek tekrara düşmekten ehemmiyetle kaçınmışlardır.

Kitabın ön sözünde yapılan bu etraflı çalışmalar hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Bu sözlüğünün hazırlanmasında *Türk Dil Kurumu* anketler düzenlemiş, ve yapılan çeşitli halkbilgisi yayınlarından yararlanmıştır. Eserin hazırlanmasında önemli bir katkı da halkevleri sunmuş, hazırlanan fişler bu halkevlerinde tasnif edilmiştir (Koşay ve Aydın, 1952: VII). Kitabın dikkate haiz en önemli özelliği kendinden önce yapılan çalışmalardaki sözcüklere yeniden yer vermemesi ve tekrara düşmemesidir. Bunun için *Anadilden Derlemeler II* kitabından önce yayımlanan eserler titizlikle taranmış ve bu eserlerde olmayan kelime ve sözcük gruplarına yer verilmiştir.

Eserin hazırlanmasında yararlanılan ilk kaynak, halkevleri mensupları tarafından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kayıt altına alınarak Ankara'ya gönderilen fişlerdir (Koşay ve Aydın, 1952:VII). Eserde bu halkevlerinin hangileri olduğu belirtilmemiştir. Fakat eserin tamamının incelediğimizde Anadolu'nun hemen hemen bütün illerinden kelime ve sözcük gruplarına yer verildiği görülmüştür. Bu da Türkiye'de bulunan bütün halkevlerinin bu çalışmaya katıldığı ve destek verdiği görüşünü ispat etmektedir.

Eserin kaynaklarından bir diğeri Hâmit Zübeyr Koşay'ın *Anadilden Derlemeler* kitabına ek olarak topladığı notlar olduğu, diğer bir kaynağın Orhan Aydın'ın, (Amasya) Acıpayam bölgesinden derlediği malzemeler olduğu belirtilmiştir (Koşay ve Aydın, 1952: VII).

Anadilden Derlemeler I ve *Anadilden Derlemeler II* kitaplarında verilen kelime ve sözcük gruplarının tekrarlanıp tekrarlanmadığını görmek için iki eserde bulunan kelimeleri karşılaştırmak suretiyle bir mukayeseye yer verdik. Yaptığımız çalışmada bazı kelimelerin, sadece söylenişleri aynı olan kelimeler olarak tekrarlandığı fakat bu

kelimelerin de mana olarak farklılık gösterdiğini tespit ettik. Yani farklı yahut aynı yöreye ait, söylenişleri aynı anlamları farklı kelimeler seçilmiş ve yukarıda belirtildiği üzere tekrara düşmekten önemle kaçınılmıştır. İşte bu kelimelere birkaç örnek:

Abak (A.) : Bostan korkuluğu, mücessem heykel (Anadilden Derlemeler I)

Abak: Çocuk oyunlarında sayı (Tokat) (Anadilden Derlemeler II)

Badak (Yozgat, Kütahya, Ankara, Burdur, Kırşehir): Kısa adam, cüce, bodur (Anadilden Derlemeler I)

Badak: Tek testise sahip hayvan (Eskişehir) (Anadilden Derlemeler II)

İki eser arasında hazırlanış bakımından küçük farklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Anadilden Derlemeler I kitabında verilen kelimenin hemen yanında hangi yöreden alındığı belirtilmişken, serinini ikinci kitabında kelimenin derlendiği yer sonda verilmiştir.

Aymaz (Simav): Utanmaz, edepsiz (Anadilden Derlemeler I)

Guduruç: Tencere şeklinde olan güveç (Erzurum) (Anadilden Derlemeler II)

Anadilden Derlemeler I ve *II* eserlerinin hazırlanışında ortaya çıkan farklılardan biri de serinini ilk kitabında derlenen bazı kelimelerin açıklamaları yapıldıktan sonra anlamı pekiştirmesi açısından kelime örnek bir cümle içinde yahut sözcük grubu içinde kullanılmıştır. Bunun yapılmasındaki temel amaç daha yeni yeni ortaya konulan bu dil çalışmalarında kalıcılığı sağlamak ve akıllarda herhangi bir soru işareti bırakmamaktır. Bu doğrultuda hazırlanan ve bu alanda ilk çalışmalardan biri olma özelliğine sahip *Anadilden Derlemeler I* eseri bunu gözeterek kaleme alınmıştır.

Alıcı kuş (C.L): Doğan, atmaca gibi et yiyen kuşlar/ Alıcı kuşun ömrü az olur, Alıcı kuş yüksek yapar yuvayı (Anadilden Derlemeler I)

Serinini iki cildi arasındaki yayıma hazırlanma konusunda ortak hususlardan ilki ise kelimelerin bölgelere göre ayrılması hususudur. *Anadilden Derlemeler I* kitabında Hâmit Zübeyr Koşay ve İshak Refet derlenen kelimeleri Cenubi Anadolu, Şimali Anadolu, Şarki Anadolu ve Garbi Anadolu olarak ayırmış ve ilgili kelimenin yanında bu bölgesel ayrımı belirtmişlerdir.

Örnek: Alsan (G. A) : Ziyinet, servet, gösteriş, şatafat (Anadilden Derlemeler I)

Yine aynı şekilde Hâmit Koşay ve Orhan Aydın imzasıyla yayımlanan Anadilden Derlemeler II kitabında bu bölgesel ayrımlar ilgili kelimelerde belirtilmiş bölge belirtilmeyen kelimelerde ise derlendiği il veya ilçe aktarılmıştır.

Örnek: *Gülap: Menteşe (Amasya)*

Alata: Genç, gürbüz (C. A) (Anadilden Derlemeler II)

Anadilden Derlemeler kitabının I. ve II. cildindeki ortak noktalardan sonuncusu ise yayımlanan her iki eserde “ğ” ve “j” sesleriyle ilgili bir bölümün bulunmayışıdır. Her iki ciltte de alfabetik sırayla bütün harfler sıralanmış ve her harfin oluşturduğu bölümde örnekler sergilenmiştir. Oysa bu iki eserde “ğ” ve “j” seslerine dair bir bölüm açılmamış ve bu seslerle ilgili bir kelime yahut sözcük grubuna yer verilmemiştir.

4.13. KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİNDE HAYVANCILIK VE BUNUNLA İLGİLİ GELENEKLER

Hâmit Zübeyr Koşay’ın Ramazan Karça ile birlikte hazırlamış oldukları bu eser 1954 yılında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları*’dan çıkmış olup, *Türk Tarih Kurumu Basımevi* tarafından Ankara’da neşredilmiştir. 171 sayfa olan eser bir ön söz ve toplam on dört bölümden meydana gelmiş olup, son kısımda Karaçay-Malkar lehçesinden derlenen kelimelerin aktarıldığı bir sözlüğe ve Karaçay-Malkarlar’a dair yapılmış çalışmaların yer aldığı bir bibliyografyaya yer verilmiştir. Ayrıca eserde geçen bazı kelimeler için bir düzeltme cetveli, Karaçay-Malkarlar’da yaşayan oymaklara ait 26 damga, bu damgaların anlamlarının bulunduğu bir çizelge ve çeşitli fotoğraflar yer almaktadır.

Öz söz kısmında kitabın yazılış amacı 5 madde ile açıklanmıştır:

- Karaçay-Malkar kavmi eskiden var olan tarım ve hayvancılık geleneklerini bugüne dek çok iyi muhafaza etmişlerdir. Bu sebeple en eski Türk kavimlerinin yaşayışları hakkında buradan yola çıkılarak bir fikir edinilebilir.
- Bahsi geçen bu kavmin hayvancılık usulleri ile Anadolu’da özellikle Toroslarda ve Doğu Anadolu’da yapılan hayvancılıkla mukayese için geniş bir imkân sunmaktadır.

- Karaçay ve Malkar kavimlerinde çobanlık hayatında görülen ileri teşkilat yapısı onların askeri ve idari kabiliyetleri hakkında çok önemli ipuçları vermektedir.
- İsmi zikredilen bu toplum bir Türk kavmi olduğu için hem Türk kültür tarihi hem de dünya kültür tarihi açısından incelenmesi elzem bir miras niteliğindedir.
- Karaçay-Malkar halkı bugün itibariye (kitabın basım yılı 1954) ortadan kaktığı için onların kültür ve medeniyetlerine dair her şey muhafaza altına alınmalı, tasnif edilmeli ve gelecek kuşaklara bu Türk ulusu hakkında önemli bir kaynak bırakılmalıdır (Karça ve Koşay, 1954: VII-VIII).

Ön sözde bu kadim Türk oymağı hakkında kısaca bilgi verilmiş ve eserin oluşumunda katkısı olanlara teşekkür edilmiştir. Bugünkü Rusya sınırları içerisinde yer alan Kuban Nehri'nin kuzeyinde yaşamlarını idame etmiş Karaçay-Malkar adı ile anılan bu küçük Türk topluluğu, Kuzey Kafkasya kavimleri arasında gösterilmiştirler (Karça ve Koşay, 1954: VII)

Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler başlıklı bu eserde asıl metin Karaçay-Malkar lehçesiyle verilmiş ve hemen ardından bu metnin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılarak okuyucuların eseri kolayca kavramları sağlanmıştır.

Kitapta sırayla şu bölümler bulunmaktadır. (Türkiye Türkçesi ve Karaçay Malkar Lehçesiyle): Hayvancılık (Malçılık), Koyunculuk (Koyçuluk), Keçicilik (Eçkiçilik), Sığırcılık (Tuvarçılık), Yılkıcılık (Cılkıcılık), İlkbaharda Koş'da Görülen İşler (Caz Koşda Etilgen İşle), Hayvan Hastalıkları ve Onların Bakımı (Mal Avruvla), Çayır İşleri Koşu (Biçen Koş), Koş'da Gündüz ve Gece Görülen İşler (Koşda Kündüz Keçe Edilgen İşle), Koş'da Gece Hayatı (Koşda Keçegi Caşav), Et Paylaşma ve Yeme (Hant Üleşiv ve Aşav), Cuma Günü Dinlenme (Bayırım Kün Soluv), Ot yığını Yapma (Geben-Tiş Kalav), Sonbaharda Yapılan İşler (Kaçda Etilgen İşle).

Eserin 1. Bölümü *Hayvancılık/(Malçılık)* başlığıyla okuyuculara sunulmuştur. Dağlık bir bölgede yaşam süren bu Türk boyunun coğrafi şartlar gereği hayvancılıkla meşgul oldukları belirtilmiştir. Bölgede yetiştirilen başlıca hayvan türleri koyun, keçi, at ve sığırdır. Bunlar içinde en önemli olan tür ise koyundur. Yörede yetiştirilen koyun

türünün ünü Rusya'ya ve tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Rusça 'da *Karaçayeveskaya Baraşka* adıyla ün yapan bu koyun türü, yörenin en büyük geçim kaynağıdır (Karça ve Koşay, 1954: 3).

Hayvan yetiştiriciliği ile meşhur bu kavim, Rusya'nın, kışlak ve yaylalara el koyması ile büyük zorluklar çekmiş hayvanlarını yetiştirebilmek ve ekonomik devamlılığı sağlamak için yeni kışlaklar edinmek zorunda kalmıştır. Bu kışlaklar kitapta beş, yaylalar ise iki şekilde tasnif edilmiştir:

Kışlaklar

- a. Vadiler:
- b. Dağ Kışlakları: İllerin dışında dağ yamaçları; Calan Kol, İşcatmaz, Kızılkaya, Sürülgen vs.
- c. İl Yerleri: illerin 40-60 km dışında muhtelif köylerin müşterek malı; Gum-Başı, Çögetey-Başı, Ters Akan.
- d. Mülk Yerleri: Rus şahıslara ait özel mülk yerleridir. Bu yerler kira üslüyle tutulmaktadır; Gum- Ayağı, Üç-Köken, Şipşerok, Huratı, Tızıl vs.
- e. Rus Yerleri: Rus hazinesine ait yine icar usulü olarak verilen topraklar: Kobu-Başı, Zelençuk, Kardanik, Zaloka vs.

Yaylalar

- a. Sırt Yaylaları: 1500-2000 m. yükseklikte bulunan yaylalardır: Akcar-Sırtı, Taşlı-Sırt, Burmamut, Goşayah vs.
- b. Dağ Yayları: 2000-3500 m. yükseklikte bulunan yaylalardır: Baksan, Hurzuk, Üçkulan Arhız vs.

Yaylak ve kışlakların böyle dağılmasını yazar şu ifadelerle açıklamıştır: “*Ruslar zorla yurdumuzu işgal edip büyük babalarımızın kemikleri yatan bu topraklara sahip olup kendi yerlerimizi kan pahasına satmaları eski yaraları daima tazelemektedir.*” (Karça ve Koşay, 1954: 3-5). Buradan hareketle Karaçay-Malkar halkının en büyük uğraşı olan hayvancılığın hem yer sıkıntısı hem baskıcı bir yönetimin keyfi uygulamalarıyla büyük sekteye uğradığı ve zamanla yok olup gittiği sonucuna varılabilir.

Bu bölümde açıklanan önemli ibarelerden biri de “Koş” ve “Koş Arkadaşlığı”dır. Koş yörede çobanlar için ağaç, taş vb. malzemeden yapılış meskenler olarak tabir edilmektedir. Kışlaklarda yapılan koşlara “Kış Koşu”, yaylaklarda yapılanlara ise “Cay Koşu” adı verilmektedir. Ayrıca koş kelimesinin hayvanların toplandığı yer olarak da ifade edildiği belirtilmiştir. Bu yüzden atların bulunduğu yere Yılık Koşu, koyunların bulunduğu yere Koy Koşu tabirleri de yaygın olarak kullanılmıştır. Yörede hayvanların kaldıkları meskenler ise “Stavat” ifadesi ile karşılanmıştır (Karça ve Koşay, 1954: 9-11).

Karaçay-Malkarlar’da henüz yurtların dağılmadığı ve toprakların işgal olmadığı dönemlerde her ailenin az çok hayvanı olduğu belirtilmiştir. En büyük geçim kaynağı hayvancılık olan bu insanlar neredeyse bütün enerjilerini hayvancılığa harcamışlar ve hem sayı olarak hem de kalite olarak önemli bir seviyeye ulaşmışlardır. İşte bu sebepten aileler diğer işlerin (ekip biçme, ev işleri vs.) devamlılığı için “Koş Arkadaşlığı” denilen uygulamayı benimsemişlerdir. Bu uygulamaya göre 6-7 ailenin erkeği birleşerek kışın ve yazın hayvanlarını birlikte idare etmektedirler. Buna da yörede genel olarak *Koş Nögerlik* yahut *Mal Nögerlik* denilmektedir (Karça ve Koşay, 1954: 11). Bu uygulama yüzyıllardan beri var olagelen, Anadolu’da *İmece Usulü* olarak bilinen uygulamayla hemen hemen eş değerdir. Bu gelenekte halk bir araya gelerek yardıma ihtiyaç duyan (tarla, duvar bahçe vs. işleri) kişiye el birliğiyle destek olur ve işin mümkün olan en kısa vakitte ve en verimli şekilde yapılmasını sağlar. İmece Usulü ve Koş Nögerlik arasındaki fark ise Koş Nögerlik uygulamasının sadece hayvancılık ve hayvan bakımı üzerine kurulu bir yardımlaşma olmasıdır.

Koyunculuk (Koyçuluk) başlıklı 2. bölümde yörede önemli bir yere sahip olan koyun yetiştiriciliği üzerinde durulmuştur. İlk olarak “Koç Katma” (katımı) hakkında bilgiler verilir. Koçların ağustos ayından itibaren sürüden ayrıldıkları ve kasım ayında sürüye katıldıkları belirtilmiştir. Uygulamanın bu aylar arasında yapılmasının nedeni koyunların gebelik sürelerinin 5 ay olmasıdır. Ayrıca bahar sıcağı ve otun yetiştiği dönem de bu zamana denk gelir. (Karça ve Koşay, 1954: 15). Görüldüğü üzere halkın bilgi birikimi, toplumsal hafızanın uygulamalardaki mantıksal işleyişi bir düzen içinde olmuş ve bu uygulamalarda gerek coğrafya şartları gerekse zaman en iyi şekilde değerlendirilmiştir.

Yazar bu kısımda ayrıca Karaçay-Malkarlar arasında koyunculuk üzerine bazı terimleri ayrıntılı olarak açıklar ve okuyucuyu bilgilendirir. Bunlardan “işek” 3 yaşında olan ve doğumu en zor koyuna verilen isimdir. Ölü yahut şişmiş olarak doğan kuzuya “kantuluk”, erken doğuran koyuna “cümeller”, geç doğuran koyuna ise “mızanlar” denir. Kuzulama sonrası dikkat çeken uygulamalardan biri ise “Kuzu Aldırma”dır. Burada koyun kuzusunu emzirmez, kaçar yahut kuzuyu teperse; koyun bir kazığa sıkı sıkıya bağlanır kuzu da annesinin ayağına bağlanır ve koyun kuzusuna alışınca kadar ayrılmazlar (Karça ve Koşay, 1954: 17).

Karaçay Malkarlar arasında çok yaygın olan koyunculuk, kendi içinde çeşitli söylemler ve adetleri de doğurmuştur. Yazar hayvancılık üzerine bilgiler verirken yeri geldiğinde bu âdet, gelenek ve görenekleri ifade etmekten geri durmaz. Bu adetlerden biri “Kuzu Kesti” âdetidir.

Eve gelen değerli bir konuğa taze kuzu olarak ifade edilen “Caz Kuzusu” kesilir ve ona büyük bir ziyafet çekilir. Yörede bu uygulama en büyük ağırlama olarak görülmektedir (Karça ve Koşay, 1954: 23).

Yukarıda da belirtildiği üzere Karaçay-Malkar halkı için hayvancılık en büyük ekonomik faaliyettir. Onlar hayvanların etinden, sütünden, derisinden, yününden önemli gelir elde ettikleri gibi hane halkının beslenme ihtiyacını da yine bu hayvanlar üzerinden büyük oranda karşılamışlardır. Buradan hareketle bölge halkının beslenme kültürü hakkında kısırlı da olsa bilgi sahibi olunabilir.

Dönem şartları gereği buzdolabının, soğutucunun vs. olmayışı, bununla birlikte yoksulluk gibi sebeplerden bölge halkı taze eti saklayamaz. Bu nedenlerden ötürü etin uzun süre kalabilmesi için bazı uygulamalara başvurulur. Kesilen koyun eti tüm olarak bir bez üstüne serilir ve kurumaya bırakılır, buna “Bütev” denilmektedir ki bu en önemli kış hazırlığıdır. İçine karaciğer konularak yapılan “Sohta” ise bir tür sucuk olarak ifade edilebilir. “Cörme” adı verilen içine çeşitli baharatların ve etin konulduğu başka bir tür sucuk da en önemli kış yiyecekleri arasındadır (Karça ve Koşay, 1954: 25).

Yörede bazı inançların hayvancılık etrafında geliştiği söylenebilir. Bunlardan en mühimi zekât hususundadır. Eserde zekat olarak verilecek hayvanın koyun olmasının büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. Bu kaide kesin olmamakla birlikte zekâtın koyun

olarak verilmesi makbul görülmüştür. Bunun yanı sıra keçilerin de zekât olarak verildiği ifade edilir fakat bunun yörede hoş karşılanmadığını yazar şu kıssa ile belirtmektedir:

“*Bir molla: Çotca ailesi bana keçiyi zekât olarak veriyor ben de onlara abdestsiz namaz kıldırıyorum.*” (Karça ve Koşay, 1954: 25-27).

Bununla birlikte koyunun cennetten çıktığı inancı yaygındır. Bu yüzden koyuna vurulmaz ve koyunu dövmek günah sayılır. Karaçay-Malkarlar arasında bu sebeple “*Koyunu Allah yarattı, keçi yolda katıldı.*” sözü meşhurdur (Karça ve Koşay, 1954: 31).

Koyunculüğün mühim derece önem arz ettiği bu yerde koyunları yetiştiren, onlara bakan, onları otaran, kısacası koyunları doğumlarından ölümlerine kadar büyütüp yetiştiren çobanlar da büyük önem arz etmektedir. Bölgede sürüye iyi sahip çıkan, işin ehli çobana *koyunların dilini biliyor, aymuş gibi* tabirleri kullanılmaktadır. Bu bölümde çobanlık konusuyla ilgili “Aymuş” hikâyesine yer verilmiştir. Aymuş adlı genç küçüklüğünden beri çok iyi bir koyun çobanıdır. O koyunların dilini bilir, onlara kavalıyla seslenir ve onlarla konuşur. Aymuş’un koyunları o kadar iyidirler ki dünyaya nam salmışlardır. Uzun yıllar geçer ve bir gün koyunlarını otlattığı sırada ailesi haber gönderir, çabuk gel seni evlendireceğiz diye. Aymuş ayrılmak istemez sürüsünden, fakat ailesine karşı gelemmez. Sürünün başına kardeşlerini bırakır ve şu tembihi yapar: Gece koyunlar ürktüğü zaman sakın endişeye kapılmayın, ses çıkarmayın, benim sürüme vahşi hayvanlar musallat olamaz. Aymuş sürüyü kardeşlerine bırakır ve yola koyulur. Bir gece kardeşler koyunların ürktüğünü görünce dışarı çıkarlar ve koyunlara bakıp onlara seslenirler. Seslendikleri vakit şu manzara ile karşılaşılır: Boynuzları altın, tüyü gümüş bir koç koyunlar içinde dolaşüyor. Koç bunları görür görmez hemen yakında bulunan Horla Gölü’ne atlar ve gözden kaybolur. Bu duruma şahit olan kardeşler altın boynuzlu gümüş tüylü koçu yakalamaya karar verirler. 3 gece türlü tuzaklarla koçu yakalamaya çalışırlar. Fakat her defasında koç ellerinden kaçır. Üçüncü gece koç tekrar göle atlayınca bütün koyun sürüsü de koçun ardından göle dalar. Kardeşler hem telaşlı hem de üzgün bir şekilde beklemeye koyulurlar. Aymuş evlendiği gece yanında getirdiği bir koyunun kürek kemiğine bakarak sürünün başına bir felaket geldiğini anlamıştır. Hemen yola çıkar ve kardeşlerinin yanına gelir. Kavalını eline alır ve başlar çalmaya. Sürüyü geri çağırır fakat sürü geri gelmez. Aymuş geride kalan bir ihtiyar ve bir topal koyunu alıp gölün içine dalarak kaybolur. O günden sonra Aymuş’u

gören olmaz. Halk Aymuş'un o gölün dibinde koyunları ile birlikte ayrı bir âlemde yaşadığına inanır (Karça ve Koşay, 1954: 33-37).

Hikâyede Karaçay-Malkarlar'a ait başka bir dinsel-büyüsel işlemde dikkat çeker. Söz konusu işlem çobanın kürek kemiğine bakarak olanlardan haberdar olmasıdır. Genel itibariyle gelecekte haber verme ve bilinmeyeni ortaya çıkarma pratiği olan falda, çeşitli araçlar ve teknikler kullanılmaktadır. Bunlardan biri de kürek kemiği falıdır. Etinden sıyrılmış kanlı kürek kemiğinin (tercihen dişi koyun) üzerindeki şekiller, çizgiler, lekeler, renkler (ak, kara, kıvı) ve beneklerden hava, yol-kervan, ordu-halk, sahra-dağ, uğru-harami, şehirler, mal-hayvan sürüsü gibi muhtelif konularda geleceğe dair tahminlerde bulunulduğu ifade edilebilir. "İlm-i ketf" adı da verilen kürek kemiği falı Türk kültüründe büyük bir üne kavuşmuş Türk boyları arasında, onların toplumsal yapılarına ve kültürel değerlerine göre farklı biçimler kazanmıştır (Kültürel ve Koç, 2011: 140).

Kitabın bu kısmında çobanların giyim kuşamına, beslenme alışkanlıklarına dikkati çekmek amacıyla, onların giysilerine, kullandıkları silah türlerine ve yedikleri yemeklere yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kabdal: Gömlek üstüne giyilen hırka

Çepken: Çuhadan yapılan pardösü

Ton: Koyun derisinden kürk

Camçı (Yamçı): İçi yumuşak yünden, dışı sert yünden yani keçeden yapılan giysi.

Bu yörede çobanın evi olarak tabir edilir.

Kolpak: Eldiven

Belibav: Kuşak

Kama: Bir tür bıçak

Şkok: Tüfek

Börk: Derinden yapılmış başlık.

Basta: Kepeğinden ayrılmış darı lapası

Gardoş: Suda pişirilen patatesin et ve yoğurtla karıştırılması ile yapılan yiyecek.

Bilamuk: Un çorbası vs. (Karça ve Koşay, 1954: 39-43).

Bölümde çoban hakkının nasıl ödendiği konusunda da bilgi verilmiştir. Buna göre çoban ücreti para ile değil hayvan ile ödenmektedir. Genel itibariyle bir yıllık ücret

olarak çobana iki adet buzağılı inek, henüz boğa görmemiş bir inek yahut 20-25 tane kuzulayacak koyun verilir. Bunların yanında hediye olarak ayakkabı, giyecek ve yiyecek de eklenebilir (Karça ve Koşay, 1954: 45).

3. bölüm *Keçicilik (Eçkiçilik)* mevzusu üzerinedir. Koyun yetiştiriciliğinin çok önemli olduğu Karaçay-Malkarlar arasında keçi yetiştiriciliği o kadar değerli görülmemiştir. Eti, sütü, yünü bakımından koyunun yerini tutmadığı için yörede keçi yetiştiriciliğinin rağbet görmediği belirtilmiştir. Keçilerin faydalı yönü olarak çeşitli işlerde kullanılmaları ve sağlam derileri gösterilmiştir. Yani keçi yetiştirenler onu eti sütü vs. için beslemez, genelde onun derisinden yararlanmak için besler. Ev eşyasının imalinde, ayran süt vb. maddelerin içinde saklanmasında, yağ toplamak, peynir ve yağ doldurmak, hububatın saklanması gibi birçok farklı işte keçi derisinden yapılan kapların kullanıldığının altı çizilmiştir (Karça ve Koşay, 1954: 49).

Sığırcılık (Tuvarçılık) eserin 4. bölümünü oluşturmaktadır. Karaçay-Malkarlar arasında koyunculuk kadar rağbet görmese de önemli hayvancılık türlerinden biri de sığır yetiştiriciliğidir. Bu kısımda özellikle sığır yetiştiriciliği ile ilgili terimler sıralanmış ve açıklanmıştır. Bu terimlerden bazıları: İlk defa buzağılayan inek “Kunacin” adıyla, henüz acemi olarak görülen, kağnılara vs. koşumu yapılmamış öküzler ise “Uvanık” ifadesiyle anılmıştır. Bütün sığır bakımını yapan çobana “Tamada Tuvarcı” denilmektedir. Sığırlara genelde iki öğün yem verilmektedir. Bunlardan sabah verilen “Ertenlik” akşam verilen ise “İngirlik”tir (Karça ve Koşay, 1954: 51-53).

Sığır yetiştirme etrafında çeşitli inançlar ve bu inançlar üzerine şekillenen uygulamalar Karaçay-Malkarlar’ın halk inançları hakkında bize çeşitli bilgiler sunmaktadır. Örneğin doğum esnasında hastalanan inek kesilerek yenir fakat buzağısı satılır. Doğan buzağı o gün süt emmemiş ve ölmek üzereyse onun eti yenmez kerahet (harama yakın) sayılmaktadır. Bunun yanı sıra inek buzağısını emzirmeye yanaşmazsa bu kötüye yorulmakta ve mal sahibinin rızkının gerilediğine inanılmaktadır (Karça ve Koşay, 1954: 53-55).

Yükcüçülük (Cilkıçılık) hakkında bilgilerin sunulduğu 5. bölümde Karaçay-Malkarlar’da koyun ve sığır yetiştiriciliğinden sonra en mühim uğraş olan atlar hakkında bilgiler verilmektedir. Bölgede yaygın olarak kullanılan şu söz at yetiştiriciliğinin ehemmiyetini göstermektedir:

“*Tuvar cararlık, koy baylık, cılkı subaylık. (Sığırlar ihtiyaç, koyunlar zenginlik, atlar ise şatafat mülküdür).*” Bununla birlikte: “*At er kişinin kanadıdır.*” (Karça ve Koşay, 1954: 57) ifadesi bu Türk topluluğunun ata verdiği önemi göstermesi açısından mühimdir. Türk tarihi açısından her yönüyle çok kıymetli olan at, bir Türk topluluğu olan Karaçay-Malkarlar arasında da kendine önemli bir yer edinmiştir.

Türkler ilk yurtları Orta Asya bozkırlarının iklimine uygun bir tarzda hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bozkır kültürüne uygun olması, güç temini, dayanıklı, hız ve çeviklik vs. sebebiyle at Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkler onun gücünden süratinden, etinden, sütünden, kılından vs. faydalanmışlardır. İbrahim Kafesoğlu Türklerin ata verdiği kıymeti şu ifadelerle özetler: “*İnsan ruhlu, icabında konuşabilecek ölçüde zeki, savaşlarda binicisi kadar cengâver, Gök Tanrı'ya ve atalara sunulacak en makbul kurban, en muteber hediye saymıştır. Eski Türklerce gökten indiği kabul edilerek adeta kutsallaştırılmış olan at. Çok kere törenle sahibinin yanına veya hususi mezarlara gömülmüş, bir nevi matem alameti olmak üzere veya binicisinin savaşta ölümü halinde kabrine konmak için kuyrukları kesilmiştir.*” (Kafesoğlu, 1991: 25-27). Karaçay-Malkar halkı da yukarıda bahsedildiği gibi atın etinden, sütünden, süratinden, kılından yararlanmışlar ve zorlu yaşam koşullarına at yardımıyla ayak uydurmuşlardır. Bu sebeple atlara çok önem verilmiş ve at yetiştiriciliği büyük bir değer olarak görülmüştür. Tüm bu ifadeler Karaçay-Malkar halkının kökenini ve hayat tarzlarını göstermesi açısından ciddi bir öneme sahiptir ve ata verilen bu değer, onların Türk kültür ve geleneklerini yaşattıklarının en bariz örneği olarak gösterilebilir.

6. bölüm *İlkbaharda Koş'ta Görülen İşler (Caz Koşda Etilgen İşler)*' e ayrılmıştır. Karaçay-Malkar bölgesinde baharda yapılan işler sırasıyla şunlardır: İlk önce hayvanlar yaylalara gönderilir, daha sonra süt sağımı yapılır, süttten yağ ve peynir elde edilir, genç atlar biniye ve genç öküzler koşuma hazırlanır, dört yaşa çıkan erkek tay, dana kuzu ve oğlaklar biçilir, iki yıllık atlara damga vurulur, danaların yaraları tedavi edilir. Yörede yağın genelde inek sütünden yapıldığı buna da “Ak Ciyu” yahut “Ağartı Toplama” denildiği belirtilmektedir. Peynir ise koyun ve keçi sütünden yapılmaktadır. Kısrağların sütü ise ilaç olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde aktarılan bilgilerden biri de iğdiş etme üzerinedir. İğdiş etme olarak bilinen hayvanların kısırlaştırması yine belli başlı bazı inanış ve halk hekimliği uygulamalarını doğurmuştur. Bunlardan ilki hayvanı

ıġdıř etmede 6zel bir bıçaġın kullanılmasıdır. Halkın inancına g6re bıçak zehirlidir yahut zehirsizdir. İşte bu eylemde kullanılan “tatlı aġızlı bıçak” olarak tabir edilen iyileştirici bıçaktır. İġdıř edildikten sonra havyaların yaralarının iyileşmesi i7in yapılan uygulamaların başında yaraya g6ktaşı tozu yahut tuz d6k6lmesi gelmektedir (Kar7a ve Koşay, 1954: 65-75).

Kitabın 7. b6l6m6 *Hayvan Hastalıkları ve Onların Bakımı (Mal Avrurla)*’dır. Bu b6l6mde yetiştirilen hayvanlarda ortaya 7ıkan hastalıklar ve onların tedavi usulleri aktarılmıştır. B6l6m. *At Hastalıkları, Sıġır Hastalıkları, Koyun ve Ke7i Hastalıkları* şeklinde 67 başlıkta ele alınmıştır. Verilen listede o coġrafyada sıklıkla g6r6len hastalıklar sıralanmıştır.

At Hastalıkları: Ciġer hastalıġı, atlarda devamlı 6ks6rme şik6yeti olarak bilinir. Bu hastalık i7in sarımsak ve tuz karıştırılıp ata yedirilir. Kenke-maya deġiřtirme, atın bel ve ayak kemiklerinde oluşan romatizma hastalıġıdır. Romatizma olduġunu d6ř6nd6kleri b6lgede deriyi a7ıp k6ġıda sarılı afyonu oraya koyup yarayı dikerler. Kudurma tabiriyle anılan hastalık i7inse her hangi bir tedavinin uygulanamayacaġı belirtilir ve atın tek kurtuluşunun 6l6m olduġu ifade edilir. At 6ld6r6lerek g6m6l6r. Tel7e, bir t6r sinir hastalıġıdır. Atın burnu i7indeki sinirin morarıp iltihabın yayılması ile ortaya 7ıkar. Tedavisini usta kişiler yapar. O iltihaplı damar kesilir, oraya 7iġ deri sarılır. Sakaġı, bir t6r burun iltihabıdır, g6ktaşı, afyon, tuz, şeker, meşe aġa7 kabuġu karıştırılıp atın burnuna s6r6l6r. Yılcancık, atın g6ġs6nde oluşan şişliktir, mıngılan otu yahut anız kaynatılıp atın şişkin yerlerine sarılır (Kar7a ve Koşay, 1954: 77-80).

Sıġır Hastalıkları: Salya akmasında, hayvanın aġzına sarımsaklı su verilir, koleranın tıpkı kudurma gibi tedavisi yoktur hayvan itlaf edilir, dalak hastalıġında (Sibirya uru) v6cudun bazı b6lgelerinde şişlikler meydana gelir. Bu hastalıġın insanlara ge7tiġine inanılır. Hayvanlar i7in tedavisi olmadıġı belirtilmiştir. Eġer insanlara ge7erse eşek kanı v6cuttaki şiş yerlere s6r6l6r. Peseng (kotur), danalarda g6r6len iltihaplı yaradır, andız kaynatılır ve yara onunla yıkanır (Kar7a ve Koşay, 1954: 81-82).

Koyun ve Ke7i Hastalıkları: Sara hastalıġının tedavisi yoktur, hayvan kesilir. Kelebek, sulak yerlerde otlayan hayvanlarda g6r6len karaciġer hastalıġıdır. Hayvan sulak yerlerden bir m6ddet uzak tutulursa kendiliġinden iyileşir. Ciġer aġrısı ve salya

içinse yukarıda geçen atlara ve sığırlara uygulanan tedavi yolları tercih edilir (Karça ve Koşay, 1954: 83).

Kitapta 8. bölüm *Çayır İşleri Koşu (Biçen Koş)* başlığına sahiptir. Bu kısımda hayvancılıkla uğraşan Karaçay-Malkar halkının, hayvanların kışın beslenme ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan çayır işleri hakkında kısa bir bilgi aktarılmıştır. Çayır ve otlakların biçilme işi için yörede “Tırpancılık” adında bir meslek grubu doğmuştur. Bunlar özel olarak tutulan ve o işlerin ustası ot biçen kişilerdir. Yine bu tırpancılar hane tarafından ağırlanır. Aileler, yeme içme, ikamet vs. her şeyi karşılamak zorundadırlar. Biçilecek çayırın büyüklüğüne göre sayıları değişen bu tırpancılarının ortalama 15-20 kişiden oluştuğu belirtilmektedir (Karça ve Koşay, 1954: 83-89).

9. bölümde Karaçay-Malkar halkının günlük işlerinden bahsedilmiştir. *Koş'ta Gündüz ve Gece Görülen İşler (Koşda Kündüz Keçe Etilgen İşle)* adıyla verilen bu kısım yukarıda bahsi açılan mevzularla yakından ilişkilidir. Günlük işlerin içinde çayır biçme, tırpan çekiçleme, yemek hazırlama, kesilen otun toplanması, otun öbek yapılması, akşam baş içkinin ayran olduğu sohbet fasılların düzenlenmesi, yine bu sohbet ortamlarında türlü edebiyat örneklerinin sunulması gelmektedir.

Koşda Gece Hayatı (Koşda Keçeği Caşav) başlıklı 10. bölüm bir önceki bölümün devamı niteliğindedir. Bu kısımda iş bitiminde koşta gece oturmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu oturmaların en büyük eğlencesinin ise hikâye anlatma olduğunu ifade edilmiştir. Anlatılan hikâyelere değinilmemiş genel olarak Hz. Ali kıssalarının, Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre hikâyelerinin ve türlü kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığından bahsedilmiştir.

Bu oturmaların en büyük eğlencelerinden biri “Aksakal” adıyla bilinen nüktedan kişilerdir. Bunların vazifesi gece ve gündüz iş arasında dinlenenleri eğlendirmek, onları güldürmektir. Aksakal'ın başında teke derisinden börkü, elinde keçeden süslü bir kamçısı, ağaçtan bir kılıcı, düdüğü, davulu ve uzun bir değnekten atı bulunur. Aksakal tüm bu teçhizatı kullanarak ve koşta bulunan tırpancıları da oyuna katarak bir eğlence tertip eder. Türlü taklitler yapar. Değişik hayvan sesleri çıkarır. Aksakal'ın birkaç yardımcısı da vardır. Bunlar Aksakal'ın atına bakan Seyis, oradaki birkaç kişiden müteşekkil asker grubu olarak tanımlanan Zaptiye ve olaylara hak ve adaletiyle tecelli

eden bir Töreci (Hâkim)'dir. Bu oyunlarda bütün inisiyatifin Aksakal'da olduğu belirtilmiştir. O herkesi ve her şeyi istediği gibi yönlendirir (Karça ve Koşay, 1954: 89-93).

Aksakal olarak tasavvur edilen bu nüktedan kişilik genel itibariyle Geleneksel Türk Tiyatrosu içerisinde mühim bir yer edinen meddah ile özdeşleştirilebilir. Meddah tarihçiliği, hikâyeciliği, söz üstatlığı, eğlendirme kabiliyeti, mizaha yatkınlığı, içinde bulunduğu halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olmasıyla gerçekçi bir hikâyecidir. Meddahlar yer ve zamana göre ellerinde bulundukları araçlarla hikâyeye renk katmışlardır. Bu araçların başında ilk dönemden itibaren; süngü, tuğ, teberzin (balta), sopa vs. bulunmaktadır (Nutku, 1997: 45-48).

Özdemir Nutku'nun meddah üzerine aktardığı bu bilgiler üzerine meddahların son dönemlerde süngü, tuğ, teberzin vb. aletlerin artık kullanılmadığı bunların yerini genel olarak bir mendil ve sopanın aldığı söylenebilir. Aksakal ve meddah kullandıkları araç ve gereç bakımından benzerlik gösterdiği fakat Aksakal'ın daha fazla araç ve gerece yer verdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra nüktedanlıkları, hikâye etme ustalıkları, taklit yetenekleri, seyirciyi olaylara dâhil ederek eğlenceyi bütüne yayma gayeleri bu iki eğlendirme ustasının büyük benzerlik taşıdığını göstermektedir.

Et Paylaşma ve Yeme (Hant Üleşiv ve Aşav) eserin 11. bölümüdür. Bu bölümde okuyucular beslenme kültürü hakkında ipuçları edinmektedir. Koşta et pişince aşçıbaşı eti herkese taksim eder, bunu ağaç tepsiler içinde yapar. Bununla beraber ekmeği, ayranı tuzu, küçük kaplar içinde çalışanlara verir. Et yendikten sonra çorba içilir. Onun arkasından ayran içilir. Bu kısımda yörenin yemek kültürüne şahit olunduğu gibi et ve kemiklerin paylaşılması da yemek kültürü hakkında önemli bir âdeti sunmaktadır. Karaçay-Malkarlar arasındaki inanca göre her kemiğin bir itibarı ve derecesi vardır. Bunlar o itibar ve dereceye göre dağıtılmalıdır (Karça ve Koşay, 1954: 113). Bu adet gereği koşta bir hayvanın etleri orada bulunanların dereceleri ve yaşlarına göre üleştirilerek bu adet yerine getirilmiş olur.

12. bölüm *Cuma Günü Dinlenme (Bayram Kün Sohuv)*. Yörede Cuma günleri çalışanların özellikle tırpancı kafilesinin dinlenme günüdür. Bugün tırpancıların, tıraş oldukları, banyo yaptıkları, çamaşır yıkadıkları, elbiselerini diktikleri, alış veriş yaptıkları ve böylece günü tamamladıkları belirtilmiştir.

Ot yığını yapma (Geben/Tiş Kalav) eserin 13. bölümüdür. Bu kısımda da tırpancılar üzerine dikkat çekilir. Onların en büyük uğraşı otları biçme işleminin son kısmı olan toplama ve yığın yapma üzerine bilgiler aktarılmaktadır. Yapılan ot yığınlarına yörede “öküz gebeni” denilir ve bu işlem hayvancılıkla uğraşan Karaçay-Malkar halkı için büyük önem taşır (Karça ve Koşay, 1954: 117).

Kitabın son bölümü *Sonbaharda Yapılan İşler (Kaçda Etilgen İşler)* başlığını taşır. Burada iki önemli uğraş üzerinde durulmuştur. Kış için en önemli hazırlıkların başında hayvan yahut gelecek çobanlar için barınak yapmanın geldiği ifade edilmiştir. Bunun özellikle vurgulanmasındaki amaç hayvancılıkla geçimini sağlayan, en önemli uğraşı hayvancılık olan bu halkın, ihtiyaçları doğrultusunda çalışmalarına yön verdiğini göstermektir. Sonbahardaki diğer önemli iş ise hayvan satımıdır. Yılın bu döneminde satılması için ayrılan, koç, koyun, keçi, sığır, at ve bunların yanı sıra hazırlanan yağ, peynir, yün, deri vb. ürünler panayırlara götürülerek satılır (Karça ve Koşay, 1954: 117-119).

Hâmit Zübeyr Koşay ve Ramazan Karça tarafından hazırlanan bu eser bugünkü Rusya içlerinde yaşamış küçük bir Türk kavmi olan Karaçay-Malkarların en mahir oldukları konu olan hayvancılık üzerine hazırlanmıştır. Ön sözde de belirtildiği üzere sunulan bu malzeme Karaçay halkından derlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Çalışmanın sadece hayvancılık üzerine olmadığı yeri geldiğinde halk inançlarına, adet, gelenek, görenekler, halk edebiyatı örneklerine yer verildiği görülmüştür. Oluşturulan tüm bu çerçeve, eserin aynı zamanda Karaçay-Malkarlar halkının etnografya ve folkloruna ayna tuttuğunu göstermesi açısından mühimdir.

4.14. AÇIKHAVA HALK MÜZELERİ VE TÜRKİYE’DE AÇIKHAVA HALK MÜZESİNİ KURMA İMKÂN LARI

Koşay’ın Etnografya Müzesi Müdürü ve ICOM Türkiye Müzeleri Milli Komite Başkanı olduğu dönemde kaleme aldığı bu eser Ankara’da *Maarif Basımevi* yayınlarından 1958 yılında çıkmıştır. Bir risale olarak sunulan bu eser Koşay’ın 1974 yılında yayımlanan *Makaleler ve İncelemeler* kitabındaki 30. makaledir. Yine bu risalenin içinde yer alan *UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)’un Açikhava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri* başlıklı yazı Makaleler ve

İncelemeler kitabının 31. inceleme/tanıtım yazısı ve *Türkiye’de Açık hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir?* başlıklı yazı ise 32. makale olarak karşımıza çıkmaktadır.

29 sayfadan oluşa bu risalede yazar, ilk bakışta *Edinburgh Üniversitesi* öğretim üyesi Douglas A. Allan’ın *Açık hava Halk Müzeleri* hakkındaki değerli görüşlerine yer vermiş, daha sonra dünya çapında büyük üne kavuşmuş açık hava halk müzelerini tanıtmıştır. Açık hava halk müzelerinin tanıtımından sonra kısa bir bibliyografyaya yer veren yazar, *UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)’un Açık hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri ve Türkiye’de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir?* başlıklı bu iki yazıyı okuyucuların dikkatine sunmuştur.

Eserde ilk tanıtımı yapılan açık hava halk müzesi dünyada ilk örneği teşkil etmesi açısından da büyük bir öneme sahip olan İsveç/Stockholm Şimal Müzesi yahut Skansen (Nordiska Museet)’dir. Daha sonra sırasıyla Danimarka/Aarhus Den Gamble By Müzesi ve Kopenhag Lyngby Müzesi, Norveç/Oslo Bygdoy Müzesi ve Sandvig Müzesi, Hollanda/Arnhem Rijkssmuseum Müzesi, İskoçya/Shetland Jarlshof Müzesi, National Trust Müzesi, Angus Müzesi, Highland Folk Müzesi, İngiltere/ Yorkshire Castle Müzesi, Galler Wales Milli Müzesi, Almanya Cloppenburg Müzesi, Lehistan/Krakov’da müzeleri, İspanya/Barcelona Montjuich Park, Yugoslavya/Belgrat Harp Müzesi, Slovenya/Ljubljana Milli Kutuluş Müzesi, İsviçre açık hava halk müzeleri, Amerika/ Virginia Colonial Williamsburg Müzesi, Cooperstown Müzesi, Mystic Seaport Müzesi dünyadaki önemli açık hava halk müzeleri olarak tanıtılmıştır. Bunların yanı sıra İsrail ve Romanya’daki açık hava halk müzeleri çalışmalarına yer verilmiştir.

Yazar, dünyadaki bu açık hava halk müzeleri hakkında okuyuculara bu müzelerin ilk kuruluş tarihi, kuruldukları yer hakkındaki bilgileri, müzelere verilen devlet destekleri, bu müzelerin yıllık ziyaretçi sayısı, müzelerin geçirdiği restorasyon ve değişim safhaları, müzelerin içerikleri ve müzelerin bünyesinde barındırdıkları değerli kültür hazinelerinin neler olduğu hakkında bilgi vermiştir.

Müzelerin tanıtımının ardından *UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)’un Açık hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri* başlıklı yazı yer almıştır. Yazının ilk kısmında Uluslararası Müzeler Konseyi hakkında bilgi verilmiş ve Türkiye’nin bu komisyona üyelik tarihi aktarılmıştır. Türkiye’nin konseye, 7 Eylül 1956 yılında üye olduğu ve Türkiye’de Müzeler Milli Komitesi’nin bu görevi üstlendiği

belirtilmiştir. Daha sonra IV. Uluslararası Müzeler Konferansında alınan tavsiye kararlar aktarılmıştır (Koşay, 1958c: 22).

Eserin son kısmında Koşay, *Türkiye’de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir?* başlıklı makalesine yer verir ve bu konuda Türkiye’de atılacak adımları sıralar. Birçok kültür ikliminin buluşma noktası olarak gördüğü Anadolu’da mimariden hayvancılığa, balıkçılıktan çiftçiliğe, el sanatlarından zanaatlara, giyimden merasime kısacası halkın dünyaya bakış açısından şekillenmiş folklor ve etnografya malzemeleri Türkiye’de açık hava halk müzelerinin kurulması için kaçırılmayacak büyük bir fırsat teşkil ettiği gerçeğinin altını çizmiştir. Bu doğrultuda var olan zenginliklerin silinip gitmemesi için acele önlemlerin alınması gerek devletin gerekse bütün bireylerin üstüne düşen bu ulvi vazifeye önemle eğilmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır (Koşay, 1958c: 26).

Koşay bu konuya önemle her defasında dikkat çekmesinin sebebini ise şu satırlarla açıklamıştır:

“...Onu bir millet seviyesinde yükselten engin tarihi, aile ve fertleri yekdiğerine bağlayan müşterek dil, din ve geleneğin diğer tabirle kültürün bağlarıdır. Bu bağlar çözüldüğü anda Türklük camiası şuursuz ve diğer milletler içinde erimeye mahkûm insan kitlesi derecesine alçalır. Türkiye halkını medeniyetin modern teknik vasıtaları ile teçhiz ederken maneviyatını daima zinde kuvvet halinde bulundurma hedefi ihmal edilemez. Milli şuuru uyanık bulunduracak vasıtalar arasında halkın maddi ve manevi kültürünü tespit eden etnografya ve folklorun yeri vardır.” (Koşay, 1958c: 27).

Hâmit Zübeyr’in yukarıda aktardığımız kültür ve medeniyetin önemine dikkat çektiği bu cümleleri onun bütün çalışmalarına temel oluşturmuş ve ortaya koyduğu eserlerinin çerçevesini teşkil etmiştir. Koşay’ın tarih, arkeoloji, etnografya, folklor, dilbilimi vb. alanlarda yapmış olduğu bütün çalışmalarının hangi amaç doğrultusunda yapıldığının tek cevabı bu düşüncesi içinde saklıdır. Bu minval üzere Koşay’ın eserlerinin önemli bir kısmını açık hava halk müzeleri teşkil etmektedir. Konuya önemle eğilen Hâmit Zübeyr açık hava müzeleri üzerine onlarca yazı kaleme almış ve bu düşüncelerini ulusal ve uluslararası birçok platformda dile getirmiştir. Bugün Türkiye’deki *Açık Hava Halk Müzeleri* varlığını Koşay’ın bu gayret ve çalışmalarına borçludur.

Yazının son kısmında yazar açık hava halk müzeleri nasıl ve nerede kurulabilir hususu üzerine görüş ve önerilerini sıralamıştır. İlk başta karakterini muhafaza eden eski bir köy veya kasaba seçilerek eksiklikler tamamlanmalı, eski Türk evlerinden örnekler bu park içinde toplanmalı, kültür hazinemize dair örnekler titiz bir çalışma ile burada muhafaza altına alınmalıdır şeklinde önerilerini sunmuş ve bunu için büyük bir devlet desteğinin olması gerektiği gerçeğinin altını çizmiştir. Ayrıca Türkiye’de açık hava müzesi mahiyetine sahip mekânlara yer vermiştir. Bunlar; Afyon Devlet Fidanlığını, Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi çevresini, Konya, Urfa ve Ankara, Moğan ve Eymir Gölü çevresini bu iş için en uygun yerler olarak görmüştür (Koşay, 1958c: 27-28).

4.15. ANADOLU YEMEKLERİ VE TÜRK MUTFAĞI

Hâmit Zübeyr Koşay ve Akile Ülkücan imzasını taşıyan bu eser 1961 yılında Ankara *Milli Eğitim Basımevi* tarafından yayımlanmıştır. Eser bir ön söz ve 16 bölümden meydana getirilmiş ve kitabın son kısmında ise Koşay imzalı bir teşekkür ve dilek kaleme alınmış ayrıca bu bölümde mutfak kültürüne dair 176 adet fotoğraf ve çizime yer verilmiştir.

Eserin ön sözünde bu çalışmanın önemine vurgu yapılmış ve takip edile yöntem belirtilmiştir. 1959 yılında hemen hemen tüm illerde kurulan *Etnografya ve Folklor Komisyonları* buldukları ilde etnografya ve folklor malzemelerini derlemeyi ve tasnif etmeyi amaç edinmiştir. İşte bu eser de bu komisyonların ortak çalışmasının bir ürünü olarak görülebilir. Kitabın vücuda getirilmesi Ankara Etnografya Müzesi bünyesinde olmuş ve Koşay bu çalışmaya öncülük etmiştir. Anadolu’nun dört bir yanına hazırladıkları anketleri göndererek özellikle öğretmenlerin çalışmaya katkı sunmalarını istemiş ve toplanan malzemenin Ankara Etnografya Müzesi’nde bir araya getirilmesini öngörmüştür.

Ön sözde Koşay bu çalışmanın gayesini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Münevver kitle ile halk arasında fikir mübadelesini sağlamak, halk kültürünü gelecek nesillere ve dünyaya tanıtacak bir harekete hız vermektir.” (Koşay ve Ülkücan, 1961: III). Hâmit Zübeyr’in tüm çalışmalarına temel oluşturan bu görüş çerçevesinde kültürel hazineye sahi çıkmak, onu gelecek kuşaklara aktarmak ve dünya çapında kültür ve medeniyet sahasında onu en iyi şekilde tanıtmak ilk ve en önemli gaye olarak

görülebılır. Koşay'ın tüm çalışmaları incelendiğinde, hep bu gaye doğrultusunda hareket ettiği açıkça görülebilir.

Eserin ön sözünde yer alan diğer bilgi ise yapılacak anketlerde uyulması yahut takip edilmesi gereken hususların izahı üzerinedir. Yazar burada 3 farklı anket düzenlemiştir. Bunlardan ilki *Türkiye'de İnsan Gıdası, Hazırlanış Tarzları ve Türk Mutfağı*, ikincisi *Giyim ve Kıyafet*, üçüncüsü ise *Halk Sanatları ve Meslekler*'dir.

Eserin mahiyeti Anadolu'da hazırlanan yemekler ve genel hatlarıyla Türk Mutfağı üzerine olduğu için ortaya konulan bu 3 farklı anket düzeninden sadece kitabın içeriğine uygun olan ilk anket düzenlemesine yer verilecektir. Koşay, Anadolu'da yemek kültürü üzerine çalışacak derlemecilere izlemeleri gereken yolları maddeler halinde sunmuş ve yapılması gerekenleri önemle vurgulamıştır.

Bu maddeler:

- *Milli Eğitim Müdürlüğü*nde bulunan *Etnografya ve Folklor Komisyonu* Türk halkının yemek kültürünü teşkil eden tüm unsurlarını basit veya mükellef olmasına bakmaksızın incelmeli ve derlenen malzeme Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Derlemede fişler kullanılmalı ve derlenen malzeme kâğıdın tek yüzüne kaydedilmelidir. Ayrıca bu kısımda derleyenin, derlenenin adı ve soyadı, bulunduğu ilin yerlisi olup olmadığı ve bölgesi kesinlikle işaret edilmelidir.
- Yörede kış hazırlığı, hayvani ve nebati gıdaların harılanış tarzları etraflıca ve yerli terimler kullanılarak açıklanmalıdır.
- Mevsimlere, bayramlara, merasimlere, iş hayatına ve yaş guruplarına göre yemeklerin tertipleri ve çeşitleri izah edilmelidir.
- Türk mutfağının eski devirlerden kalma düzen ve tertibi açıklanmalı, eskiden kullanılan araç ve gereçler izah edilmeli, varsa fotoğrafları çekilmedir.
- Yiyeceklerin hazırlamasında kullanılan yakıt çeşitleri belirtilmelidir.
- Kışın toplu halde yiyecek hazırlamada söylenen türkü, şarkı ve yemekle ilgili inanışlar kayıt altına alınmalıdır (Koşay ve Ülkücan, 1961: III-IV).

Ayrıca bu kısımda anketlere iştirak edenler belirtilmiş ve hangi bölgede çalışmalar yaptıkları ifade edilmiştir. Ankette çalışanların çoğunun bakanlık mensubu olduğu, yemek bahsinde özellikle Kız Enstitüleri'nin değerli çalışmalar yürüttükleri önemle

vurgulanmıştır. Kitabın vücuda getirilmesinde 66 derlemci bulunduğu il/ilçede derlemeye katılmıştır. Derleme yapılan iller şöyledir: Gümüşhane, Kütahya, Mersin, Isparta, Diyarbakır, Siirt, Malatya, Erzincan, Samsun, İzmir, Uşak, Aydın, Sivas, Bursa, Trabzon, Giresun, İstanbul, Balıkesir, Konya, Denizli, Eskişehir, Sinop, Ordu, Adana, Muş, Erzurum.

Kitapta yer verilen yiyecek/yemek adlarının etimolojisine ve tarihi menşesine değinilmemiş, diğer Türk lehçeleriyle ve yabancı dillerle mukayese edilmemiş Türk mutfağının diğer dünya mutfaklarına tesiri yahut etkilendiği hususlar da bu eserde inceleme dışı kalmıştır. Buna mukabil eserde sadece yemek kültürü ve yemeklerin hazırlanışı aktarılmamış bunlarla birlikte mutfak düzeni ve halk mimarisi çerçevesinde çeşitli mutfak düzenleri, mutfaklarda kullanılan araç ve gereçlerden çeşitli örneklerin sunulduğu fotoğraflara da yer verilmiştir.

Eserin *Türk Mutfağı* başlıklı ilk bölümünde öncelikle geleneksel bir pişirme aracı olan tandır hakkında etraflıca bilgi verilmiştir. Bu bağlamda tandır yapımı, tandırın hangi dönemlerde neyle yakıldığı, tandırda nelerin pişirildiği ve tandırın başka hangi amaçlarla kullanıldığı daha önce adları sıralanan iller etrafında anlatılmıştır. Anadolu'daki mutfak düzenine ve mutfak araç gereçlerine değinilmiştir. Bu kısımda Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Aydın, İzmir, Isparta, Siirt ve Bursa mutfak kültürü ve mutfak araç gereçlerinden hakkında bilgiler aktarılmıştır. Birinci bölümün ilk kısmı Anadolu'nun muhtelif yerlerinden mutfak düzenlerine ayrılmış ve halk mimarisinin nasıl şekillendiği resmedilmiştir. Birinci bölümün ikinci kısım ise *Topkapı Sarayı Mutfakları* hakkında tarihi bilgilere ve Topkapı Saray'ındaki mutfak düzenine ayrılmıştır. İlk olarak saraydaki mutfağın tarihçesi bildirilmiş, daha sonra sırasıyla; saray mutfağında bulunan araç ve gereçler, son olarak da bu sarayda pişen Osmanlı yemek adları belirtilmiştir. Yazar birinci bölümde verilen bilgilerin altında halkbilimcilerin adı-soyadı ve unvanı hakkında bilgileri de okuyucunun dikkatine sunmuştur.

Kitabın 2. bölümü *Mutfak Düzeni ve Araçları* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde verilen bilgiler ilk bölümle benzerlik göstermekte; "bir mutfakta nasıl olur, mutfakta bulunan araç ve gereçler nelerdir?" sorularına cevap verilmektedir. İlk bölümden farklı olarak ikinci bölümde farklı illerde var olan mutfak düzeni ve araç gereçleri

belirtilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra derlemeci tarafından aktarılan yemek kültürü üzerine adet, gelenek ve göreneklerde olduğu gibi aktarılmıştır: Yemeğe ilk olarak büyük kimse o başlar ve en yaşlı adam sofradan çekilmedikçe kimse yerinden kalkmaz (Koşay ve Ülkücan, 1961: 14). Eserin en çok eleştiriye açık kısmı bu karışıklıktır. Kitap uygulamada bölümlere ayrılmış fakat içinde yer alan bilgiler tasnif edilmemiştir. Mutfak araç ve gereçleri başlığını taşıyan bir kısımda derlemcinin aktardığı gelenek görenek adetlerde aynı bölümde okuyucuya sunulmuştur.

Yemek Vakitleri ve Yemekle İlgili Muhtelif Adetler başlıklı 3. bölümde ise illere göre aylık ve günlük yemekler olarak sıralanmıştır. Kışın yenen yemekler ve yazın yenen yemekler bu öğünlerin ayrımını belirtirken, sabah öğle akşam yatsı yemekleri ise günlük yemek vakitlerinin bildirmektedir. Bu bölümde de yine tasnif sorunu yaşanmakta ve başlığa uygun bilgiler yerine başka hususlarda derlenen bilgiler de bütün halinde okuyucuya sunulmaktadır:

“*Isparta’da yiyeceklerin pişirilmesinde badem odunu, çalı, çubuk, badem kabuğu gibi çeşitli yakıtlar kullanılır.*” (Koşay ve Ülkücan, 1961: 16). Oysaki bölüm yemek vakitlerine ve yemeklerle ilgili adetlere ayrılmıştır.

4. bölüm *Kış Hazırlıkları*’dır. Eserin teorik ve uygulamada en başarılı olduğu kısım bu bölümdür denebilir. Çünkü bölüm başlığın içeriğine uygun olarak doldurulmuş, bilgiler başlığa göre tasnif edilmiştir. Bu bölümde ilk olarak Anadolu’da kış için yapılan yemek/yiyecekler aktarılmıştır. Bu yiyeceklerin sadece adı belirtilmemiş aynı zamanda nasıl yapıldıkları ayrıntılı olarak sunulmuştur. Eserde adı geçen kış için hazırlanan yemek/yiyeceklerden bazıları şunlardır: Bulgur, yarma, dövme (gendime), un, yufka (sac ekmeği), aşlık (keşkek), çökelek, enip, erişte, ezme, kak, kurut, pekmez, peynir, salça... Ayrıca kış için hazırlanan yiyecekler sadece bir yöreye yahut ile özgü olarak verilmemiş aynı yiyeceğin farklı bir ilde nasıl yapıldığı da okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Örneğin Kuskus’un yapılışı Isparta, Eskişehir ve İzmir yörelerinden aktarılmış ve hazırlanışındaki yöreden kaynaklanan bu farklılıklar belirtilmiştir.

Eserin 5. bölümü *Ekmeklere*’e ayrılmıştır. Bu kısımda Tire’den Bayram Ekmeği, Aydın’dan Bezdirme, Isparta’dan Bazlama, Siirt’ten Gübaye, Erzurum’dan Lavaş Ekmeği, Samsun’dan Mısır Ekmeği hakkında bilgiler sunulmuş, bu ekmek çeşitlerinin

nasıl yapıldığı ve yapım esnasında hangi araç-gereçlerin kullanıldığı anlatılmıştır. Bu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak manzum parçalara yer verilmiş:

“Poğaça Ekmeği:

Kurudur ıssıdır poğaça tab-ı

Bu rencü derde nafi'dir ziyade

Zarar virir veli sui mizaca

Eder tarçini ana ifade (Koşay ve Ülkücan,

1961: 37).

Bu yemek şiirleri sözü geçen yemek çeşitleri ve bu yemeklere bağlı olarak sözü edilen gıdalar bir bakıma ait oldukları yörenin kültürünün birer temsilcileridir. Bu bağlamda yemek şiirlerinin bir işlevi olduğu ifade edilebilir. Bu işlevin en değerli yönü kültür aktarımını sözlü geleneğe taşıyarak onu nesiller boyu yaşatmak ve devamlılığını sürekli hale getirmektir.

Bu manzum parça Hasan Ali Yücel'in 1937 yılında yayımladığı *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eser* kitabındaki Şeyhi'ye ait olduğu iddia edilen ve içinde yiyecek içecekler hakkında bilgiler bulunan eserinden alınmıştır. Bu kitabın hazırlayıcısı olan Koşay ve Ülkücan hemen hemen bütün bölümlerde derlenen malzeme arasına halk biliminin önde gelen eserlerinden konuyla ilgili kısa bilgiler eklemişlerdir.

6. bölüm *Çorbalar*'dır. Eserin bu kısmı oldukça geniş tutulmuş ve 85 adet çorba tarifine yer verilmiştir. Bu tariflerde hangi malzemenin kullanıldığı ve çorbanın nasıl yapıldığı ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Burada yemek tariflerinin yanında folklorla dair bazı bilgileri de sıralanmıştır. Verilen 85 çorba tarifinin sadece birinin altında (Aşure Çorbası) bir halk inancına yer verilmiştir:

“*Aşure Çorbası: Buğday, fasulye, nohut, bakla ayrı ayrı önce haşlanır. Sonra hepsi bir araya getirilerek içine şeker, incir ve kuru üzüm ilavesiyle tekrar pişinceye kadar kaynatılır. Üstü kuş üzümü, dolma fıstığı, nar taneleri ceviz, bademle süslenir.*

Folklor: Aşure ayında aşure çorbası kaynatılır. Aş kaynatmazsan kıyametecek gözyaşı kaynatırmuş. Hiç olmazsa yedi tane daş kaynatmalı derler. Onunda aş on birinde baş.” (Koşay ve Ülkücan, 1961: 38). Eserde bu gibi bilgiler derlenen yörenin ağız özelliklerine göre verilmiş, ayrıca yemek/yiyecek isimleri yöresel ifade ile aktarılmış, tarifler ise Türkiye Türkçesiyle sunulmuştur.

Kitabın 7. bölümü *Et Yemekleri* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm kitabın en hacimli kısmını oluşturmaktadır. Bölümün başında Hasan Ali Yücel'in *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eser* başlıklı kitabından yer alan çeşitli hayvan etlerinin özelliğini, yarar ve zararını bildiren 66 beyte yer verilmiştir.

Beyitlerde aktarılan et türleri hakkında herhangi bir yorum yahut açıklama yapılmamış ve sadece o et türü ile ilgili beyit sıralanmıştır.

“*Horoz eti:*

Horozun eti ıssı vü kurudur

Kulunca şorbası nafi ziyade

Halat verir velakin mideye ol

İder gülbe şeker ana ifade” (Koşay ve

Ülkücan, 1961: 53)

Beyitlerle aktarılan bu bilgiler sadece hayvan etlerini ihtiva etmez. Bunların arasında, koyun başı, koyun gözü, koyun beyni, koyun paçası gibi sakatatlara dair beyitler de vardır. Kitapta alfabetik sırayla 100 et yemeği tarifi verilmiştir. Ancak bunlardan bazılarının et yemeği olmadığı dikkat çeker. Ayrıca bu bölümde bazı yemeklerin tarifinden önce lazım olan malzemeler sıralanmış sonra yapılışı tarzında alt başlıkla birlikte tarif aktarılmıştır. Yemeklerin çoğu derlenen yörede hazırlanış şekilleriyle sunulmuştur.

Eserin 8. bölümü *Kızartmalar ve Balık Yemekleri*'dir. Kızartma olarak et kızartması, kabak kızartması başta olmak üzere birkaç kızartma yemeğine yer verilmiştir. Ardından ayrıntılı olarak balık yemekleri sıralanmıştır. Balık yemeklerinde en çok tercih edilen balığın hamsi olduğu aktarılmış ve hamsi ile yapılan yemek isimleri sıralanmıştır. Hamsili ekmek, hamsi pilavı, hamsi kayganası, hamsi kızartması, hamsi köftesi, hamsi içli tava, hamsi diblesi, hamsi haşlaması, hamsi ızgarası, hamsi böreği, hamsi buğulaması bölüm içerisinde zikredilen başlıca balık yemekleridir.

9. bölüm *Kebaplar ve Köfteler*'e ayrılmıştır. Yine aynı düzen içerisinde yemek isimleri ve yemeklerin kısaca yapıları burada da sıralanmıştır. Bölüm içerisinde şu yemek isimleri bildirilmiştir. Analıkızlı, bırdıncın kebabı, büryan, çarşı kebabı, kuzu çevirme, çöp kebabı, ekşili köfte, et köftesi, içli köfte kadınbudu köfte, kısır, kuyu kebabı, sini köftesi, tandır kebabı. Sıralanan tüm kebab ve köfte çeşitleri belli bir bölge yahut ilden seçilmemiş Anadolu'nun çeşitli yörelerinden yemek tariflerine yer verilmiştir.

10. bölüm *Dolmalar* başlığıyla okuyucuya sunulmuş yine bu bölümlerde diğer bölümlerde uygulanan yöntemle yemek/yiyecekler alfabetik sırayla malzeme ve yapılışı şeklinde iki kısımda aktarılmıştır. Dolma çeşidi olarak; lahana dolması, ayva dolması, bulgur dolması, ekşili dolma, ekmek dolması, kabak ve karalahana dolması, lor dolması, yalancı dolma verilmiştir. Bazı yemeklerin belli yörelerde aynı isimle zikredildiği fakat yemeklerin yapılışında yahut malzemesinde bazı küçük farklılıklar olduğunun altı çizilmiştir.

11. bölümde ise *Makarnalar* başlığı altında Türk mutfak kültüründe önemli yer eden hamur işlerine yer verilmiştir. Makarnalar kısmında sırayla şu hamur işleri ve tarifleri yer almaktadır: Bişi, Cılaz, Cimcik, Depit, Ekmek Aşı, Erişte Pilavı, Erişte, Hingel Böreği, Kelecoş, Kula Çiçeği, Kuru Manti, Kurze, Kevgir, Manti, Siron, Su Böreği, Sulu Manti ve Yağsız Kuru Manti.

12. bölüm *Pilavlar*'a ayrılmıştır. Bulgur pilavı, ciğer pilavı, gendime pilavı, kuskus pilavı, nohutlu pilav, perdeli pilav, pirinç pilavı en çok tercih edilen pilav çeşitleri olarak kitapta kendine yer bulmuştur.

13. bölümde ise yine hamur işleri olarak bilinen *Börekler* sıralanmıştır. Babikko, bişi, bohça böreği, gözleme, entekke böreği, ısırgan pidesi, ıspanak böreği, içli kete, kartalaç, kalakay, katmer, pirinçli pide, su böreği, sahan böreği, uluborlu böreği Anadolu'da yaygın olarak yapılan börekler olarak tariflerine yer verilmiştir.

14. bölüm *Salatalar*'a ayrılmıştır. Bu bölüm kitapta en kısa tutulan kısımdır. Yazar beş salata ismini ve tarifini aktarmıştır. Bunlar eşkin, tahinli turp salatası, pancar salatası, patates salatası ve yoğurtlu domates salatasıdır.

Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı kitabının 15. bölümünde ise diğer kategoriye dâhil edilmeyen yemek ve yiyecekler *Muhtelif Yemekler* başlığı altında verilmiştir. Muhtelif yemekler kısmında Anadolu'nun çeşitli yörelerinden derlenmiş şu yemek tariflerine yer verilmiştir: Alaca-tane (Uşak), Avukma (İzmir), Baba Hannuş (Adana), Kurut (Erzincan), Bacana (İzmir), Borani (İzmir), Bulgurlu Fasulye (Gümüşhane), Colaf (İzmir), Çılbır (Uşak), Ebe Gömeci ve Isırganotu Yemeği (Sivas), Ekşi Lahana (Gümüşhane), Ezeltere (Samsun), Fasulye Turşusu Kavurması (Giresun), Fasulye Kavurması (Gümüşhane), Fasulye Didesi (Giresun), Galiye (Gümüşhane), Gözleme (İzmir), Gulgül (Hakkâri), Hasuda (Sivas), Hoşmeri (Trabzon), Huliya (Trabzon),

Isırgan Kuymağı (Trabzon), Ispanak Kavurması (Uşak), Ispanaklı Yumurta (Uşak), Ispanaklı Sibit (Kütahya), Kabak Millesi (Sinop), Kabak Dilberi (Giresun), Kaçamak (Bursa), Kelecoş (Erzincan), Kapuska (İzmir), Kasefe (Erzincan), Karakabak (Trabzon), Karma Katma (Denizli), Mücver (Malatya), Kaygana (Gümüşhane), Kazayak Sirkelisi (Giresun), Kazkaldıran Kuymağı (Trabzon), Kenker (Siirt), Kuşkuş (Sivas), Manat (Trabzon), Nivik (Ordu), Pepe Kuş (Malatya), Samaksa (Giresun), Sıkıcık veya Dobleç (Kütahya), Sütlügen (Samsun), Şıllık Akıtma (İzmir), Tarhana Dondurması (Antalya), Tatar Böreği (Erzincan), Tuvala (Gümüşhane), Vartavit (Adana). Bu kısımda hamur işleri, sebze yemekleri vb. diğer türden çeşitli yemek/yiyecekler derlenmiştir.

Eserin 16. bölümü *Tatlılar (Muhtelif Meyve ve Meşrubat)* başlığını taşımaktadır. *Etli Yemekler* kısmından sonra en fazla tarifin verildiği kısım tatlılar bölümüdür. Ayrıca bu kısımda Hasan Ali Yücel'in *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eser*'inden alınmış 134 beyte yer verilmiştir. Bu manzum parçalar Türk halk kültüründeki yemek destanlarını hatırlatmaktadır. Doğan Kaya yemek destanları hakkında şu bilgileri aktarmıştır:

“Âşık edebiyatının temsilcileri olan âşıklar, hemen her konuda destanlar söylemişlerdir. Bunların içinde yemek destanları önemli bir yer tutar. Yemekleri konu edinen ilk manzum örnekler XIV. Yüzyılda karşımıza çıkar. Sımatiye olarak adlandırılan bu eserler Kaygusuz Abdal'a aittir. Bunların çoğu on bir heceli olmakla beraber sekiz ve on dört hece ile söylenmiş olanları da vardır. Yemek destanlarında sebze yemekleri, kebablar, köfteler, börekler, çörekler, pilavlar, turşular, tatlılar, salatalar, meyveler konu edilmiştir.” (Kaya, 2007: 1).

Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı adlı eserin 16. bölümünde yer verilen bu beyitler içerik itibarıyla birer yemek destanı özelliği gösterse de, yemekleri anlatan bu beyitlerin genel olarak iki dizeyle sınırlı oluşu yemek destanları ile farklılık oluşturmaktadır.

Kitapta yer alan beyitler daha çok şerbet ve meyveler hakkında olanlardan seçilmiş bölümün baş kısmında ise tatlı tarifleri aktarılmıştır.

16. bölümü Koşay'ın kaleme aldığı *Son Söz ve Bir Dilek* başlıklı yazısı takip eder. Bu yazısında tüm Türk halkına şöyle seslenmiştir:

“*Ata yadigârı geleneklerin canlı şahidi olan Türk etnografya ve folkloru malzemesinin ancak milletçe bir hamle ile derlenebileceğine inandığımız için bu milli hizmetin esirgenmeyeceğini umut ediyoruz.*” (Koşay ve Ülkücan, 1961: 150). Hâmit Zübeyr her çalışmasında önemle altını çizdiği kültür hazinesinin yegâne koruyucusu halktır düsturunu burada da dile getirmiş ve bu faaliyetleri bir milli görev olarak addetmiştir.

Son Söz bölümünün ardından *İçindekiler* kısmı yer alır. Ayrıca kitabın sonunda Anadolu’nun muhtelif yerlerinden mutfak örneklerinin, mutfak araç gereçlerinin ve Topkapı Sarayı Mutfağı’nın da içinde bulunduğu 176 adet fotoğraf ve çizim bulunmaktadır.

Eserde tespit edilen uygulama genel hatlarıyla şöyle ifade edilebilir. Derlemecilerin kimliği haricinde yararlanılan kaynaklardan ayrıca bahsedilmemiş ve bu eserlerin bir kaynakçası oluşturulmamıştır. Yararlanılan bu kaynaklar sadece ilgili yemek/yiyeceğin altında not olarak belirtilmiştir. Yapılan incelemede *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı* eserinde şu dergi ve mecmulardan faydalandığı görülmüştür: *Form Mecmuası*, *Türk Etnografya Dergisi*, *Halk Bilgisi Haberleri*, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* ve *Kilis Mecmuası*. Ayrıca bu eserde Ali Rıza Yalın’ın *Cenupta Türkmen Oymakları*, Hâmit Zübeyr Koşay’ın *Ankara Budun Bilgisi*, Hayrettin M. Türmen’in *Hamsi ve Yemeklerine Dair*, Hasan Ali Yücel’in *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eser*, Zeki Oral’ın *Selçuk Devri Yemekleri ve Ekmekleri*, İsmet Zeki Eyüpoğlu’nun *Balık ve Balıkçılık* adlı eserlerinden yararlanıldığı, bazı yemek/yiyecek ve içeceklerin adları ve tariflerine dair bilgilerin bu eserler aracılığıyla tamamlandığı yahut desteklendiği görülmüştür.

Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı adlı bu eser genel hatları itibariyle Cumhuriyet devrinde başlatılan Türk kültür hazinelerini koruma, gelenek ve göreneklerini gelecek kuşaklara taşıma hedefi doğrultusunda gönüllü derlemeciler tarafından bir araya getirilmiştir. Burada amaç, her alanda olduğu gibi yemek kültürü ve Türk mutfağı kültür öğelerini kayıt altına almak ve bu zengin mahsulün yok olmasını önlemektir. Hazırlanan bu eser çok geniş kapsamlı olması nedeniyle yer yer tasnif konusunda sıkıntıların yaşandığı, toplanan malzemenin konu başlıklarına göre tam tasnif edilmediği gözlemlenmiştir. Buna rağmen yayınlandığı tarihten sonra yapılacak

çalışmalara örnek teşkil edebilecek öncü bir eser olması bakımından yemek kültürü araştırmalarında önemli bir yere sahiptir.

4.16. TÜRKİYE HALK DİLİNDEKİ YEMEK ADLARI

Hâmit Zübeyr Koşay'ın bu eseri, *Nemeth Armağanı* kitabından ayrı basım olarak *Türk Tarih Kurumu Basımevi* tarafından 1962 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Eser 30 sayfadan ibaret olup eserin içerisinde alfabetik sırayla kaleme alınan Anadolu'nun çeşitli yerlerinden derlenmiş 757 yemek/yiyecek adı ve bu yemek/yiyeceklerin açıklamasına yer verilmiştir. Kitabın kapak kısmında yazarın ismi diğer eserlerinden farklı olarak asli şekli Zübeyr olan ismine “i” sesi eklenerek Zübeyir şekliyle tanıtılmasıdır. Koşay'ın incelediğimiz eserlerinde bu yanlışın zaman zaman tekrar edildiği görülmüştür.

Eserde dikkat çeken unsurlardan biri de kitaba verilen isimdir. Bize göre Koşay'ın başlıkta *Yemek Adları* tabirini kullanması bir kavram kargaşası yaratmıştır. Çünkü *Yemek Adları* tabiriyle ilk akla gelen belli yörelere özgü, yemek kültürünün adlandırılması yahut açıklanmasıdır. *Türk Dil Kurumu*'nun hazırlamış olduğu *Türkçe Sözlük*'de “Yemek” kelimesi şu ifadelerle açıklanmıştır: Yenmek için pişirilip hazırlanmış yiyecek, aş, taam, ekmek, konuklara yiyecek verilerek yapılan ağırlama (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011: 2569). Oysa Koşay eserinde sadece yörelere ait yemek adlarına yer vermemiş, yöresel yemek adlarının yanı sıra sebze, meyve, tahıl, hamur işleri, tatlı, çorba vb. yiyecek türlerini de aktarmıştır. TDK'ya göre *Yiyecek* kelimesi; yenmeye elverişli her şey olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 2597). Bu doğrultuda *Yemek* kelimesi yerine *Yiyecek* kelimesinin kullanılması ortadaki kavram kargaşasını bize göre kaldıracak mahiyettedir.

Kitabın giriş kısmında küçük bir açıklamaya yer veren yazar, halk yemekleri ve halk mutfağı üzerine geniş ölçekli bir eserin yayımlanacağını, bu küçük kitapçığın ise dil araştırmaları çerçevesinde o malzemenin küçük bir kadrosunu oluşturduğu gerçeğini aktarmıştır. Kitabın değerini ve ehemmiyetini gösteren nokta ise komşu ülkelerdeki kavimlerin kelime hazineleri ile mukayese sonucunda Türk halkının maddi kültürünün yayılış alanı, diğer kültürlerle tesiri ve diğer kültürlerle etkileşimi hakkında fikir sahibi olma imkânını sağlaması açısından büyük bir öneme haiz olmasıdır (Koşay, 1962b:

289). Yazarın bu eserde yer verdiği yiyecek adlarına yine kendi tarafından hazırlanan *Anadilden Derlemeler I-II* adlı eserlerinde kısmen rastlamak mümkündür.

Eserde 757 yiyecek adı alfabetik olarak sıralanmış, verilen her yiyecek adının karşısına açıklaması yapılmış ve parantez içerisinde hangi yöreye ait olduğu okuyuculara aktarılmıştır. Yöresel sofraya kültürünü aktaran yemeklerin ise sadece ne olduğu yahut hangi malzemeyle yapıldığı belirtilmiş fakat yemeklerin nasıl yapıldığına yer verilmemiştir.

Eserin tamamı göz önüne alındığında verilen yemek/yiyecek kadrosu sadece belli bir ile yahut bölgeye ait olmadığı Türkiye'nin hemen hemen bütün il ve ilçelerine ait, o yöreyle özdeşleşmiş ve o bölgede üne kavuşmuş yiyecek adlarının özenle seçilip kitaba alındığı görülmüştür.

Eserde bulunun belli yörelere ait alfabetik sırayla birkaç yemek/yiyecek örneği:

Aşma: Zerdali, Kayısı kurusu (Erzurum)

Bıkla: Kıymalı yumurta (Bolvadin-Afyon)

Cimcik: Ev makarnası, Erişte (Bafra-Samsun, Çorum)

Çeleçöş: Havuç, Pancar turşusu (Bolu köyleri)

Dikeş: Cevizli sucuk (Antalya)

Ekmek Otu: Yeşil renkte susama benzeyen bir çeşit baharat (Tire)

Follama: Yumurta ile yoğurttan yapılan bir yemek (Şiran-Gümüşhane)

Gendime: Keşkek, Kaynamış bulgur (Sivas- Erzincan)

Hırkıl: Armut hoşafı (Ünye-Ordu)

Islama: Tavuk eti ve yufka ile yapılan bir yemek (Sinop)

Kaliva: Suda pişmiş mısır (Trabzon)

Lepik: Bulgurdan yapılmış yassı köfte (Diyarbakır)

Mafiş: Bir nevi tatlı (Bursa-Erzurum)

Nevzine: Bir çörek (Ankara)

Oricik: Cevizli sucuk (Malatya)

Ölcik: Üzüm sucuğu (Elazığ)

Perverde: Pekmez ve erikten yapılan bir reçel (Çorum)

Soğraç: Yağda kavrulmuş soğan (Muğla)

Şile: Pirinç veya bulgur lapası (Ahlat-Van-Erzurum)

Tirşik: Domatesten yapılan yemek (Urfa)

Urup: Salça (Boyabat-Sinop)

Ürcik: Cevizli sucuk (Harput-Elazığ)

Vartanit: Bir çeşit fasulye yemeği (Adana)

Yuluk: Kış için hazırlanan patlıcan kurusu (Denizli)

Zırto: Kızılçık ekşisi (Çankırı köyleri) (Koşay, 1962b: 289-317).

4.17. CINCİK (KEBAN BARAJI ÖYKÜSÜ)

Hâmit Zübeyr'in takma isimle yazdığı tek eser olan *Cincik* 1973 yılında Ankara'da *Ayyıldız Matbaası* tarafından basılmış olup, toplamda 63 sayfadır. Kitap Şerafettin Işık takma adıyla yayımlanmıştır. Şerafettin Işık imzasıyla ön söz, *Keban Barajı, Arkeologların Akını, Hatıralarını Arayan Adam*, bölümlerinden müteşekkil olan bu eserin, Koşay'ın kendi yaşamından kesitler sunduğu ifade edilebilir. Kitapta ayrıca kazılarda çıkan tarihi eser ve çizimlerden oluşan 17 fotoğraf yer almaktadır. Hâmit Zübeyr'in arkeolojik bir kazı için gittiği Elazığ'da ayağı kırılmış ve Ankara'ya evine dönmüştür. Ayakta çalışmıyorsam masa başında çalışmalarına devam ederim düşüncesiyle bir nevi kendi hayatını ve düşlerini anlattığı *Cincik* adlı hikâyeyi kaleme almıştır.

Yazar ön sözde ilk önce cincik terimini açıklar. Anadolu'da Türkler tarafından cam, fayans vb. kırıklarına verilen ad olarak tanımlanan bu kelime, ona göre edebi ve arkeolojik terimler arasına girememiş sadece derleme sözlükleri arasında kaybolup gitmiştir (Işık, 1973: 3). O bu durumdan rahatsızlığını belli etmiş olacak ki eserine Cincik adını vereyi layık görmüştür. Onun bu hassasiyeti, yitip gitmeye yüz tutan bir kelimenin, ne edebiyat ne de arkeoloji alanlarında kullanılmayışına olan serzenişi üzerine kurulu ve bir arkeoloğun hayatını aktardığı bir hikâyeye olarak karşımıza çıkmaktadır. Koşay ön sözde bu durumu şöyle ifade eder:

“Bu kitapçıkta Cincik ise, gerçeğe yakın kırık dökük bir hayatın öyküsüdür. Doğal bir sevk ile yazmak ihtiyacını duyduğum hayatımın dokusuna giren ve kutsallaşan anıları silkip atamayışından ileri geliyor.” (Işık, 1973: 3)

Yukarıda da belirtildiği üzere Koşay, Elazığ'da bir kazı esnasında ayağını kırmış ve kazıda çalışma olanağı ortadan kalkınca masa başında hayatını, hayallerini yazmaya

başlamıştır. İşte öykünün ilk bölümü olan *Keban Barajı* kısmında, barajın yapılışı ve bölgenin demografik, ekonomik vs. yapısı hakkında kısa bilgiler sunmuştur. Barajın yapılmasıyla birlikte bölgede büyük bir göç başladığını, birçok köyün sular altında kaldığını, çeşitli hayvan türlerinin yok olduğu kısacası bölgenin her yönüyle değişime uğradığını gözler önüne sermiştir.

Eserin ikinci bölümü olan *Arkeologların Akını* başlıklı kısımda ise Keban Barajı Projesi'nin başlamasıyla eski medeniyet yadigârlarının sular altında kalacağı düşüncesi, bu durumun Anadolu'nun hatta dünyanın dikkatini bu bölge üzerine çektiği ve öykünün başkahramanı olan Şerafettin Işık'ın bir kazı heyeti başkanı olarak bu bölgeye gönderildiği aktarılmaktadır. Yazar verdiği bu bilgilerle böylece hikâyenin alt yapısını oluşturmuş, okuyucunun aklındaki soru işaretlerini gidermeye çalışmıştır.

Kitabın son ve en hacimli bölümü ise *Hatıralarını Arayan Adam* başlıklı asıl hikâyenin aktarıldığı kısımdır. Bu bölümde Şerafettin Işık'ın gözlemleri hem bir arkeolog hem bir tarihçi hem de edebi üslubu güçlü bir halkbilimci edasıyla aktarılmıştır. Yazar sadece bir öyküyü aktarmamış, yer yer tarihe ışık tutmuş, aynı zamanda halkın düşünce dünyasına kulak vermiştir. Tarihi ve kültürü birleştirerek verdiği şu misal onun bu konudaki ustalığının en bariz örneğini sergilemektedir:

“... Bir tepe üzerine milattan altı-yedi bin yıl önce Cilalı Taş Çağı insanları buraya gelip yerleşmişler, Eski Tunç Çağı insanları da hep aynı yerde oturdukları için tepe on beş metre kadar yükselmişti... Ancak insanlar güzel bir öykü uydurmuşlardı: Rivayete göre IV. Murat Bağdat seferine giderken haşmetli süvarileri heybelerini hep aynı yere silttikleri sonucunda tepe meydana gelmişti.” (Işık, 1973: 11-12).

Yazarın en önemli dikkatlerinden biri de eskiyle yeniye okuyuculara sunması ve kıyası onlara bırakmasıdır. Böylece hem tarih hem de halk kültürü hakkında bilgi sahibi olunması hem de teknolojik çağın insan hayatına nasıl yansıdığına ayna tutulması amaç edinilmiştir. Örneğin Şerafettin'in otel odasında bir turistin fenalaştığına şahit oluşu ve onun ambulans helikopterle hastaneye götürülüşü aktarılır. Yazar burada maziye dalar ve eskiyi anımsar. Eski çağlarda insanların kağını arabalarıyla yatak döşek saatlerce süren sarsıntılı bir seyahatten sonra hastaneye ulaşabildikleri gerçeği anımsatılmış olur.

Koşay'ın yukarıda açıklamış olduğu “cincik” tabiri hikâyenin de temel yapı taşlarından biridir. Öyle ki başkahraman Şerafettin kazı başkanı olarak inceleme yaptığı

bu yerde, sular altında kalan, kıyıya vuran yahut kazılar sonucu ele geçen cıncıklara bakarak tarihi hatırlar ve medeniyete dair bilgi notları aktarır. Cıncıktan yola çıkarak tarih, kültür ve medeniyet düşüncelerini bir bütün halinde sunma fırsatı bulur.

Yazar diğer roman ve hikâyelerinde olduğu gibi burada da ölüm, ruh ve ebediyet üzerine beyin fırtınası yapmayı ihmal etmez. Şerafettin Işık'ın bakış açısından bu düşünceler dile getirilir. Bu da yine eski çağlara ait kırık bir vazo (cıncık) parçası üzerinden verilir. Burada Koşay, usta bir yazar edasıyla Şerafettin Işık'ın hayal dünyasına ayna tutar, düşüncelerini okumaya, zihninden geçenleri resmetmeye başlar. Başkahraman sarhoş olur ve elindeki cıncığa dalmışken binlerce yıl ötesinden gelen bir kadının silüetiyle irkilir:

“Saygıdeğer bay! Elinizdeki o çanak parçası benimdir... Siz bu dünyadan göçüp gidenleri büsbütün yok oldu mu sanıyorsunuz? Ruh ebedidir. Onlar arkada bıraktıkları yakınları ile sevinir, kederlenirler.” (Işık, 1973: 23).

Hâmit Zübeyr'in yazmış olduğu bu öyküde dikkat çeken hususların başında gelen şüphesiz bir edebi tarzı tarihi bilgilerle yani ilmi üslupla bütünleştirmiş olmasıdır. O, bunu bir kahramanın hayal dünyası üzerinden kurgular ve düşünle gerçeği muazzam bir şekilde buluşturur. Hititlerin, Asurların, Frigyalıların, yaşamı, dünya görüşleri, dine bakış açıları hep bu hayal dünyası içine serpiştirilmiş birer tarihi gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Kitabın bu kısmı Şerafettin Işık'la bir hayalden ibaret olan kızın konuşmaları ve genelde aktarılmak istenen bilgiler doğrultusunda hazırlanmış soru cevaplar şeklinde geçer. Bu kadın adeta Neolitik Çağ'ın şahidi ve yazarın düşüncelerinin bir tercümanıdır. Yazar geçmişten gelen bu tanıkla, okuyucuları hem bir tarih hem de bir kültür serüvenine sürükler. Onunla medeniyet tarihine bir pencere açar. Öyküyü okuyan herkesin bu pencereden geçmişe göz atmasını sağlar. Bu bakımdan eserin asıl nüvesini bu kısmın oluşturduğu söylenebilir.

Kitabın sonlandırılması ise kahramanın bu rüyadan uyanışı ile vuku bulmuştur. Şerafettin Işık içkinin tesiriyle gördüğü rüyadan bir zaman sonra uyanır ve gerçek hayatına döner. Kazı başkanı olarak davet edildiği, kültür ve medeniyetin beşiği bu topraklarda kısa bir gezintiye çıkar ve daha önce yine arkeolog olarak çalıştığı bu yerde eski dostlarını ziyaret ettikten sonra Elazığ'a veda ederek Ankara'ya döner.

Cıncık adlı bu öykü Elazığ'a kazı heyeti başkanı olarak giden Koşay'ın, orada kaldığı süre içerisinde araştırma imkânı bulduğu bu medeniyet beşiğinin geçmişini, kendi mazisini ve kültüre dair izlenimlerini aktardığı bir öykü olarak karşımıza çıkmaktadır. O, başından geçen bu serüveni bir rüya ile süsleyip tarihi gerçeklerle bütünleştirerek bir hikâye meydana getirmiştir. Bunu yaparken kültürel değerlere ayna tutmuş, geçmişten günümüze Anadolu coğrafyasındaki medeniyet çağlarına küçükte olsa bir kapı aralamıştır.

4.17.1. Cıncık Öyküsündeki Halk Kültürü Unsurları

1) Aydınlanma- Isınma

Eser geçmişle bugünün, ilkel modernizmin buluşması yahut kıyaslaması olarak görülebilir. Bu nedenle yazar ilk çağlardan beri insanların imkânlar dâhilinde kullandıkları aydınlanma gereçlerini tarihi seyir içinde anmaktadır. Bunlar sırasıyla ilk çağdan itibaren ateş, gaz lambası, mum, elektriğin bulunması ile birlikte ampuller olarak sıralanabilir. Koşay burada gâh binlerce yıl ötesine gider ve ilkel insanların yaktıkları ateşle ısınmalarına, aydınlanmalarına şahit olur gâh elektriğin henüz ulaşmadığı yerlerde gaz lambasına dokunur gâh 1970'lerin elektriğe kavuşmuş şehirlerinde ampulle aydınlığa kavuşur. Böylece halkın aydınlanma ihtiyaçlarının neler olduğuna ve bunların nasıl bir değişime uğradığına dikkat çekmiştir.

2) Taşıtlar- Taşıma Teknikleri

Hikâyenin asıl kısmını her ne kadar eski çağ medeniyetleri ve onların tarihi serüvenleri oluştursa da yazar bunları modern zamanda Şerafettin Işık'ın anıları etrafında şekillendirmiştir. Koşay bunu yaparken geçmişle bugünü bir bütün halinde sunmayı ustalıklı başarmıştır. Kağnıyla ambulans helikopterin, kazıkla uçağın aynı tablo içerisinde yer alması bunun en güzel yansımasıdır. Şerafettin'in otel odasında bir turistin fenalaştığına şahit oluşu ve onun ambulans helikopterle hastaneye nakli yazarın maziyle mukayesesine önyak oluşturur. Eski çağlarda insanların kağnı arabalarıyla yatak döşek saatlerce süren sarsıntılı bir seyahatten sonra hastaneye ulaşabildiklerine dikkat çeker (Işık, 1973: 14). Bunlarla birlikte 1970'lerin anlatıldığı bu öyküde karşımıza çıkan otobüs, uçak, nehirde kullanılmak üzere oraya özgü yapılan kayık ve tekneler, yelkenliler kullanılan başlıca taşıtlardan bazılarıdır.

3) Ekonomi Türleri (Hayvancılık, Tarım, Rençberlik, Avcılık, Arıcılık)

Yazarın bir tabiat harikası olarak aksettirdiği, türlü medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Fırat Havzası, tabiatın türlü zenginlikleriyle şekillenmiş bir doğa harikasıdır. Gerek bitki örtüsü gerekse barındırdığı hayvan türleri eserde kendine yer bulmuş ve halkın bazen geçim kaynağı bazen eğlence maksatlı av merasimlerine konu olmuştur.

Bölgede yetişen hayvan türleri karabataklar, martılar, yaban ördekleri, su yılanları, yöreye özgü küçük bir serçe türü olan sazboğası, yabani kazlar, ördekler, yine av değeri büyük olan tatlı su balıkları bölge halkının ekonomik faaliyetlerinin ve hayvan türlerinin çeşitliliğini de göstermesi açısından önemlidir.

Koşay'ın dikkatlerinden biri de bölge de tarım faaliyetleri üzerine olmuştur. Bunların başında ise, bağcılık ve bunun etrafında gelişen üzüm yetiştiriciliği gelmektedir. Üzümün anayurdunun Anadolu olduğunun altını çizen yazar, üzüm çeşitlerini ve adlarını saymaktan geri durmaz. Bunlar; peygamber üzümü, horoz yüreği, künefi, hanımparmağı, dökülgen, kabarcık, nebi dede, hönüşü, horuz karası, azezi, dimişki, Muhammedi, rezaki, beylerce, müşküle, çaltı'dır (Işık, 1973: 20-21).

4) Beslenme- Mutfak- Kiler

Öykünün başkahramanı Şerafettin Işık yıllar önce burada tanışıp dost olduğu arkadaşlarıyla hasret gidermek için Elazığ sokaklarında gezinmeye çıkar. Eski dostlarıyla birlikte Yeniköy ağasının evine davet edilir. Yazar burada yörenin beslenme ve ağırlama kültürü üzerine dikkatlerini sunmaya başlar. Tüm Anadolu'da olduğu üzere burada da genel kaide davete icabet etmenin zorunlu oluşudur. Ağanın çiftliğine girdiklerinde yerde hazırlanmış sofraya konuklar derecelerine göre davet edilir. Daha sonra davet edilen ozanlar yerlerine oturtulur. Ozanlar yeni gelen bu misafire irticalen bir hoş geldin türküsü söylerler. Daha sonra ziyafet başlar. Sofraya ilk önce tarhana çorbası getirilir. Yörede yaygın olarak kaz yetiştiriciliği yapıldığı için kaz kızartması en meşhur ve ikrama en değer şey olduğundan misafire ikram edilir. Elazığ yöresinde peşkir adı verilen havluların konukların dizlerine örtüldüğü gözlemlenmiştir. Et yemeği yendikten sonra sebzeler, dolmalar ve börekler gelir. Özel konuklara yazarın ifadesiyle, *şehir görmüş* olanlara ayrı tabak çatal ve bıçaklar verilir. Yerli halk ise daha çok dürüm

usulü yahut aynı kaptan yemeğini yer. Koşay bu durumu kıyasla Avşar Türklerinden bir anekdot sunar:

“*Ev sahibi; beyler biz çatal bıçakla yemek yesek aç kalırız. Bizim Avşar’da bir söz vardır: Avşar’ın dürümü denizin dibinden kum çıkarır. Biz kaşığı ancak çorba ve hoşaf için kullanırız.*” (Işık, 1973: 57).

Yemekler yendikten sonra sofraya baklava, mevsimlik meyveler en sonunda da kahveler gelir. Daha sonra hizmetkârlar sıcak su ve havlu getirirler ve konuklar oldukları yerde ellerini yıkarlar. Ardından ozanlar tekrardan gâh hüznü gâh eğlenceli parçalar terennüm ederek konukların gönlünü hoş ederler. Yazar yörede beslenme kültürünün genel itibariyle bu çerçevede olduğunu belirtir ve Elazığ yöresinin beslenme, mutfak kültürü hakkında okuyucuyu kısmen de olsa bilgilendirmiş olur.

5) Giyim, Kuşam, Süs

Hâmit Zübeyr *Cıncık* adlı bu öyküde sadece tarihi bilgileri yahut anılarını aktarmamış gittiği bu yerde halkın kültürel değerlerine dair gözlemlerini de kaleme almaktan geri durmamıştır. Kişileri en ince ayrıntısına kadar tasvir ederek dikkatleri yöre halkına çekmiştir.

“... *Çoğunun boynunda kolye yerine tazı boncuğu dizisi, hamayil ve maşallah yazılı nazarlıklar veya Anadolu otomobillerden çalınmış geyik rölyefleri asılı idi.*” (Işık, 1973: 11).

Eserde halkın kullandığı “Tazı Boncuğu” önemli bir süs eşyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, özellikle deniz kabukları ile yapılan nazardan korunmak için takılan bir süs eşyasıdır. Nazardan korunmak yahut sadece görsel güzellik amacıyla kullanılan bir aksesuardır. Koşay’ın Türklerin yaşam tarzlarına, onların hayata bakış açılarına duyduğu büyük saygı ve hayranlığı gençlerin boynuna taktığı küçük bir geyik heykelciğinde dahi görmek mümkündür. Geyik motifine eserinde yer vermesine gerekçe olarak onun şu satırları önem arz etmektedir:

“*Bilindiği üzere Garp Türklerinin hükümdarı kurttan neşet etmekle beraber mukaddes dişi geyikleri vardır. Bu dişi geyik aynı zamanda oymaşun halık anasıdır.*” (Koşay, 1937: 532).

Geyik Türk kültür hayatında önemli bir yer tutmakta, Türk destan ve hikâyelerinde kutsal olarak bilinen hayvanlardan biri sayılmaktadır. Oğuz Kağan halkının başına bela olan canavarı öldürmek için ağaca geyik bağlamıştır, geyikler Dede Korkut Hikâyeleri'nde de yol gösterici yardımcı, kutsal varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Gültepe, 2013: 597). Yukarıda da bahsedildiği üzere Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan geyik, her ne kadar geçmiş dönemdeki kutsallığıyla olmasa da halen daha yörede yüzyıllar sonra bile önemini korumakta, yine bir kutsiyet atfedilerek ona mühim bir değer biçilmektedir.

6) Halk Bilgisi (Halk Hekimliği, Halk Hukuku, Halk Takvimi vs.)

Yörede güneşin henüz doğmadığı, hatta alaca karanlığın dahi oluşmadığı gecenin geç saatleri için *Müslümanın gâvurdan ayırt edilmesinin güç olduğu zaman* tabiri halkın vakitleri adlandırmasında yahut nitelemesindeki ayırt edici ifadelerindedir. Yine bu kavramlardan biri de yöre de sıkça kullanılan “ay tabanı” ifadesidir. Bölge halkı bu tabiri gökyüzünde kümelenmeye çalışan siyah bulut parçalarının boşlukları arasında oluşan, gözü kamaştırmayan beyaz lekeler, ışık huzmelerine kullanılmaktadırlar (Işık, 1973: 52).

7) Halk İnançları (Adet, Gelenek, Görenek vs.)

Hâmit Zübeyr eserinde sadece kendi izlenimlerini aktarmaz bunlarla birlikte yöre halkına kulak verir ve onların inanç dünyalarının da sesi olmayı ihmal etmez. İki büyük su kaynağı olan Murat ve Karasu etrafında şekillenen inanç da bunlardan biridir. Şerafettin Işık'ı nehrin karşı kıyısına geçiren genç adamın buraya dair ifadeleri bölge halkının inanç dünyasını yansıtmaya açısından önemlidir:

“Sular kabarmadan önce Karasu, hızlı akarak ve Murat'ı kucaklayarak yoluna eskisi gibi devam ettiği için erkek, Murat'ın da dişi olduğuna inanılır.” (Işık, 1973: 16).

Geçiş Dönemleri (Doğum, Ölüm, Evlenme Vs.)

Öyküde geçiş dönemlerinden bir sahne ise yine eski çağ medeniyetlerinden olan Hititler döneminden sunulmaktadır. Ölüm ve ölü adetleri etrafında şekillenen bu kültürel aktarım binlerce yıl ötesinden günümüze taşınmış ve canlılığını halen daha koruduğu ifade edilmiştir.

Hitit kralının genç yaşta ölen kızı için yapılan cenaze merasim töreni her ne kadar dini inanç özellikleri bakımından bugünle farklılık (İslam ve eski inanç sistemleri) gösterse de ortaya konulan kültürel uygulamaların aynılık gösterdiği ifade edilebilir. Ölen kızın cenazesi yanında ağıtçıların ağıtlar yakması, saray hizmetkârlarının başları üzerinde taşıdıkları siniler içerisinde halka sundukları “can aşısı” adı verilen lokmalar, ölünün “cavidânî⁴⁰ yeni hayata” başladığı düşüncesi, mezarın kalaslarla örtülmesi bugün dahi Anadolu topraklarında farklı isimlerle de olsa yaşatılmakta ve uygulanmaya devam edilmektedir. Bunlardan can aşısı olarak adlandırılan bu uygulama Anadolu’da bugün farklı yörelerde şu isimlerle anılmaktadır: Ölü aşısı, kırk ekmeği, kazma takırtısı, zıkkım yemeği, can helvası, hayat yemeği vs. (Örnek, 1995:221). Yine ağıt geleneği de tüm insanlığın ortak mirası olarak görülen ölüm merasimlerinin başlıca uygulamalarındandır. Geçmiş dönemlerde de özellikle ölen kişinin arkasından ağlaması, feryat edip gözyaşı dökmesi için tutulan ağıtçıların varlığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra cavidânî yeni hayat inancı da ahiret ve başka bir hayata başlangıç düşüncesi ile örtüşmektedir.

Ölen Hitit kralının kızının cenaze merasimindeki diğer bazı uygulamalar ise eski Türk yuğ törenlerinde vuku bulan uygulamalarla büyük benzerlikler göstermektedir. Sazlar ve davullarla, isyan edercesine matem havalarının çalınması, ölen kızın en sevdiği köpeğinin kızla birlikte gömülmesi, eşyalarının mezarına yerleştirilmesi (Işık, 1973: 30-31) eski Türk inançlarındaki ölüm adetleriyle önemli derecede benzeştiği ifade edilebilir.

8) Dinsel Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler

Koşay’ın, yörede dikkatini çeken unsurlardan biri de türbe ve yatırların çokluğu olmuştur. Bu yatırları antik dönem Yunan inanışındaki yarı tanrılara benzeten Koşay, halkın onlara duyduğu büyük saygıyı da ifade etmekten geri durmaz. Fakat burada bulunan ziyaret yerleri hakkında malumat vermez ve sadece isimlerini aktarmakla yetinir. Abdülvahab Gazi Makamı, Makbere-i Sahabe, Akbaba Türbesi, Munzur Dede, Leylek Baba(Dede) Ziyaretgâhı, bunların başında gelmektedir. İsmi zikredilen bu yatır ve ziyaret yerlerinden sadece Munzur Dede’nin o da muhtemel kuvvetle Munzur

---

⁴⁰ Ebedi, sonsuz.

Çayı'nın oluşumu hakkında bilgi vermek ve kazı alanı merkezlerinden biri olduğu için onun etrafında gelişen rivayete yer vermiştir:

“... Ermiş bir çoban olan Munzur'un ağası hacca gitmişti. Arafat'ta iken arkadaşlarına, bugün bizim evde gözleme pişirmişlerdir deyince bu söz o anda ermiş çobana belli oldu... Çoban bir tepsi içindeki gözlemeleri ağasına getirip teslim ettiğinde sıcak buğusunu ve nefis kokusunu yitirtmemişti. Hacı Ağa yurda döndüğünde elini öpmeye gelenlere benim elimi değil Munzur'un elini öpün deyince köylüler hemen ondan nasip almak için koşuştular. Munzur bir saldırıya uğradığını sanarak dağlara kaçtı. Hangi kovuğa saklandı ise oradan su fişkiriyordu... Munzur suyu işte bu suretle meydana geldi.” (Işık, 1973: 17).

Cıncık adlı öyküde Koşay, rüya motifine önemli bir yer ayırmış ve rüyanın gerçek yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğu gerçeğine dikkat çekmiştir. Onları geleceğe dair ipuçları veren birer ilahi mesaj olarak kabul etmiştir. Yazar, Şerafettin Işık'ın dünya liderlerinin bir masa etrafında toplandığını ve bir insanı parçaladıklarını görmesini Birinci Dünya Savaşı'na, çok sevdiği bir arkadaşını bir mağaranın kenarında dururken mağaradan çıkan alev nehrinden sıçrayan damlaların arkadaşına denk geldiğini görmesini ise onun ölümüne yormuştur. (Işık, 1973: 24). Böylece rüyaların bir uyarı olduğu gerçeğine vurgu yapmış ve rüya motifinin gerek kendi dünyasında gerek toplumsal inanç mekanizmasındaki büyük önemine atıfta bulunmuştur.

Hâmit Zübeyr sadece Anadolu'da hüküm sürmüş eski çağ medeniyetlerinin inanç dünyasına eğilmemiş Orta Asya'da en eski Türk inancı/dini olarak adlandırılan Şamanizm'den de kesitler sunmayı ihmal etmemiştir. Yazar Şerafettin'le birlikte hikâyesinin merkezine oturttuğu bir hayali kahraman olan kızın ağzından okuyuculara Şamanizm hakkında bilgiler sunar. Onun Şamanist bir aileye mensup olduğundan bahsederek şamanların yetişme tarzlarına dikkat çeker. Abdülkadir İnan şamanlık sanatının öğrenmekle elde edilemeyeceğini, Şaman olmak için belli başlı bir şamanın neslinden gelmek gerektiğini belirtir (İnan, 2015: 76). Hikâyede geçmişten gelen bu kızın ağzından dökülen ben bir şaman ailesinin üyesiyim sözleri İnan'ın bu ifadelerini destekler niteliktedir. Yine kızın ağzından Şamanist dönem inanç ve uygulamalarından kesitler sunulmaya devam eder. Kıtık olduğu zaman elbiselerin ters giyildiği bu uygulamanın amacının ise yaşanılan hayatın diğer hayatın tersi olduğu düşüncesini

yansıttığı belirtilmiştir. Yani gerçek hayatta kıtlık var ise diğer yaşamda bolluk ve bereket olduğu inancı bu kapsamda aktarılmıştır. Ayrıca eserde ellerin ayasının yere dönük başların ise göğe çevrilerek duaların edilmesi Gök Tanrı inancının en bariz yansıması olduğu ve kutsal kabul edilen “Ye da” (Ya da) taşının nehirlere atıldığı, kuraklığın giderilmesi için Gök Tanrı’ya beyaz bir atın kurban edilmesi Şamanist dönem inanç ve uygulamalarından bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada taşla atfedilen kutsallık ve onun bereket getireceği inancı Şamanist dönemde Altayların inanç sistemlerinin bir yansıması olarak görülebilir. Mitoloji üzerine önemli çalışmalar yapan Bilge Seyidoğlu’na göre Yağmur taşı olarak da adlandırılan “Ya da Taşı” yağdırdığı yağmurlarla yaratıklara, bitkilere hayat ve bereket verdiği inancı Türk kavimleri arasında çok kuvvetlidir (Seyidoğlu, 2009: 48).

9) Halk Edebiyatı

Şerafettin Işık’a rehberlik eden kılavuzun aktardığı kulaktan dolma hikâyeler yöre insanının halk edebiyatı mahsulleri açısından ne denli zengin olduklarını göstermektedir. Bunlardan biri de eski zamanlarda hüküm süren Yafes’in oğullarından Tubalkan’ın dağdaki madenleri eriterek insanlara silah yapmayı öğrettiği hikâyesidir. Bu kıssa ise mahiyeti itibariyle Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan ve Türklerin bir dağı eriterek oradan da dünyaya yayılışlarını konu edinen Ergenekon Destanı’na benzemektedir.

Hikâyede ölen Hitit prensesine yakılan ağıt Koşay tarafından okuyucularla buluşturulmuş ve ağıt geleneğine dair mühim bir örnek verilmiştir:

Muradına ermeyen yavrurum

Babası taş olsun da buna dayansın

Tan yüzünde uykusundan uyansın

Düşmanları oh desin de dostları yansın

Gençliğine yazık oldu oy oy (Işık, 1973: 30).

Başkahraman Şerafettin, *Etnografya Müzesi* ziyareti sırasında tarihe tanıklık eden silahların kabzalarına onu kullananalar veya onu işleyen ustaların çeşitli beyit yahut sözlerle damgalarını vurduklarına şahit olmuştur. Yazar, geçmişten günümüze insanların düşünce tarzlarının, yaşam şekillerinin, dünya ve ahirete dair gayelerinin ne olduğu konusunda küçükte olsa bilgi sahibi olması amacıyla silahların üstlerine

kazınmış olan bu ifadeleri okuyucuya sunmuştur. Buradan yola çıkarak insanların dünya ve ahiret fikriyatı, aşkları, hüznüleri, sevdaları kısacası duygu ve düşünceleri için bir çerçeve çizilebilir.

- *Lahavle vela kuvvete illa billah*
- *Yaklaşma yanıma bıçağımla yanarsın, yararı görünce cerrahı ararsın*
- *Ey can, bir can için her cana minnet eyleme,
Muhannet dünya için nadana minnet eyleme*
- *Bu dünyanın dört bucağı köhne bir meyhanedir
Ecel bade, felek saki, ömrümüz peymanedir
Doğarken ağlayıp doğduk, gülenler divanedir.*
- *Bela gelmez kula kul azmayınca
Bela gelmez kula Hak yazmayınca*
- *Bir güzel için bin can yakarım*
- *Sıkı tut beni aldatmam seni*
- *Ağaca dayanma kurur, insana dayanma ölür (Işık, 1973: 46-48).*

10) Halk Tiyatrosu

Eserde rüya ile gerçek arasında sıkıştırılmış oyunlar, piyesler yöresel ve ulusal sahne sanatları kısacası Geleneksel Türk Tiyatrosu'na dair bazı şeyler yine ilginç bir tarzla okuyuculara sunulmuştur. Rüyasında bu defa farklı bir yolculuğa çıkan Şerafettin kendini Etnografya Müzesi'nde tarihi silahların olduğu kısımda bulur. Uykusunda bu müzeden kaçmak için çabalayan kılıçların, bıçakların kısacası silahların çeşitli piyes ve oyunlar sergilediğini görür. Burada ana teması pişmanlık, kavga ve cinayet olarak görülen yöresel oyunlardan Kız Kaçırma ve Kan Davası piyeslerini sergilediklerine tanık olur. Yazar yöresel olduğunu belirttiği bu oyunlar hakkında malumat vermez. Daha sonra insanın insanla mücadelesinin, hilenin, hünerin ve yiğitliğin sahnelendiği oyun olarak Kılıç Kalkan oyunu sergilenir. Sarı Zeybek adlı oyunda ise tevazuuyla gurur, ümitle ümitsizlik duyguları işlendiği vurgulanmıştır (Işık, 1973: 49).

Koşay'ın silahlar üzerinden Geleneksel Türk Tiyatrosu örnekleri sunmasının sebebi onların tarihe tanıklıkları ve tarihi şahsiyetlere olan yakınlıkları olarak ifade edilebilir. Silahları yaşanmışlıkların en yakın şahitleri olarak görmesi bu tiyatral oyunlarda başkahraman olarak onları seçmesine önayak oluşturmuştur denebilir.

Yazarın düşünce dünyasında bunun yeri mühim derecede önemlidir. Çünkü ona göre bu silahlar konuşmasalar da, tarihin en büyük tanıklarındır ve bu yaşamışlıkların geriye kalan tek yadigârlarıdır. Bunun en güzel tezahürünün ise yazarın tiyatro örneklerini vermeden önce bütün silahların üstünde bulunan, o silahları kullanan kişilerin inanç ve düşünce dünyalarını yansıtan sözcüklere, beyitlere, ayetlere yer vermesi olarak görülebilir. Silahların üstüne yazılı bu ifadeler Halk Edebiyatı başlığı altında aktarılmıştır.

11) Halk Müziği ve Müzik Araçları

Hâmit Zübeyr, kültür ve medeniyetin doğduğu topraklar olarak gördüğü bu yerde, halk musikisinin, raksın doğuşunu da yine kendi üslubuyla ve tarihe bir pencere açarak vermeye çalışmıştır. İçkinin tesiriyle rüya âlemine dalan Şerafettin, rüyasına giren ve eski çağdan gelen kızın elini tutarak antik döneme yolculuk yapar ve bu yerlerde musikinin ve dansın doğuşuna tanıklık eder. Dere kenarında kadınların taşlar üstünde ayaklarını ritmik hareketlerle oynatarak çamaşır yıkamalarına, köy meydanında genç kızların ve erkeklerin ellerindeki tokmaklarla söyledikleri şiirsel sözlerin ahengine uydurarak bulgur dövmelerine, güçlü erkeklerin ayaklarıyla nizami hareketlerle keçe ve aba dokumalarına şahit olmuş ve bunları musikinin ve raksın doğuşu olarak okuyuculara aktarmıştır (Işık, 1973: 26).

12) Adlar

Hâmit Zübeyr'in Türkçeye ve Türk tarihine olan ilgisi, Türk dilinin çok eski bir medeniyet dili olduğuna dair vurgusu, öykü içine serpiştirilmiş tarihi gerçeklerle ve edebiyat tarihi kaynaklarıyla gün yüzüne çıkarılmıştır. Buradan hareketle Koşay, Türklerin hem dil ve edebiyat hem de kültür ve medeniyet bakımından ne denli zengin ve ne denli kadim olduklarının altını özellikle çizmiştir. Eski çağlardan gelen kızın Şerafettin'e şu sözlerle seslenişi bunu kanıtlar niteliktedir:

“Neolitik devrimi⁴¹ yapanlar arasında atalarınızın payı büyüktür. Bugünkü batı medeniyetine ışık tutan Sümerlerin dilinde Türkçe sözlere rastlanır. Babil'i işgal eden Gut (Guz)ların kral adları El Ulumuş, Yarlaşan vb. ancak Türkçe ile açıklanabilir. Elamlıların ilkel kavramlı sözlerinin çoğu Türkçedir. Hatta Mari metinlerinde adı geçen Turku kavim adı Türk sözünün bir varyantı olabilir.” (Işık, 1973: 32).

⁴¹ Tarım Devrimi yahut Cilalı Taş Devri olarak adlandırılan devir.

4.18. MAKALELER VE İNCELEMELER

Koşay'ın bu eseri 1974 yılında *Ankara Ayyıldız Matbaası*'nda basılmıştır. Eser, 388 sayfadır ve içerisinde Koşay'ın çeşitli dergi ve mecmualarda yayımlanmış toplam 55 makale, inceleme ve tanıtım yazısı bulunmaktadır. Eser tek baskı olarak 1974 yılında çıkmış, daha sonraki yıllarda kitabın baskısı yapılmamıştır.

Koşay bu eserinde 1925 yılından itibaren çeşitli görevlerde bulunduğu yıllarda tarih, etnografya, dil ve folklor konularında yazmış olduğu yazılarını bir araya getirmiş ve farklı disiplinlerde ele aldığı konuları geniş bir yelpazede dikkatlere sunmuştur. Eser, Koşay'ın *Giriş* başlığıyla kaleme almış olduğu kitabın tanıtımını içeren bir yazı ile başlar. Ayrıca bu kısımda okuyuculara kolaylık sağlayacağını düşündüğü *Doğru-Yanlış Cetveline* yer vermiştir. Son kısmında bibliyografya yer alır. Kitabın arka kapağında ise Hâmit Zübeyr'in kendi beyanına göre düzenlenen biyografisi bulunmaktadır.

Kitapta sırasıyla şu makale ve incelemeler yer alır:

- Atatürk'ün Kültür Tarifi
- Hars'a (Kültüre) Dair Bir Makale
- Ferruh Arsunar'ın Köroğlu Kitabına Yazılan Önsöz
- Etnografya ve Köy Hocası
- Halk Bilgisi Kılavuzu
- Halk Edebiyatı ve An'anelerini Toplamanın Usulü
- Folklor Nedir
- Bölge Etolojisi Yahut Folklor
- Uluslararası Halk Sanatları ve Ananeleri Komisyonu Planı
- Folklor Atlasları Davası
- Tarihi Yollar ve Halk Bilgisi
- Memleket Harbi ve Halk Edebiyatı
- Halk Sazı- Halk Oyunu
- 1927'de Etnografya Cemiyeti Kurma Teşebbüsü
- Türkiye'de Etnografya Araştırmaları ve Ankara Etnografya Müzesi
- Türklerde Harp Usulü
- Mehter Musikisi Avrupa Ordu Musikisine Tesir Etmiştir

- Macar Musikisi
- Köylerimiz ve Geleneklerimiz
- Halk Eğitimi Türkiye'nin Başta Gelen Davasıdır
- Milli Eğitimin Dayandığı Kaynaklar Arasında Etnografya ve Folklorun Yeri
- Etnograf Gözüyle Orman Davası
- Köyevleri Yapımı Üzerine Birkaç Not
- Define Arama Hastalığı
- Finler'in Milli Destanı: Kalevala
- Kazak Kırgızların Halk Edebiyatı Hakkında
- Yarının Türkiye Müzeleri
- Halk Müzeleri
- Türk Halk Müzesi
- Açık hava Halk Müzeleri ve Türkiye'de Açık hava Halk Müzesini Kurma İmkânları
- UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)'un Açık Hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri
- Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir
- Açık Hava Halk Müzesi İle İlgili Yazışmalar
- Türkiye'de İlimler Müzesi Kurulmalıdır
- Eski Medeniyetlerin Halk Kültür ve Sanatında İzleri
- Missellania
- Türkiye'de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi
- Elam and Central Asian Relations
- Göçebe Kavimlerin Doğu'dan Batı'ya Göçleri
- XI-XII. Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair
- İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında
- Macarların Eski Tarihi
- Bulgar Türklerinin Eski Tarihi
- Malazgird'te Buluşanlar
- Fatih'ten Önce İstanbul'un Türk Soyundan Gelen Kavimler Tarafından Alınması Teşebbüsleri

- Türk Dili İle İlgili Prehistorik İzler
- Dil Mukayeselerine Göre Basklarla Türklerin Temasları Göç Yolları ve Zamanı Hakkında
- Türklerin Ana Yurdu
- Dünya Tarihi ve Türk
- Avarların Sanatı
- Büyük Bir Türkoloğun Ölümü: Wilhelm Bang Kaup
- İnsanlığa ve Türklüğe Büyük Hizmetler Eden Bir Bilgin Öldü: Aurel Stein
- Prof. Axel Waldemor Persson
- Türkolog ve Bizantolog Geza Feher'in Hayatı ve Eserleri
- Hüseyin Namık Orkun

Yazar tüm bu çalışmalarını bir araya getirmesinin gerekçesini ise üç farklı temele dayandırmakta ve bu üç önemli noktayı milli görev olarak addetmektedir. Koşay bunları üç basamak olarak sıralar.

- Milli folklorun halk oyunlarından ibaret olmadığını idrak etmek elzemdir görüşünü savunur ve bunun yapılmadığı takdirde maddi manevi kültürel değerlerimize başkaları sahip çıkacağı gerçeğine dikkat çeker.
- Geleneksel Türk kültür hazinelerinin tespitini yapmanın, tarihi kaynaklarını ve menşeyini araştırmanın gerekliliğini ifade eder. Bunu yaparken tüm Avrupa ve Asya'da yaşayan Türklerin ve yabancı kültürlerin tesiri altında kalan soydaşların, akraba kavimlerin etnografya ve folkloru ile ilgilenmenin büyük bir öneme haiz olduğunu belirtir.
- Diğer ülkelerdeki yabancı kavimlerin kültürel değerleriyle mukayese yaparak Türk kültürünün dünya kültür topluluğu içindeki büyük ve bir o kadar da önemli olduğunun altını çizer. Koşay, "...Doğruluğuna inandığım bu çeşit telkinler, beni eski yayınlarımı bir araya toplamaya sevk etti." diyerek kitabın yazılış amacını belirtir (Koşay, 1974: 5).

Eserde bulunan tüm makale ve incelemeler göz önüne alındığında, kitabın temelini etnografya ve folklor konulu yazılar üzerine inşa edildiği görülebilir. Etnografya ve folklorun hayati bir önem taşıdığına her çalışmasında vurgu yapan Koşay bu doğrultuda eserin çerçevesini çizmiştir.

Kitapta bulunan halk bilimi ile ilgili makaleler, yapılan bu çalışmanın 3. bölümü olan *Hâmit Zübeyr Koşay'ın Halk Bilimi İle İlgili Görüş ve Önerileri* kısmında incelenmiştir.

4.19. İZGÜ MESCİD (MUKADDES CAMİ)

Hâmit Zübeyr'in 1922 yılında kaleme aldığı bu kısa hikâye aynı zamanda yazarın ilk edebi eseri olma özelliğini taşımaktadır. Koşay'ın, *Lozan Türk Yurdu*'nun düzenlemiş olduğu yarışmaya gönderdiği öykü aynı yıl içerisinde İstanbul'da *Orhaniye Matbaası*'nda Sûdi adlı muharrir tarafından neşredilmiştir. Eser 1976 yılında *Kazan Türkleri ve Yardımlaşma Derneği Yayınları* tarafından, *Ayyıldız Matbaası*'nda Ankara'da yeniden basılmıştır. *İzgü Mescid* adlı bu öykü kitabının yazılış serüveni hakkında çalışmanın ilk bölümünde ayrıntılı malumat verildiğinden bu bölümde sadece kitabın kısa bir özeti ve öykünün barındırdığı halk kültürü unsurlarına değinilecektir.

Toplam 30 sayfadan müteşekkil eser *Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği* imzasıyla hazırlanan bir ön sözle başlamaktadır. Burada eserin yazılış serüveni ve yazılış gayesi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

“İsviçre’de... *Lozan Türk Yurdu* 1922 yılı başlarında *Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır? Adli bir müsabaka açtı. Pek çok aydının katıldığı müsabakaya Macaristan’ın Budapeşte şehrinde yüksek tahsilini yapmakta olan Hâmit Zübeyr (Koşay) kazanarak birincilik ödülü aldı.*” (Koşay, 1976b: 3). Ön sözün ardından 1922 yılında kitabı neşreden Sûdi'nin eseri hangi amaçla neşrettiğini belirten düşüncelerine yer verilmiştir. Sûdi burada milli kültüre ve toplumsal uyanışa büyük katkı sağlayacak bu eserin neşrini ulvi bir görev olarak addettiğini belirtmiştir.

Ayrıca Koşay'ın *Lozan Türk Yurdu Heyeti*'ne yazmış olduğu mektubuna ve yarışmanın kazananı olan Hâmit Zübeyr'e Lozan Heyeti tarafından gönderilen tebrik mektubuna yer verilmiştir. Eserin yazılış amacını ve kapsamını bildirmesi bakımından önem arz eden hem de Koşay'ın Türk dünyası ve Türk gençliği hakkındaki görüşlerinin en bariz yansıması olarak görülen bu kısa ama öz mektubu aynen şöyledir:

“*Muhterem Lozan Türk Yurdu Heyeti Edebiyesine,*

Muhterem Heyet

Türk gençliğini vazife başına çağırırken elbette Kamçatka'dan Girit adasına kadar olan sahayı göz önüne getiriyorsunuz. Otuz milyonu mütecaviz Türk milleti zihninizden resmigeçit yapıyor. Ben sizlerin kanaatinizden emin olduğum cihetle Osmanlı ülkesinin haricinde mukim Türklüğün hissiyatına tercüman olmak için hiç tereddüt etmeden kalemimi elime alıyorum. Cenevre Gölü'nün sahilinde sadır olan ulvi hitabınıza Kaşgar'dan Bir Hutbe ile cevap veriyorum.

...Garpte oyunu kaybettik, hiç olmazsa şarkta mevkiimizi tutmaya gayret edelim. Türklüğün hakiki büyüklüğü şarktaadır. Garpte batan hilalin şarkta yeniden doğması lazım...

Muallim Hâmit Zübeyr'' (Koşay, 1976b: 6).

İzğü Mescid adlı bu öykü toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümünde hikâyenin başkahramanı Mahmud'un ata yurdu olan Kaşgar'dan henüz küçük yaşlarda ayrılarak ilim için yollara düşmesi ve Selanik'e gelmesi serüveni aktırılır. Bir ezan sesiyle yurdundan ayrılan Mahmud, Selanik'te bir okula kaydolar ve 3 yıl burada eğitim alır. Bu sırada Balkan Savaşları'na şahit olur. Savaşta *Hilal-i Ahmer'e* (Kızılay) kaydolar ve kâtiplik vazifesi üstlenir. Savaş meydanında çok acı tecrübeler edinen Mahmud'un düşünce dünyası bu tecrübelerle birlikte şekillenmeye başlar. Bugüne kadar böyle bir durumla karşılaşmayan bu genç kahraman artık yüce Türk milletinin o şaşalı geçmişini ve bugünkü düştüğü durumunu düşünmeye koyulur. Yazar bu kısımda tekdüzeliği yıkmak için diyalog tekniğini kullanarak Mahmud'un savaş meydanındaki yaralılarla karşılıklı konuşmalarına yer vermiştir.

Hâmit Zübeyr, öykünün 2. bölümünde ise başkahraman Mahmud'un gözünden Selanik'in düşman eline geçişini ve yaşanan zulümleri hüznü bir tablo ile aktarmaktadır. Rum askerlerinin ve Yunan çetelerinin şehirde Müslümanlara ve Osmanlı yadigârı eserlere yaptıkları Mahmud'un düşünce dünyasında ömrü boyunca kapanmayacak yaralar açmıştır. Selanik'te sultaniyede okuyan Mahmud bir gemiye binerek kaybedilen bu kadim Osmanlı şehrinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

3. bölümde yazar Mahmud'un İstanbul'da eğitim hayatına kısa bir süre daha devam ettiğinden ve Avrupa'da bir üniversiteden mezun olduktan sonra memleketi Kaşgar'a döndüğünden kısaca bahseder. Bu bölümde daha çok Türk dünyasının dünü bugünü yarını üzerine fikirlerin tartışıldığı, Türklük ideolojisi üzerine fikirlerin beyan

edildiği söylenebilir. Bunu yaparken Avrupa'nın bu tavrını Türk dünyası ile mukayese etmekten geri durmamıştır. Bu doğrultuda Mahmud üzerinden Avrupa ve Türk dünyası kıyası şöyle yapılmıştır:

“*Medeni Avrupa’da devletler korsanlık ederken Kaşgar ve Yarkend’de Hint Afganistan Nefsi, Çin, Batı Türkistan kervanları buluşuyor, hemcinsinin elindekini kapmaya lüzum görülmeden herkes kazanıyordu.*” (Koşay, 1976b: 17). Hâmit Zübeyr özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine, Avrupa'nın bir hiç uğruna sömürge yarışına girdiğine, bu sebeple insanları boğazladıklarına dikkat çekmiş ve medeniyetin beşiği olarak görülen Avrupa'nın tutumunu eleştirmiştir.

3. bölümün dikkat çeken noktalarından biri de esere ismini veren, Kaşgar'da bulunan ve halk nezdinde kıymeti büyük İzgü Mescid'tir. Mahmud eğitimini tamamladıktan sonra Kaşgar'a döner ve yeni inşa edilen bu mescitte imam olur. O, Selanik'te yunan çetelerinin bir caminin âlemi üzerindeki hilal sembolünü koparıp yere attıklarını görmüştür. Bunu yerden aldıktan sonra Kaşgar'a gelene dek göğsünde taşımış ve imam olarak başladığı bu caminin âlemi üzerine takmıştır. Hilal sembolünün bu macerasını dinleyen halk hep bir ağızdan “İzgü Mescid İzgü Mescid” nidalarıyla her yeri inletmişlerdir. Burada, halkın İslam'a verdikleri değeri, Türklüğe olan bağlılıklarını, Türk ve İslam medeniyetinin nasıl bir bütün teşkil ettiğini ve en büyük hyalinin ne olduğunu yazar şu sözlerle ifade etmiştir:

“*Türklüğün batıda gurup eden hilali doğuda yeniden yükseldi.*” (Koşay, 1976b: 19).

Koşay bu bölümde dikkat çeken bir hususu daha okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu husus imamın ilk cuma namazında hutbeyi Türkçe okumasıdır. Yazar bunu özellikle birkaç defa tekrarlayarak Türk dilinin ehemmiyetine ve Türk-İslam sentezine dikkat çekmiştir. Din olarak İslam'ı seçen Türklerin ana diline sahip çıkarak onu yaşatması ve ona gereken değeri vermesi yazarın iletmek istediği mesajların başında geldiği ifade edilebilir.

Eserin 4. bölümü “*Türk Gençliğinin Milli Vazifesi Ne Olmalıdır? Kaşgar’dan Cevap*” başlığıyla Mahmud’un ilk cuma namazında irad ettiği Türkçe hutbe metni olarak okuyuculara sunulmuştur. Hâmit Zübeyr bu kısımda kitabın asıl yazılış gayesine, vermek istediği mesajlara, Türk toplumunun hem geleneğe sahip çıkıp hem de modern

dünyaya nasıl adapte olacağına, benliğini unutmadan istikbalde nasıl yer alacağına dair düşüncelerini Mahmud'un ağzından bütün Türk toplumuna duyurmak istemiştir.

Bu doğruluda özellikle gençlere seslenen yazarın ilk öğüdü ilim üzerinedir. Bunu yaparken “*İlim Çin’de bile olsa onu arayıp bulun.*” hadisiyle bu kısma önemli bir giriş yapar. Avrupa’nın bütün kusurlarına rağmen bir irfan mektebi olduğuna dikkat çeker. Gençlere ise bir arı gibi dünyanın dört bir yanına dağılarak bu ilim bahçelerinde dolaşmalarını tembihler. Koşay’ın aşağıda verdiği örnek ise bugün dahi ehemmiyetini korumakta, Türklerin ve hatta doğu medeniyetlerinin güçlü geçmişinin geleceğe yön verecek yegâne unsur olduğuna şüphe bırakmamaktadır:

“Masallarda sihirbazın ağzından çıkan bir kelimenin tesiri ile orada insanlar, hayvanlar oldukları yerde domup kalırlar. Sihir çözüldünce tekrar işlemeye başlarlar. Bütün şarkı ben bu şehre benzetiyorum. Başımıza bir lanet çöktü, hayat durdu. Gençler bu menhus sihri çözecek sizsiniz. Bu sizin vazifenizdir.” (Koşay, 1976b: 22). Ona göre sağlam bir temeli bulunan bu toplum ilmi aramakla ve üstün bir gayret göstererek çalışmakla yeniden eski gücüne kavuşacaktır. Koşay bunun yıkılan bir ülkenin diriltilmesi ve yeniden yüceltilmesi anlamına geleceği düşüncesini paylaşmaktadır.

Hâmit Zübeyr’in ikinci öğüdü ise sağlam bir karakter ve vicdanlı bir benliğe sahip olmanın gerekliliği üzerinedir. Gençlere bu ulvi vazifelerde makam ve mevki uğruna ideallerinde vazgeçmemelerini nasihat eder. Büyüklük yüksek sandalyeye oturmakla değil büyük hizmetler yapmakla olur diyerek millet bilinci oluşmuş yeni bir neslin hayalini bu temel üzerine oturtur.

Eserde aktarılan üçüncü öğüt okumak üzerinedir. Yazar bu kısımda okumanın önemine dikkat çeker ve bir milletin gerçek gücünün okumuş fertlerin sayısı ile orantılı olduğu düşüncesine yer verir. Bununla birlikte ana dilin vazgeçilmez bir unsur olduğunun altını çizerek yetişen şair, yazar, edebiyatçıların halkın kendi dili ile onlara hitap etmelerini öğütler. Dilin Türkçe olmasını da tek başına yeterli görmeyen Koşay’ın şu sözleri Türklük bilincinin oluşması ve yarınlara taşınması açısından büyük bir önem arz eder:

“Yalnız dilin Türkçe olması yeterli değil, ruhlarından Türk olması şarttır.” (Koşay, 1976b: 23).

Yazar bu düşüncelerini sıraladıktan sonra tüm Türk toplumuna şu soruyu yöneltir. *Türk gençliğinin gelecekteki ülküsü ne olmalıdır?* Topluma yönelttiği bu sorunun cevabını kendi, büyük mütefekkir İsmail Gaspıralı'nın dilde, fikirde, işte birlik ülküsüyle cevaplar. Koşay'a göre dilde birlik ülküsü her şeyin üstündedir. Çünkü dilde birlik sağlanmadan diğer konularda birlik ve bütünlük sağlanamaz ve bir anlaşma zemini oluşturulamaz. Ona göre dilde birlik öyle kapsamlı olmalıdır ki doğudan batıya kuzeyden güneye bütün Türk devletlerini kapsamalı ve tüm bu Türk dünyası bireylerini ortak bir Türk dili etrafında buluşturmalıdır. Bunu yapmanın yegâne yolu ise Türk dillerini ve kaynaklarını iyi tanımak ve taramak, kelime hazinelerini derlemek, şivelerin lehçelerin ve ağızların özelliklerini ortaya koymak olmalıdır. O, ancak tüm bu emarelerden yola çıkarak ortak bir dil algısı ve anlaşma zemini oluşturulabileceğini savunur. Hâmit Zübeyr'e göre dilde birlik sorunu aşılırsa fikirde birlik ve işte birlik de sağlanacaktır. Birçok mesele çözüme kavuşacak ve Türk dünyasını meşgul eden diğer meselelerin çözümü için önemli bir zemin oluşturulacaktır.

Onun bu düşünceleri İsmail Gaspıralı'nın ortaya atmış olduğu "dilde, fikirde ve işte birlik" düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir. *"Türk gençliğinin gelecekteki mefkûresi ne olacak? Dilde fikirde, işte birlik diyen Gaspıralı İsmail'in bu büyük Türk'ün adını hepiniz duymuşsunuzdur. Mukaddes amaca varmak için o, tam otuz yıl çalıştı. Gaspıralı'nın yarıda bıraktığı işi alıp götürmek gençliğin vazifesidir."* (Koşay, 1976: 25). Türk dünyasının çekmiş olduğu sıkıntılar, yaşamış olduğu zulümler ve parçalanmış bir Türk dünyası dönemin aydın kesimi içinde büyük bir infial yaratmış ve Türk dünyasının yeniden bir ve beraber olması için onların önemli adımlar atmalarına önayak olmuştur.

Orta Asya'dan başlayan ve dünyanın dört bir yanına uzanan bu büyük medeniyetin düşmüş olduğu bu durumu ortadan kaldırmak ve Türk halkını yeniden o eski kudretli haline getirmek için ilmi, edebi, askeri ve ekonomik alanlarda önemli atılımlar yapılmıştır. Türk Ocakları benzeri birçok kurum ve dernek kurulmuş, Türklerin sesini duyurmak için önemli dergi ve mecmualar çıkarılmıştır. Bu adımların temeli ise Türklük/Türkçülük üzerine oturtulmuştur. Bu çerçevede Ümmetçilik ve Batıcılık fikirleri terk edilmiş ve Türkçülük düşüncesi benimsenmiştir. Başta siyaset mercileri olmak üzere eğitim, ekonomi vb. bütün alanlar için Türklük vurgusu yapılmış Türkçe konuşmanın, Türk gibi düşünmenin Türk gibi yaşamının elzem olduğu

vurgulanmıştır. Çünkü Türk dünyasını kurtaracak, Türkleri yeniden bir ve beraber yapacak, kültür ve medeniyet olarak hak ettiği değeri bulmasını sağlayacak yegâne yol budur. Bu doğrultuda okullar modern tarzda ıslah edilmeli, Batı medeniyeti takip edilmeli fakat kültürel yozlaşmanın önüne geçilmeli, ortak bir dil oluşturulmalı, öz Türkçe kelimler kullanılmalı, halk bilinçlendirilmeli, müreffeh bir toplum oluşturulmalıdır. Bunlar tam olarak uygulandığı vakit amaçlanan bu hedefe ulaşılabilecektir. Millet olma bilinciyle atılan bu adımlar tüm Türk dünyasını yeniden yüceltecektir.

Koşay amaçlanan bu hedefe ulaşma fikriyatını paylaşmış önemli Türk mütefekkirlerinin ortaya atmış oldukları bu düşünceye Milli Ülkü adını vermiş ve bunu her Türk bireyinin ulvi bir vazife olarak addetmesini istemiştir. Bunun başarılmasındaki en önemli adımın dil olduğunun altını çizmiştir. Koşay'a göre Türkçe düşünmek, Türkçe konuşmak, Türk adlarıyla yaşamak elzemdir ve bu ihmal edilemez bir mirastır. Bu sebepten Türk dili ihmal edilmemeli ve Türkçe bütün zenginlikleriyle hayatın her safhasında hak ettiği şekliyle yer almalıdır. Ulus olma bilinci; dilde birlik, fikirde birlik ve işte birlik ile sağlanmalıdır. Türk toplumunu ilmi, edebi, askeri, kültür ve medeniyet olarak çok üstün bir seviyeye ulaştıracak yegâne güç işte bu Milli Ülkü düsturudur.

Yazar yine tüm Türk gençliğine tavsiyelerde bulunmaya devam eder. Fakat bu defa seslenişi sadece Anadolu'nun içlerine değil aynı zamanda dünyanın dört bir yanında yaşayan bütün Türk bireylerinedir. Onlara şark ile garbı barıştırmayı, şark ile garbı buluşturmayı teklif eder. Bunu sağlamak için de bir Türk birliğine ihtiyaç olduğunu şiddetle belirtir. Kaşgar'dan İstanbul'a, Altaylardan Kafkasya'ya, bütün Türk ulusu aynı ülküler doğrultusunda buluşmalı, Semerkant'ta hüznün varsa bu hüznü Başkurdistan'daki Türklerde duymalı onlarda bu hüznü ortak olmalıdır. Selimiye'de okunan ezan Uygur'daki Müslüman Türk ulusunu da sevince boğmalıdır. Kısacası her alanda, her hissiyatta bir birlik ve bütünlük sağlamayı amaç etmek temel gaye olmalıdır. İşte o vakit geçmişte büyük başarı ve övünçlerle dolu olan Türk milleti, o eski kudretine ancak bu yolla kavuşacaktır.

Kitabın 5. bölümünde İzgü Mescid'in imamı Mahmud tarafından okunan ilk Türkçe hutbede camide bulunan gençlere seslenişi ve Kaşgar'dan dünyanın dört bir yanına gidecek Türk gençlerini cuma namazı sonrası uğurlaması hüznü bir tablo

olarak verilir. Fakat bu her ne kadar üzüntü verici bir ayrılık gibi görünse de aslında koca bir Türk dünyasının kavuşması ve hatta kurtuluşunun anahtarı olarak görülebilir.

Hâmit Zübeyr Koşay'ın kaleme aldığı bu eserde geçen öyküye dikkat edilecek olursa, onun burada okuyuculara sunduğu hikâye aslında kendi yaşam öyküsünden başka bir şey değildir. Denilebilir ki *İzgü Mescid* adlı bu kitap Koşay'ın otobiyografik eseridir. Fakat o bunu ilmi bir üslupla kaleme almak yerine edebi bir üslubu benimsemiş ve gerçek yaşamını bir öykü haline getirmiştir. Çocuk yaşta ata yurdundan ayrılan Koşay, eserde Mahmud olarak karşımıza çıkmakta, doğum yeri olan Başkurdistan'ın Ufa vilayeti ise yine bir Türk yurdu olan Kaşgar olarak okuyuculara sunulmaktadır.

İzgü Mescid, yukarıda da belirtildiği üzere Hâmit Zübeyr'in yaşam öyküsünü aktarması yanında onun duygu ve düşünce dünyasının kelimelere dökülmüş hali olması hasebiyle de büyük öneme haizdir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu eser, Koşay'ın Türk dünyası ve Türklük bilinci üzerine fikirlerini beyan ettiği bir manifestodur.

4.19.1. İzgü Mescid Öyküsündeki Halk Kültürü Unsurları

Hâmit Zübeyr'in kaleme almış olduğu bu eser yukarıda da belirtildiği üzere özellikle Türklük ideolojisi üstüne inşa edilmiştir. Bu sebepten öykü arka plana itilmiş, halk kültürü unsurları hikâye içinde çok silik kalmıştır. Eser içinde dikkat çeken halkın duygu ve düşüncelerinin aktarıldığı, halk kültürüne dair yansımalarından birkaçı şöyledir:

Öykünün giriş kısmında başkahraman Mahmut'tan bahsedilirken onun Selanik'e nasıl geldiği aktarılır ve yazar bu kahramanın bir muhayyilenin ürünü olmadığını belirtmek için burada ifrit 'ten bahis açar. "*Çinli Mahmud'u... Bir dudağı gökte, bir dudağı yerde olan ifrit de göz açıp kapayıncaya kadar Altay'dan gelip Olimpos dağına bırakmadı.*" (Koşay, 1976b: 9). Yazarın burada bahsettiği ifrit adlı mahlûk özellikle doğu masal ve efsanelerinde önemli bir yer tutan varlık olarak görülebilir. Masal ve efsanelerde kötü, korkunç cin (TDK, 2011: 1154) şeklinde tanımlanan ifrit, ayrıca Kuran-ı Kerim'deki Hz. Süleyman kıssasında geçmektedir. Neml Suresi'nin 39. ayetinde Belkıs'ın tahtını yanına getirmek için olağanüstü güçlere sahip bir yaratığın Hz. Süleyman'ın yanına gelmesi ve dileğini bildirmesi ile aktarılır: "*Cinlerden bir ifrit gelerek sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm ve güvenim var dedi.*" (Neml: 27/39). Kuran'ı Kerim'de de karşımıza çıkan bu varlık

görüldüğü üzere tabiatüstü özelliklerle donatılmış ve *İzgü Mescid*'te kendine yer bulmuştur.

Koşay'ın gerçek yaşam öyküsünde önemli yer tutan akislerden biri de ezan sesidir. O henüz küçük yaşlarda ailesinin yanından, ata toprakları olan Başkurdistan'dan ayrılırken bir ezan sesiyle onlara veda etmiş ve bu sahneyi ömrü boyunca hiç unutamamıştır. Bu yüzden ezan sesi vefatına kadar bir daha o topraklara gidemeyecek olan ve sevdiklerini bir daha hiç göremeyecek olan Hâmit Zübeyr'e hep ailesini, doğduğu o toprakları hatırlatmıştır. Yazarın hayatında küçük ama bir o kadar değerli olan bu anekdot, bir gelenek olarak *İzgü Mescid* adlı öyküde de karşımıza çıkmaktadır. *“Kaşgar'da bir adet var. Uzak yola çıkan yolcuları ister ahirete olsun, isterse Mekke'ye gitsin ezan sesi ile teşyi ediyorlar. Mahmud'un evden ayrıldığı zaman işittiği son söz yanık bir ezanın titrek tehlilleri idi.”* (Koşay, 1976b: 9).

Toplumun inanç dünyasını yansıtması bakımından değerli bir nüansa ise; Mahmud'un Balkan Savaşları sırasında hasta bakıcı olarak çalıştığı yerde rastlanılmaktadır. Çadırda yaralı bulunan askerlerden birinin savaşa gelmeden önce köyün imamına onu koruması için bir muska yazdırması, bununla birlikte yaralı bir askerinin: *“Hem Fatma'ya söyle, Flurine Savaşı'nda Yunanlılarla boğuşurken kargaşalıkta muskayı gayip etmişim. İmam Efendiye bir dane daha yazdırsınlar. Onun elleri uğurludur.”* (Koşay, 1976b: 11) ifadeleri de toplumun inanç dünyasına tutulan bir ayna mahiyetindedir.

Soyadı kanununun henüz çıkmamış olmasından ötürü eserde kişiler çeşitli unvan, adlandırma yahut lakaplarla anıldığı görülür. Kurt Hasan, Demircioğlu, Sarı Çizmeli Mehmed Ağa bunlardan birkaçıdır.

Dönemin aydınlanma ihtiyacını karşılayan gaz lambaları, erkek giyim kuşamının önemli aksesuarları olan fes ve kalpak, yük taşımada önemli bir vasıta olarak yer alan develer ve öküz arabaları eserde hikâyenin satır aralarına serpiştirilmiş halk kültürü unsurlarından bazılarıdır. Toplumsal yaşantının tezahürü, milletin duygu ve düşüncelerinin bir yansıması olan bu değerler bütünü yukarıda belirtildiği üzere eserin mahiyetinden ötürü öykü içinde kendine çok az yer bulmuştur.

4.20. PULUR ETNOGRAFYA VE FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

1977 yılında Ankara’da ODTÜ *Keban Projesi Yayınları*’dan çıkan eserin kapağında “tamamlayan ve yayına hazırlayan Duygu Arısan Günay” notu bulunmaktadır. *Ön söz, Giriş, Resim Listesi*, son bölümde yer alan *Notlar, Sözlük* ve *Anılan Eserler* kısımları dahil olmak üzere 12 bölümden oluşan bu eser toplamda 132 sayfadır. Kitap, Pulur etnografya ve folklorunu yansıtan 50 adet şekil, 4 levha ve 22 kare fotoğraftan müteşekkil 76 adet görselin yer aldığı bir monografi tarzında hazırlanmıştır.

Koşay’ın sadece bir arkeolog, etnolog yahut bir tarihçi olmadığına en önemli kanıtı olan eser, Keban Barajı yapımı sırasında su atında kalacak olan bir köyün maddi ve manevi kültürünün kurtarılma, kayıt altına alınma ve gelecek kuşaklara folklor adına bir şeyler bırakma çabasının mahsulü olarak görülebilir. Yazar burada bulunan höyüklerde sadece bir arkeolojik kazı yapmamış, aynı zamanda eski çağlarda yaşamış medeniyetlere dair tarihi bilgileri sıralamış ve en önemlisi Pulur (Sakyo) halkının folkloruna bir ayna tutmuştur. Topladığı tüm malzemeyi başlık başlık tasnif edip kayıt altına alarak konuya bir halkbilimci hassasiyetiyle yaklaşmıştır.

Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları eseri bu tez çalışmasının ana fikri olan “Koşay’ın halkbilimci yönü ve onun her şeyden önce bir kültür adamı olduğu” savının en güzel tezahürü olarak görülebilir. Çünkü Hâmit Zübeyr Koşay tek taraflı bir çalışma yapmak isteseydi gittiği bu yerde sadece höyüklerde bir arkeolog olarak kazılar yapar, buraya dair rapor tutar ve bunları bir arkeolog yaklaşımıyla kayıt altına alırdı. Fakat o bununla yetinmemiş “*Halkın maddi ve manevi kültürü ihmal edilemez.*” (Koşay, 1977b: III) düşüncesiyle diğer tüm disiplinlerin temelini oluşturan ve onların devamlılığını sağlayan toplumu görmezden gelmemiştir. O her platformda halkı baş tacı etmiş ve toplumun kültür ve medeniyetine dair zengin mahsulünü öğrenmeyi ve öğretmeyi amaç edinmiştir. Elde ettiği malzemenin gelecek kuşaklara ancak bilimsel bir yaklaşımla iletilebileceğini dikkate alarak derleme, tasnif ve değerlendirme sürecinde bir halkbilimci gibi çalışmıştır. İşte onun her şeyden öte bir halkbilimci, bir kültür elçisi olduğunun yegâne kanıtı bu tutum ve yaklaşımlarıdır.

Eserin ön söz kısmında yazar, bu çalışmaya kimlerin hangi katkıları sunduğuna, bu çalışma sayesinde hangi eser ve incelemelerin ortaya çıktığına ve ortaya konulan bu

incelemenin öneminin ne olduğuna değinmiştir. Ön söz Dr. Phil. Hâmit Z. Koşay/Ankara 1970 notuyla yayımlanmış olsa da yayına hazırlayan Duygu Arısan Günay'ın ön söze çeşitli eklemelerle katkıda bulunduğu dikkat çeker.

Bu monografi Hâmit Zübeyr'in başkanlığını yaptığı Pulur höyüğündeki kazı sırasında boş zamanlarını değerlendirerek yörenin etnografya ve folkloru ile ilgili topladığı notlardan ibarettir. O, bu çalışmanın neticesini ise şu sözlerle açıklar. Yöreye ait zengin bir koleksiyon meydana getirilmiş, halkın elindeki eşsiz eserler yok pahasına antikacıların eline düşmesinin önüne geçilmiştir. 800 yıllık Pulur'dan, Pulur'un kültür ve medeniyet tarihinden hatıra olarak belki de sadece bu notlar geriye kalmıştır. Ayrıca derleme esnasında Koşay ve ekibine bu konuda yardımcı olan en önemli kişiler ise köyün eğitilmiş ağası ve yörede büyük değer verilen Şeyh Hüsamettin Aseli'nin torunu Bahri Özkan olduğu belirtilmiştir (Koşay, 1944: III-IV).

İçindekiler kısmının ardından *Resim Listesi*'ne yer verilmiştir. Listede halkın yaşantısından geçimine, hayvan araç gereçlerinden yöre evlerine kadar birçok alanda görsel malzeme sunulmuştur. Pulur'da kullanılan kurun, petek, saban, tandır, dibek, yün tarağı, ocak başı bunlardan sadece birkaçıdır.

Giriş kısmını eseri tamamlayan ve yayıma hazırlayan Duygu Arısan Günay kaleme almıştır. Günay bu bölümde Pulur (Sakyol)'un tarihi devirleri, coğrafi konumu, ekonomik şartları ve zaman içindeki değişimini aktarmıştır.

Duygu Arısan'ın *Giriş* kısmında aktardığı bilgilere göre; Pulur (Sakyol), Tunceli ilinin Çemişgezek merkez ilçesine bağlı Elazığ'a 45 km mesafede sünni bir Türk köyüdür. Köye ilk yerleşmeler Eski Tunç Çağı'nda başlamıştır. Daha sonra Selçuklular, Akkoyunlular, Osmanlılar ve önemli Oğuz boyarının buralarda hüküm sürdüğü tespit edilmiştir. Çemişgezek' deki Oğuz Köyü ve Mengücek Köyü bu iddiaları ispatlar niteliktedir. Ayrıca halkın konuştuğu güzel Türkçe ve Orta Asya'dan getirdikleri arkaik kelimeleri kullanmaları önemli birer ayrıntıdır. Köy halkı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ticaret ise Ermeniler ve çerçiler aracılığıyla yapılmaktadır. Cumhuriyet devrinden sonra ulaşımın gelişmesiyle birlikte, kağı, ağaç saban, tarihe karışmış onların yerini traktör, kamyon vb. almıştır (Koşay, 1977b: XIII-XIV).

Eserin 1. bölümü *Köy Mimarisi* başlığını taşımaktadır. Bölüm ayrıca kendi içinde üç alt başlığa ayrılmış, *Yerleşme* kısmında Pulur Köyü'nün coğrafi konumu ve köyde

bulunan cami ve diğer taşınmazlar sıralanmıştır. *Plan Özellikleri* alt başlığında ise köyde bulunan evlerin mahiyeti ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Köyde bulunan evlerin çoğu iki katlı, alt katta havul (avlu), ahır, ambardamı, çark (yıkama yeri), üst katta mutfak misafir odası ve diğer odalar bulunmaktadır. Tuvalet ise çoğunlukla dışarıdadır. Pulur Köyü'nde evler şu bölümlerden oluşmaktadır: havul, ahır, ambardamı, çark, ayvan (üst kat ile alt katların bağlantı kısmı), mutfak, misafir odası, dam. Bu bölümde ayrıca Pulur'da önemli bir yeri olan ocaklardan bahsedilmiştir. Burada ifade edilen ocaklar yemek pişirmek vb. ihtiyaçlar için kullanılan Anadolu'da genelde tandır adıyla bilinen kısımlardır. *İnşaat Tekniği* başlıklı üçüncü kısımda ise köyde evlerin ve diğer barınakların yapım tekniklerine ve yapımda kullandıkları malzemelere yer verilmiştir. Binaların yığma tekniğiyle düz damlı olarak kerpiçten inşa edildiği belirtilmiştir (Koşay, 1977b: 1-9).

Kitabın 2. bölümü *Isınma ve Aydınlanma* olarak tasarlanmıştır. Köyde yakacak olarak kara tezek (basma), sarı tezek (günlük hayvan gübresi), kes (saman irisi) ve sülüğen (bir çeşit kuru ot) kullanıldığının altı çizilmiştir. Köyün başlıca ısınma araçları ise ocak, mangal ve sobadır. Eskiden köyde soba yerine kürsünün kullanıldığı belirtilmiştir. Kürsünün mahiyeti ise şu sözlerle açıklanmıştır: “*Kürsü odanın ortasında çanak şeklinde bir çukur üzerine masa yerleştirilir ve masanın üstüne Kürsü Yorganı örtülür. Isınmak isteyenler bu yorganın altına çukurun içine ayaklarını sokarlardı.*” Isınma konusunun ardından aydınlanma bahsine geçilmiştir. Pulur'da çire ve “bezirik” adı verilen idare lambalarının yaygın bir şekilde kullanıldığı belirtilerek yeri geldiğinde safir otunun yakılması suretiyle ışık elde edildiğine temas edilmiştir. (Koşay, 1977b: 10-11).

Köyün Ekonomik Faaliyetleri başlıklı 3. bölümde köylünün başlıca geçim kaynakları, tarım araç ve gereçleri, hayvan hastalıkları, hayvan hastalıklarından korunma yolları, hayvansal gıda ürünleri, ekin hastalıkları, ölçü ve tartı birimleri üzerinde durulmuştur.

Köyde dört çeşit toprağın bulunduğu ifade edilmiştir. Bunlar; kırmızı toprak, boz toprak, siyah toprak ve al topraktır. Bu toprakların coğrafi özellikleri kısaca anlatılmış ve bu toprak türlerinin genel olarak tarıma elverişli olduklarını belirtmiştir. Tarımda kullanılan araç ve gereçlerin başında ise kara saban, kotan, orak ve düğenin (gem)

geldiği köyde sabanın yerini halen daha koruduğu, tarımda traktör kullanımının ise yavaş yavaş yaygınlaştığı aktarılmıştır. Ekinlerde görülen hastalıklar ise Kınacık, Lop ve Kızılca'dır. Bu hastalıkların mahiyetinden ve tedavi yollarından bahsedilmemiş sadece isimleri zikredilmiştir. Pulur'da yetiştirilen bazı sebzeler ise yöresel ifadelerle aktarılmış bilinen adları ise parantez içinde verilmiştir. Bu sebzeler; levaz (Fasulye), nohut, mercimek, patates, bıldı (domates), badıcan (patlıcan), bezelye, pırçıklı (havuç), çelem (şagam)'dir. Bölgede en çok yetiştirilen meyvelerden biri de üzümdür. Bu üzümler cinslerine göre yöre halkı tarafından çeşitli isimlerle adlandırılmışlardır. Giddeler, Çağılpara, Hotun Parmağı, Maridos ve Ternebi bu üzüm çeşitlerinden bazılarıdır. Üzümlerin yetiştirme şartları ve dış özelliklerine (ebat, şekil, renk) göre adlandırıldıkları görülmektedir. Tarım bahsinden sonra halkın önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olan hayvancılık mevzusu üzerinde durulmuştur. Hayvancılığın Pulur'da önemli bir geçim kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Köylünün yetiştirdiği başlıca hayvanlar; koyun, keçi, sığır, merkep ve attır. Köyde çeşitli hayvan türleri sıralanırken bir sözlük mahiyetinde *Hayvanlara Verilen Adlar* başlığıyla yöresel adlandırmalara da temas edilmiştir. Bunlardan bazıları; şişek (koçlanma çağı gelen, iki yaşını doldurmuş koyun), hanger (kısırlaştırılmamış tosun), kulunlu (gebe at)dur. Bunların dışında hayvanlara verilen adlandırmaların Anadolu'da yaygın olarak kullanılan ifadelerle aynı olduğu görülebilir; dana, tosun, kuzu, tay, vb. Hayvancılık bahsinin devamında köyde görülen hayvan hastalıkları sıralanmıştır. Bu hastalıklardan ilki domurcuk'tur. Bu at ve katırlarda görülen bir tür deri hastalığıdır. Tedavi yöntemi olarak dağlanma gösterilmiştir. Bağa hastalığı, hayvanların toynaklarında görülmektedir. Tedavisi kendirden yapılan fitilin hayvana takılmasıdır. Bal Dağı hastalığı, fazla yükten ötürü hayvanların karın boşluklarında ağrının olmasıdır. Bunun için arı balı ile bir macun yapılır, hayvanın ağrıyan yeri ovalanır ve dağlama yapılır. Bölümün son kısmı ölçü ve tartı mevzuna ayrılmıştır. Yörede ölçü ve tartı olarak şunların kullanıldığı ifade edilmiştir. Kile (150 kg), urup (kile'nin 1/4) , ölçek (kile'nin 1/16) kod ve godik (ölçek'in 1/4) mucur (godik'in 1/2) yörede kullanılan tartı birimleridir. Diğer taraftan uzunluk ölçüsünde şu birimler kullanılır; karış, halebi (75 cm), ayak, Adım (1 mt), dönüm (Koşay, 1977b: 12-26).

4. bölüm *Avcılık*'tir. Bu kısımda Pulur'da yapılan av faaliyetleri ve av hayvanları hakkında bilgiler yer alır. Köyde tavşan ve keklik avı yaygın olarak görülürken bunların

yanı sıra tilki, porsuk, kalavun (kedi yavrusu büyüklüğünde sarı bir hayvan), körsıçan, kurt kargası, sığırcık, kartal, turna, ördek, angut (ördeğin bir çeşidi), hat kuşu (bübül cinsinden süslü bir kuş), doksancıl (serçeden büyük boz renkli bir kuş) ipiboş (ibibik), eygeyik (üveyik, keklik türünden bir kuş), çitçitik kuşu (serçeden küçük gri renkli bir kuş) avlanılan diğer hayvanlardır. Bunların dışında Kemaliye ve Munzur çaylarında balık avı da yapılmaktadır (Koşay, 1977b: 27-28).

Köyde Ekonomik Durum eserin 5. bölümünü oluşturmaktadır. Yazar eskiden burada öşür (ekin vergisi) ve rüsum (sebze, meyve vergisi) vergisi alındığını bunların yerini zamanla arazi, hayvan ve yol vergisine bıraktığını belirtmiştir. Ayrıca bu bölümde muhtar ve bekçi hakkının ne kadar olduğu da ifade edilmiştir. Köyde muhtar hakkı ve bekçi hakkı aynı olarak hesaplanmış, her evin yılda 18-20 lira ödediği aktarılmıştır (Koşay, 1977b: 29-31). Anadolu'nun bazı yerlerinde ekonomik farklılıklardan ötürü bekçi hakkı para ile değil çeşitli hububat, hayvan yemi vb. şeylerle ödenir ve her ev buna riayet ederdi. Pulur'da ise bu ücret para ile karşılanır olmuştur.

Toplumsal İşlevlerden Bazıları başlıklı 6. bölümde önceki bölümle bağlantılı olarak köy imamı, köy çobanı, ortakçı, ırgat hizmetkâr vb. hakkında bilgiler verilmiştir. Köyde eskiden imamlar 15 kile (2250 kg) buğdaya tutulurken dönemin ekonomik şartlarının da bir yansıması olarak bu durum kalkmış ve imamlar aylık 500 liradan fazla parayla tutulur olmuştur. Köy çobanı hakkı eski usullerle karşılandığı belirtilmiştir. Çoban, hayvan başına çeşitli ölçülerde buğday, arpa ve çeşitli yiyeceklerle hakkını aldığı ifade edilmiştir. Ortakçılığın köyde yaygın olduğu maddi durumu iyi olanların ortakçıya öküz, saban ve tohum vererek rençberlik yapmadığı, ortakçının elde ettiği mahsulü ikiye böldüğü verilen bilgiler arasındadır. Irgatlığın 100 yıl öncesine kadar yaygınken eserin yazıldığı dönemde fazla rağbet görmediği belirtilerek, bir zaman köye ırgatlık için 2000'e yakın kişinin geldiği vurgulanmıştır. 1940'lı yıllarda orak makinasının köyde kullanılmaya başlaması yavaş yavaş ırgatlığın sonun getirmiştir. (Koşay, 1977b: 31-32). Ortaya konulan bu bilgiler doğrultusunda Pulur Köyü'nün maddi imkânlar olarak iyi bir durumda olduğu gelir düzeyinin üst seviyede olduğu söylenebilir. Bunun en önemli gerekçesi ise tarım ve hayvancılığın en iyi şekilde değerlendirildiği gerçeği yatmaktadır.

Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları kitabının 6. bölümü *Köyde İş Bölümü, Gündelik ve Mevsimlik İşler'e* ayrılmıştır. Bu bölüm Hâmit Zübeyr'in bölgedeki gözlemlerinde edindiği bilgilere dayanır. Mevsimlere göre hangi işler yapılır? Ekip biçme ayları hangileridir? Hasat ayları hangi aylardır? vb. hakkında bilgiler yörenin coğrafyası ve iklim şartları etrafında aktarılmıştır. Köyde kadın ve erkeklerin iş bölümü yaptıkları kadınların daha çok temizlik, bulaşık ve hayvan sağım işleriyle uğraştıkları, erkeklerin ise tarlada ekip biçme vb. işlerle meşgul oldukları belirtilmiştir. Kışın köyde en büyük uğraşın hayvanlar olduğu ve halkın hayvan bakımı ile kışı geçirdiği, baharda ise tarlayı sürme ve tohum ekme işlerinin yapıldığı, yazın yine tarla/bağ bahçe işlerinin yoğunlukta olduğu sonbaharda ise mahsulü toplama ve kışa hazırlık adı altında çeşitli uğraşların olduğu anlatılmıştır (Koşay, 1977b: 33-35).

Beslenme başlıklı 7. bölüm oldukça kapsamlı işlenmiştir. Koşay özellikle Anadolu yemek ve mutfak kültürüne büyük önem vermiş ve buna çalışmalarında özel bir yer ayırmıştır. Bu eserde de diğer bölümlere kıyasla mutfak kültürü yahut beslenme kültürü üzerine köydeki araştırmaları oldukça geniş ve dikkate değer bir yapıdadır. Bu kısımda ilk olarak Pulur'da bitkilerden elde edilen besinler sıralanmıştır. Bunlar; bulgur, düğme (haşlanmadan dövülerek kabukları alınmış buğday), yarma (parçalanmış düğme), tarhana, şire (şıra, üzüm suyu), pekmez, ebem kömeci, perper (semizotu)dir. Hayvanlardan sağlanan besinler ise yoğurt, yağ, süt, ayran, çökelek, peynir, kavurma, pastırma, baldır. Yöreye özgü ekmek ve yemek çeşitleri sırasıyla şöyledir: Ekşili ekmek, yufka, kumbik (mayasız top şeklinde ekmek), bazlama, kül gömbesi (bir çeşit mayasız ekmek), değirmen pağaçası, yumurtalı ekmek, cumur (yağda kızartılmış ekmek), hırınç, kuymak, erişte pilavı, su böreği, bişi ve baklava. Aktarılan yemek/yiyecek listesi köylünün yemek kültürünü yansıması açısından önemlidir. Yine bu kısımda yöreye özgü çorbalar şöyle sıralanmıştır: Kumaşlı çorbası, mahluta çorbası, şakka çorbası, erişte çorbası. *Yemek Zamanları* alt başlığında köyün yemek kültürüne dair önemli ipuçları vardır. Koşay, Pulur'da 4 öğün yemek yendiğini belirtir. Bu öğünler tütün altı, kuşluk, öylelik ve akşamlıktır. Tütün altı (kahvaltı), özellikle yazın işlerin erken başladığı dönemlerde sabaha doğru 3.30-5.00 saatleri arasında yapılan kahvaltıdır. Kuşluk, sabah 9-10 arası yapılan ve sabah kahvaltısı adıyla da anılan öğündür. Bu öğünde peynir zeytin vs. yoktur. Akşamdan hazırlanan pilav köfte, ayran vs. vardır. Öylelik, tarlada saat 12-13.00 gibi yenilen yemektir. Akşamlık ise tarladan döndükten

sonra mevsimsel ürünlere göre değişen yemeklerin yer aldığı öğündür (Koşay, 1977b: 36-46). Görüldüğü üzere Pulur, yemek ve mutfak açısından zengin bir kültüre sahiptir. Yöresel yemekler, çorbalar, ekmekler Pulur halkının yemek kültürünün en güzide yansıması olarak görülebilir.

Köy Teknolojisi ve El Sanatları başlıklı 8. bölümde Pulur halkının el becerilerine ve çeşitli ürünleri ortaya koymadaki maharetlerine yer verilmiştir. Köylüler tandır yapmakta mahir oldukları, topladıkları *azdur* ve *solhan* adlı ağaçların dallarından da sepet örme yoluna gittikleri belirtilmiştir. Bu sepetler çeşitli büyüklükte olup hem evin ihtiyaçları için kullanılırken hem de bir geçim kaynağı olmuştur. Pulur'da halk zanaatlarına güzel bir örnek de dericiliktir. Köy halkı yetiştirdiği büyük ve küçükbaş hayvanların derisini çeşitli işlemlerden sonra kurutarak önemli bir geçim kaynağı elde etmişlerdir. Aynı zamanda derinin şu kullanım alanlarından bahsedilmiştir. Ev eşyası ve namazgâh, bakliyatın saklandığı dağarcık adı verilen tulum yapımı, hayvanların kayışları, dizginleri vb. gibi farklı alanlarda kullanımını sağlamışlardır. Köydeki en ilginç faaliyetlerden biri de köyde barut yapımıdır. Pulur'da kışın davarların yattığı mağaralarda *güherçile* adı verilen ot, pamuk gibi çiçeklenir. Bir zaman sonra bu otun çiçekleri söner ve toz halinde toprağa düşer. Köylüler bu tozu toprakla birlikte alır bir kazana su dökerek kaynatırlar bu işlem birkaç defa tekrarlanır, sonunda kaynayan suyun üstünde bir tortu tabakası oluşur, işte oluşan bu tortu barut yapımında kullanılan güherçiledir. Ardından bu tortuya belli miktarda kükürt ve kömür katar tahta dibeklerde döğerler ve elde edilen malzemeyi tüfeklere sığacak ölçüde bıçaklarla kıyarlar. Yapılan bu barutun av için kullanıldığının altı çizilmiştir. Köyde dokumacılık faaliyetleri de üst düzeydedir. Bu faaliyetler hem yöre ekonomisine katkı sağlar hem de dokunan halı kilim vb. şeyler ev eşyası olarak kullanılır. Pulur'da dokuma çeşitleri şunlardır: Çuval, harar (kıldan dokumuş büyük çuval), yolluk, heybe, mazman (gevşek kıl dokuma), savan (pamuk ipliğinden bir çeşit dokuma). Eskiden köyde cicim (bir çeşit kilim) dokunduğı fakat küçükbaş hayvan (davar) kalmadığı için bu işin terk edildiğı verilen bilgiler arasındadır. Köylüler iplikleri boyamada yahut çeşitli örgü, bez vs. boyamada doğadan yararlanmaktadırlar. Bunun için bitkileri çeşitli işlemlerden geçirerek kullanıma hazır hale getirirler. Boya otundan kırmızı, cevizden kahverengi, çedeneden lacivert, çitçitikten mavi, itburundan kırmızı, rakı otundan siyah, sürdüğenden sarı rengi elde edilir. Değinilen bu otlar renk elde etmede kullanılan otlardan yalnızca birkaçıdır.

Köyde eskiden küçük çapta halıcılık yapıldığı fakat zamanla kaybolduğu da belirtilmiştir (Koşay, 1977b: 47-55). Pulur halkı doğanın onlara sağladığı imkânlar doğrultusunda hayvanların etlerinden sütlerinden ve derilerinden yararlanmasını bilmiş, bitki ve çeşitli ağaçlardan günlük ihtiyaçlarını karşılamış, süsleme işlerinde bu bitkilerden yararlanmış hem hane ekonomisine hem de yörenin kalkınmasına önemli katkılar sunmuşlardır.

Giyim ve Kuşam kitabın 9. bölümünü oluşturmaktadır. Hâmit Zübeyr bu kısımda yöre halkının günlük kıyafetlerinden bahsetmiş bunları kadın, erkek ve çocuk giyimi olarak tasnif etmiştir. Kadınlarda yazma, fes, entari, şalvar, erkeklerde puşu, fesin yerini alan kasket, mintan, palto, çocuklarda gömlek, fistan, börk bunların başlıcalarıdır. Ayrıca köyde yerli bir üretim olan *kara kundura* giyilir. Bununla birlikte yemeni ve çarık diğer tercih edilen ayakkabı türleridir. Köylülerin kendi yapımı olan ve bir nevi kış ayakkabısı olarak kullanılan, karda rahat yürümeyi sağlayan *hedik* adlı ayakkabı da dikkate şayandır (Koşay, 1977b: 56-59).

Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları kitabının en kapsamlı bölümü *Toplumsal Yaşam* başlıklı 10. bölümdür. Bu bölümde ele alınan başlıca konular şunlardır: Karşılıklı ilişkiler, yardımlaşma, sofr düzeni, ant içme, geçiş törenleri olarak adlandırabileceğimiz aracılık, söz kesme, nişan, düğün ve düğün gelenekleri, akrabalık bağları, yine geçiş dönemlerinden doğum, doğum sonrası uygulamalar, ad verme, sünnet, ölüm, çeşitli hastalıklar ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri, şifalı otlar ve bunların kullanım alanları, halk hekimliğinde önemli bir yeri olan ocaklar ve bu ocaklarda tedavi edilen hastalıklar, doğa hareketleri ilgili inanışlar, bayramlar ve bayram gelenekleri.

Toplumsal Yaşam başlıklı 10. bölümde bir tasnif sıkıntısı olduğu ifade edilebilir. Yukarıda bölüm içerisinde zikredilen bu başlıklar günümüzde folklor şubeleri içinde ayrı başlıklar altında incelendiği söylenebilir. Sedat Veyis Örnek'in hazırlamış olduğu *Türk Halkbilimi* adlı kitabında yer verilen folklor şubelerine göre; karşılıklı ilişkiler ve yardımlaşma *Dernekler, Kuruluşlar, Dayanışma ve Yardımlaşma* başlığı altında, sofr düzeni *Beslenme- Mutfak- Kiler* başlığı altında, aracılık, söz kesme, nişan, düğün ve düğün gelenekleri, doğum, doğum sonrası uygulamalar, sünnet ve ölüm *Geçiş Dönemleri* başlığı altında, çeşitli hastalıklar ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri, şifalı otlar ve bunların kullanım alanları, halk hekimliğinde önemli bir yeri olan ocaklar ve bu

ocaklarda tedavi edilen hastalıklar, *Halk Bilgisi/Halk Hekimliği* başlığı altında, doğa hareketleri ilgili inanışlar *Dinsel Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler* başlığı altında, bayramlar ve bayram gelenekleri ise *Bayramlar, Karşılamlar, Uğurlamalar* (Örnek, 1995: 17-20) başlığı altında incelenebilir.

Kitapta yer alan bu dikkatlerden bazıları şunlardır: Yazar Pulur'da toplumsal dayanışmanın güçlü olduğunu ve imece usulünün etkinliğini koruduğunu bildirmiştir. Köyde ant içme merasimlerine ayrıca dikkat çekmiş, genel olarak sağ elin Kuran'a basılıp yemin edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte köyde bulunan Alevilerin Hz. Ali'nin değneği dedikleri bir değnek üzerine yemin ettiklerini ifade etmiştir. Söz kesme merasiminde erkek tarafının kızın babasına bir yazmanın ucuna bağladığı altını hediye göndermesi olarak bilinen *Dilbağı* adıyla anılan adet de yine yöreye özgü uygulamalardan biri olarak aktarmıştır. Düğünlerde oynanan oyunlar ise kol oyunu, deve oyunu, sinsin oyunu, tura oyunu, palaz ve üçayaktır. Koşay bu oyunlardan sadece deve oyununun içeriğine değinmiş diğer oyunlar hakkında bilgi vermemiştir. Bu köyde de Anadolu'da yaygınlık gösteren okuyucu yahut davetçi uygulaması canlılığını korumakta ve düğüne civardan çağrılacaklar bu davetçiler aracılığıyla haberdar edilmektedir. Düğün alayının yolunun kesilip bahşiş alınması olarak bilinen *Şişlik* de burada düğün adetlerinin vazgeçilmezlerinden biri olarak görülmektedir. Düğün öncesi ve sonrası çeşitli uygulamaların yer aldığı bu törenlerde en dikkat çeken adetlerden biri gelin baba evinden çıkarken ata binmeden önce evden getirilen bir kaşığın kırılması ve kıza senin bu evden nasibin kesildi mesajının verilmesidir. Gelinin oğlan evine gelmeden hemen önce çobanın sürüden en azılı koçu getirmesi ve gelinin bunu kaldırıp ata yüklemesi, yükleyemezse çobana bedelini ödemesi de yine Pulur'un dikkate şayan düğün adetlerindedir. Doğum ve çocuk kısmında ise konuyla ilgili çeşitli adetlere halk inançlarına yer verilmiştir. Köyde eğer birinin çocuğu olmazsa, o aile "Şeyh Hüsamettin" ziyaret yerine giderek adak adar. Buna *Nezr* denir. Çocuk olursa 7 adak kurbanı kesilir. Yatıra gittikten sonra erkek çocuk olursa bu çocuğun adı Hüsamettin yahut Hıdır koyulur. Varlığını sürdüren törelerden biri de evlilik üzerinedir. Eğer köyde bir kadının eşi ölürse, kadının, ölen eşinin bekâr kardeşiyle evlenmek zorunda olduğu ifade edilmiştir (Koşay, 1977b: 60-70). *Levirat* olarak bilinen bu evlilik çeşidi şöyle tanımlanmıştır:

“Dul kadının ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi/evlendirilmesidir. Bir erkek öldüğünde geride eşi ve çocukları kalıyorsa, bunlara daha iyi bakacak ve aile bütünlüğünü de bozmayacak bir evlilik yaptırılma amacına yönelik olarak yapılan bu evlilikler, genelde evliliği yapanlardan çok, ailenin kararı ile gerçekleşmektedir.” (Bağlı ve Seven, 2005).

Lütfi Sezen bu evlilik çeşidinin amacını ise şöyle belirtilmiştir:

“Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyo-ekonomik ve psikolojik nedenlerle gerçekleştirilmektedir. Törelere kaynaklanan bu evlilik biçimi, namusu başkalarına kaptırmamak gibi bir anlayışla gerçekleştirilmektedir. Ölen kardeşin karısı, bekâr olan erkek kardeşle evlendirilir veya evli olan erkek kardeşin ikinci eşi olması yoluna gidilir.” (Sezen, 2005: 189).

Koşay yörede insanların gerek tedavi yöntemlerini gerekse çeşitli inanışlarını *Batıl İnançlar* başlığı altında vermiştir. O derlediği bu inanışları aktarmakla birlikte bunları birer batıl inanç olarak değerlendirmesi, onun ilmi yaklaşımdan kısmen de olsa uzaklaştığını göstermektedir. Bir halkbilimci dikkatiyle bu inançlara yaklaşmak ve onların mahiyetini arz etmek yerine, bu inanışların hepsini ilişkilendirildikleri konu başlığı altında batıl inanç olarak aktarmıştır. Örneğin; doğa, doğa kuvvetleri ve afetleri ile ilgili batıl inançlar, aylarla ilgili batıl inançlar başlıkları altında yer verdiği şu inançları batıl inanç olarak adlandırmıştır. Yıldız kayarsa birinin öldüğüne yorulur. Nisan yağmurları ab-ı hayat suyunun ta kendisi olduğuna inanılır ve bu yağmur suyu biriktirilerek içilir. Hayvan yuları ile satılır. Yuların eski sahibinde kalması uğursuzluk olarak görülür. Akşam öten tavuk uğursuzluk getirdiğine inanıldığı için kesilir (Koşay, 1977b: 71-76). Halkın kültürel hafızasında yer etmiş tüm inanç ve uygulamaların batıl mı yahut gerçek/doğru mu olduğu, bunların İslam’a uygun olup olmadığı gibi yaklaşımların halkbilimcilerin ilgi alanı olmadığı ifade edilebilir. Bu durum onun halkbilimci yönüne gölge düşürmüştür denebilir.

Bu bölümün üzerinde önemle durulan hususlarından biri de halk hekimliğidir. Pulur Köyü’nde halk hekimliği konusunda önemli uygulamalar olmakla birlikte birçok ocağın bulunması da dikkat çekmektedir. Köyde tespit edilen ocaklardan Burada bulunan ocaklar “ağzı eğrilen” ocağında ağız eğriliği, “tutma” ve “yel” ocaklarında romatizma hastalıkları, “horşirik” ocağında sulu yara, “karıncalık” ocağında çıban,

“çaktırma” ocağında ses kısıklığı, “tebe” ocağında bebek hastalıkları, “nakıs” ocağında çeşitli beden ağrılarının tedavi edildiği belirtilmiştir (Koşay, 1977b: 71-75). Ocaklarla ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra yöre halkının bayramlarda meşguliyetlerine kısaca değinilmiştir. Bayramlarda, bayram temizliği, mezarlık ziyareti, bayram yemeği uygulamaları köyün Ramazan ve Kurban bayramlarına bakış açısını şekillendiren unsurlar olarak görülebilir.

Eserin son bölümü *Halk Edebiyatı* başlığıyla okuyuculara sunulmuştur. Bu kısım yine kendi içinde *dil ve Şive, Halk Şiiri, Maniler ve Türküler, Atasözleri, Bilmeceler ve Fıkralar* şeklinde alt başlıklara ayrılmış ve incelemelinin yanı sıra bu terimlerle ilgili örnekler verilmiştir.

Koşay derlemeler sırasında edindiği izlenimle birlikte Pulur’da düzgün bir Türkçenin konuşulduğunu aktarmıştır. *Halk Şiiri* kısmında, Pulur Köyü’nde bir ozan olmadığını belirtmiş fakat çevre köylerde ozanlar olduğunu, bu ozanlardan Hacı Yusuf adlı ozanın Pulur’a değindiği bir şiirini aktarmıştır. *Halk Edebiyatı* başlıklı bu kısımda derlenen örnekler sunulmuştur. Yazar bu bölümlerin hiçbirinde herhangi bir açıklamaya yahut yoruma yer vermemiştir. Bunlardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

Mani

*Kaynanam kara tazı
Ürüyor bazı bazı
Ürüp ürüp nedecek
Oğlu benden ırız (razı)*

Türkü

*Saçın kınasını çamur ederler
Elin kınasını hamur ederler
Anasız babasız gelin ederler
Anam düğüncüler ince yola düzüldü*

Atasözleri

*At ile avrat emanet edilmez
Düğün yemeği ile köpek tavlanmaz
Kalın incelenen kadar incenin canı çıkar (Koşay, 1977b: 78-81).*

Kitabın bu son bölümünün ardından yazar *Notlar* başlığıyla eserin içerisinde geçen bazı ifadeleri açıklığı kavuşturmuş ve okuyucuları aydınlatmaya çalışmıştır. Toplamda 200 adet ifade/sözcük/yöresel terim/yer adları akıllarda soru işareti

bırakmayacak şekilde açıklanmış ve örneklendirilmiştir. Bunlar mahiyeti itibariyle birer dipnot olmakla birlikte, yazar bunları ilgili sayfanın altına eklememiş eserin son kısmına koymuştur.

Koşay, *Notlar* kısmının ardından yine hem bu çalışmada bilinmeyen bir nokta bırakmamak hem de daha sonraki çalışmalara katkı sunmak için bir *Sözlük* bölümü eklemiştir. Yaklaşık 475 sözcüğün anlamı verilmiştir. *Sözlük* kısmının ardından bir kaynakça mahiyetinde *Anılan Eserler* bölümü yer almış ve bu kitabı hazırlarken yararlandığı eserler künyesini sıralamıştır.

Kitabın sonunda ise Pulur'da derleme esnasında çekilmiş ev, ocak, mutfak araç ve gereçleri, süs ve giyim, tarım aletleri vb. temaya sahip 22 fotoğraf dikkatlere sunulmuştur.

SONUÇ

Türk dünyasının yetiştirdiği sayılı ilim adamlarından biri olan Hâmit Zübeyr Koşay yükseköğrenimini Macaristan'da tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönüşü, cumhuriyetin ilk yıllarına ve çeşitli alanda inkılapların yapıldığı bir evreye denk gelmiştir. Kültür ve medeniyetin yeniden inşası için kendini yetiştirmiş elemanlara ihtiyaç duyulduğu bu dönemde Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından biri olmuş, dil, tarih, kültür ve medeniyet gibi birçok alanda yapılan çalışmalara bizzat iştirak etmiştir.

Toplumun ortaya koymuş olduğu maddi ve manevi kültür unsurlarına büyük bir önem atfetmiş ve çalışmalarının merkezini bu doğrultuda oluşturmuştur. Tarih, etnoloji, arkeoloji, filoloji vb. sosyal bilimlerin oluşumunda toplumun dünyaya bakış açısının en önemli kriteri olduğunu savunmuş, kültür ve medeniyetin değerine dikkat çekmiştir.

Koşay'ın folklorla yönelimi üç disiplin üzerinden gelişmiştir. İlk ilmi çalışmalarında etnoloji, etnografya ve folklorlardan oluşan bir *Kavimler İlmi* yahut *Halk İlmi*'nden bahsetmiş bu üç disiplinin zamanla *Halk İlmi*'nden ayrılarak farklı disiplinler meydana getirdiğini savunmuştur. Böylece folklor bu üç ana disiplinden biri haline gelmiştir. Onun folklor ilmine karşılık gelen, kullanılmasını önerdiği tabirse *Halk Bilgisi* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hazırlamış olduğu folklor ve etnografya kılavuzları bugün modern manada oluşturulan folklor şubelerinin temelini oluşturmakta ve sahada derleme yapacaklar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kültürel hizmetlerin kurumsallaşması ve tek bir çatı altında toplanması amacıyla Hâmit Zübeyr Koşay, *Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti*, bugünkü adıyla *Folklor Araştırmaları Kurumu*'nun kuruluşunda bizzat yer almış ve önemli hizmetler vermiştir.

Halk bilimiyle yakından ilgilenen Koşay, özellikle tarih ve etnografya disiplinlerinin folklorla olan kuvvetli bağına vurgu yapmış ve eserlerinde buna özellikle dikkat çekmiştir. Folklor adına bu alanda kaynak niteliğinde olan önemli kılavuzlar hazırlamış çeşitli makale ve kitaplar kaleme almıştır. O, halk biliminin tek bir şubesine yönelmemiş, özel bir çalışma alanı oluşturmamıştır. Geçiş dönemlerinden, halk mimarisine, beslenme kültüründen halk edebiyatına, giyim kuşamdan halk ekonomisine kadar birçok alanda değerli inceleme ve araştırmalarda bulunmuştur. Folklor alanında

ortaya koymuş olduğu bütün çalışmalar, kendinin Anadolu'da gezip gördüğü yerlerdeki gözlemleri, derlemeleri ve devlet kurumları aracılığıyla onun bizzat öncülük ettiği derlemelerden meydana gelmektedir. Dil, eğlence, giyim, süs, evlilik, mutfak hayvancılık, halk mimarisi bunlardan sadece birkaçıdır.

O, tüm bunları maddi ve manevi kültür olarak değerlendirmiştir. Maddi ve manevi kültür olarak adlandırdığı bu zengin bilgi birikiminin her noktasında çalışma gayesi içinde olmuştur.

Onun maddi kültür çalışmalarının en önemli ayağını müze çalışmaları oluşturur. Çünkü ona göre bu kültürel zenginlikleri yok olmadan muhafaza altına alacak ve bunlara gerekli ihtimamı gösterecek yegâne kuruluşlar bu kültür müzeleridir. Bu amaçla Ankara'da ilk etnografya müzesini açmış daha sonra bütün Anadolu'da etnografya müzesi çalışmalarının başlaması için ciddi çabalar sarf etmiştir. Onun bu kültür müzeleri fikri iki koldan incelenebilir. İlki etnografya müzeleri tarzında, eserlerin kapalı alanlarda sergilendiği müzeler, ikincisi ise büyük ve açık alanlarda oluşturulacak açık hava halk müzeleridir. Koşay'a göre bu müzeler kültür ve medeniyetin hem korunması hem de gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemlidir. Yani kültürel aktarımın en önemli kurumları bu halk müzeleridir.

Müzelerin bu yönü haricinde ekonomik yönüne de büyük değer vermiş ve bunun devlet için önemli bir getiri kaynağı olacağını savunmuştur. Hâmit Zübeyr Koşay bir devlet adamı olması hasebiyle tüm çalışmalarındaki en büyük gayelerden biri, devletin ekonomik kazanç sağlayacağı adımlar atmaktır. Çünkü ona göre müreffeh bir seviyeye ulaşmak isteyen bir toplum ekonomik olarak çok güçlü olmak zorundadır.

Koşay'ın hayal ettiği bu müze atılımı kendi döneminde kısmen başarılı olmuş olsa da özellikle açık hava halk müzeleri, meyvesini son dönemlere doğru vermiştir. Başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun her tarafında açık hava halk müzeleri açılmış ve tüm bu kültürel değerler bu müzelerde sergilenir olmuştur. Bunların yanı sıra onun hayalini kurduğu tabiat müzeleri, ziraat müzeleri bugün yurdun çeşitli yerlerinde kıymetli faaliyetler göstermektedirler.

İncelemelerde bulunduğu Avrupa ülkelerinde çok yaygın olan açık hava halk müzelerinin, Türkiye'de de oluşturulmasını *UNESCO* aracılığıyla amaçlayan Koşay, bu müzelerle sadece turist çekmek değil, geleneksel el sanatlarını korumak, bu el

sanatlarının üretiminde devamlılığı sağlamak, bunların yanı sıra tüm bu kültürel zenginliklerin pazarlanmasıyla ekonomiye katkıda bulunmayı amaç edinmiştir. Denebilir ki Türkiye bugün modern manada müzecilik faaliyetleri gerçekleştirmesini, modern müzelere sahip olmasını ve en önemlisi açık hava halk müzelerine kavuşmasını Hâmit Zübeyr Koşay'a borçludur.

Onun atmış olduğu bu adım etnografya, tarih, arkeoloji ve folklor alanları için büyük bir öneme haizdir. Bu önem kültürün kayıt altına alınması, sergilenmesi, devamlılığının sağlanması, gelecek kuşaklara aktarılması, tarih bilincinin oluşturulması, medeniyet tarihinin aydınlatılması ve ekonomik olarak hem halka hem de devlete büyük katkılar sunmasında saklıdır.

Hâmit Zübeyr Koşay'ın Türk kültür ve medeniyetine katkıları sadece bunlarla sınırlı değildir. O, kültürel bağlamda çok değerli bir yere sahip olan birçok kurumun meydana getirilmesinde de büyük gayret sarf etmiştir. *Türk Dil Kurumu*, *Türk Tarih Kurumu* bu kurumların başında gelmektedir. Koşay'ın önemli çalışmalarından biri olan *Anadilden Derlemeler I-II* adlı eserleri bugün modern manada düzenlenmiş *Derleme Sözlüğü*'nün temelini oluşturmaktadır. Bu da onun yaptığı çalışmaların, bugününü Türkiye'sinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Bu doğrultuda birçok ilmi kurula üye olmuş, bu kurullarda çeşitli görevler üstlenmiş ve yeni Türkiye'nin inşası sırasında kültürel altyapının oluşturulmasına öncülük etmiştir. Bu amaçla Unesco Milli Heyeti Üyesi (1957) Alman Arkeoloji Enstitüsü Asıl Üyesi (1922), Türk Tarih Kurumu Kurucu Üyesi (1931), Türk Dil Kurumu Merkez Üyesi (1932), Macar- Budapeşte Köröşi Csoma İlim Derneği Üyesi (1936), Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) Asıl Üyesi ve Başkanlığı (1957-1965), Uluslararası Anıtlar Konseyi (ICOMOS) Türkiye Milli Komite Üyesi (1967) gibi kültür hizmeti veren kuruluşlara katılmış ve önemli görevler üstlenmiştir.

Koşay'ın en büyük hayali Anadolu kültür ve medeniyetini uluslararası platforma taşımak, tanıtmak ve geliştirilecek projelerle tüm bu zenginliklerin gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktır. Hâmit Zübeyr'in, çeşitli kurum, kuruluş ve uluslararası organizasyonların içinde yer almasının temel sebebi bu olarak görülebilir. Bu doğrultudaki önemli faaliyetlerinden biri *UNESCO* bünyesindeki çalışmalarıdır.

Hâmit Zübeyr Koşay 1957 yılında *UNESCO*'nun Türkiye'de oluşturduğu milli komisyonun üyelerinden biri olmuş, Türkiye'deki bilimsel, kültürel ve medeniyet alanlarındaki sorunları, bu sorunlara çözüm önerilerini ve projelerini bu platforma taşımıştır. Onun en büyük hayali *UNESCO* aracılığıyla Türkiye'de bir açık hava halk müzesi kurulmasıdır. Bu amaçla konferanslar yapmış, seminerlere katılmış, makaleler kaleme almıştır. Açık hava halk müzelerinin gerekliliğini ve faydalarını hemen hemen her *UNESCO* toplantısında belirtmiş, bu konu üzerine ehemmiyetle eğilmiştir.

Bugün Türkiye'nin *UNESCO* içinde aktif faaliyetlerde bulunması, Türkiye'den önemli kültür hazinelerinin *Dünya Kültür Mirası* içinde bulunması ve *UNESCO*'nun Anadolu'daki kültür projelerine destekleri, Hâmit Zübeyr Koşay'ın tüm bu çabalarının bir ürünü olarak sıralanabilir.

Folklor alanında yaptığı hizmetlerin bir nişanesi olarak almış olduğu *En İyi Halk Bilimci* ödülü onun kültür ve medeniyete ne kadar önem verdiğinin bir işareti olarak görülebilir. Koşay'ın kaleme aldığı eserler, inceleme ve araştırmaları, projeleri, Türk Kültür ve medeniyetine hizmetkâr olarak addettiği bir görevin ürünleridir. Ona göre bu değerleri korumak ve kollamak her bireyin ulvi bir vazifesidir. Kendini bu ulusun bir ferdi gören her birey bu kültür hazinesine sahip çıkmalı, onu gelecek kuşaklara taşımalıdır.

Hâmit Zübeyr Koşay ve eserleri üzerine hazırlanan bu çalışma onun folklor adına hizmetleri, görüş ve önerileri hakkında bir fikir sunması açısından önemlidir. Bu doğrultuda onun çalışmalarından yola çıkarak birkaç öneri sunulabilir. Tarih, arkeoloji, etnoloji, filoloji gibi disiplinlerde bugün ilim adamları onun bu alanlardaki çalışmalarına önemle eğilmelidir. Folklor alanında özellikle Türkiye'nin her noktasında açılmasını hayal ettiği kültür müzeleri inşa edilmeli, halk kültürü müzelerde yaşatılmalıdır. Bu kültürel projelerle ekonomik bir kalkınma sağlanmalı ve bu zenginlikler değerlendirilmelidir. Arşiv hususunda teknolojik gelişmeler kültürel hafızayı yok etmeden manevi kültür unsurları modern tarza kayıt altına alınmalıdır. Türk dünyasıyla ortak kültürel projeler yapılmalı ve bu projeler uluslararası platformlara taşınmalıdır.

Sonuç olarak birçok ilmin temeli olarak gördüğü halk kültürü, onun folklorla yaklaşımını göstermekte ve halk bilimine verdiği değeri belirtmektedir. Bu çalışmada

ortaya atılan tez ise onun folklora olan bu yaklaşımının ne denli önemli olduğu ve Hâmit Zübeyr Koşay'ın tarihçi, arkeolog, filolog kimliklerinden önce bir kültür adamı kimliğine sahip olduğu gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- And, Metin (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*. İstanbul: İnkılab Kitabevi.
- Aşan, Muhammed Beşir (1996). “Hâmit Zübeyr Koşay’ın Hayatı ve Eserleri”. *Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, 67-79.
- Ateşok, Ebru (2014). “Karakeçili İlçesinde Dokunan Kilimlerin Geleneksel Motif Özellikleri”. *Kalemişi Dergisi*, Sayı: 3, 23-38.
- Aydın, O. Koşay, H. (1952). *Anadilden Derlemeler-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bağlı, M. Sever, A. (2005). “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”. *Aile ve Toplum Dergisi*, Sayı: 9.
- Bakırcı, Naci (2010). “Nisan Tası”. *Asitane/Mevlevi Kültür Dergisi*, Sayı: 4, 48-63.
- Balabanlılar, Mürşit. (2002). *Arkeoloji’nin Delikanlısı/Muhibbe Darga Kitabı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayram, Sadi (1986). “Bir Çınarın Arkasından”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 2, 1-21.
- Bayram, Sadi (2014). *İlk Türk Hafiri Hâmit Zübeyr Koşay’ın Belgelerle Biyografisi*. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Boratav, Pertev Naili. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Demir, Zehra Sema (2013). “Türkiye’de Açık Hava Halk Müzeleri Açıldı Açılıyor/Açık Hava Halk Müzelerine Yeni Bir Bakış”. *Milli Folklor*, Sayı: 99, 145-158.
- Devellioğlu, Ferit (2009) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (29. Bs). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dıykanbayeva, Mayramgül (2016). *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
- Düzgün, Dilaver (1990). *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Folklor ve Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Düzgün, Dilaver (1994). *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Erdentuğ, Nermin (1986). “Hâmit Zübeyr Anısına”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 2, 129-131.
- Ergin, Muharrem (2010). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gültepe, Necati (2013). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Resse Yayınları.
- Günay, Umay (1993). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hans-Lukas Kieser (2008). *Türklüğe İhtida/ 1870-1939 İsviçre’inde Yeni Türkiye’nin Öncüleri*. (Çev. Atilla Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları. (2005).
- Işık, Şerafettin (1973). *Cıncık*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- [Işıttın], İ. R. [Koşay], H. Z. (1932a). *Anadilden Derlemeler-I*. Ankara: Haimiyeti Milliye Matbaası.
- İnan, Abdülkadir (1992). *Manas Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm/Materyaller ve Araştırmalar*. (8. bs.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İvgin, Hayrettin (1981). “Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay 80 Yaşını Aştı”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı Mili Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 32, 121-124.
- İvgin, Hayrettin (1985). “Kaybettiklerimiz/ Dr. Phill. Hâmit Zübeyr Koşay”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Mili Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 61, 111-113.
- Kafesoğlu, İbrahim (1991). “At”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (4. cilt, 28). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karça, R. Koşay, H. Z. (1954). *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Kaya, Doğan (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*. (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, A. Kültürel, Z. (2011). “Bir Kürek Kemiği Falı Metni: Risâle-i ‘İlm-i Ketf’”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Sayı:6, 131-148.
- Kodaman, Bayram (1988). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1927a). “Mevlevilikte Matbah Terbiyesi”. *Türk Yurdu*, Sayı: 27, 133-137.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1927b). “Türk Adlarına Dair Araştırma”. *Türk Yurdu*, Sayı: 26, 65-69.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1928a). “Anadolu’da Horoz Ağıtı”. *Türk Yurdu*, Sayı: 41. 67.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1928b). “Avşar Türk Ağıtlarına Dair”. *Türk Yurdu*, Sayı: 38, 265-269.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1929a). “Tesbihci Dükkânında Söz Araştırmaları”. *Türk Yurdu*, Sayı: 15-16, 26-27.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1929b). *Dokuz Ötkünç*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1931). *Halk Terbiyesi*. Ankara: Köy Hocası Matbaası.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1932b). *Halkbilgisi Kılavuzu*. İstanbul: Kitap Yazarlar Kooperatifi Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş.
- [Koşay], Hâmit Zübeyr (1932c). *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Koşay, H. Z., Orgun, M.E.Z., Bayram, S., Tan, E. (2013a). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt I*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koşay, H. Z., Ülkücan, A. (1961). *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Koşay, Hâmit (1947a). *Yuvak Taşı*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.

- Koşay, Hâmit Zübeyr (1967a). “Halk Oyunları Festivali İntibaları”. *Önasya Mecmuası*, Sayı: 20.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1937). “Türk Tarih Kurumu Tarafından Alacahöyük’te 1936 yazında Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler”. *Belleten*, Sayı: 2, 525-533.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1939). *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*. Ankara: Ulusal Matbaa.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1943a). “Halkevleri Ulusal Giyim Sergisi”. *Ülkü*, Sayı: 36, 9-11.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1943b). “Silifke’nin Eski Türk Evleri”. *Ülkü*, Sayı: 39, 12-14.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1944). *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1947b). “Köy Evleri Yapımı Üzerine Birkaç Not”. *Ülkü*, Sayı: 1, 17.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1949). *Susmuş Saz*. Ankara: Aydınlık Basımevi.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1951a) *Anadolu’nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme / Alaca Höyük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1951b). “Halk Terbiyesi Üzerine Düşünceler (Halkevleri Devletleştirilirken)”. *Nilüfer Dergisi*, Sayı: 69, 2-3.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1952). “Ankara’da Bir Açık Hava Müzesi Kurulabilir”. *Ankara Belediyesi Dergisi*, Sayı: 2, 20-22.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1953). *Türkiye’de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi*. İstanbul: Ekicigil Matbaası.
- Koşay, Hâmit Zübeyr. (1955a). “Anadolu Halk Sanatlarında Motifler-I”. *Türk Yurdu*, Sayı: 247, 92-97.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1955b). “Anadolu Halk Sanatlarında Motifler-II”. *Türk Yurdu*, Sayı: 247, 179-183.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1956). “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-I/ Çiftçilik”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 1, 7-55.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1957). “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-II/ Kap-Kaçak”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 2, 5-25.

- Koşay, Hâmit Zübeyr (1958a). “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar-III/ Hayvancılık”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 3, 3-66.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1958b). “Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar/ Yapı İle İlgili Sözler”. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, 199-240.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1958c). *Açikhava Halk Müzeleri ve Türkiye’de Açikhava Halk Müzesini Kurma İmkânları*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1959). “Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri”. *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, 73-76.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1962a). “Köy ve Açık Hava Halk Müzeleri”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 157, 2808-2809.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1962b). *Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1964-1965b). “Macaristan’daki Türk Kuyumculuk Yadigârları, Balkanlardaki Kuyumculuğa Türk Tesiri”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 7-8, 19-37.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1964a). “Türklerde Ad Verme Geleneği”. *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 175, 3301-3302.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1966). “Maddi Halk Kültürü Araştırmaları/ Binicilik, Nakil Araçları ve Müzesi”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 9, 33-46.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1967b). “Bektaşilik ve Hacı Bektaş Tekkesi”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 10. 19-26.
- Koşay, Hâmit Zübeyr. (1967c). “Köy İntibaları”. *Türk Kültürü*, Sayı: 60, 908-913.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1967d). “Sadri Maksudi Arsal’ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı”. *Türk Kültürü*, Sayı: 53, 313-320.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1968a). “Âlim Nasıl Yetişir”. *Türk Kültürü*, Sayı: 67, 482-485.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1968b). “Tabiat Tarihi Müzesi”. *Türk Yurdu*, Sayı: 343-344, 51.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1969). “Türkiye’de Etnografya ve Folklor Araştırmaları”. *Önasya Mecmuası*, 4 (47).

- Koşay, Hâmit Zübeyr (1971). “Köy Müzesi (Halk Müzesi) Kuruluyor”. *Türk Kültürü*, Sayı: 104, 708-710.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1974). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1976a). “Türk Folkloru Araştırmalarında Mukayese ve Tarihi Metoda Yöneliş”. I. *Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri*, 195-201.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1976b). *İzgü Mescid*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1977a). “Türkiye’de Esnaf Teşkilatı (Ahilik) ve Gelenekleri”. *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 16, 63-69.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1977b). *Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları*. Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1980). “Anadolu”. *Türk Kültürü*, Sayı: 217, 111-125.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1982). “Hars (Kültür) Dairesinin Kuruluşu ve İlk Etnografya Müzesinin Hizmete Açılışı”. II. *Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri*, 165-175.
- Koşay, Hâmit Zübeyr (1984). *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Koşay, Hâmit (1935). *Ankara Budun Bilgisi*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Köktekin, Kazım (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver (1983). “Kurumumuz Eski Yöneticilerinden Hâmit Zübeyir Koşay’la Sohbet”. *Karınca Kooperatif Postası*, Sayı: 557, 15-17.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver (1984). “Folklor Araştırmaları Kurumunun Kurucusu Dr. Hâmit Zübeyir Koşay’ı Yitirdik”. *Türk Folkloru*, Sayı: 64. 5-6.
- Nutku, Özdemir (1997). *Meddahlık ve Meddah Hikayeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Oğuz, M. Öcal (Ed.). (2008). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. (6. bs.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oral, Mustafa (2002). “Ankara Etnografya Müzesi İnkılap Şubesi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30. 117-130.

- Otar, İsmail (2014). “Hâmit Zübeyr Koşay’ın Kazan Türkçesi Birkaç Şiiri”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 111-134.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önder, Mehmet (1985). “Dr. Hâmit Zübeyr Koşay ve Türk Müzeciliği”. *Türk Kültürü*, Sayı: 261, 8-11.
- Örnek, Sedat Veyis (1995). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özalp, Ömer Hakan (2001). *Rızaeddin Bin Fahreddin/ Kazan’la İstanbul Arasında Bir Alim*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özcan, Ömer (2010). “Cumhuriyet Dönemi Müzeciliğinin Büyük Önderi Hâmit Zübeyr Koşay”. *Türk Yurdu*, Sayı: 270, 59-64.
- Özder, M. Adil ve Özerdim, Sami N. (1978). *İki Halkbilimci/ Hâmit Zübeyr Koşay-M. Şakir Ülkütaşır*. Ankara: Güven Matbaası.
- Rayman, Hayrettin (1998). *Ârdanuçlu Âşık Efkârî*. Erzincan: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim (2001). *Türk Ad Bilimi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Seyidoğlu, Bilge (2009). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar/Metinler ve Tahliller*. (3. bs.), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Seyirci, Musa (1984). “Hâmit Zübeyr Koşay”. *Türk Folkloru*, Sayı: 64. 7.
- Sezen, Lütfi (2005). “Türkiye’de Evlenme Biçimleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 185-195.
- Şahingöz, Mehmet (1997). “Lozan Türk Yurdu”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13 (37), 31-75.
- Şakiroğlu, H. Mahmut (2002). “Hamit Zübeyr Koşay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt: 26, 225-226.
- Şapolyo, Enver Behnan (1967). *Kırşehir Büyükleri*. Ankara: San Matbaası.
- T. C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü. (1973). “Dr. Phil. Hâmit Zübeyir Koşay”. Kayıt No: 1153/ YB. 73. 034.

Türk Dil Kurumu (1979). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 11. cilt.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük.* (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı (2006). *İslam İlmihali. 2. cilt.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Üçer, Müjgân (1984). “Dr. Phil. Hâmit Zübeyr Koşay’ın Ardından”. *Türk Folkloru*, Sayı: 64. 3-4.

Yıldız, Naciye (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller.* Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurum Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.travelterminal.net

www.unesco.org.tr

EKLER

EK 1. BELGELER VE FOTOĞRAFLAR

1918
1918
Mevkâtî Şifresi
No: 047726

Ağa İsmi,yani lakab ve şifresi	Koşay
Adı	Hâmit Zübeyir
Babasının adı	Ölül Abdullâh
Annesinin adı	Şerif Hatice
Doğum yeri	İzmir
Doğum tarihi	1315 Şu
İsmi	İsmail
Medeni Hâli	Evli
Vilayeti	Ankara
Nezde No:	1
Çift No:	26
Saklı No:	80

Ne suretle verildiği **İşlemler**
27 Nisan 1918 tarihinde adı ve soyadı yazılı olan Hâmit Zübeyir Koşay Evliye Şifresiz olarak vatanında askerlik kaydına kayıtlıdır. Bu şifresi Ankara Şifre idaresinde verilmiştir.
Mâhîr

1.737 2/88
Bazı Ankara İktisat Şifresi
15/8 san şifresi.Şifre muhbir-
lerinden olup 25/5/41 tarihinde
Ankara şifresine teslim edilmiş
şifresiz şifresidir ve 15/8 san
4/7/41 Ş.ve 8377 No.olarak
muhabirliğine intisaf edilmiştir.
22/8/40
İzmir

Harif Vahletti antikateler ve
Mâhîr Hâmit'in ve bu vakıfın
14/1/31 de girildiği Harif V.ve
işleri 15.şifresine ile bildirilmiş
Şifreli şifresi 8 şifresine kayıt
olmuştur. 22/8/40
İzmir

Uzulluğun devam ettiği Harif Vahletti antikateleri
Mâ.4/12/40 yazısı ile bildirildiğinden Şifresizine
kaydedilmiştir. 17/12/40
İzmir
Mâhîr

Nüfus kaydı

bk. Ek 1. Hâmit Zübeyir Koşay'ın hüviyet kaydı⁴².

Mevkâtî Şifresi Şifresi
1918
İktisat Şifresi
1918
1918

Mevkâtî Şifresi Şifresi

İsmi	Hâmit Zübeyir
Yabancı İsmi	Yahya Abdullâh Şifresi
Doğum yeri	İzmir Şifresi
Doğum tarihi	1315 Şu
İsmi	İsmail
Medeni Hâli	Evli
Vilayeti	Ankara
Nezde No:	1
Çift No:	26
Saklı No:	80

Ne suretle verildiği **İşlemler**
27 Nisan 1918 tarihinde adı ve soyadı yazılı olan Hâmit Zübeyir Koşay Evliye Şifresiz olarak vatanında askerlik kaydına kayıtlıdır. Bu şifresi Ankara Şifre idaresinde verilmiştir.
Mâhîr

1.737 2/88
Bazı Ankara İktisat Şifresi
15/8 san şifresi.Şifre muhbir-
lerinden olup 25/5/41 tarihinde
Ankara şifresine teslim edilmiş
şifresiz şifresidir ve 15/8 san
4/7/41 Ş.ve 8377 No.olarak
muhabirliğine intisaf edilmiştir.
22/8/40
İzmir

Harif Vahletti antikateler ve
Mâhîr Hâmit'in ve bu vakıfın
14/1/31 de girildiği Harif V.ve
işleri 15.şifresine ile bildirilmiş
Şifreli şifresi 8 şifresine kayıt
olmuştur. 22/8/40
İzmir

Uzulluğun devam ettiği Harif Vahletti antikateleri
Mâ.4/12/40 yazısı ile bildirildiğinden Şifresizine
kaydedilmiştir. 17/12/40
İzmir
Mâhîr

Nüfus kaydı

bk. Ek 2. Askerlik belgesi

⁴² Fotograflar ve belgeler Sadı Bayram'ın *İlk Türk Hafiri Hâmit Zübeyir Koşay'ın Belgelerle Biyografisi* (2014) eserinden alınmıştır.

Atatürk Türk Dil Kurumu toplantısına başkanlık ederken. Toplantı heyeti ve Koşay.

Erzurum/Pulur/Güzelova kazısı-1961

Dr. Koşay

Koşay ve yakın çalışma arkadaşı Sadi Bayram

Koşay'ın üniversite yılları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammet Nuri CEYLAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum – 17.04.1988
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	